KISEBBSÉGI LÉTJELENSÉGEK

Vajdasági szórvány- és szociolingvisztikai kutatások

MTT Könyvtár 7.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság sorozata
A kiadványért felel az MTT elnöke

MTT, Szabadka, Branislav Nušić utca 2/I.

KISEBBSÉGI LÉTJELENSÉGEK
Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások

Szerkesztette
Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

Tördelés és borítólap
Csernik Előd

Borítólapfotók
Hevér Miklós

Korrektúra
Szabó József

Nyomda
VERZAL, Újvidék

Szabadka, 2003

KISEBBSÉGI LÉTJELENSÉGEK

Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások

Szerkesztette
Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

MTT Könyvtár 7.

Borítólapunk fotói

Első oldal, fent:
1. *Nemzeti megmaradásunk stratégiája* címmel megrendezett értelmiségi találkozó – Szabadka, Népkör, 1997. május 17.
2. *A vajdasági magyar anyanyelvű oktatás helyzete és jövője* c. tanácskozás – Szabadka, Népkör, 1988. október 31.

Lent:
1. Vajdasági motívum
2. A szabadkai Városháza tornya
3. Az MTT sorozatának eddig megjelent könyvei
4. A Magyarságkutató Tudományos Társaság szabadkai irodája

Hátulsó borítólap, fent:
1. *Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérleg* – nemzetközi tanácskozás és könyvbemutató – Szabadka, Városháza, 2002. nov. 23.
2. A *Holnaplátók* közönsége

Lent:
1. A topolyai szélmalom
2. *Térfoglaló, Ifjúsági szerep- és közösségvállalás* – vitatribün és könyvbemutató *Térfoglaló,* Szabadka, Városháza, 2003. jún. 5.
3. – Előadó és közönség ugyanott.

A könyv megjelenését
az Arany János Alapítvány támogatta.

TARTALOM

Bevezető gondolatok

Előszó 7
Szarka László: Etnopolitikai alternatívák és az integráció 11
Tarnóczy Mariann: Integrációs törekvések a tudományban 19

Szórványhelyzet

Mirnics Károly: Nemzeti kisebbségből szórványnépesség 25
Hajnal Virág: Nyelv és kultúra egy szerémségi magyar szórványközösség életében 85
Bagi Ferenc: Sremska Kamenica, a valamikori Camancz 119
Tóth-Glemba Klára: Az identitás-megőrzés esélyei a szórványban 143

Élő anyanyelvünk

Mikes Melánia: A kétnyelvűség fejlesztése a vajdasági óvodákban 159
Szőke Anna: A magyar óvodahálózatról 187
Andrić Edit: A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban 193
Rajsli Ilona: Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében ... 215
Papp György: A nyelvi korpuszépítéssel kapcsolatos tevékenység és hasznosulási beszámoló 229

Vita és gyakorlat

Losonc Alpár: A vajdasági magyar értelmiségi szerepkörrel kapcsolatos dilemmák 239
Vajda Gábor: A mai vajdasági magyar értelmiség magatartása 263
Gábrityné Molnár Irén: Az értelmiségpótlás körülményei 287

Melléklet

A magyar népesség aránya Vajdaságban-Szerbiában – Összeállította Mirnics Károly 333
Vajdaság nemzetiségi összetétele – Összeállította Gábrityné Molnár Irén 334

A magyarok aránya községek és települések szerint
– Összeállította Mirnics Károly 336
A Magyarságkutató Tudományos Társaság tevékenysége
2001 és 2003 között 358
Kötetünk szerzői 371
Sadržaj 391
Contents 393

Előszó

A Magyarságkutató Tudományos Társaság két évvel ezelőtt három nagy tárgykört vállalt fel kutatási témaként: szociológiai-demográfiai elemzések a vajdasági etnikai térség átalakulásairól az utóbbi évtizedben, különös tekintettel a szórványosodás folyamatára; szociolingvisztikai kutatások: délvidéki nyelvi jellegzetességek, attitűdvizsgálatok és a nyelvi korpusz számítógépes feltérképezése; értelmiségi magatartás és a fogyatkozó értelmiségpótlás kérdései. E három témakörben 2002-ben és 2003-ban született tanulmányokat tartalmazza könyvünk.

Eddig szinte minden kötetünk gyakorlati haszonnal is járt. Már az is nyereség természetesen, hogy egy-egy kutatással többet tudtunk meg önmagunkról, magyar közösségünkről, kisebbségi létünkről. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy közéletünk figyelmét ráirányította egy-egy, a közösség fennmaradása szempontjából életbe vágóan fontos jelenségre (asszimiláció, oktatásgond, pedagógusképzés elsorvadása, tankönyvhiány, kivándoroltatás stb.). S olyankor, amikor megvolt a politikai éleslátás és tenni akarás is – a cselekvés sem maradt el (tanítóképző kérdésének rendezése, tankönyvbehozatal, pedagógusképzés feljavítása stb.)

A korábbi években a kutatásokat a szükség hívta életre. A hazai kutatógárda szakemberei, tudósai nem túl sok szállal, és többnyire csak egyénileg kapcsolódtak az anyaországi kutatásokhoz vagy a határokon túli folyóiratokhoz, műhelyekhez. Közös kutatás csak ritkán jött létre – kevés kivétellel –, s inkább csak kiegészítő feladat jutott szakembereinknek. Az igény azonban kezdettől fogva megvolt az együttműködésre, összefogásra, össze-

hasonlításra: hol is állunk egy-egy témakörben a Kárpát-medencében, és melyik műhely milyen kutatási vonalon fut, milyen nehézségekkel találja magát szemben, milyen eredményre jut. Valamiféle egybefogásra volt szükség. A Magyarságkutató Tudományos Társaság fennállásának tizedik évfordulójára ért meg az a törekvés, hogy egy új kutatási kapcsolódási modell jöjjön létre más tudományos intézményekkel a Vajdaságban, az anyaországban, sőt – miért ne? – akár Európában is. Elsősorban azokat a tudománypolitikai kapcsolódási pontokat fedeztük fel, amelyek a magyar-magyar relációkban fontosak és időszerűek:

A kisebbségi magyar közösségek társadalmi, demográfiai, szociológiai, néprajzi és kulturális antropológiai vizsgálata. A demográfiai csökkenés tényleges okainak elemzése, kistérségi vizsgálata. Etnikai változások Észak-Vajdaságban és a Tisza menti régiókban, valamint szórványban és a szigetmagyarság kistérségeiben. A regionális-, nemzeti- és vallási identitás.

Migrációs folyamatok (belső vándorlás, kivándorlás, munkaerő-migráció) vizsgálata. A magyar szórványok helyzete és a szórványosodás folyamata.

A magyar kisebbségi oktatási intézményhálózat elemzése. A kisebbségi magyar tannyelvű oktatási és kulturális intézményrendszer működésével és fejlesztésével kapcsolatos kérdések vizsgálata.

A magyar mint anyanyelv és másodnyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Az egyéni és társadalmi kétnyelvűség hatása a nyelvi normák alakulására, nyelvváltási jelenségek, folyamatok a vajdasági magyarok körében. A nyelvi korpusz kiépítése.

Az MTT integrációs igénye szerencsésen egybeesett a Magyar Tudományos Akadémia 1996-tól fokozottabban mértékben kifejezett szándékával, hogy egybefogja az ország határain kívül működő magyar tudományos alkotókat, kutatókat (külhoni MTA köztestületi tagok, Domus-ösztöndíj, Arany János alapítványi támogatások). A kutatóállomás-program egy újabb lépés ezen az úton, s az MTT egyike a négy külhoni kutatóállomásnak (Kolozsvár, Dunaszerdahely és Beregszász mellett). A külhoni kutatóállomások azóta már bizonyították, hogy az intézményfejlesztéssel lehet leginkább támogatni a határon túli magyar tudományossá-

got, ugyanakkor elősegíthető beépülése az anyaországi, sőt az európai tudományos életbe. E műhelyek munkájában nem feltétlenül a hungarocentrizmust tartjuk fontosnak, hanem e térség összes etnikumának és közös társadalmi problémáinak feltárását, szakszerű, tudományos elemzését.

Jelen könyvünk – bízunk benne – haszonnal is jár. A szórványtanulmány kísérletet tesz rá, hogy definiálja: melyek azok a szórványhatások, ahol visszafordíthatatlan az eltűnés, mely intézmények útján lehet megállítani, s esetleg visszafordítani a diaszpórává válást. Könyvünk kérdésfelvető azzal kapcsolatban is, hogy volt-e, s milyen szerepe volt a délvidéki magyar értelmiségnek a magyarok azonosságtudat-vesztésében, fogyatkozásában, s értelmisége történelmi helyzetekben mennyire volt simulékony s a nagy látszatjogok élvezője, vagy a lehetőségek szerint a politikától magát távol tartva próbálta megőrizni függetlenségét. Az egymásnak feleselő tanulmányok – hisszük – továbbgondolásra késztetnek más kutatókat és az érdeklődő olvasókat egyaránt. A múltért való felelősségen túl a jövő iránt kötelezettséget hangsúlyozza, és lehetőségeit mutatja meg az értelmiségnevelés lehetőségeit felmérő tanulmány. Anyanyelvünk állapotát, romlását, a szerb és a magyar nyelv kölcsönhatását nem akárhol, hanem ott, ahol a nyelv megerősödik vagy elbukik – óvodáskorú gyerekeknél, általános iskolai tanulóknál, középiskolásoknál vizsgálják a szakemberek; ahol még a nyelv épségéért tenni lehet.

Valamennyi tanulmányt az egzakt módszerekkel kimondott megállapításokon túl romlásmegállítás, a visszafordítási szándék, a közösségért való aggodalom hatja át – szórványkérdésben, anyanyelvügyben, értelmiség-utánpótlásban egyaránt.

A szerkesztők

Szarka László

Etnopolitikai alternatívák és az integráció

A kisebbségkutatást mint valódi interdiszciplináris kutatási területet – hasonlóan a területi vagy a környezeti tudományokhoz – vizsgálati célterületének sajátosságai határozzák meg. A vizsgált etnikai folyamatok, jelenségek, az interetnikus viszonyokat meghatározó ideológiák, politikai programok – mint pl. a nacionalizmus, multikulturalizmus vagy a kisebbségi célcsoportok rokon és közös elemei, tulajdonságai – szükségessé teszik a különböző tudományágak módszereinek, fogalmainak, megközelítéseinek összehangolását, együttes alkalmazását.

Mint minden politikumhoz közeli és politikai konjunktúrák által terhelt kutatás, a kisebbségekkel foglalkozó elemzések is számtalan nehézséggel, problémával szembesülnek. Önmagában például a kisebbség fogalmának meghatározása, a különböző etnikai, vallási, faji, nyelvi, szociális, nemi kisebbségek sajátosságainak egybemosása, célzatos összekeverése sokszor jelent megoldhatatlan feladatokat.

Milyen változásokat jelent a magyar tárgyú kisebbségkutatásban az uniós bővítés? A kisebbségi jogok nyugat-, illetve kelet-közép-európai etnopolitikai modelljeinek összehasonlító vizsgálata, valamint a régiónkban zajló nyelv- és identitásváltási folyamatok elemzése folytatható-e az eddigi szétszórt, egymás eredményét alig felhasználó formában? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre szeretném néhány konkrétum kapcsán a lehetséges válaszokat megfogalmazni.

Az Európai Unióhoz újonnan csatlakozó országok közt Magyarország a maga sajátságos etnopolitikai helyzeténél fogva

kétségkívül több tekintetben egyfajta köztes és közvetítői helyet foglal el, hiszen befogadó és anyaországként is érintettje, érdekeltje a kisebbségi kérdés összeurópai rendezésének, miközben a hét szomszédos ország közül csupán három lesz 2004 májusától az EU tagja. Románia és Horvátország, illetve Szerbia–Montenegró és Ukrajna rövidebb-hosszabb ideig a limesen kívül marad.

A szlovéniaihoz sok tekintetben hasonló, de tizenhárom, egymástól lényegesen különböző kisebbségi közösségre kiterjesztett, s ezért nehezen teljesíthető, nagyvonalú törvényi kötelezettségek szabályozzák a magyarországi kisebbségek önkormányzatiságát. Az 1993. évi LXXVII. számú nemzeti és etnikai kisebbségi törvény alapeszméi: az egyéni és közösségi jogok szintjén szabályozott szabad identitásvállalás és közösségépítés, a kulturális önkormányzatiság kiépítése csak részeredményeket hozott. A magyarországi modell tehát ígéretes, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a mostani gyakorlatban sok a belső ellentmondás.

A kisebbségi önkormányzatok legitimációját a szabad identitásválasztásként értelmezett szabad identitásvállalás, a választói névjegyzékek nélküli választások miatt támadt zavarok, a cigányság sajátságos történeti, szociális, kulturális okokra visszavezethető integrációs deficitproblémái az elmúlt évtizedben alaposan megtépázták. A települési hálózattal nem rendelkező kisebbségek, illetve az állampolgárságot frissen megszerző kisebbségiek ügye igen sok új kérdést vetett fel. A finanszírozási gondok és ezzel szorosan összefüggő módon a kulturális autonómia intézményeinek működtetési kérdései jogi és immár politikai problémák forrásává váltak. Ráadásul a nyelvi asszimilációt is csak egy-két magyarországi kisebbség esetében sikerült lelassítani.

A célok pedig változatlanok. Közösségépítés, nyelvi revitalizáció, etnikai sokszínűség, multikulturalitás. Vannak ugyan átmeneti eredmények, de sem a többségi, sem a kisebbségi társadalom nincs meggyőződve a rendszer hatékonyságáról. Mindehhez a külföldi bírálatok is hozzájárulnak: hiányoznak a garanciák, a kormányzati, törvényhozó szférában gyenge, illetve hiányzó a jelenlét, s ennél fogva mérsékelten hatékony a politikai részvétel.

A továbblépés lehetőségét a nyelvi öntudat, a többes identitások egyenjogúsítása, az anyaországi kapcsolattartás, a regionális együttműködés (horvátok, románok, szerbek, szlovének, szlovákok esetében) felerősítése jelentheti. Fontos cél a civil szféra erősítése, az oktatási intézmények erősítése. A kulturális önkormányzat kisebbségenként változó intézményrendszerének kialakítása, a magyarországi többségi társadalom magatartásának megváltoztatása. A legtöbb gondot és feladatot persze magyarországi cigányság jelene és jövője jelenti: a belső különbségek, a cigány nyelvek és kultúrák felkarolása, a cigányság oktatási, lakásügyi, foglalkoztatási helyzetének radikális javítása. Aligha lehet tovább halogatni azokat a teendőket, amelyek a többségi magyar társadalom cigányképének megváltoztatását célozzák. S végül Magyarországnak az eddigieknél sokkal hatékonyabban és kezdeményezőbben kell fellépnie a cigánykérdés európai dimenzióinak felmutatásában, a nemzetközi összefogás kialakításában.

Kisebbségi magyar közösségek a csatlakozó államokban

A szlovákiai konszociációs és a szlovéniai önkormányzati modell sok tekintetben szintén komoly kihívásoknak néz elébe. Ha csak a két kisebbségi magyar közösség mai jogi, gazdasági, kulturális, nyelvi helyzetét tesszük elemzés tárgyává, azt láthatjuk, hogy Szlovéniában a nyelvvesztés irányába mozduló kétnyelvűség, Szlovákiában pedig a kétnyelvűség spontán, diglossziás jelenségeinek felerősödése mutatja a két nyelv, két kultúra kiegyensúlyozatlan viszonyait.

Szlovéniában a teljes körű szabályozottság, Szlovákiában a helyi és megyei önkormányzatok, illetve a nyelvhasználat egymással sok tekintetben ellentmondó kettősége jellemzi a csakis önálló kisebbségi törvénnyel feloldható alaphelyzetet, annak nehézségeit.

A kormányközi vegyesbizottságok az eddigi elemzések szerint nem igazán alkalmasak a kisebbségi kérdések bilaterális kezelésére, mint ahogyan jelenlegi formájában a MÁÉRT sem tűnik a

legoptimálisabb szerkezetnek. A demokratikus politikai alapelvek mentén egységesülő Európa megteremtése szempontjából tíz év távlatából is rendkívül fontosnak bizonyult 1993. évi koppenhágai találkozó, és az ott elfogadott emberi jogi nyilatkozat a demokrácia működését biztosító intézmények stabilitása, a jogállamiság és az emberi jogok érvényesülése mellett nem véletlenül jelölte meg a kisebbségvédelem szempontjainak tiszteletben tartását – mint az uniós bővítés során tagjelölt államok megítélésének legfontosabb kritériumait.

Hiszen túl azon, hogy az egyes államok és az államokban többséget alkotó nemzeti társadalmak magatartásának, politikai kultúrájának, alkotmányos és törvényi rendjük demokráciaminőségének egyik kétségkívül legbiztosabb fokmérője – vagy ahogy Jászi Oszkár mondta, a demokrácia archimédeszi pontja –, a jogegyenlőség elvének egyfajta lakmuszpapírja minden időkben a többség-kisebbség viszony rendezettsége, a kisebbségi közösségek elégedettsége.

Az európai integrációs folyamat mostani, alapvetően kelet- és közép-európai túlsúlyú szakaszában a kisebbségi kérdés jelentősége elvitathatatlanul megnőtt. A délkelet-európai régióban lezajlott etnikai háborúk tér- és időbeli közelsége, az orosz kisebbségek hatalmas száma és nagyhatalmi hátországa, a roma kisebbségek európai kihatása, a magyar kisebbségek nyolcvan éve tartó rendezetlen helyzete, vagy a magyarországi kisebbségeknek a térség sok más kisebbségéhez hasonló felgyorsult asszimilációja mind-mind olyan probléma, amely az európai kisebbségvédelemnek, etnopolitikai tervező és döntéshozatali munkának, kisebbségi jogalkotásnak egyaránt egészen új dimenzióit tárja fel. A kisebbségi helyzetben lévő etnikai csoportok jogi státusa ebben a térségben 1989 óta sokat változott, de abban minden vizsgálat, jelentés, értékelés egyetérteni látszik, hogy a mai helyzet még távol van az optimálistól.

Az elmúlt tíz évben az Európai Regionális és Kisebbségi Nyelvi Charta, az ENSZ kisebbségi nyilatkozata és az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye mindazonáltal igen sokoldalú ösztönzést jelentett a kisebbségi közösségek emancipációs törekvéseinek sikerre vitelében.

A nemzetközi szervezetek, intézmények, köztük mindenekelőtt az EBESZ Kisebbségvédelmi Főbiztosának tevékenysége átmeneti nyelvi, kulturális és etnopolitikai kezdeményezői szerepvállalás után (a hágai, oslói és lundi ajánlásokra gondolok) Rolf Ekeus személyében – minden bizonnyal a terrorizmus jelenségének egyfajta válaszreakciójaként – ismételten a kisebbségi kérdés biztonsági dimenzióira helyezi a hangsúlyokat.

A tavaly novemberben Koppenhágában „A nemzeti kisebbségek és az uniós bővítés" címmel megrendezett konferencián elmondott beszédében három okot is megjelölt, ami miatt a kisebbségi kérdésnek alapvetően a konfliktusprevenció felőli megközelítését tartja meghatározónak. Szerinte egyrészt a rasszizmus, a diszkriminatív megközelítés igen erősen jelen van még az EU régi és új tagállamaiban, másrészt az EU-bővítés mostani szakaszának lezárultával egyidőben nem sikerült elérni, hogy régi és új tagokra vonatkozóan egyaránt egyfajta kisebbségvédelmi minimum kialakuljon, harmadrészt pedig a csatlakozó országok kisebbségeinek nyelvi, identitáspolitikai, területi, közigazgatási problémái igen nagy tömegben tesznek az Unió irányítóinak asztalára megoldatlan problémákat. Az EBESZ, az ET szakosodott intézményeiben, valamint a közösségi joganyag bővülésében, illetve a Konvent munkálatainak erre vonatkozó elképzeléseiben ugyan hosszabb távon lehet reménykedni, rövid és középtávon azonban túl sok az elvarratlan szál, a szabályozatlan kérdés.

Mindazonáltal az integrációs folyamattal összefüggő kisebbségpolitikai kezdeményezések – köztük a bolzanói Európai Akadémia, a svájci Közvetlen Demokrácia Kutató Intézete, a budapesti Nyitott Társadalom Intézetének csomagtervei, regionális önkormányzati javaslatai kisebbségi jogi monitoring munkálatai vagy éppen Intézetünknek a flensburgi Európai Kisebbségi Intézettel lefuttatott közös elemzése az európai kisebbségi önkormányzati modellekről – azt jelzik, hogy az Unió bővítésével az érintett országok területén sincs vége a történelemnek. A magukat megszervezni képes kisebbségek érdekérvényesítő képessége továbbra is fontos tényezője marad az európai etnopolitikai folyamatoknak. Ehhez kell majd jóhiszemű, kooperatív megközelí-

tés a közvetlenül érintett felek közt, s az eddiginél jóval nagyobb, merészebb kezdeményezői szerepvállalás a belföldi, regionális és bilaterális szintű megoldásokhoz.

Etnopolitikai alternatívák

Mégis miben, mennyiben befolyásolja, befolyásolhatja az integrációs folyamat a kisebbségek jogi helyzetének, a kisebbség-többség viszonyrendszerek alakulását, a kisebbségi kultúrák fejlődését, az etnopolitikai modellek alakulását s végső soron az etnikai alapozású egyenlőtlenségi viszonyok felszámolását? A jogi diskurzus abszolút túlsúlya, azon belül a diszkrimináció-mentesség mint legkisebb közös nevező vajon elegendő-e ahhoz, hogy a kisebbségi jogegyenlőség kezdeti, törékeny intézményi garanciáira támaszkodva egy új minőség, a nyelvek, kultúrák egymást gazdagító sokszínűsége, diverzitása határozza meg az egymás mellett élő közösségek viszonyát, függetlenül azok többségi vagy kisebbségi státusától?

Hiszen az etnikai dominanciaviszonyok és azok politikai következményeinek tekintetében ma még igen messzi vagyunk attól az optimálisnak tekinthető állapottól, amikor a lokális, regionális keretek etnikai viszonyainak megfelelően a svájci, a dél-tiroli vagy akárcsak a szlovéniai vagy a magyarországi gyakorlat elemeinek általános alkalmazásáról beszélhetnénk.

A multikulturalitás, a konszociális modell elemeinek gyakorlatba való átültetése éppoly vontatott és többszörösen retardált folyamatnak látszik, mint a kisebbségek kulturális önkormányzatiságának kiépülése. Politikai szempontból nézve a kisebbségek emancipációja tehát jóval bonyolultabbnak tűnik, mint a sok tekintetben megtorpanni látszó jogi rendezés perspektívái.

A kisebbségek viszonya többséghez, anyaországhoz, Európához kétségkívül folyamatosan változó relációkat jelent. Mára kisebbségek egész sora jutott abba a helyzetbe, hogy a többség által alkotott politikai nemzetbe szinte kizárólag *egyénenként,* nem pedig *közösségként* van csak módja integrálódni: egyrészt mert a

többség a kisebbség közjogi statútummal körülbástyázott közösségi létezését nem tartja támogatható célnak, másrészt mert maga a kisebbség sem hisz már abban, hogy képes lenne egyenértékű közösségi létezési formák kialakítására önmagában.

A kisebbségi magyar közösségekre vonatkoztatva azt láthatjuk, hogy a közösségek közül egyik-másik az integrációs folyamatban saját maga politikai integrációja helyett éppen a dezintegrációt elősegítő folyamatok részeseivé kezd válni. Egyre kevesebben hisznek abban, hogy a kisebbségi magyar társadalmak öntörvényű párhuzamos, partnernemzeti társadalmakként tudnak majd maguknak helyet követelni az egyesülő Európa napja alatt. Atomizálódott, asszimilációs és migrációs potenciáljukban reménykedő, szétesett lokális közösségek jelzik az egyik lehetséges kiutat, a másikat pedig a folklorizálódás szintjén fennmaradó etnikai identitás, a nemzeti közösségeszményeknek familiáris menedéket nyújtó integrációs perspektíva.

A magyar nemzeti (re)integráció gondolatkörében ugyancsak igen sok a végiggondolatlanság és a félreértés: ha a magyarországi magyar politika a kisebbségi magyar társadalmakat valóban közösségként és partnerként kívánja kezelni, megfelelő egyeztető fórumokat kellene kialakítania a különvélemények és különérdekek kezelésére. Nem lehet hét ország hetedhét valóságát egyetlen intézmény törékeny egyensúlyára bízni. A „határok fölötti integráció” fogalmához pedig megfelelő regionális, interregionális, eurorégiós programokat, intézményeket, két- és sokoldalú megállapodásokat kell kialakítani.

Ha egészen konkrétak szeretnénk lenni, akkor a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar közösségek esetében lehetővé kell tenni, hogy az integrációs törekvéseknek hosszabb távon valóban ők legyenek az egyik legnagyobb haszonélvezői. A státusztörvények csak az átmeneti időszakban jelenthetnek zsinórmértéket az anyaország és kisebbségei kapcsolatrendszerében. A klasszikus állami, nemzetállami szuverenitások korlátozása, a nemzetállamok regionalizálódása ugyanis a csatlakozási szerződések révén kezdődik majd el, azok alakítják őket fokozatosan, amint az például jelenleg Olaszországban, Nagy-Britanniában, s részben Franciaországban is történik. A regioná-

lis, lokális közigazgatás, a határokon átnyúló transzregionális képletek súlya éppúgy folyamatosan növekszik, mint a transznacionális központok, multinacionális gazdasági döntéshozatali fórumok szerepe.

Salat Levente, a kiváló erdélyi politológus a kisebbségi magyar közgondolkodással foglalkozó tanulmányában arra világít rá, hogy az elmúlt másfél évtized diskurzusaiban a „határok fölötti egymásra találás össznemzeti eszméjének" gyakorlatba való átültetése helyett a romániai magyar közösség is inkább a belső dezintegráció irányába halad, amikor a közösséghez tartozók egyénenként próbálják rendezni viszonyukat az anyaországhoz, illetve a többi nemzetrészhez. Eközben egyfajta csodavárásként erősödik fel az az érzés, hogy a kisebbségi magyar gondok megoldásában csak Magyarországtól várható segítség.

A másfél évvel ezelőtt, az Arany János Közalapítvány és az MTA Kisebbségkutató Intézet jóvoltából testet öltött akadémiai kutatóállomás-program éppen annak érdekében jött létre – a kisebbségi nyelvhasználat vizsgálatának, a nyelvi jogok dokumentálásának és a kétnyelvűségi sajátosságok folyamatos elemzésének érdekében –, hogy az effajta csodaváró reflexeket kikapcsolva, de a hálózati együttműködés előnyeit messzemenően kamatoztatva próbáljuk a kisebbségi magyar közösségek legfontosabb és legégetőbb nyelvpolitikai kérdéseit nemzetközileg is érvényes kutatások tárgyává tenni.

Az erdélyi, felvidéki és vajdasági magyar közösségek által kipróbált és szorgalmazott konszociációs és regionális megoldási modellek mellett továbbra is erőteljes asszimilációs és migrációs nyomás érezteti hatását valamennyi kisebbségi magyar közösség életében. Az általános demográfiai fogyás feltételei közepette az anyanyelv pozícióinak megőrzése, fejlődésének aktív befolyásolása nem képzelhető el egybehangolt tudományos kutatási háttér nélkül. A vajdasági magyar tudományosságnak, bekapcsolódva ebbe a programba – a mostani biztató politikai fejlemények közepette – komoly esélye lehet arra, hogy a korábbi évtizedek hasznosítható hagyományait folytassa, hozzájárulva így a legutóbbi népszámlálás adataiban kimutatható negatív trendek megállításához.

Tarnóczy Mariann

Integrációs törekvésünk a tudományban[1]

Tisztelt Hölgyeim és Uraim,

engedjék meg, hogy elsősorban is Vizy L. Szilveszter elnök úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének üdvözletét tolmácsoljam. Nagy örömmel fogadtuk a mai meghívót és ezt a tartalmas programot, amely azt jelenti, hogy a határon túli magyar tudományosság programját az Akadémia sem egészen eredménytelenül indította be már sok-sok évvel ezelőtt. Ez elsősorban Glatz Ferenc akkori elnök úr nevéhez kötődik. Berényi Dénesnek, a Magyar Tudományosság Külföldön elnöki bizottságnak üdvözletét is szeretném tolmácsolni. Ez a 2002-es év, azt hiszem történelmi jelentőségű a mi programunkban is és a határon túli magyar közösségek életében is, hiszen beért a kezdeményezés, ami '96-tól fokozottabb mértékben jellemzi az Akadémiát: hogy egyfajta integrációra törekszünk az ország határain kívül élő magyar tudományosság körébe tartozó kollégákkal. Ez az év az, amikor a határainkon túli köztestület, amely egy új akadémiai formáció, már igen tekintélyes létszámú, valamint az akadémiai kutatóállomások hálózata is ebben az évben kezdte meg működését. Ez a hálózat négy helyen működik a Kárpát-medencében.

A szabadkai kutatóállomásnak sajátos szerepköre van, mert a nyelvi iroda funkcióján kívül, amelyet szintén ellát, a szociolingvisztikai kutatások mellett itt sajátos szociológiai és történelmi, demográfiai kutatások is folynak. Erről fog szólni a mai egész délután is. Az iroda működéséről igen alapos képet fogunk kapni. Az

1 Elhangzott Szabadkán, az MTA Kutatóállomás megnyitása alkalmából, 2002. okt. 24-én

intézmény fejlesztése egy új kategória a határainkon túli magyar tudományossággal kapcsolatos program történetében, hiszen valaha még az is vörös posztónak számított, hogy magyar költségvetési forintokat a határainkon túlra vigyünk. Ez már az Arany János Közalapítvány keretében, a mi nagy örömünkre, és nagyon reméljük, hogy az Önök egyetértésével, megindult. 2000 óta szakkuratórium működik az Arany János Közalapítvány keretén belül, szülőföldi kutatástámogatási pályázatokat ítél oda, olyan támogatásokat, amelyek nem Magyarországhoz kötődnek, hanem a környező országokban használhatók föl. A kutatóállomás-program egy következő lépés ezen az úton. A négy kutatóállomás megléte jelzi, hogy az Akadémia ezzel foglalkozó szakemberei úgy gondolják, hogy az intézménybővítéssel és fejlesztéssel lehetne leginkább segíteni a határon túli magyar tudományosság fejlődését és egyfajta integrációját a hazai tudományos élettel.

A kutatóállomás bemutatása Szarka László igazgató úrnak sokkal inkább terepe, úgyhogy én ezzel nem is szeretnék több időt tölteni. De mindenképp szeretnék még annyit mondani, hogy az intézményfejlődés terén úgy gondoljuk, hogy a múlt szombati esemény, amikor is megalakult a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács, az egy olyan jelentőségű lépés, amely mindenképpen jobb feltételeket teremthet ahhoz, hogy az itteni oktatás, tudományos kutatás, közművelődés, tömegtájékoztatás talán jobb feltételekkel és itteni támogatással is egyfajta koofinanszírozásban működjék. Ennek természetesen az a feltétele, hogy azokat a kereteket, amelyeket ez a formáció jelenthet, ami egyedülálló Európában és nagyon korszerű, az itteni kollégák úgy használják, ahogy az a magyar tudományosság érdekeit a leginkább szolgálja. Szeretném még kimenteni Meskó Attila főtitkárhelyettes urat, aki személyes jelenlétét ígérte, és valóban szeretett volna részt venni ezen a tanácskozáson, más kötelezettségei azonban ezt nem tették lehetővé, így csak üdvözletét tudom tolmácsolni. És kívánok eredményes munkát nem csak a mai napnak, hanem elsősorban annak a programnak, amelynek keretében a magyarországi akadémiai törekvések és az Önök elképzelései – bízunk benne – találkoznak. Minden ilyen fórum, mint ez a mai is, azt a célt szolgál-

ja, hogy jobban tudjuk egyeztetni azokat az elképzeléseket, amelyek talán valamikor egy Kárpát-medencei tudománypolitika kialakításához is vezethetnek. Ezt már sokan hiányolják és nélkülözik, és azt hiszem, hogy ezt csak együtt munkálkodva és közösen lehet kialakítani. Köszönöm szépen és jó munkát kívánok!

SZÓRVÁNYHELYZET

Mirnics Károly

Nemzeti kisebbségből szórványnépesség

Fogalmi keret

Tanulmányomban *szórványosodáson* értem az egy régióban lévő magyar *településhálózat* 1918-1991 között szerb telepesek (kolonisták) vagy 1991-2002 között „menekültek" által történő ritkítását illetve a magyar népességi aránynak a *szerb állam által tervezett kisebbítését.* Ettől megkülönböztetem a *csak egy település szórványosulásának* jelenségét, amelyet szintén a magyar népesség arányának csökkenéseként értelmezek, de egy bizonyos politikai döntés meghozatalához kötöm. Ez az a kezdőpont, amely jelképezi közösségi létének fokozatos-szakaszos megszűnését. A nemzeti kisebbség felszámolása vagy eltűnése számszerű nagyságától és elhelyezkedésének sajátosságaitól függően hosszú folyamat.

A szórvánnyá válás folyamatának két arculata: egy bizonyos régió szórványosodása és egy bizonyos település szórványosulása.

Állami területén a magyar nemzet sűrűn vagy gyéren lakott településhálózatot népesít be, de semmiféleképpen nem tekinthető tömbnek vagy szórványnak. Saját állami területén él, és ehhez megfelelő kommunikációs hálózat kapcsolódik a társadalmi-gazdasági élet minden szintjén. A magyar nemzetnek, még pontosabban a magyar nemzet népességének saját állami területén nincsen magyar szórványa. Szórványai az állami területről önként kirajzott vagy kivándorolt magyar nemzettársakból vagy más (általában környező, szomszédos) utódállamok területéhez csatolt magyar nemzetrészek-nemzeti kisebbségek népességének

egy részéből adódnak. A magyar nemzeti kisebbség elhelyezkedhet az elcsatolt terület egészén, annak egy részén, vagy az utódállam területének más részein.

Szükséges a népesség sűrűségének és a szórvány fogalmának a következetes megkülönböztetése. A népesség sűrűsége vagy népsűrűség olyan demográfiai fogalom, amelynek a mértékegysége az 1 km^2-en élők lélekszámában fejezhető ki. Ez a mértékegység teljesen alkalmatlan a nemzeti kisebbség népességének tanulmányozásához. A nemzeti kisebbséghez tartozó népesség demográfiai leírása esetében megkerülhetetlen néhány politológiai fogalom illetve politikai szempont állandó szem előtt tartása, figyelembe vétele is.

(A nemzeti kisebbség népességéről sohasem lehet elegendő mennyiségű és pontos adatot begyűjteni az alapos tudományos tanulmányozásához. Minden utódállam, korábban is, és napjainkban is abban érdekelt, hogy minél kevesebb adatot szolgáltasson róla.)

Az fentebb kifejtett módszerrel megtudható, hogy hol vannak a szórványok, de még nem tudható, hogy:

a) mikor kezdődik el a szórvánnyá válás folyamata;

b) egy településen belül melyik az a legnagyobb vagy legkisebb szám, amely az ott élő nemzeti kisebbség népességét szórvánnyá minősíti.

A szórvány jellegére és méreteire vonatkozó ismeret fontossága és jelentősége

Évszázados egyszerű megfigyeléseket igazolnak azok a jelenkori, ma már tudományos módszerekkel megállapított eredmények, amelyek szerint a nemzettömbből elszakadt kivándorlók előbb-utóbb beolvadnak, szaknyelven asszimilálódnak, általában abba a nemzetbe, amelynek az állami területére önként bevándoroltak. Hasonlóképpen van ez a nemzeti kisebbségek és még inkább az etnikai csoportok esetében is az utódállamok területén, csakhogy ez a folyamat hovatovább tovább tart.

Ruža Petrović szerb demográfus bebizonyította, hogy Szerbiában minél kisebb számú egy etnikai csoport vagy nemzeti kisebb-

ség népessége, annál könnyebb az országhatártól legtávolabb eső és különélő peremrészein végrehajtani a népesség asszimilációját. Ennek a bizonyítása a következő: harminc év adatai alapján (1951-1981 között) a magyarok etnikai heterogámiája egész Szerbia területén 26,6% volt (egyetlen nemzeti kisebbségi tömbben sem volt ilyen magas arányú az etnikai vegyes házasságok mutatója). Ez a magas arány a Vajdaságban mért 25,4% hatása alatt alakult ilyen magasan. Ugyanakkor a Vajdaság nélkül ez az arány már 93,6%-ra növekedett (pl. Belgrádban és Közép-Szerbia más városaiba bevándorolt magyarok esetében). A Vajdaságon kívül azonban nemcsak Közép-Szerbiában, de másutt is, így Horvátországban is, 82,0% volt az etnikailag vegyes házasságok aránya. Nyilvánvalóan kitűnik az adatokból, hogy ott, ahol a magyarok szórványban vagy a nyelvterület peremvidékén éltek, ez az arány háromszor nagyobb volt. Ha csak magában a Vajdaságban vizsgálnánk meg a magyarok vegyes házasságának az arányát, akkor is megállapíthatnánk, hogy ez legkisebb volt a Tisza-mentén és legnagyobb volt a Szerémségben és Dél-Bánátban.

Ruža Petrović ezt írja: „Az egymilliónál kevesebb főt számláló etnikai csoport heterogámiájának, vagyis vegyes házasságainak száma magas, és hangsúlyozottan a csoport nagyságával van összefüggésben. Az etnikai csoport területi elhelyezkedése láthatóan hat a heterogámiára. Közülük valamennyinél a legkevesebb vegyes házasság ott van, ahol a számuk legjobban tömbszerű (koncentrált). Sokkal több van a tömbön kívül, különösen a peremrészeken és a szórványban. Csakhogy a kisszámú etnikai csoportok mindig szórványhelyzetbe kerülnek, és mögöttük nem áll egységes nagykiterjedésű tömb – védőháttér. Ebből kifolyólag, ilyen körülmények között nagyon kedvező a helyzet az etnikai vegyes házasságok létrejöttéhez. A nagylélekszámú etnikai csoportoknál a tömbrészben legkisebb a vegyes házasságok száma, de a tömbön kívüli és tömbtől távol eső peremrészeken és szórványokban nem mindig a számok nagysága a döntő, hanem más társadalmi és etnikai tényezők, illetve ráhatások is.[1]”

1 Ruža Petrović: Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji, Beograd, 1985, 12-127. old.

Ebből látható, hogy a magyar nemzeti kisebbség népességének az a része, amely szórványban él és kiszorul a nyelvhasználat peremvidékeire, nagyon ki van téve a vegyes házasságok útján történő asszimilációnak. Mivel az asszimiláció a magyar nemzeti kisebbség számszerű fogyásához vezetett, s ennek egyik megjelenési formáját a vegyes házasságokban találjuk meg, amelyeknek a száma éppen a szórványokban a legmagasabb, érthetően terelődik a figyelem az említett irányba. A peremrészeken és szórványokban a lélekszám csökkenése, az önszerveződési formák hiánya, az egymásközti és közösségi kommunikációs kapcsolatok létrehozásának folyamatosan növekvő nehézségei, a további sors iránti, járványként terjedő közöny és érdektelenség látszólag váratlan megjelenése, s végül a tartós belenyugvás az állítólag megváltoztathatatlanba – mind-mind a szórványból küldi első vészjelzéseit.

Az 2002. évi népszámlálási adatok nemzetiségi vonatkozásait elsősorban az 1991. évi adatokkal kell összehasonlítani. Az 1918-1945 közötti időszakban ugyanis, főleg annak köszönhetően, hogy a magyar nemzeti kisebbség természetes népmozgalma nagyon progresszív volt, a magyarlakta településeken nem történt szórványosulás. Az egyes régiókon belül azonban jelentős volt a magyar népesség szórványosodása, az egységes magyar településhálózat megbontása és a népességi arány felhígítása azáltal, hogy a szerb állam (különböző becslések alapján) 150 000-200 000 szerbet telepített be a Vajdaságba a két világháború között. Ez a folyamat még jobban kifejezésre jutott 1945-1991 között, amikor a szórványosodás még nagyobb méreteket öltött Bánát egyes régióiban, de Bácskában is (a Vajdaságba 250 000 újabb szerb kolonista érkezett ebben az időszakban). Erről a korról megállapítható már az is, hogy átrendeződött a falusi és városi népesség aránya, s ennek szintén végzetes hatása volt számos kis település nemzetiségi arányaira. A törpetelepülések és aprófalvak nemzetiségi népessége elerőtlenedett, és még jobban felgyorsult a szórványosodás. Később sem álltak le ezek a folyamatok. Az 1991-2002-es időszakban elképesztő számú menekült érkezett a Vajdaságba a korábbi Jugoszlávia különböző területeiről. Ezek a menekültek nemcsak Dél-Bánátban, Közép-Bá-

nátban, Észak-Bánátban, de Nyugat-Bácskában és Dél-Bácskában is megbontották a magyarlakta települések közötti kommunikációs lehetőségeket. Az 1991-2002-es időszakban kimutatható a magyar népesség természetes népmozgalmának kifejezetten negatív iránya is. A természetes népmozgalomból adódó fogyás évi 1,2%-os volt. A népesség fogyásának másik összetevője a külső vándormozgalomból következett be, s ennek nagysága is elérte az évi 1,5-2,0%-ot. A szórványokban élő magyar népesség, amely különben is veszélyeztetett volt, hogy túlélje a vészkorszakot, számos esetben megtagadta nemzetiségét. A tömbben élő magyarság kétségbeesetten elbujdosott és menekült. Ha most figyelembe vesszük azt, hogy az előző korszakok hatása hogyan épült be ennek a legújabb időszak eredményébe, ha nem is problémamegoldó javaslatokkal kell előállnunk, de legalább problémafelvető utat kell választanunk a szórványjelenség további tanulmányozásához.

A szórvánnyá váláshoz kötődő tudományos kutatási problémák

A vajdasági magyar nemzeti kisebbség szórványtipológiájának kidolgozása várat magára. Ezzel kapcsolatban igen sok probléma merül föl:

1. A demográfusokat főleg az érdekli, hogy megállapítsák: településenként melyik az a legnagyobb vagy legkisebb lélekszám, amely egy települést szórványjellegűvé tesz; ugyanilyen értelemben, egy-egy régióban is meg kellene állapítani azt a lélekszámot, amely megbontja a magyar nemzeti kisebbség által lakott települések közötti kommunikáció lehetőségét. Demográfiai értelemben azt is figyelembe vesszük tehát és ugyanolyan fontosságot adunk annak a megállapításnak is, hogy egy terület (pl. Dél-Bánát vagy Szerémség) népességének hány százaléka szórványosodott. Ezek szerint egy-egy régióban is meg kellene állapítani, hogy mennyi magyar élt ott 1991-ben, és mennyi van most 2002-ben. A szórványosodás és szórványosulás a kisebbségi népesség hosszantartó ago-

nizáló állapota. Nem könnyű módszertani szempontból megállapítani, hogy milyen nagyságú magyar népességet tekintünk szórványnak egy településen belül, illetve egy régió területén. A demográfiai a mérce ugyanis minden esetben elégtelennek bizonyul. Szükséges más tudományos eredmények bevonása is a helyes következtetéshez.

2. Érdekesnek ígérkezik megállapítani a szórvánnyá válás ütemét, gyorsaságát és szakaszait. Ismeretes, hogy a nemzeti kisebbség népességének bizonyos csökkenése kezdetén általában megszűnik az anyanyelvű oktatás lehetősége. Az anyanyelvű oktatási intézmények számbavétele elsőrendű fontosságú, ha azt kivetítjük az egész szocialista állami berendezésű korszakra. A népességcsökkenés először éppen az oktatási intézményeket szünteti meg, de ez még nem jelenti a magyarlakta település népességének teljes leépülését. Hiszen általában az ilyen települések magyar népessége is még egy ideig igényli az önszerveződő művelődési intézmények tevékeny működését, s ha ezek megszűnnek, a nemzetiségi tömbből jövő művelődési intézmények szolgálatait. Csak miután már mindennek az igénye megszűnik, és bekövetkezik a népesség további csökkenése is, következik be a szórvánnyá válás olyan stádiuma, amely már nem ragaszkodik semmilyen nemzeti kisebbségi értékekhez. Esetlegesen még egy ideig tapasztalható a templomhoz, egyházközösséghez való ragaszkodás, a saját keresztény-értékrend ismerete, a temetők ápolása. A végső, agonizáló kóma állapot minden bizonnyal az, amikor már a valamikori magyar közösség elkülönült tagjai nem ragaszkodnak vallási közösségükhöz sem, és temetőiket is elhanyagolják. Elfelejtik teljesen, hogy a településen az elődeik magyarok voltak.

3. Szükséges betekintést nyerni a szórvánnyá válás mobilitásába. Elsősorban tudományos érdeklődésre tarthat számot a magyar szórványnépességnek: a) tömb felé, b) az anyaország felé, c) a külföld felé irányultsága. Hasonlóképpen kimutatást érdemel az is, hogy: a) van-e még valamilyen művelődési intézménye, b) igényli-e még továbbra is a népességi tömb tájékoztató és művelődési szolgáltatásait, c) mikor kö-

vetkezik be az, amikor már nem igényli. Tudományos igényű megállapítást kell nyújtani arról is, hogy: a) csak a család egyes tagjai, b) vagy egész családok hagyják el a szórványt.

Egészen biztos, hogy felgyorsult a szórványosulás üteme azokon a településeken, ahol nem történt meg a magyar népesség visszatelepítése 1918-ig a Magyar Királyság területén. Vagyis ott, ahol gyér illetve ritka maradt a magyarság aránya.

A Magyar Királyság által gyéren benépesült településhálózat 1921 után, amikor véglegesült a határmódosítás és létrejöttek a szerb utódállam közigazgatási intézményei, a lehető legnagyobb mértékben megnövelte a szerb népesség mobilitását, és táptalaja lett egész régiók magyar népessége szórványosodásának. Hátrányos gazdasági helyzetet teremtett és idézett elő a számára. Az állami szervezésben beköltöztetett szerb népesség kisajátította a magyar nemzeti kisebbség szinte minden tagjának a termelőeszközeit, gazdaságilag hátrányos helyzetbe hozta, és oktatási téren is magához ragadta a kezdeményezést. Olyan társadalmi körülmények keletkeztek, amelyek a legnagyobb mértékben járultak hozzá, hogy a magyar nemzetrész, amely ezek után már nemzeti kisebbséggé vált, szinte azonnal egy olyan folyamat örvényébe is bekerüljön, amely a szórvánnyá válás kezdetét jelentette.

4. A továbbiakban is többször vissza fogunk térni az anyanyelvű oktatás intézményei megvonásának fontos szerepére a szórványosulási folyamat beindulásában. Különös jelentőségű az anyanyelvű oktatás intézményének megtartó ereje népességi szempontból még akkor is, ha ez a megállapítás nem függetleníthető el az oktatási tartalmak kishitűségre nevelő szándékától. A szocialista korszakban ugyanis ilyen volt az oktatás tartalma. *Mégis, észre kell venni, hogy maga az anyanyelvű oktatási intézmény megléte nem mellőzhető.*

A tanító-tanár tevékenységében fellelhető volt a kishitűségre nevelő, tantervbe foglalt, erőszakos szándék. Ennek az eredménye az lett, hogy a tanító illetve tanár elsőként kezdte szerbül taníttatni saját gyermekét. Ezzel egyszersmind jelképessé tette a szórvánnyá válás folyamatának beindulását a környezetében. Ő volt az, aki először tudta vagy érezte meg,

hogy a környezetében a továbbiakban fokozatosan le fog épülni a magyar tannyelvű oktatás. Ő volt az, aki arra kényszerült, hogy egyre több órát tanítson szerb tannyelven is, hogy meglegyen a szükséges óraszáma. Ő volt az, aki már előre tudta, hogy hamarosan csak szerb nyelven fog oktatni, mert elfogynak a tanulói a magyar tagozatokon. Ennek a folyamatnak a lélektani oldalát szinte nem is tanulmányozták. Évtizedek óta nincs betekintés abba, hogy a gazdaságilag hátrányos helyzetben gondolkodó falusi emberek milyen lelki erőt merítettek annak a néhány falusi értelmiségi jelenlétéből, aki évtizedekig kitartott mellettük, aztán mégis távozott környezetükből. Távozásuk általában pótolhatatlan volt. Mostanság számunkra csupán egyetlen egy újabb eset ismeretes, hogy egy többgyermekes pedagógus házaspár vállalta a pedagógusi missziót Dél-Bánátban, azzal a szándékkal, hogy megmentse a magyar tannyelvű oktatást, amelyet a szerb tanügyi hatóságok meg akartak szüntetni. Csakhogy utólag ők is rájöttek, hogy „tévedtek'', mert hamarosan beiratkozó gyermekek nélkül maradnak a magyar tannyelvű tagozatok.

5. Világos tehát, hogy külön figyelmet érdemel a szórványmisszió: a) a múltban, b) és a szórványmisszió a jelenben. Idáig nem kapott tudományos megvilágítást az, hogy az értelmiség soraiból kik távoztak először a szórvány jellegű településről: a tanító, illetve tanár-e, és távozásuk hatott-e más értelmiségiek távozására, vagy éppen fordítva történt és történik, vagyis először távozott az orvos, a mérnök, a mesteremberek és utána a tanító, illetve a tanár is.

A szórványprobléma tanulmányozása a magyarságkutatási szakirodalomban

Ismeretes előttünk a szórvánnyá válás jelensége, a régió szórványosodása és a település szórványosulásának folyamata. Megállapítható e két folyamatnak a legszorosabb kapcsolódása az aszszimilációs következményekhez. A szórvánnyá válás fogalmát a magyarságkutatásban a magyar népesség fogyásával és a ma-

gyarlakta településhálózat felbomlásával hozzuk összefüggésbe. A magyarság pusztulását a szórvánnyá válásban érzékeljük legjobban. Valamennyi tudományterület (demográfia, szociológia, néprajz) szempontjából még nem sikerült világosan és egyértelműen közös, komplementáris és kompatíbilis definíciót adni a szórványról a magyarságkutatásban. Föltétlenül szükséges, hogy egy tudományterület által adott definíció összemérhető legyen más tudományterület által adott definícióval, s ezek a definíciók egymást kölcsönösen ne zárják ki. A magyarságkutatásban tehát várat magára a szórvány fogalmának: a) a megállapítása valamennyi tudományterület együttes erőfeszítésének az eredményeként, b) annak a kritikus pontnak a tudományos megállapítása, amely a magyarlakta településhálózat szórványosodásának és egy-egy település szórványosulásának a kezdetét mutatja ki.

A tudományos magyarságkutatásban, a Vajdaságban nem születtek megfogható eredmények elsősorban éppen a szórványok tanulmányozása területén. Sajnos, még szépirodalmi igényű mű vagy irodalmi szociográfia sem ismeretes számomra, amely legalább látomás szintjén figyelmeztetett volna a szórványosulás és szórványosodás problémáira az elmúlt 50 év alatt. Néhány néprajzi tanulmány érintőlegesen foglalkozott a szórványproblémával. A néprajzkutatók is azonban egy süllyedő világ mellett mennek el, anélkül, hogy komplex módon feldolgozták volna a benne tapasztalt folyamatokat. (A Magyar Szó újságírói 1961-1991 között szinte állandó terepjárói voltak a Vajdaságnak és a magyar lakta településeknek. Eljártak a szórványokba is, de csak keveset írhattak meg abból, amit ott tapasztaltak. Figyelmük inkább az érdekességekre terelődött.)

A tudományos szórványkutatás kezdeteit Erdélyben vesszük észre. Ismeretes *Földes Károly* 1934-ben írt *Szórványmisszió. Jajszó a pusztuló szórványokból* c. kiáltványa. Ez a kiáltvány irányította a tudományos érdeklődést a szórvány jelenségek módszeres föltárása felé. Ezt követően jelent meg *Nyírő József Papbeiktatás* c. írása (Keleti Újság, 1934. december 23.). Nyírő József újabb lépést tesz a probléma feltárásában. Mégis, Erdély területén is, a legkomolyabb szórványkutatás a Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) 1942-es szórványfelmérése volt. Ennek a fel-

mérésnek az egyik szellemi előkészítője *dr. Szathmáry Lajos* volt, aki már egy évtizeddel korábban foglalkozott a szórványok problémáival. Ismeretes a *Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványügyhöz* c. írása (Magyar Kisebbség, XVI. évf. 1937, 12. szám). Ugyancsak a kutatást szolgálta a *Szórványainkról* c. tanulmánykötet is, amely hat szerző tanulmányát tartalmazta (a Kiáltó Szó könyvsorozatban jelent meg, 1935-ben). *Mikó Imre: Az erdélyi falu és nemzetiségi kérdés* (Cluj – Kolozsvár, 1932); *Nagy Ödön: Szórvány és beolvadás* (Hitel, 1938, 4. szám) tanulmánykötetei elvi megállapításokat is tartalmaznak a szórványkutatás számára.

A szórványmunka elvi és gyakorlati kérdései (szerkesztette dr. Imreh Lajos) az erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének a kiadásaként jelent meg 1940-ben, s itt már a problémafölvetésben egészen gyakorlati hozzáállással is találkozunk. Ismeretes számunkra a *Felebarát* címen indított folyóirat is Vetési László szerkesztésében, amely külön figyelmet szentel a szórványban tapasztalható jelenségeknek. A továbbiakban ráirányítanám a figyelmet néhány eredményre és következtetésre a fönt említett tanulmányokból.

Az erdélyi Református Egyház törvénykezése szerint szórványnak minősült minden község, népesebb puszta vagy tanya, amelyben a hívők csekély száma miatt fiókegyház nem alakulhatott meg. Erdély 500 településében 100 léleknél kevesebb magyar élt, és ez a romániai magyarság több mint egyharmada volt. A magyarság az említett 500 településen teljes nyelvi és vallási elszigeteltségben élt. Az adat rávilágít a szórványjelenség igen nagy méretére, és arra, hogy a vajdasági magyarság problémája sohasem volt elszigetelt jelenség e tekintetben sem. Érdekes megemlíteni azt is, hogy ezekben a falvakban a magyar népesség az után is, hogy egy időre ismét magyar fennhatóság alá került, továbbra is románosodott. Nyilvánvaló tehát, hogy a jelenségnek nemcsak a mindennapi politikában voltak elkülöníthető és kiváltó okai, de a jelenség jól beágyazódott azokba a történelmi gyökerekbe is, amelyek évszázadokon keresztül befolyásolták a magyar népesség életét Erdély területén.

Az erdélyi kutatók a szórvánnyá válás jelenségét általában nyelvi kérdésként, nyelvi lemorzsolódásként látják. Rávilágítanak

a kevert nyelvűség problémáira. Nem tagadják azt sem, hogy az említett folyamatoknak van lélektani, történelmi, földrajzi, demográfiai vonzata is. Először használják a szórványtudat fogalmát írásaikban, illetve tanulmányaikban. Vetési László tanulmányaiban nagy hangsúlyt helyezett a tudat megőrző szerepére. A tudat szerinte lehet megőrző, de önfeladó, önmegsemmisítő szerepű is. Ezen túl a nemzeti kisebbség szórvánnyá válik. Szathmáry Lajos 1937-ben magyar szórványnak a magyarok azon kisebb-nagyobb csoportjait tartotta, amelyek elszórtan, ritkított formában, rendszerint a nyelvhatárok szélén, de beékelten idegen nyelvű népek között élnek. Gondolatát azzal is bővíti, hogy nemcsak az említettek élnek szórványsorsban, hanem azok is, akik a kisebbségi etnikai tömbtől elszakadva és elszigetelve élnek; akik kiszakadtak a magyar népközösségből, és más nyelvű népek között kénytelenek élni. Szerinte a gazdasági kényszer hatására olyan hátrányos helyzet következik be, amely a magyar etnikumot elsősorban a külső vándormozgalom felé tereli, de a belső vándormozgalom szétszóródásának a legfőbb okozója. Gergely Ferenc református lelkész készített egy szórványkatasztert a saját egyházmegyéje területén, azzal a céllal, hogy csökkentse a vegyes házasságok számát. Törekvéséből azonban számunkra nem világos, hogyan lehet a szórványmunka céljává tenni a vegyes házasságok megakadályozását a szórványmisszió munka által? Szathmáry Lajos még 1935-ben szórványnak minősített minden 300 lélekszám alatti magyar települést, de volt eset, hogy 400 lelket számláló magyar települést is szórványnak sorolt be. Felmérése szerint Romániában 298 500 magyar élt szórványsorsban, vagyis olyan településeken, ahol lélekszámuk nem haladta meg a 300-at. Gabányi Imre a magyar szórványok négy típusát különböztette meg, de ő is ellenezte a magyarok vegyes házasságainak engedélyezését, mert az ilyen gyakorlat gyengíti meg legjobban a magyar nemzeti identitást. Árvay Árpád a magyar öntudat és a népi lét céltudatosságának a fejletlenségére hívta fel a figyelmet. Szerinte ez idézi elő a magyarok pusztulását a szórványokban. A román hatóságok csak tovább mélyítik a folyamatot. Paál Árpád szerint a román hatalmi politikában a szórványokra osztódás elérése a cél. Az állam segédletével létrehozott szórványoknak az a célja, hogy magát a ki-

sebbségi népességi tömböt szabdalja még tovább. Paál Árpád szerint a magyar szórványokat a magyar nyelvterületekbe kellene zárni, vagyis a magyar szórványok népességét át kellene telepíteni olyan településekbe, ahol a magyaroknak döntő többségük van. Megjelenik nála az a gondolat, hogy a magyar szórványokat át kellene költöztetni lakosságcserével. Albrecht Dezső is a szórványok áttelepítésének híve a nagyobb magyar közösségekbe. Atzél Ede az agrár-túlnépesedésben kereste a szórványosodás gyökerét. Páll György a szórványt intézmények nélküli csoportként kezeli. Szerinte azt a település, ahol a magyar nemzetiségűek száma a 300 főt meghaladtja, már nem tekinthető szórványnak, mert az ilyen településen szerinte könnyen lehet magyar intézményeket – szervezeteket létrehozni.

Végül meg kell említeni, hogy a szórványkutatáshoz eddig *Tóth Pál Péter Szórványban* c. műve[2] járult hozzá legnagyobb mértékben a tudományos magyarságkutatásban. Műve, szórványkutatás szempontjából kapitális értékű, de ő is kerüli a szórvány definíciójának kimondását. Ezt minden bizonnyal azért teszi, hogy más tudományterületek figyelmét is ráirányítsa a szórványkutatásra.

Ismeretes előttünk még egy mű megjelentetése: *Szórványsors, Erdély 1940-1944*, *dr. Szűk Ödön* jelentései (szerkesztette Balogh Júlia, megjelentette a Közművelődési Információs Vállalat, Budapest 1992).

Történelmi előzmények

A demográfiai meglátás, amely a jelenséget nem történelmi keletkezésében és fejlődésében vizsgálja, szükségszerűen üres absztrakciókba vagy uniformizált általánosításokba burkolódzik. Ha így járnánk el, a vajdasági magyar kisebbség esetében eltűnnének azok a sajátosságok, amelyek odavezettek, hogy kisebbségi sorsba kerüljön. Az általánosítások bármilyen európai szórványnépességre vonatkoztathatók. Az üres absztrakciók sokat vesztenek valós tartalmukból, s ezért nem is alkalmazhatók egy nemzeti kisebbség tanulmányozásánál. Elvesznének ugyanis

2 Budapest, Püski, 1999

azok az igazi, történelmi gyökereiben megragadható és kitapintható ok-okozati összefüggések, amelyek utólag kiváltották a magyar nemzeti kisebbség szórványnépességgé válását a XX. század végén és a XXI. század elején.

Nem kerülhető meg tehát az a történelmi tény, hogy egészen 1526-ig a középkori Magyarország területén, a Délvidéken a magyarság szinte egységes, gyorsan szaporodó, tömbben és összefüggő településhálózatban élt. A török hódoltság alatt azonban szinte mindkettő megsemmisült. Csupán a történelmi emlékezet élt tovább. A pusztulás mérete a magyarság életében valószínűleg a Délvidéken volt a legnagyobb méretű.

(Ugyanakkor rá kell mutatni arra a történelemhamisításra, amely a szerb történelemírásban tapasztalható. E szerint már a török hódoltság idején olyan nagyméretű szerb bevándorlás történt a mai Vajdaság területére, hogy létrejött egy egységes szerb településhálózat. A mai Vajdaság területén a török hódoltság idején kezdetben mindössze néhány száz, és később is csak néhány ezer szerb élt, amely közel sem volt képes egy egységes településhálózat kialakítására.)

A török kiűzése utáni újratelepítések a Habsburg-birodalom kezdeményezésére történtek. Az újratelepítések jellege közjogi értelemben ellentmondásos volt. A töröktől visszaszerzett, szinte teljesen lakatlan területeket a birodalomhoz csatolták, és kincstári szerzeményként kezelték és minősítették. Az a tény viszont, hogy semmilyen betelepítés nem történhetett a magyar nemzetet képviselő főúri és főnemesi osztály, valamint ennek a birodalomban állandóan jogfolytonossággal bíró és működő közjogi testülete nélkül, arra utal, hogy a betelepítés *de iure* mégis a Magyar Királyság képviseleti akaratából és területén történt. Hogy ez a képviseleti testület milyen nagy jelentőségű volt, abból is látható, hogy utóbb képes volt arra is, hogy *de facto* leállítsa a nem magyar etnikai jellegű betelepítéseket a Habsburg-birodalomba a Magyar Királyság területén (ez már megtörtént 1740-1750 körül).

A magyar népesség visszatelepülése a Délvidékre két évszázadon keresztül (egészen 1918-ig) folytonos volt. Ám ennyi idő sem bizonyult elégnek ahhoz, hogy ismét maradéktalanul visszaállítsa a középkorból ismert nagyságú magyar népességi tömböt

és a magyarok által sűrűn lakott településhálózatot. A magyar népesség szerkezete és megújított településhálózata 1918-ig nem állt helyre, annak ellenére, hogy a magyar etnikum visszatelepülése nagyméretű volt, a magyar népesség rohamosan szaporodott és sűrűsödött minden régióban. A Magyar Királyság déli részein, elsősorban a Szerémségben és a Bánság északi és déli részein gyér maradt a magyar népesség. Ebben az esetben tehát, bár állandóan növekvő, fejlődő, gyarapodó, szaporodó magyar népességet látunk, mégis meg kell állapítanunk a Délvidék peremrészeinek gyér népességű jellegét.

Az újból megjelenő és a kibontakozás stádiumában lévő magyar népesség kezdetben minden bizonnyal szükségszerűen volt gyér jellegű. Kedvező állampolitikai körülmények között azonban ez a gyér népesség nagyon gyorsan fejlődhetett volna, és a magyarság száma csupán a természetes szaporodás tényéből kifolyólag is akár megsokszorozódhatott volna az említett peremvidékeken is.

Ami 1921 után történt a délvidéki magyarság életében, az a progresszív népességi folyamatok irányának a hirtelen megtorpanására utal az első és a második világháború között; már 1945 és 1962 között jelentkeztek a regresszív jelenségek a természetes népmozgalomban, és 1962-től napjainkig ez a folyamat egyre jobban erősödik és jut kifejezésre.

A befejezetlen, megakasztott, de fejlődőképes népességi struktúrákba közvetlenül kezdett beépülni ugyanennek a magyar népességnek a fokozatos bomlási folyamata még mielőtt befejeződött volna a népesség gyér jellegének felszámolása. A múltnak és a jelennek ez az állandó ok-okozati keveredése rendkívül nehézzé teszi a szórvánnyá válás folyamatának tanulmányozását. A szórvánnyá válás folyamatára egyszer a történelem, máskor pedig a jelenkori okok hatnak kifejezettebben, de minden esetben tapasztalható a keveredésük. Ennek folytán a szórvánnyá válás folyamatának jelentkezése és felszámolása szinte lehetetlennek és leküzdhetetlennek tűnik. A valódi okokra ugyanis nem lehet eléggé vádlón rámutatni. Az egységes magyar nemzettest szétesése nemzeti tömbre és kisebbségi közösségekre, majd az utódállamokban a magyar nemzeti kisebbség szórványnépességgé válása

olyan folyamat, amely napjainkban is tart és még nem fejeződött be. A magyar nemzeti kisebbség anyanemzete és a jelenkori szerb állam között (amelynek fennhatósága alá került) az egymásra mutogató, állandósuló vádaskodás áldozata lett. A vádaskodás főleg szerb részről féligazságokat tartalmaz abban az értelemben, hogy „nem mi váltottuk ki a szórvánnyá válás folyamatát".

A szórványnépesség típusai

A továbbiakban rámutatunk a szórványnépesség néhány ismertebb típusára:

1. A kivándorló minden esetben egyéni megfontolásból döntött arról, hogy térben és időben, végleg és tartósan elkülönüljön a nemzettesttől, illetve annak tömbben élő népességétől. Egyéni döntése alapján más állam területén, más nemzetiségű népességbe elkülönült egyénként vegyül el. A kivándorlók mindig diaszpórát-szórványt képeznek egy másik állam területén. (Ismeretem szerint nincs rá példa, hogy például, a magyar kivándorlók bárhol is a világban más állam vagy ország területén összefüggő népességi tömböt hoztak volna létre.) A kivándorlók szórványának e típusa jól elkülöníthető a nemzetállam ritkán lakott régióinak vagy peremrészeinek gyér népességétől. A ritka vagy ritkuló népesség az anyanemzet területén egészen más jellegzetességekkel bír, mint a kivándorlók szórványának a típusa. Nagyon szükséges ez a megkülönböztetés, mert a nemzettől tartósan elszakadt kivándorlók önálló közösségi életre tartósan nem képesek. Ha van is valamilyen egymás közötti kommunikációjuk, az semmiképpen nem nevezhető közösségi kommunikációnak.

2. A kivándorlók szórványtípusain kívül léteznek olyan etnikai csoportok is, amelyek az államhatárok ide-oda tologatása következtében, vagy éppen ezt nem is méltányolva, jelen vannak több nemzetállam területén is (a cigányok, bolgárok, örmények, ruténok stb.). Ezek az etnikai csoportok a történelmi Magyarország valamennyi részén jelen voltak, és most az utódállamok területén élnek. Szórványtípusuk nem abból kö-

vetkezik, hogy egy nemzet részét képezték a Magyar Királyság területén, hiszen ők is bevándorlás következtében jelentek meg a térségében és a mai napig is ott vannak.

3. A szórványnépesség típusainak megállapításakor világosan és egyértelműen el kell határolni a nemzeti kisebbségből kialakult szórványnépesség típusát a nemzetállamban élő, anyanemzethez tartozó gyér- vagy tömbnépesség típusától.

Még mielőtt ennek a fontosságát tovább boncolgatnánk, visszanyúlva a múltba, azt is ki kell hangsúlyozni, hogy az államnemzetek vagy politikai nemzetek állami területein belül mindaddig nem jelentkezik többségi-kisebbségi probléma, amíg lehetséges a köztük lévő demográfiai egyensúly megőrzése, és nem áll elő tudatos politikai harc az elszakadásért. A Magyar Szent Korona uralkodó politikai nemzetének államában, vagy újabban a szovjet és jugoszláv államközösségben, bár jól felismerhető volt az etnikai többség politikai szerepe, és világosan elkülönült a többi etnikum politikai életben betöltött fontosságától, mégsem jelentett addig problémát, amíg sikeresen biztosította az államformában az etnikai egyensúlyt a társadalmi élet minden területén. Csak amikor ez lehetetlenné vált, történt meg ezeknek az állami formációknak a szétesése.

A nyugati nemzetállamok peremrészein a gyér népesség jellege nem különálló probléma, hanem a tömb problémájával együtt jelentkezik. Ezekben az államokban általános problémát képez az alacsony népességszaporodás, s csak ennek a keretén belül jelenik meg a gyéren lakott területek problémája is (Norvégia, Svédország, Finnország stb. gyér népessége az ország északi peremvidékein nem jelent etnikai problémát).

Ha viszont a szomszéd államok által elhódított magyar területekről van szó, az így szerzett népesség is a területtel járó ajándék. Ebben az esetben az utódállam részéről úgy is jelentkezik a kérdés mint állambiztonsági. Magában véve a szomszédtól elhódított nemzetrész, amely utóbb nemzeti kisebbségi jelleget ölt, még akkor is változatlan gondot okoz, és tartósan megmarad, ha a nemzeti kisebbséget az utódállam területén sikerült teljesen asszimilálni, vagy más módon felszámolni (pl. kivándorlásra késztetni). A társadalmi, állampolitikai

és állambiztonsági követelmények területén nemcsak az etnikai, hanem számtalan más (vallási, közigazgatási, történelmi, gazdasági stb.) tényezőre való hivatkozás is folyamatosan előadódik (Írország és Nagy-Britannia viszonya). Ezek a tényezők is általában ugyanolyan megindokolást kapnak, mint az etnikai tényezők. Ésszerű okként jelentkeznek az újabb határmódosítás követelésénél. A hódító nemzetállamok határai ezért éppen annyira nem örökké tartók, mint az államnemzetek határai.

Az államhatárok csak egy esetben állandósulhatnak tartósan és sokáig: ha a termelési mód és az államforma állandóan képes mindenki számára elérhető életszínvonalat, életminőséget, tartós gazdasági fellendülést és fenntartható fejlődést biztosítani, úgy, hogy nem hat rombolóan a hagyományos etnikai jelképekre, szokásokra, nemzeti kultúrára, hitvilágra, viselkedési módra és életvitelre; ellenkezőleg: megtartó ereje és alakja e sajátosságoknak.

Mivel ezzel éppen ellentétesek voltak ez idáig a hódító nemzetállamok törekvései (az idegennek vagy jövevényeknek számító nemzeti kisebbségeket fel akarják számolni úgy, hogy a gazdasági fejlődés terhének jelentősebb részét éppen rájuk rakják) a határok eddig nem bizonyultak tartósaknak (pl. Szerbia államhatárai).

4. A magyar nemzeti kisebbség 1921 utáni, a magyar-szerb országhatártól csaknem az Al-Dunáig, a terület mélységében terjedő és fokozatosan szórványosuló népességét egészen a peremvidékig alaposan átrendezte az 1945 utáni iparosítási és urbanizálódási folyamat szocialista változata. Ennek a lényege, hogy nem az ipart telepítették a kistelepülések hálózatába, hanem ezek népességét összpontosították néhány nagy, megtervezett, vagy inkább kigondolt ipari gócpontba. Természetesen ez a gazdaságpolitika nem hagyta érintetlenül és változatlanul a csak szerbek által lakott településhálózatot sem. A szerb-magyar vegyes lakosságú települések hálózatára azonban katasztrofális hatású volt. A szocialista iparosítás a szerb falusi népességnek csak a ritkulását idézte elő Vajdaság egyes agrárjellegű régióiban, a magyar népesség eseté-

ben azonban rombolónak bizonyult. Amilyen gyorsan történt Belgrád, Pancsova, Becskerek, Kikinda, Mitrovica és Újvidék stb. ipartelepeinek a kialakítása, ugyanolyan gyorsan történt az addig viszonylag zárt magyar etnikumú falusi közösségek felbomlása.

A Kommunista Szövetség vajdasági vezetőségének egy belső használatra készült anyagában áll, hogy 1951-ben 410 vajdasági településen voltak magyar tanulók. A 410 település közül 188-on magyar tannyelven folyt az általános iskolai oktatás. A pártanyag megállapítja, hogy nagyon szükséges lett volna még 47 olyan településre is bevezetni a magyar tannyelvű oktatást, ahol a kimutatások szerint elég magyar nemzetiségű tanuló volt. A pártanyag megállapítja, hogy a 412 település közül 235-ön életképes magyar falusi kisközösségek éltek. Ezeken a helyeken a magyar népesség fejlődőképes volt. [3]

Mivel a szórvánnyá válás okai többszörösen összetettek, és összefonódik bennük a múlt és a jelen, máris rámutatunk a szórvánnyá válás folyamatának a legfontosabb beindító okára: az anyanyelvű oktatás megszüntetésére illetve hiányára. Mi történt ugyanis ezután? Ugyanakkor, amikor a tartományi pártbizottság megállapította és a párttagság elé vitte bizalmas anyagában a magyar tannyelvű oktatás intézményhálózatának a hiányosságait és azonnali bővítésének a szükségességét, legmagasabb szinten egy olyan titkosított utasítást továbbított a tanügyi szervekhez, amely már a következő években megszüntetett csaknem 100 magyar tannyelvű iskolát Vajdaság-szerte.

Ez a tervezett a szórvánnyá válás kezdete. Itt keresendő a szórványnépesség, szórványsors és szórványtudat kialakulásának ős, eredendő oka. A titkos utasítás után a magyar népesség szórványjellege a kis falusi településekben erősödött.

Ezután a falusi népesség egy részéből létrejött új típusú, városi jellegű magyar szórványnépesség is. A városi települések területének és népességének a megnövelése és felduz-

3 Neka aktuelna pitanja međunacionalnih odnosa, Materijal proširenog plenuma Pokrajinskog Komiteta SKS za Vojvodinu, Novi Sad, 1963, 95. o.

zasztása elképesztően rövid idő alatt ment végbe. A városi népesség arányát 30 év alatt, az 1953-1981 közötti időszakban 21,8%-ról 54,1%-ra növelték. A nem mezőgazdaságból élők arányát 80%-ra tornázták föl. Az 1981-1991-es időszakban a magyar népesség 58,7%-a városi jellegű településekben élt[4]. Ezeknek az új típusú etnikai szórványoknak a lényegét már nem lehet területi és népességi mutatókkal kifejezni, illetve mérni. Ha csupán a falusi települések esetében vizsgáljuk a szórványnépesség számát, akkor elégségesnek bizonyulhat a számbeli kimutatás is. A városi népesség szórványosulása esetében azonban ez elégtelennek bizonyul. Mindkét esetben azonban a szórványosulás felgyorsulása folyamatának a kezdetén ott áll az anyanyelvű oktatási intézmények megszüntetése, illetve hiánya.

Az iparvárosok területi növekedése nem hasonlítható és nem vethető egybe a falvakéval és az agrártérségek nagyságával. A városok esetében viszonylag kis területen nagyszámú népesség él. Mégis és ennek ellenére a városokban e viszonylag kis területeken is szórványsorsba került a faluról bevándorolt magyar etnikum. Bár növekedett a magyarság száma a városokban, nem bővült az anyanyelvű általános oktatás intézményhálózata, és nem történt meg területi széttelepítése. A szórványsors egyik típusát felváltotta egy másik, egyre erősödő típus. Hogyan lehetséges ez? Feleletet erre már nem adhat a demográfia, hanem a szociológiától és a kulturális antológiától kell várni. Az anyanyelvű oktatási intézményhálózat megvonásának messzemenő következményei vannak a magyarság egészére nézve. A szórványosulás és szórványosodás demográfiai szempontból a falusi népesség és agrártérségek magyar lakosságának a csökkenését eredményezte. Jellege azonban ezzel közel sem merült ki.

Egy olyan újabb típusú szórvánnyal találjuk magunkat szemben, amely már nem mérhető demográfiai adatokban. A városokban nem csökkent a magyarok száma, hanem növekedett, és ennek ellenére felgyorsult a szórvánnyá válás folya-

4 Dušan Breznik: Stanovništvo Jugoslavije, Titograd, 1991, 134. o.

mata a városban élő magyar etnikum soraiban. Városi környezetben gyengült, ahelyett, hogy erősödött volna közösségi élete. Száma növekedett, de etnikai megtartó ereje bizonytalanná és nem jövőbe mutatóvá vált.

A vajdasági magyarság az iparosodás és urbanizálódás következtében tehát nemcsak a falusi jellegű településeken találta magát szemben a szórvánnyá válás (vagyis az élhető közösségi élet felbomlása) jelenségével, hanem a városokban is. Ez olyan új jelenség, melynek minden vonatkozása a tudattól teljesen függetlenül hat mint ösztönszerű folyamat. Ebből a folyamatból következik, hogy a szórvánnyá válás nemcsak a magyar népesség ritkulását jelenti a falvakban és egy agrárjellegű régióban, mint ahogyan a problémát kezelik a közgazdászok, demográfusok és statisztikusok. Nemcsak a mezőgazdaságból élő népesség eltűnése a nyilvánvaló. Új lélektani tényezők jelentek meg a politikai intézkedések következtében, amelyek legalább annyira hatékonyak, mint a gazdasági kényszerítő erők.

Ha kiinduló pontnak tekintjük, hogy a magyar falusi vagy városi népesség életképességének mércéje és előfeltétele: az önkormányzati politikai érdekképviselete, az önszerveződés a társadalmi gazdasági és szellemi élet minden területén, a közösségen belüli sokoldalú kölcsönös kommunikáció, az oktatási és kulturális élet intézményesítettségének a megőrzése és bővítése, anyanyelvi jellegének ápolása — nagyon különbözőek Szerbiában, illetve a Vajdaságban a magyarlakta települések típusai az egyes régiókban:

a) E tekintetben legsúlyosabb helyzetben van a bánáti (ezen belül a dél-bánáti) és szerémségi magyar népesség, amely alapjában véve megmaradt falusi szórványtípusában. Közösségi élete csaknem teljesen szétesett, anyanyelvű intézmények nélküli jelleget kapott. Arra kényszerül, hogy főleg mezőgazdaságból éljen, de messze él a nagyvárosi piacok kínálta felvásárló lehetőségektől. Ennek ellenére ma már semmilyen lehetősége nincs ahhoz, hogy beköltözzön Versecre, Szmederevóba, Belgrádba vagy Újvidékre. E szórványtelepülések egymástól elszigetelt egyénekre tagolt magyar népessé-

ge számára ma Ausztrália és Kanada is közelebb van, mint Szabadka.

b) Közvetlenül következik utánuk az a magyar népesség, amely kénytelen volt a megélhetés miatt átköltözni a nagy ipari központokba még az iparosítás szocialista időszakában. A nagy iparvárosok egyik részén elhelyezkedő lakótelepeken, külvárosokban, külső telkeken lakik egyénileg szétszórtan, a városok másik részébe telepített ipartelepre jár dolgozni, s ha van még magyar tannyelvű általános iskola, amely kötelezően a város központjában helyezkedik el (tehát nem útközben a munkahely felé), oda viszi gyermekét tanulni.

c) Minden nemzeti elnyomás ellenére a szerb állam részéről valamennyivel könnyebb helyzetben van a magyarság a bácskai oldalon elhelyezkedő Tisza-menti, akár falusi, akár várossá fejlesztett kis településeken.

d) A jövővárás szempontjából egészen 1986-ig bíztató volt a magyarság helyzete Szabadkán is, mert három kultúra találkozásának csomópontjában helyezkedik el. A határmentén egyesíti és továbbítja az európai hatást a Balkán felé. Annak ellenére, hogy a város óriási területen helyezkedik el, és sok tekintetben őrzi a falusi jelleget, illetve a falusi jelleget egyesíti a külvárosi villanegyedek jellegzetességeivel, széttelepített iskolahálózatával jó lehetőségeket biztosított a magyarság számára a továbbtanuláshoz mind általános, mind középiskolai szinten. Mára azonban összeomlással fenyeget az ipar és az intézményesített iskolai és művelődési intézményhálózat is. Ha ez bekövetkezne, e városban is helyet kapna a pusztító szórványsors.

Miért tulajdonítok külön fontosságot a városi típusú magyar szórványnépességnek? A városi típusú szórványnépesség ugyanolyan nehéz helyzetben van, mint a dél-bánáti vagy szerémségi magyarság. Ki van téve az eltűnés minden veszélyének. Egyrészt a megélhetési kényszer, másrészt a civilizációs javak könnyebb hozzáférhetősége az 1961-1991-es időszakban elemi erővel kényszerítette, de vonzotta is a falusi népességet a városokba. Ez alól nem képeztek kivételt a magyarok sem. Csakhogy amíg a többségi szerb népesség élet-

minőségben és a civilizációs és kulturális javak hozzáférhetőségében, elérhetőségében sokat kapott, addig a magyar kisebbség veszített mind a kulturális értékek létrehozásának és megtartásának tekintetében, mind azoknak a társadalmi viszonyoknak a minőségében is, amelyek közé került. A folyamat teljesen az emberek tudatától függetlenül hatott és ment végbe még a szocialista típusú iparosodási modellben. A vajdasági magyarság olyan társadalmi viszonyok közé került, amelyekben megszűnt számára az addig ismert *etnikai közvetlen közösségi kapcsolat, a kisebbségi közösségen belüli kommunikáció és a közösség belső szolidaritása.* Az egymáshoz való érzelmi kötődés közvetlensége elérhetetlen vágyakozássá vált azok számára, akik odahagyták falujukat.

Hosszú évek folyamán a városokba bevándorolt falusi népesség egy része ismét képes lett a városokban is megőrizni etnikai ragaszkodását és magyar azonosságtudatát. A bevándorlók legnagyobb részénél azonban ez az azonosságtudat kárára történt. A faluról városba költözők a hirtelen felgyorsuló, ipari társadalomhoz kötődő, idő követelményeivel és következményeivel találták magukat szemben, amely a legnehezebb mértékben megnehezítette az adaptálódásukat. Azt követelte tőlük, hogy máról holnapra adaptálódjanak egy új társadalmi környezetbe. A valóságban azonban egészen megváltoztak a lehetőségek az egyszerű ember számára. Semmi sem hat annyira fárasztóan a lelkületükre, mint a rövid időszakaszokban történő folytonos politikai, társadalmi és gazdasági változások, amelyek önkényhez kötődő változtatásokként jelennek meg az emberi tudatban; nem mint a dolgok rendje, hanem mint az emberen elkövetett erőszak valaki kénye-kedve szerint. Ilyen társadalmi viszonyokban az emberek kárpótlást akarnak találni azonnal azokért az elveszett kapcsolatokért, amelyek ottmaradtak a faluban. A szegényes városi környezetben a falusi kapcsolatok használhatatlanokká váltak.

A hátrahagyott kárpótlást és segítséget eddig még új kapcsolatteremtő magyar intézmények nem voltak képesek adni a magyarság számára a vajdasági városokban. Mielőtt még megtudhatták volna, hogy hol vannak és hol működnek a vá-

rosokban nem intézményesített kapcsolatteremtő kisközösségek, baráti társaságok és nem formális csoportok a magyar városi népességen belül, amelyek szolidaritására számíthattak volna – megjelent a legkisebb ellenállás csábítása.

A városokban a magyarok közötti kapcsolatok úgyszólván sohasem voltak szomszédi kapcsolatok az elmúlt 50 évben. Nem kötődtek a munkahelyhez sem, amely különben a legtermészetesebb útja lett volna a közvetlen kapcsolatteremtésnek. A magyar városi népesség kapcsolatai közvetettek, területileg a legnagyobb mértékben elkülönülők, az egymástól távollakó és dolgozó emberek kapcsolatai. Érthető tehát a hajlandóság arra, hogy elfogadták a legkisebb ellenállás irányából nyújtott, igen gyakran szánalomból nyújtott segítséget.

A szórvánnyá válás folyamatának kisebbségpolitikai vonatkozásai

A szórványosodást egy régióban és a szórványosulást egy településen belül mindig kisebbségpolitikai diszkriminációs intézkedések idézik elő. Céljuk hátrányos helyzet teremtése a gazdasági élet minden területén. Szinte mindenki egyezik a szakirodalomban, a politikai közéletben, a szociográfiában és a szépirodalomban, a tekintetben, hogy a szórvánnyá válás jelenti a magyar kisebbségi közösség megszűnését. A megosztottság a politikai és közéleti személyek között akkor mutatkozik, amikor szeretnék megragadni e jelenség egyenként vagy együttesen ható okait; amikor szeretnének rámutatni az elsődleges vagy másodlagos ok-okozati összefüggésekre; amikor szeretnék megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyek segítségével esetleg leküzdhető az okok hatása.

1. A szerb tudományos életben, szinte valamennyi politikai megközelítés egyúttal ideológiai értékű is. Ezek arra hivatkoznak és mutatnak rá, hogy az elmúlt 50 évben, azáltal, hogy a magyar népesség is átköltözött a mezőgazdasági régiókból az ipari környezetbe, megszabadult az elszigeteltségtől és gazdasági elmaradottságtól. Egy civilizációs értelemben fejlettebb

környezetbe került. Ezzel azt akarják sugallni, hogy a magyarok is ugyanolyan részesei voltak, mint a szerbek annak a folyamatnak, amelyben a falusi szegénység és elmaradottság meghátrál a civilizációs javak hozzáférhetősége előtt. Ez a meglátás ideológiailag megindokolja, és indokoltnak tartja kisebbségekkel szemben folytatott egész eddigi állampolitikát. A szerb tudományos életbe a mai napig is mélyen begyökerezett az az álláspont, hogy attól a politikától, amit a szerb állam folytatott a kisebbségekkel szemben, csak nyert a magyarság. Ezen túl pozitív értelemben integrálta a kultúrákat a testvériség-egység szellemében, így szolgálta a jószomszédi viszonyokat, és csakis így valósíthatta meg a kisebbség a híd szerepét az anyaországa és Szerbia között.

(Nem is kell különösebben kihangsúlyozni, hogy a kultúrák ilyen értelmű, állami erőszakra támaszkodó integrálása, a kisebbségi kultúra eltűnésével fenyeget. Jóllehet éppen ezt célozta meg. A kultúrák nem integrálhatók és nem homogenizálhatók állami erőszakkal és politikai intézkedésekkel. Lényegük a másságban, a sajátosságokban és a különállóságukban van.)

2. A szerb tudományos életben a közgazdasági elemzések arra utalnak, hogy állítólag kikerülhetetlen volt a fejletlen agrártérségek népességének kiürülése vagy csökkentése etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Ugyanis állítólag e fejletlen térségekben agrár-túlnépesedés állt elő. Szerintünk ez a megállapítás is teljesen ideológiai jellegű, amely lényegét illetően igazolni akarja a szocialista iparosításban foganatosított valamennyi intézkedést.

Ennek következtében, de ezzel egyidejűleg a városnak a falura való kisugárzó hatásával együtt kezdetben egy ideiglenes napi-heti jellegű vándormozgalomba kapcsolódtak be a magyarok is. Abbéli törekvésükben, hogy enyhítsenek a szegénységen, kezdtek megjelenni a városi piacokon. Ezek a piacok a bánáti városokban a németeken elkövetett genocídium és kitelepítések után kimondottan a szerb állam monopóliuma lettek. A piacok szerb kereskedők egyeduralma alá kerültek. Amíg itt a németek is jelen voltak, addig három, sőt négy nyelven folyt az áruforgalom, a vétel és eladás, a kínálat és kereslet. Ez a kultúrmodell

azonban 1945 után megszűnt. A szerb nyelv is monopolhelyzetbe került. Napjainkban már csupán a szabadkai tej- és zöldpiacon ápolják természetszerűen, a hétköznapi élet szintjén a kétnyelvűséget. A szerb nyelv monopol helyzetét tovább erősítette a magyar nemzetiségű tanulók mindennapos utaztatása a városba vagy szomszédos településre, akár azért, mert helyben megszűnt az általános iskola, vagy mert szakmunkásképző iskolába jártak. Szerb szociolingvisztikai kutatások is azt igazolják, hogy éppen ők voltak azok, akik falujukban meghonosították a szerb közhelyeket, a szerb nyelvi zsargont, szokásokat, viselkedésmódot stb. Mindez átkerült az ellenőrizetlen városi életből a fiatalok falusi társasági életébe is.

3. Vannak vélemények is, amelyek más tényezők hatására teszik a hangsúlyt. Ezek szerint a szórvánnyá válás folyamatát döntően befolyásolta az a tény, hogy a magyar határtól messzebb már nem volt fogható a magyarországi elektromos média műsora, hogy hozzáférhetetlenek a mai napig a magyarországi sajtó és a könyvkiadás termékei. Igaz – elismerik –, hogy a hiányt 1986-ig, bizonyos mértékig enyhítette a vajdasági televízió és újvidéki rádió számos műsorával, valamint a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat kiadványai. Csakhogy már 1980-tól kezdve akadozni kezdett a szórványokkal kialakított kapcsolat, s később teljesen meg is szűnt. A rossz lap- és könyvterjesztési feltételek miatt az újság és a könyv a bánáti magyar falusi típusú szórványnépesség számára elérhetetlenné vált. Több évtizeden keresztül volt egy megállapodás a szerb lapterjesztők és a Forum között arról, hogy kölcsönösen felvállalják a lapterjesztést mindazokon a településeken is, ahol kis példányszámra van szükség akár szerb, akár magyar nyelven. A szerb terjesztők azonban ezt egyik napról a másikra felmondták azzal a kifogással, hogy számukra nem fizetődik ki a kis példányszámú magyar lapok és könyvek terjesztése ott, ahol kevés magyar él. Többé nem akarták vállalni ezt a gazdaságilag nem kifizetődő feladatot. Ezek után az olyan bánáti és szerémségi falvakba, ahol a magyarság lélekszáma valóban alacsony volt, többé nem juthatott el a magyar újság és könyv. 1989 után a vajdasági televízió és újvidéki rádió műsorait hihetetlen gyorsasággal leépítették. A műsorok legnagyobb részét megszüntették, a meg-

maradt műsorokat pedig középhullámról ultrarövid hullámra helyezték. Ez lehetetlenné tette e műsorok hallgatását a bánáti falvakban és másutt, kivéve Újvidék közvetlen körzetét. Nem vitás, hogy ez a tényező is erősíthette a bánáti magyar falusi szórványnépességben a magára hagyatottság érzését, és az elvándorlás irányába hatott, azt ösztönözte. Aki lélekben nem lehetett magyar, nem vállalta azt többé a falu gazdasági és társadalmi életében sem. Minden bizonnyal sokan csak emiatt is odahagyták falujukat. A magyarság számának csökkenését a bánáti falvakban és városokban nagymértékben befolyásolhatta az a tény is, hogy amíg jelentős volt a számuk egyik vagy másik településen, nem engedélyeztek olyan jellegű beruházásokat, amelyek munkahelyhez juttatták volna a magyarokat. Munkahelyteremtő beruházásokra csak az után került sor számos település esetében, amikor már ezeken jelentősen csökkent a magyar népesség száma (1-2%-ra). A munkahelyteremtő beruházások haszonélvezői kizárólag a szerbek lehettek. Amíg a magyarokban politikai tényezőt láttak, elzárkóztak számos település gazdasági fejlesztésétől. Miután bizonyossá vált a magyar népesség szórványjellege, számos településen történt fejlesztés.

Attól függően, hogy melyik tudományterület szempontjából vizsgáljuk a szórvánnyá válás folyamatát, e folyamatnak egyik vagy másik vonatkozását kell kiemelni:

a) A politológia szempontjából és mércéje alapján legfontosabbnak tűnik az, hogy a magyar városi vagy falusi népesség rendelkezik-e önkormányzati szinten politikai képviselettel, politikai önszervező erővel, képes-e közéleti tevékenységével megtartani az anyanyelvű oktatást, kultúrát és a kommunikációt a közösségen belül.

b) Ha a történelemtudomány mércéje szolgál alapul, úgy fontosnak tűnik a magyar népesség szocialista iparosítás előtti állapota, az 1918-1945 közötti időszakban beállt magyar visszatelepítés megtorpanása és a szerb betelepítések.

c) Ha a gazdasági mércét vesszük alapul, fontosnak tűnik az a különbség, amely a szocialista iparosítás és a privatizáció utáni iparfejlesztés között jelentkezik. Mindkettő végső célja a magyarság kisemmizése és elszegényítése.

d) Ha a demográfiai mércét vesszük alapul, és azt az 1918-2002 közötti időszakra vetítjük ki, nagy fontosságot kap a szerb betelepítések mérete, a szerb természetes vándormozgalom nagysága, ezek hatása a magyar külső vándormozgalomra és természetes népmozgalomra.

e) Ha az agrártérségek és iparmedencék kialakításának a politikájában alkalmazott mércét vesszük szemügyre, akkor beszélhetünk dél-bánáti, észak-bánáti, szerémségi, dél-bácskai, nyugat-bácskai stb. magyar szórványnépességről, mind a falusi típusú, mind a városi típusú települések esetében.

f) Ha a magyarok gazdasági erejének mércéje szolgál alapul, úgy fontosnak tűnik annak az észrevételezése, hogy a társadalmi munkamegosztásban, a gazdaságfejlesztésben és az iparalakításban betöltött irányító szerepe folyamatosan gyengül. A magyarok társadalmi, szociális-gazdasági peremhelyzetet foglalnak el a gazdaságfejlesztésben. Kirekesztettek, kiszolgáltatottak szerb följebbvalóiknak. Kiszorulnak a termelésben és kereskedelemben a kiemelkedő vállalkozói pozíciókból. A szerb vállalkozók sokaságában csupán egy-két magyar vállalkozó kapott kirakathelyet. Ők is kizárólag állami szolgálataikét. A magyarság nagy része munkavállalói szerepkörben jelenik meg a szerbeknél, szürkegazdaságból él, és elképesztően magas a munkanélküliek száma (a munkaképes népesség 40-50%-a).

g) A művelődési lehetőségek mércéje alapján úgy tűnik, hogy a szórványnépesség Bánátban és Szerémségben már egyre jobban a szerb kultúrkörhöz tartozik, szerb értékrendszerhez igazodik.

A szórvánnyá válás modelljei (a történelmi múlt máig élő hatása)

1. Számos szerémségi és bánáti faluban a magyar szórványnépesség annak következményeként jött létre, hogy 1918-1921 között megtörtént a magyar főúri birtokok szerbek általi kisajátítása. E kisajátításnak az volt a sajátossága, hogy következményét nemcsak a magyar főúri osztály érezte, hanem elsősorban a ma-

gyar bérlők, akik a kisajátításokkal máról holnapra minden kapott és készített termelőeszköz, és házaik nélkül maradtak. Több tízezerre tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik ily módon földönfutókká váltak, és többé nem találtak megélhetést falusi környezetükben. Egyik része városi szórványsorsba került Szerbia nagy városaiban és ipari központjaiban. Jelentős méretű volt a kivándorlás is.

2. A második világháború után, amikor megtörtént a zsidó holocaust és a németeken elkövetett genocídium (a német kisebbség minden polgári jogtól történő megfosztása és törvényen kívül helyezése az AVNOJ II. ülésének határozatai alapján), minden ingatlan és ingó vagyon a kommunista vezetők és partizánharcosok kezébe került. Bánátban és Szerémségben élő magyar népesség jelentős része munkanélkülivé vált. A német és zsidó munkáltatók elleni emberirtó cselekedeteknek az volt a célja, hogy vagyonukat megkaparintsák, és hogy ezáltal a magyar munkavállalók szórványnépességgé változása meggyorsuljon mind a falusi, mind a városi típusú településhálózatban. Ennek az lett a következménye, hogy olyan településeken is szórvánnyá lett a magyar népesség, ahol azelőtt nem volt az.

3. Az agrárrégiók népességének szórványosodása és az iparfejlesztés közötti korreláció már régóta ismeretes az amerikai tudományos kutatásokból. Az amerikai kutatások szerint ennek a korrelációnak az értéke igen magas – 0,86. Minden bizonnyal a szocialista típusú iparfejlesztés ennek a korrelációnak még nagyobb értéket adott. Tulajdonképpen magyar szórványok jelentek meg a Vajdaság teljes településhálózatában. A szocialista iparosítási modell a magyar népesség és munkavállalók számára az iparban, kereskedelemben és terciális tevékenységekben megélhetést adott. A munkavállalók egy kisebbik része társadalmi tulajdonú lakásba költözhetett, legnagyobb része azonban önerejéből épített magának otthont. Amíg a két világháború között a magyar munkavállalók általában albérlőként tengették életüket a városban és önerőből építettek maguknak általában vert falú házat (pl. a Darányi telep Újvidéken) a szocialista iparfejlesztési és urbanizációs folyamat eredményeként számos magyar munkás és tisztviselő is lakáshoz jutott (pl. az újvidéki Telepen, a Heréskertben

stb.). Csak igen kisszámú magyar jutott tisztviselői álláshoz és kapott lakást a tisztviselői negyedekben (pl. az újvidéki Limánon). Még Szabadkán is érzékelhetően elkülönültek a munkásnegyedek a tisztviselői negyedtől.

Oktatáspolitikai intézkedések a szórvánnyá válás gyorsításának szolgálatában

Mint az ismeretes, 1945 után, a szocialista iparosítás korszakában a munkavállalás első számú alapkövetelményévé lépett elő a kötelező általános nyolcosztályos iskola elvégzése, illetve valamilyen szakmunkásképző iskola bizonyítványának a megszerzése.

Szinte nincs egyetlen kutatás sem a szakirodalomban, amely ne mutatna rá, és ne hangsúlyozná a tudományos és műszaki ismeretek anyanyelven történő elsajátításának a jelentőségét. Minden kutatás azt bizonyítja, hogy a tudományos és műszaki ismeretek elsajátításának a legeredményesebb elsajátítási formája az anyanyelvű oktatás.

Az anyanyelvű, magyar tannyelven történő oktatás megszervezését a szerb oktatási törvény egy rendkívül szigorú rendelkezése határozta meg. A törvény ugyanezt a szigort nem alkalmazta a szerb államalkotó nép tannyelvén történő oktatás megszervezésére. A szerb ajkú gyermekek számára, bármilyen létszám esetén kötelező volt megszervezni az anyanyelvű oktatást lakhelyükön. Nem így volt ez a magyar ajkú gyermekek esetében. A magyar tannyelvű osztály megnyitásához az általános iskolában legalább 15 magyar ajkú gyermek volt szükséges.

Ezt a kritériumot a szerb oktatási törvény és állam már több évtizede alkalmazza. A középiskolások esetében ugyanilyen létszám szükséges azzal a további szigorítással, hogy ez csak akkor lehetséges, ha azonos oktatási profilt, szakot, szakmát vagy foglalkozást választanak maguknak.

Tudni kell, hogy a második világháború utáni vérbosszú, a folyamatos disszidálás, a kivándorlás és a külföldi munkavállalás a magyar népesség természetes népmozgalmában jóvátehetetlen

eltolódásokat okozott. Már 1962 óta tapasztalható volt a magyar népességnél a születési ezrelék csökkenése és a kritikus 14,6 ezrelék alá esése. (Ez az arányszám az, amely biztosítja egy populáció egyszerű újratermelődését.) Ennek ismeretében a szerb nemzeti program stratégái tudatosan tervezték meg a magyar tannyelvű oktatási-iskoláztatási hálózat szigorú kereteit. A magyar oktatási lehetőségek meghatározása és tervezése a Vajdaságban illetve Szerbiában mindig a legnagyobb pártvezetők és állami vezetők tudtával történt. Teljesen céltudatosan és rossz szándékúan határozták meg a 15 fős normát egy tagozat létrehozására. Ennek a normának a magyar népesség már nem tett eleget 1963 óta. Következménye az lett, hogy egy különben teljesen életképes magyarlakta falusi településen többé nem lehetett megszervezni a magyarnyelvű oktatást, ha a gyermekek száma a 15 fős létszám alá csökkent. Ebből kifolyólag, mint azt már említettük, lehetővé vált a törvény erejével teljesen jogszerűen a magyar tagozatok megszüntetése-megszűnése és a magyar tannyelvű oktatás leépítése. Ismereteink szerint ma már csak mindössze 83 magyar tannyelvű általános iskola működik a Vajdaságban. Számuk azonban hamarosan vészesen csökkeni fog a szórványnépesség további növekedésének arányában. Már 1958 óta összevont területi iskolákat hoztak létre közös igazgatósággal és tantestülettel, hogy könnyebbé váljon a magyar ajkú tanulók átirányítása az általános iskolák szerb tannyelvű tagozataira.

Mi várható annak ismeretében, hogy 2002-ben a magyar születési ezrelék minden bizonnyal 10 alá esett, de továbbra is megmaradt a tanügyi törvényben foglalt 15-ös létszám normája a magyar tannyelvű általános iskolai tagozat létrehozásához? Nyilvánvaló, hogy a magyar tannyelvű általános iskolahálózat további és gyors leépülésével kell számolnunk.

A magyar nemzeti ön-azonosságtudat megőrzésének elsőszámú és legfontosabb megtartó intézménye az anyanyelvű oktatás, általános és középiskolai szinten egyaránt. Ha ez az intézményhálózat tovább szűkül, olyan szellemi és kulturális rombolás történik a továbbiakban is a magyar nemzettudatban, amellyel következményeiben nem mérhető még a két világháború közötti időszak sem. Akkor ugyanis még zárt jellegű falusi közösségek-

ben élt a magyar népesség jelentős része, és ez bizonyos védelmet nyújtott a romboló hatások ellen.

A magyar nemzettudat, önazonosság és értékrendszer lerombolása a dolgok természetéből kifolyólag ez idáig legerősebb volt az 1-1000 magyar lelket számláló településeken. Miután itt megszüntették a magyar tannyelvű iskolát, sikerült elindítani és állandósítani az etnikailag vegyes házasságok rendkívül magas arányát. Mint már fentebb említettem, a kis településeken, ahol a szerb-magyar vegyes házasságok aránya elérheti a 75%-ot is az összes házasságok számában, nem sok marad hátra a magyar népesség teljes beolvadásához a szerbségbe.

Az etnikailag vegyes házasságokat, mint minden házasságot egyéni döntés és az emberi jogok szabad függvényében kell érzékelni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem szabad rámutatni arra a rosszindulatra, hogy bizonyos politikai intézkedések és állami propaganda erőszakos hatása igyekezik más úton is megnövelni a számukat. A vegyes házasságok arculatát igyekeznek politikai intézkedésekkel befolyásolni azzal, hogy a kisebbségek nemzeti és kulturális értékeit lebecsülik a szerb közéletben. A kisebbségek nemzeti és kulturális értékeinek hiánya a házastársi kapcsolatban és családi légkörben, sajnos politikai intézkedésekkel is előidézhető, befolyásolható, s ebben értelemben az ilyen házasságok kötése már nemcsak a szabadságjogok függvényében jelenik meg. Ennek következtében a vegyes házasságokban született gyermekek még véletlenül sem válnak kétnyelvűvé, nem vállalják a kisebbségi tudatot, a kisebbség nemzeti és kulturális értékeit. A vegyes házasságban született gyermekeket nem adják magyar tannyelvű általános iskolába még ott sem, ahol az lehetséges. Nem lehet elhallgatni, hogy a helytelen nemzetiségi politika következtében a vegyes házasságokban nem kap helyet a másság természetes tisztelete.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a felvázolt bomlási folyamatot tudatosan tervezik az állampolitika és tanügyi politika tényezői azzal, hogy évtizedeken keresztül aránytalanságban tartják a magyar népesség születési ezrelékét és a megkövetelt tanügyi normát.

A születési ezrelék különben is alacsony arányát tovább csökkenti a vegyes házasságokban született gyermekek szóródása.

Ez a szóródás egy-két ezreléket tesz ki. Ennek következtében szinte évtizedekre előre kiszámíthatóvá válik, hogy mely településen fog megszűnni a magyar oktatás, és mikor fog eltűnni a teljes magyar népesség is. Úgy tűnik, napjainkig ez a folyamat visszafordíthatatlan volt, és most már nemcsak azokat a vegyes lakosságú településeket érinti, ahol a magyar lélekszám 1-1600 fő, hanem ahol 1000-2000 fő is.

Ugyanez vonatkozik a városi típusú magyar szórványokra is.

Újvidéken, Becskereken és Szabadkán a magyarok viszonylag nagy száma miatt belátható időn belül nincs veszélyben a magyar általános oktatás, ám itt is már a közeljövőben a magyar tannyelvű általános oktatási hálózat szűkülése és leépülése várható. Nem lesz meglepő, ha egészen váratlanul egyik vagy másik iskolában meg kell szüntetni a magyar tannyelvű oktatást, mert nincs elég magyar gyermek a törvény által előírt normához mérten.

Ha a szerb állam az államalkotó szerb nép iskolaügyére is alkalmazta volna azt a törvényesített diszkriminatív jogi rendelkezést, amit a magyar tannyelvű oktatással szemben már 60 éve alkalmaz azzal – hogy megköveteli a legalább 15 fős lélekszámot egy tagozat létrehozásához –, úgy Szerbia-szerte a szerbek esetében is az általános iskolák százait lehetett volna bezárni a törpe településekben és aprófalvak sokaságában. A szerbeknél is alig jobb a születési ezrelék a 10-nél. Az ő esetükben azonban fel sem merülnek az ún. költségvetési gondok. Mi is természetesnek találjuk, hogy mindenütt, ahol szerbek élnek, van, és lenni kell szerb tannyelvű oktatásnak. De ugyanolyan természetesnek találnánk azt is, hogy ahol élnek magyarok a Vajdaságban, meg kell szervezni a magyar oktatást létszámnagyságtól függetlenül.

A magyarság helyzetét külön nehezíti az etnikailag vegyes népességű falvakban a magyar fiatalság egy részénél tapasztalt helytelen, természetellenes hozzáállás egyáltalán a házassággal és külön az etnikailag vegyes házassággal szemben. Ez a magatartás teljesen téves, helytelen, elutasító, és mint mondtuk, természetellenes magatartás. Ennek következtében különösen nagy a magyar agglegények száma. Pontosabban: megbomlott a nemek közötti egyensúly. Az egyik helyen növekszik az agglegények, a

másik helyen a hajadonok száma. Aránytalanság keletkezett a nemek között is egy-egy településen belül.

Mi a téves és helytelen magatartás lényege, ami elsősorban a szórványban élő magyarságnál jut kifejezésre? Való igaz, hogy a szerb-magyar vegyes házasságokban ez idáig tapasztalható a magyar kultúra értékeinek elutasítása, lebecsülése, elmarasztalása. Ez azonban nem mindig rossz szándékú indíttatású. Az elmarasztalás egyrészt a nem ismerésből ered, s másrészt abból is, hogy a magyar potenciális házastárs sem ragaszkodik következetesen a saját nemzeti másságának a tiszteletéhez. Kicsi az önbecsülése. Mindezt természetesen egy szélesebb keretben és történelmi folyamatosságban a szerb állampolitika idézte elő, amely lélektani áttételeken keresztül, sztereotípiákat képezve, bejutott a szerb köztudatba, hogy azután onnan az egyes ember belső énjét is uralja. Szerb felsőbbrendűségi és magyar meghunyászkodó, belenyugvó gondolkodási értékrendszert és viselkedésmodelleket szült. Erre megoldás semmiképp sem lehet a természetellenes agglegénység/hajadonság, és nem lehet az etnikailag vegyes házasságok elutasítása sem. A vegyes házasságokban szükséges a másság mellett való kiállás, az önbecsülés kiharcolása mindkét részről. Ha ezen a téren a jövőben történne előrelépés, ha lassulna a külső vándormozgalom, és sokkal nagyobb arányú visszatelepülés történne, már a közeljövőben sokat javulhatna a magyarok születési ezreléke. Ennek nélkülözhetetlen előfeltétele a magyar nemzeti és kulturális értékek megbecsülésére való nevelés, pozitív sztereotípiák kialakítása a magyarságról, s ezáltal a jóakarat kimutatása a szerb állam részéről is a szomszédos Magyarország iránt.

El kell oszlatnunk még egy tévhitet a demográfia területén is. Az alacsony születési ezrelék magában véve még nem idézi elő a magyar népesség szórvánnyá válásának folyamatát („csángósulását"). Ez a szórvánnyá válási folyamat kezdetének csak az egyik, potenciális előfeltétele. Csak amikor társul hozzá a másik előfeltétel, a magyar tannyelvű oktatási intézmény felszámolása is (mert egy törpetelepülésen vagy apró faluban nem lehet eleget tenni a szerb állam asszimilációs szándékból és önkényes erőszakkal megállapított 15 fős lélekszámú követelményének egy

magyar tagozat megnyitásához), akkor indul be igazán a szórvánnyá válás folyamata.

Mindkét előfeltételt figyelembe véve (amelyek közül az egyik nem demográfiai mérce) mégis lehetséges egy hipotetikus matematikai képletben is kifejezni a szórvánnyá válás folyamatának kezdési időpontját. Ha az országban élő magyar anyáktól született gyermekek számát csökkentjük a vegyes házasságokban, a külföldön tartózkodó vendégmunkások házasságában és a kivándoroltak házasságában született gyermekek számával (ezrelékben kifejezve), és ezt osztjuk 15-tel (a magyar tagozat fenntartásához szükséges tanulószámmal), megkapjuk a szórvánnyávállás folyamatának a koefficiensét, amely természetesen 1,00-nál mindig kisebb érték. Ha ugyanis 1,00-nál nagyobb érték lenne, az azt jelentené, hogy még nem kezdődött meg a folyamat, egyik feltétele sincs meg annak, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézményt az állam megszüntesse. Ha viszont az érték a 0,00 felé közelít, az azt jelenti, hogy a magyarság eltűnése csaknem teljesen bekövetkezett.

Voltaképpen a felvázolt képlet szerint kapott érték csak lehetőség a szerb állam részéről történő jogi beavatkozásra, vagyis a magyar tannyelvű oktatás megszüntetéséhez az illető településen. Ha néha megkésve is, az állam általában közbelép hivatkozva a kisebbségi és oktatási törvényre, és megszünteti a magyar tannyelvű oktatást. Ha egyikre sem hivatkozik, akkor a költségvetési nehézségek mögé bújik.

Az előző fejtegetésből nyilvánvalóan következik az is, hogy a tudományos kisebbségkutatásban, ezen belül a szórványkutatásban nem alkalmazható, mert elégtelennek bizonyul az egy négyzetkilométerre számított népsűrűség mutatója. Még akkor sem, ha ismerjük az etnikai vonatkozását.

A városokban nehezebb megállapítani, hogy mikor indult be a szórvánnyá válás folyamata, mint a kisebb települések esetében. Azokban a városokban, amelyekben több ezer vagy több tízezer magyar él, visszatartott-elodázott típusú szórvánnyá válás folyamatának a beindulásával kell számolni. A nagyobb populációnak van belső tartaléka, ami lehetővé teszi egészében véve a magyar tannyelvű oktatási és iskoláztatási intézmények hosszabb ideig

való fenntartását. A városokban a magyar tannyelvű oktatási hálózat csak fokozatosan épül le, azzal, hogy látszatra váratlanul, egy-egy újabb iskolában szűnik meg a magyar oktatás.

Nehezen kiszámítható a városi típusú magyar szórványnépesség teljes eltűnése. A városokban ez idáig a magyar népesség olyan állambiztonsági ellenőrzés alatt volt, amely lehetetlenné tett bármilyen etnikai alapon történő önszerveződést, önkormányzati kezdeményezést és helyi érdekképviseletet. Egészében véve erős volt a szociális anómia hatása is a szocialista időszakban. A szerb állam legtöbbször azonnal elutasította az olyan magyar követelést, hogy itt vagy ott engedje megszervezni a magyar tannyelvű oktatást, új iskolát nyisson, vagy valamilyen művelődési intézmény megszervezését engedélyezze. Az is igaz, hogy habozott akkor és elodázott döntéseket hozott a már meglévő intézmények felszámolása esetében is. A városokban a magyar tannyelvű oktatás felszámolása egy-egy általános iskola esetében 6-7 évet, a középiskola esetében 2-3 évet is késhet. Az iskolák a megkezdett tanterv szerint kötelesek végigvezetni a beírt tanulókat. Az elkezdett oktatási ciklust befejezik, de új osztályt nem nyitnak. A magyar tannyelvű oktatás leépítése az osztályok és tagozatok foghíjassá tétele útján történik az oktatási intézményben.

A szórványnépesség élete

A városi típusú szórványokban a magyar népességen belüli kapcsolatok sokkal közvetettebbek, mint a törpetelepülésekben vagy apró falvakban. A primáris kiscsoportokban vagy kisközösségekben való részvétel a magyarok esetében évtizedeken keresztül nem lehetett közvetlen. Szinte törvényszerűen közvetetté vált már azzal is, hogy általában még a legközelebbi szomszéd is szerb nemzetiségű volt a belvárosban vagy a külvárosi lakótelepen is. A magyarok primáris kiscsoportokban való részvétele ezért ritkán lehetett magyar jellegű közösségi értékek hordozója is. Ha a magyarok saját primáris kiscsoportot próbáltak létrehozni bármilyen más módon („hogy magunkat jobban érezzük magunk között''), ezeket az állambiztonsági szervek azonnal felszámolták.

Az állami erőszak lesújtott még akkor is, ha állandósulni látszó vendéglői asztaltársaságokról volt szó. Az állambiztonsági szervek részéről állandó megfigyelés alatt tartott és ellenőrzött emberek képtelenek voltak tartós primáris kiscsoportok létrehozására és fenntartására. A félelem nem engedte állandósulni és előbb-utóbb felszámolta a primáris kiscsoportokat: baráti társaságokat, kölcsönös szolidaritást, biztonságot és segítséget nyújtó kisközösségeket, a közvetlen szomszédi közösségi kapcsolatokat.

A magyarok sohasem hoztak létre titkos asztaltársaságokat, amitől olyan nagyon félt és ijesztgetett vele a szerb állambiztonság. Ennek ellenére a nyilvánvaló, akár törvényes kereteken belüli próbálkozások is azonnal kiváltották a szerbek rosszallását. Ezeket azonnal feljelentették a hatóságnál, mert állítólag nem ápolták a testvériség-egység szellemét.

Amíg a szerbek között a primáris és szekundáris kiscsoportok belső és külső viszonyrendszere városi közegben is tökéletesen működött, és egymásból táplálkoztak, gazdagították egymást (a futó utcai ismeretségből is bármikor létrejöhettek baráti kapcsolatok), a városlakó magyaroknál ez nem történhetett meg. A szekundáris kapcsolatokban: az utcán, a közlekedésben, a hivatalban, gyűléseken, üzletekben csak ritkán és véletlenszerűen találkozhatott két magyar egymással. Fizikailag egymáshoz közel voltak, társadalmi viszonyaikban azonban egymástól nagyon távol, mert nem is tudtak egymásról. Ha a találkozást előre megbeszélték volna, akkor a viszony már nem szekundáris, futó jellegű, hanem primáris jellegű lett volna. A hangsúly azonban éppen azon van, hogy a primáris kapcsolatok a magyarok esetében nem töltődtek föl az említett szekundáris kapcsolatok tartalmából.

A szekundáris kapcsolatokban találkozók ritkán, vagy úgyszólván sohasem tudják meg egymásról, hogy magyarok. Csak fizikailag vannak egymáshoz közel, az uralkodó társadalmi viszonyok távol tartják őket egymástól. Ha az egyik a másikat megszólítja, azt szerbül teszi.

A városlakó magyar népesség életében tehát a primáris és szekundáris csoport között nincs kommunikációs dinamika. Ha egyáltalán vannak ilyen viszonyok, úgy azok felemásak és egymással feleselnek. *A futó kapcsolatok mindig távoltartók, tartóz-*

kodók és zárt jellegűek maradnak. Ha viszont mégis átalakulnak primáris jellegűvé, az uralkodó szerb közeg hatására szinte kötelezően vesztik magyar etnikai jellegüket. Ezt megkövetelik. Az elfogadott jó barát mellőzze, adja fel, tagadja meg az etnikai azonosságtudatát, etnikai múltját, jelenét és jövőjét. Így könnyebben elfogadható és megbízható baráttá válhat.

A falusi típusú magyar szórványnépesség nemcsak azonosságtudatában, de gazdasági és kulturális életvitelében is a faluközösség peremvidékén helyezkedik el. Elesettségével nem mérhető össze a legszegényebb szerb sem, mert társadalmi tekintélye mélyen annak a tekintélye alatt helyezkedik el. A falusi szórványnépesség demográfiai struktúrája teljesen felborult. Elöregedett népesség, a fiatalok között rendkívül sok az agglegény és hajadon, leggyakrabban iskolázatlanok és szakképzetlenek, szerbül még nem tudnak, de már magyarul sem tudnak, ritka köztük – ha egyáltalában van – a magyar nemzetiségű értelmiségi.

Ha nem egy település szintjén vizsgáljuk a szórvánnyá válás folyamatát, hanem pl. regionális szinten, meg kell állapítanunk azt is, hogy a bánáti magyarlakta falvak között úgyszólván nincs úthálózat, nincs együttesen használható infrastruktúrájuk, oktatási vagy művelődési létesítményük. A bánáti magyarok valóban emberi szempontból választási lehetőség nélküli társadalmi körülmények között élnek. Kiszorultak teljesen a társadalmi élet peremvidékére. Hátrányos gazdasági helyzetük és szakképzetlenségük ma már nem juttat nekik semmilyen jelentős helyet és szerepet a bánáti régiók fejlesztésében.

Az egész bánáti régióban pusztulásnak indult a magyar intézményesített művelődési élet, de helyet kapott az igénytelenség is: már nem igénylik mások művelődési szolgáltatását sem. A bánáti régiót (a bánáti Tisza-mente és Becskerek kivételével) nem látogatják évek óta sem a magyarországi, sem a vajdasági magyar intézmények (színház, műkedvelő csoportok fellépése, művészek, tudósok, írók, újságírók rendezvényei, fellépése stb.). A magyar könyv és sajtó nem jut el a törpetelepülésekre és apró falvakba.

Csupán a katolikus lelkészek gyakorolják még rendületlen kitartással hivatásukat. Egyre ritkábban keresztelnek vagy esketnek, de annál gyakrabban temetnek. Beosztásuktól függően csak

hetente, kéthetente vagy havonta miséznek egy-egy helységben. Néhol még van egyházközösségi élet. Más jellegű, szervezett, tartós, törekvő, állandó kisközösségi élet már nincs az itt élő magyarok életében.

Az egyházközösségekben az öregek száma egyre nő, a fiataloké pedig egyre kisebb. Az öregek és a fiatalok mind gyakrabban nem értik egymás nyelvét. Az öregek egymás között magyarul beszélnek, a fiatalok pedig szerbül. Az öregek magyarul imádkoznak, és nagy örömük telik benne, ha a fiatalok is megtanulják magyarul a Miatyánkot. Még valamennyien ragaszkodnak a templomi gyülekezethez és a nyugati keresztény szokásokhoz, bár néhol már ezek is keverednek a keleti-bizánci keresztény szokásokkal.

Azt mondják magukról, hogy magyarok (s nem hazudnak).

Következtetések

A történelmi Magyarország szétesése államalkotó magyar nemzetre, tömbre az anyaországban és határon túli nemzetrészekre az utódállamokban, azt eredményezte, hogy a nemzetrészek, nemzeti kisebbségi helyzetbe kerültek az utódállamok fennhatósága alatt. Olyan politikai folyamat ment végbe, amely a délvidéki-vajdasági magyarság sorsát is meghatározta 1921 után. Ezzel párhuzamosan, de néha a politikai folyamatokat is megelőzve, ezek kísérő jelenségként nem kívánatos demográfiai folyamatok erősödtek meg a délvidéki magyarság életében. A vajdasági magyarság is kezdetben mint nemzeti kisebbségi tömb jelentkezik, hogy azután számos politikai intézkedés hatására elkezdjen szórványosodni a régiókban, és szórványosulni a településekben. A magyar nemzeti kisebbségi tömb szórvánnyá válásában, majd beolvadásában az utódállam többségi-államalkotó szerb népébe több szakaszt különböztetünk meg.

A szórványosulásnál megállapítható egy kritikus kezdőpont: ez a kezdőpont egyben mozgópont is, amely állandóan ki van téve a demográfiai folyamatokban beállt változásoknak és a politikai döntéshozatalnak.

A szórvánnyá válás elméleti végső határa a magyar nemzeti kisebbségi közösség beolvadása a többségi, államalkotó szerb etnikumba azáltal, hogy a magyar közösség belső kapcsolatok nélkülivé válik, és beáll a teljes egyedi, kapcsolat nélküli széttagolódása a szerb állam településhálózatában.

1. Tanulmányomban rá akartam mutatni arra, hogy már 1962 óta azokban a településekben, amelyekben a magyar népesség lélekszáma 1600 főre csökkent, létrejött a szórványosulás folyamatának egyik előfeltétele.

2. Amíg az első és második világháború között illetve a trianoni döntés után a szórványosulás kritikus kezdőpontja a települések 300-400 magyar ajkú számának nagysága körül mozgott, mára ez a kritikus kezdőpont oktatáspolitikai intézkedések és demográfiai folyamatok együttes hatására 1600 lélekszámra emelkedett. A továbbiakig a szórványosulás folyamata visszafordíthatatlannak látszik.

3. A szórványban élő magyar ajkú emberek fokozatosan megszűnnek kisközösségi életet élni. Ennek a szakaszai megállapíthatók az egyes tudományterületek által. Az utolsó fázisban nyelvcsere történik: a valamikori magyar anyanyelv elveszíti elsőbbségét a többségi, államalkotó szerb nép nyelve javára. A gyerekek számára a szülők nyelve idegenné válik, kezdetben második nyelvként szerepel, de alkalmazhatóságának az állandó és egyre kifejezettebb beszűkítése tudathasadást okoz a számukra. Egy ideig még nosztalgianyelvként szerepelhet, de ez az érdeklődés is előbb-utóbb megszűnik iránta.

4. A vajdasági-délvidéki magyarság ma már természetes állapotként éli meg, hogy etnikailag hátrányos helyzetben van. Többé már nem él még a felkínált jogaival sem. Egyes régiókban megszűnt teljesen a valamikori közösség belső kommunikációs lehetősége. Ezáltal a szerémségi és dél-bánáti régiókban a szórványosodás már a végső szakaszába került.

A hosszantartó politikai elnyomás eredményeként a magyar nyelv használata és a magyar kulturális értékek a kisebbségi tömb és szórvány keretén belül is egyre nagyobb teret veszítenek: a) a mindennapi életben (a családban, a rokonsági

kapcsolatokban és a szomszédok közösségének ápolásában) és ezért nem kell a közéletben sem a felkínált „jog". b) E tekintetben azonban újabb kutatásokra van szükség. Más kutatások azonban éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak: vagyis arról, hogy a magyar nyelv használatának a leszűkítése és megszűnése a köznapi és hivatalos életben valamint a munkahelyen az, ami bekebelezi a köznyelvet, s ez az, ami azután kihat arra is, hogy a magyar nyelv használatát már nem igényelik a szomszédsági viszonyokban, a baráti kapcsolatokban, a rokonsági közösségben, a családban, a házon belüli érintkezésben és végül a vallási-kultikus életben sem.

Végső következtetés minden esetben az, hogy a szórványtelepülésekben és régiókban legerősebb a magyar kisebbség beolvadása a szerbségbe, s ez a folyamat ez idáig megállíthatatlannak tűnt.

Elfogadható és megvalósítható javaslat a szórvánnyá válás lassítására

Politikai érdekképviseletünknek a szerb törvényhozásnál és államhatalomnál a legrövidebb időn belül ki kell harcolja a numerus conditionális eltörlését a magyar tannyelvű tagozatok jövőbeni megtartása és újabb megnyitása érdekében. Ahol igénylik a szülők és tanulók, az anyanyelvű oktatást lehetővé kell tenni általános iskolai szinten, valamennyi településben. A javaslat érvényre juttatásával megszűnik az a kezdő impulzus, amely elindítja a nemzeti kisebbség szórványnépességgé válását. A vajdasági magyarság önszerveződésének és politikai érdekképviseletének legnagyobb próbatétele az, hogy képes-e megállítani a magyar nemzeti kisebbség szórványnépességgé válását. Ha ez a javaslat törvényes keretet és jogi méltányolást kap, a demográfiai folyamatok is pozitív irányban fognak elmozdulni a magyar népességnél.

Tiltakozni kell az olyan manipulatív szerb törvényalkotási gyakorlat ellen, amely évtizedeken keresztül az erőszakos asszimilá-

ciót sikeresen törvényesítette, a magyarok előtt láthatatlanná, jogilag engedélyezetté és politikailag elfogadhatóvá tette.

Az a tanügyi illetve iskolapolitika, amely csaknem 60 éven keresztül sikeresen érvényben tartja a numerus normativus diszkriminatív mércéjét a magyar nemzeti kisebbséggel szemben, és amely a magyar tannyelvű oktatás tagozatainak a megszervezéséhez az általános és középiskolákban megköveteli a tagozatonkénti minimális 15 fős létszámot (amikor a születési ezrelék 10 körül mozog már 1962 óta) egyszersmind szimbolizálja a manipulatív módon irányított asszimilációs szándékot a szerb állam részéről a magyar nemzeti kisebbséggel szemben. Ennek az intézkedésnek a célja az, hogy a magyar nemzeti kisebbséget előbb szórványnépességgé degradálja (a közösségi kapcsolatokat felszámolja, atomizálja és egyénileg tagolja), hogy utóbb könnyebben asszimilálja az egész népességet. Ha a törvénynek ezt a diszkriminatív jogi rendelkezését a szerb népre is alkalmaznák, amely hasonló nehézségekkel küszködik a természetes népmozgalomban, mint a magyar kisebbség, Szerbia szerte százával lehetne bezárni az iskolákat a törpetelepülésekben és apró falvakban. Ezt az intézkedést éppen azért tartják tartósan érvényben, hogy a szerb demográfiai veszteségeket asszimilációval pótolják. A szerb állam ezzel a tanügyi politika területén alkalmazott intézkedéssel akarja ellensúlyozni a jövőbeni demográfiai hiányait is. A magyarok erőszakos asszimilációját ilyen jogi keretek között akarja tovább folytatni a jövőben is.

Nem másért, önmagunk megmaradásáért szükséges, de lehetséges is ennek a jogi rendelkezésnek a kiűzése a tanügyi politikából és a magyar oktatási intézmények megtartása és újak létrehozása mindenütt, ahol azt a szülők és a tanulók igénylik, méghozzá éppen a szerb állam segítségével, és minden létszámkorlátozástól függetlenül.

Melléklet:
Vajdasági magyar szórványkataszter

I. A szórvánnyá válás folyamatának kezdési időpontja: a településben megszüntették az anyanyelvű oktatást, a születési ezrelék 14,6 alatt van

II. A szórvánnyá válás folyamatának szakaszai:

1. Első szakasz: megszűntek az önszervezésből létrehozott és működtetett művelődési intézmények.

2. Második szakasz: nincs többé igény a tömbből jövő oktatási, művelődési és tájékoztatási szolgáltatásokra.

3. Harmadik szakasz: csak katolikus–református hitközösségben és templomi gyülekezetben jelentkezik már anyanyelvi kapcsolat.

„Minden népnek első törekvése, és kell, hogy első törekvése legyen, önállását fenntartani, szabad és független maradni minden más nép uralmától, hogy lehetőleg megőrizze a sajátságos jellemében szabad kifejlést, és nem tűrje, hogy rá idegen nép idegen élet érzelmeit erőszakolja...”

Bajza József

1. táblázat

A vajdasági magyar népesség megoszlása a magyarlakta települések nagysága szerint
– népszámlálási adatok alapján –

	Év	Összesen	Magyarlakta települések lélekszám szerint				
			0-1000	1000-2000	2000-5000	5000-10 000	10 000+
Település	1991	312	248	24	25	7	8
	2002	375	316	27	19	8	5
Magyar	1991	339 491	45 729	34 895	80 162	45 945	132 760
	2002	290 207	45 311	40 921	60 527	57 737	85 711
%	1991	100,0	13,5	10,3	23,6	13,5	39,1
	2002	100,0	15,6	14,1	20,9	19,9	29,5

Megjegyzés:
1) A vajdasági magyarok 58,7%-a (199 281 fő) 1991-ben, és 58,5%-a (169 739 fő) 2002-ben városi népesség volt (városi jellegű településeken élt).
2) A 316 (0–1000 magyart számláló) település közül 2002-ben 75 településen 200-nál több, illetve 36 településen 400-nál több magyar lélekszám élt.

2. táblázat

A magyar népesség csökkenése és az etnikai szerkezet megváltozása a Vajdaság nagyobb városaiban

	Újvidék	%	Szabadka	%	Zenta	%
1880	5 694	26,7	31 479	51,3	18 706	88,2
1910	13 343	39,7	55 587	58,7	27 221	91,7
1931	20 362	31,8	29 738	29,7	26 461	82,8
1941	30 998	50,4	60 733	60,1	29 363	91,7
1953	21 810	28,4	33 442	50,6	19 238	82,5
1971	22 698	16,0	43 277	48,7	20 598	83,3
1981	19 163	11,3	44 016	43,8	18 738	79,1
1991	15 778	8,8	39 749	39,6	17 888	78,3
2002	11 538	6,0	34 983	35,0	15 860	78,1
	Magyarkanizsa	%	Óbecse	%	Topolya	%
1880	12 481	95,5	9 103	60,5	9 243	97,3
1910	16 655	97,9	12 488	64,5	12 339	98,9
1931	16 772	87,8	11 996	58,5	13 016	86,4
1941	18 691	97,0	14 579	68,7	13 420	95,0
1953	9 505	88,5	14 883	63,8	12 580	87,8
1971	10 241	91,1	15 728	58,8	13 132	81,8
1981	10 410	88,5	14 763	54,5	12 634	74,2
1991	10 183	88,2	13 464	50,5	11 176	66,9
2002	8 825	86,5	11 725	45,5	9 852	60,9
	Törökkanizsa	%	Törökbecse	%	Becskerek	%
1880	2 727	50,5	5 833	43,7	3 777	19,3
1910	4 821	61,0	7 586	45,1	12 395	42,1
1931	3 623	52,2	6 776	41,5	12 272	36,0
1953	3 891	49,9	6 644	40,7	16 683	37,7
1971	4 118	50,6	6 052	37,6	18 455	25,8
1981	3 572	43,7	5 955	37,0	16 804	20,8
1991	3 119	38,7	4 657	30,2	14 312	17,6
2002	2 657	35,0	3 849	26,6	11 605	14,5

2. táblázat (folytatás)

A magyar népesség csökkenése és az etnikai szerkezet megváltozása a Vajdaság nagyobb városaiban

	Zombor	%	Kúla	%	Temerin	%
1880	3 537	14,3	3 821	47,2	6 765	86,0
1910	10 078	32,9	3 679	40,3	9 499	97,2
1931	5 526	17,1	3 423	33,2	8 432	74,7
1941	11 413	36,0	5 621	48,8	10 068	91,2
1953	7 494	22,3	4 500	38,3	9 387	80,8
1971	7 201	16,3	4 454	25,8	9 982	73,5
1981	5 815	12,0	3 964	21,0	9 803	66,2
1991	4 736	9,7	3 362	17,4	9 495	55,6
2002	3 743	7,2	2 738	14,2	8 187	42,6

3. táblázat

A magyarok száma a magyar többségű vajdasági községekben
– népszámlálási adatok –

Község	Év	Összesen	Magyar	%
Ada	1991	21 506	16 625	77,3
	2002	18 994	14 558	76,6
	Index	88,8	87,6	-
Városi	1991	19 600	14 797	75,5
	2002	17 333	12 961	74,8
	Index	88,8	87,6	-
Egyéb	1991	1 906	1 828	95,9
	2002	1 661	1 597	96,1
	Index	87,1	87,4	-
Topolya	1991	40 473	26 185	64,7
	2002	38 245	22 543	58,9
	Index	94,5	86,1	-
Városi	1991	16 704	11 176	66,9
	2002	16 171	9 582	59,2
	Index	96,8	85,7	-
Egyéb	1991	23 769	15 009	63,1
	2002	22 074	12 961	58,7
	Index	92,9	86,3	-
Magyar-kanizsa	1991	30 668	26 862	87,6
	2002	27 510	23 802	86,5
	Index	99,7	88,6	-
Városi	1991	11 541	10 183	88,2
	2002	10 200	8 825	86,5
	Index	88,3	86,7	-
Egyéb	1991	19 127	16 679	87,2
	2002	17 310	14 977	86,5
	Index	90,5	89,8	-

3. táblázat (folytatás)

A magyarok száma a magyar többségű vajdasági községekben
– népszámlálási adatok –

Község	Év	Összesen	Magyar	%
Óbecse	1991	42 685	23 224	54,4
	2002	40 987	20 018	48,8
	Index	96,0	86,2	-
Városi	1991	26 634	13 464	50,6
	2002	25 774	11 725	45,5
	Index	96,8	87,1	-
Egyéb	1991	16 051	9 760	60,8
	2002	15 213	8 293	54,5
	Index	94,8	85,0	-
Kishegyes	1991	14 394	8 452	58,7
	2002	13 494	7 546	55,9
	Index	93,7	89,3	-
Városi	1991	-	-	-
	2002	-	-	-
	Index	-	-	-
Egyéb	1991	14 394	8 452	58,7
	2002	13 494	7 546	55,9
	Index	93,7	89,3	-
Zenta	1991	29 779	23 281	78,2
	2002	25 568	20 587	80,5
	Index	85,9	88,4	-
Városi	1991	22 827	17 888	78,4
	2002	20 302	15 860	78,1
	Index	88,9	88,7	-
Egyéb	1991	5 952	5 393	90,6
	2002	5 266	4 727	89,8
	Index	88,4	87,7	-

3. táblázat (folytatás)

A magyarok száma a magyar többségű vajdasági községekben
– népszámlálási adatok –

Község	Év	Összesen	Magyar	%
Szabadka	1991	150 534	64 277	42,7
	2002	148 401	57 092	38,5
	Index	98,6	88,8	-
Városi	1991	107 761	44 311	41,1
	2002	107 726	39 161	36,4
	Index	99,9	88,4	-
Egyéb	1991	42 773	19 966	46,7
	2002	40 675	17 931	44,1
	Index	95,1	89,8	-
Temerin	1991	24 939	9 646	38,7
	2002	28 275	8 341	29,5
	Index	113,4	86,5	-
Városi	1991	22 397	9 523	42,5
	2002	25 265	8 230	32,6
	Index	112,8	86,4	-
Egyéb	1991	2 542	123	4,8
	2002	3 010	111	3,6
	Index	118,4	90,2	-
Csóka	1991	15 271	8 623	56,5
	2002	13 832	7 133	51,6
	Index	90,6	82,7	-
Városi	1991	5 244	3 204	61,0
	2002	4 707	2 703	57,4
	Index	89,8	84,4	-
Egyéb	1991	10 027	5 419	54,0
	2002	9 125	4 430	48,5
	Index	91,0	81,7	-

*Szórványkataszter**

4. táblázat Szórvánnyá válási küszöb

(1991-ben és 2002-ben is volt osztott vagy osztatlan tagozatú, négy- vagy nyolcosztályos, magyar tannyelvű iskolája, művelődési és közéleti intézménye, de a születési ezrelék nem elég a népességreprodukcióhoz)

Sor-	Bácska			Bánság		
szám	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
1.	Bajsa	1 904	1 671	Udvarnok	601	509
2.	Topolya	11 176	9 582	Magyarittabé	1 325	1 077
3.	Gunaras	1 494	1 401	Torda	1 489	1 533
4.	Krivaja	298	239	Tamásfalva	612	406
5.	Zentagunaras	1 887	1 737	Nagybecskerek	14 312	11 605
6.	Pacsér	2 169	1 766	Erzsébetlak	522	488
7.	Bácskossuthfalva	5 546	4 795	Lukácsfalva	508	404
8.	Kishegyes	5 356	4 767	Szentmihály	1 079	944
9.	Bácsfeketehegy	2 995	2 672	Magyarcsernye	2 353	1 574
10.	Bajmok	2 940	2 450	Tóba	755	581
11.	Bácsszőllős	2 103	1 927	Törökbecse	4 657	3 849
12.	Zentaőrs	529	463	Karlova	1 104	986
13.	Békova	325	259	Töröktopolya	491	434
14.	Meggyes	239	224	Kikinda	5 932	5 290
15.	Kelebia	1 267	1 275	Kisorosz	1 383	1 181
16.	Palics	4 562	4 178	Szaján	1 474	1 195
17.	Szabadka	39 749	34 983	Oroszlámos	519	456
18.	Hajdújárás	2 325	2 191	Majdán	348	251
19.	Csantavér	7 619	6 632	Törökkanizsa	3 119	2 657
20.	Ludas	1 255	1 146	Csóka	3 204	2 703
21.	Ada	10 010	8 744	Egyházaskér	512	372
22.	Mohol	4 784	4 217	Hódegyháza	1 071	832
23.	Völgypart	428	363	Tiszaszentmiklós	909	754
24.	Valkaisor	294	222	Padé	2 255	1 920
25.	Törökfalu	1 106	1 012	Szanád	222	157
26.	Adorján	949	845	Feketető	298	267
27.	Völgyes	362	500	Udvarszállás	231	200

* Helységnevek Sebők László: Határon túli magyar helységnévszótár, Teleki László Alapítány, Budapest, 1997 szerint

4. táblázat Szórvánnyá válási küszöb (folytatás)

Sor-szám	Bácska			Bánság		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
28.	Magyarkanizsa	10 183	8 825	Versec	2 125	1 800
29.	Kispiac	2 058	1 916	Fehértelep	312	241
30.	Martonos	2 131	1 897	Torontálvásárhely	3 492	2 836
31.	Orom	1 794	1 471	Székelykeve	2 582	2 232
32.	Tóthfalu	747	705	Pancsova	4 052	3 279
33.	Oromhegyes	1 953	1 797	Ürményháza	871	714
34.	Horgos	6 022	5 302	Nezsény	582	488
35.	Bogaras	716	580			
36.	Felsőhegy	2 050	1 835			
37.	Kevi	1 018	860			
38.	Zenta	17 888	15 860			
39.	Tornyos	1 609	1 452			
40.	Bácskertes	2 263	1 857			
41.	Kúla	3 362	2 738			
42.	Gombos	1 598	1 154			
43.	Bezdán	3 698	2 983			
44.	Doroszló	1 359	952			
45.	Nemesmilitics	1 673	1 455			
46.	Zombor	4 736	3 743			
47.	Bácsgyulafalva	1 904	1 508			
48.	Csonoplya	821	668			
49.	Bácsföldvár	3 068	2 519			
50.	Péterréve	5 975	5 175			
51.	Óbecse	13 464	11 725			
52.	Verbász	2 414	2 003			
53.	Tiszakálmánfalva	1 363	1 204			
54.	Káty	535	456			
55.	Újvidék	15 778	11 538			
56.	Piros	785	747			
57.	Szenttamás	4 397	3 715			
58.	Temerin	9 495	8 187			
59.	Szilágyi	1 072	792			
60.	Istenföldje	676	571			
61.	Veprőd	350	280			

4.a táblázat A szórvánnyá válás első szakasza

(Megszűnt a magyar tannyelvű oktatás, de megvannak még a magyar közösség által működtetett művelődési vagy más közéleti intézmények)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
1.	Rákóczifalu	254	215	Bóka	590	482	Pétervárad	431	396
2.	Apatin	1 132	848	Versec	2 125	1 800	Kamenica	287	256
3.	Szivác	511	425	Sándoregyháza	664	452	Maradék	630	552
4.	Cservenka	570	493	Kevevára	927	486			
5.	Őrszállás	459	363	Törökfalu	491	434			
6.	Bács	502	418	Nezsény	582	488			
7.	Palánka	1 182	1 160						
8.	Istenföldje	676	571						
9.	Verbász	2 414	2 003						
10.	Hadikliget	433	473						
11.	Futak	327	279						
12.	Titel	634	582						
13.	Hódság	466	304						

4.b táblázat A szórvánnyá válás második szakasza

(Megszűntek a magyar közösség által működtetett intézmények, de továbbra is igényeli ezek rendezvényeit [„szolgáltatásait”] vendégszereplését a magyar kisebbség nagyobb központjaiból)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
1.	Andrásnépe	234	194	Szerbittabé	291	255	Karlóca	224	215
2.	Krivaja	298	239	Écska	227	196	Ürög	429	360
3.	Újzsednik	258	240	Bocsár	274	215	Satrinci	217	253
4.	Nagyfény	538	567	Módos	358	251	Nyékica	369	264
5.	Szond	327	267	Kanak	395	371	Ruma	377	362
6.	Veprőd	350	280	Mokrin	389	290	Mitrovica	617	524
7.	Hódság	466	304	Kevevára	927	786	Herkóca	515	310
8.	Monostorszeg	167	211	Zichyfalva	244	247			
9.	Regőce	275	217	Temesvajkóc	267	182			
10.	Őszállás	459	363						
11.	Vajszka	420	341						
12.	Ókér	407	306						
13.	Kucora	378	352						
14.	Káty	535	456						
15.	Sajkáslak	285	240						

4c. táblázat A szórvánnyá válás végső szakasza

(A közösségi élet megszűnt, csupán egyénekre korlátozódó, esetenkénti egyházi szertartás igénylése)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
1.	Bácsandrás	11	9	Gyulamajor	12	18	Beocsin	209	182
2.	Bogaras	146	90	Begaszentgyörgy	72	70	Rakovac	23	44
3.	Felsőrogatica	17	12	Párdány	64	43	Čerević	27	52
4.	Brazilia	210	168	Tárnok	91	89	Bukovac	14	17
5.	Andrásfalva	20	21	Csősztelek	12	11	Ledinci	17	26
6.	Kisbelgrád	128	105	Szenthúbert	23	26	Kercsedin	14	7
7.	Adjisten	72	70	Aradi	74	94	Beska	146	137
8.	Istenáldás	76	58	Botos	75	52	Indjija	233	219
9.	Andrásmező	9	15	Elemér	115	93	Čortanovci	15	12
10.	Panonija	240	147	Lázárföld	52	40	Novi Slankamen	30	20
11.	Pobeda	209	161	Melence	71	65	Vrdnik	88	86
12.	Székelytornyos	83	83	Orlód	11	12	Dobrodol	110	96
13.	Szeghegy	101	107	Jankahíd	10	14	Vogany	103	76
14.	Felsőtavankút	17	44	Bégafő	50	47	Szolnok	25	36
15.	Alsótavankút	97	117	Rezsőháza	13	17	Kraljevci	13	10
16.	Györgyén	134	124	Tiszatarrós	13	8	Mali Radinci	41	39
17.	Mérges	155	162	Perlasz	73	25	Platicsova	203	174

A szórvánnyá válás végső szakasza (folytatás)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
18.	Kisbosznia	151	92	Csenta	10	6	Putinci	20	17
19.	Hadikörs	17	18	Tamáslaka	21	23	Laćarak	204	148
20.	Szilberek	12	7	Bozitópuszta	26	34	Mačvanska Mitrovica	14	10
21.	Fogadjisten	66	59	Klári	17	11	Újpázova	23	21
22.	Ilonakertiváros	282	185	Szerbcsernye	194	163	Novi Banovci	23	30
23.	Kishomok	146	115	Kumane	130	127	Ópázova	64	44
24.	Újfalu	293	185	Kismargita	15	14	Bingula	19	29
25.	Bácsszentiván	26	21	Lajosfalva	10	2	Erdővég	123	95
26.	Istensegíts	43	45	Káptalanfalva	107	80	Ljuba	9	13
27.	Istenvelünk	28	28	Árkod	171	158	Sot	44	33
28.	Bácskeresztúr	50	73	Istvánfölde	12	12	Šid	72	59
29.	Dernye	8	13	Szécsány	28	14	Kuzmin	18	17
30.	Bácsordas	29	26	Szárcsa	59	58	Golubinci	11	9
31.	Paripás	41	39	Surján	151	140	Martinci	13	10
32.	Militics	30	20	Révújfalu	31	26			
33.	Hadikkisfalu	150	124	Basahíd	112	100			
34.	Béreg	28	34	Tiszahegyes	46	61			
35.	Gádor	35	46	Nákófalva	13	19			
36.	Kerény	37	31	Tószeg	11	11			

A szórvánnyá válás végső szakasza (folytatás)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
37.	Küllőd	29	28	Gyála	127	99			
38.	Sztapár	19	20	Rábé	186	123			
39.	Bácsújlak	14	26	Kissziget	71	63			
40.	Bogyán	79	50	Ókeresztúr	218	152			
41.	Palona	196	145	Firigyháza	87	62			
42.	Bácsújfalu	14	12	Monostor	152	128			
43.				Alibunár	66	61			
44.				Nagykárolyfalva	125	103			
45.				Vladimirovac	25	22			
46.				Kevedobra	82	81			
47.				Ilonc	19	12			
48.	Szépliget	14	19	Krassószombat	16	11			
49.	Őrszentiván	15	19	Fehértemplom	235	180			
50.	Bélamajor	57	53	Vršački Ritovi	14	14			
51.	Dunabökény	19	16	Temeskutas	53	44			
52.	Boróc	21	27	Kiszsám	14	13			
53.	Szilbács	14	10	Márktelke	14	10			
54.	Bácstóváros	54	40	Temespaulis	56	58			
55.	Dunacséb	138	138	Réthely	15	12			

A szórvánnyá válás végső szakasza (folytatás)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
56.	Petrőc	38	36	Temesőr	9	16			
57.	Dunagálos	29	25	Homokszil	24	23			
58.	Csikériapuszta	41	28	Antalfalva	21	34			
59.	Torzsa	200	161	Újozora	16	17			
60.	Boldogasszony-falva	94	84	Cserépalja	23	31			
61.	Sajkásgyörgye	35	46	Homokbálványos	49	37			
62.	Zsablya	63	85	Gálya	126	120			
63.	Csurog	96	90	Deliblát	69	44			
64.	Begecs	52	61	Dunadombó	30	28			
65.	Kiszács	23	52	Homokos	58	51			
66.	Felsőkabol	163	140	Kevepallós	26	43			
67.	Csenej	29	33	Emánueltelep	60	62			
68.	Nádalja	156	163	Baranda	8	13			
69.	Turja	34	42	Ópáva	34	28			
70.	Tiszaistvánfalva	28	43	Szekerény	19	15			
71.	Szöreg	123	111	Révújfalu	31	18			
72.	Dunagárdony	10	13	Galagonyás	18	26			
73.	Tündéres	38	42	Dolova	33	36			
74.	Sajkásszentiván	21	18	Torontálalmás	45	27			

A szórvánnyá válás végső szakasza (folytatás)

Sor-szám	Bácska			Bánság			Szerémség		
	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002	Helység	1991	2002
75.	Bulkeszi	18	16	Ferenchalom	27	19			
76.	Monostorszeg	167	128	Omlód	56	61			
77.	Újsóvé	12	11	Tárcsó	109	111			
78.	Kiskér	32	37	Györgyháza	172	169			
79.				Nagygáj	14	15			
80.				Nagymargita	112	100			
81.				Torontálújfalu	63	46			
82.				Körtéd	14	6			
83.				Óléc	197	156			
84.				Istvánvölgy	121	159			
85.				Karasjeszenő	22	18			
86.				Gajtás	15	10			
87.				Versecvát	99	67			
88.				Nagyszered	140	99			
89.				Temesvajkóc	267	182			
90.				Temesmiklós	15	9			
91.				Varázsliget	15	9			
92.				Gerebenc	11	9			

Megjegyzés: Néhány település megjelenik a szórványosulás más szakaszában is, attól függően, hogyan alakult a közösségi élet leépülése.

5. táblázat A szórványmisszió lehetőségei

Dél-Bácska és Szerémség összes és a magyar népességének alakulása – az 1991. és 2002. évi népszámlálás alapján –

Község, település	Év	Összesen	Magyar	%	Község, település	Év	Összesen	Magyar	%	Község, település	Év	Összesen	Magyar	%
Bács község	1991	17 249	1 225	7,1	Veternik	1991	10 271	433	4,2	Ürög község	1991	11 696	872	7,5
	2002	16 268	992	6,1		2002	18 626	473	2,5		2002	12 329	816	6,6
	Index	94,3	81,0	-		Index	181,3	109,2	-		Index	105,4	93,6	-
Bács	1991	6 046	502	8,3	Káty	1991	9 755	535	5,5	Ürög	1991	4 417	429	9,7
	2002	6 087	418	6,9		2002	11 166	456	4,1		2002	4 848	360	7,4
	Index	100,6	83,3	-		Index	114,5	85,2	-		Index	109,8	83,9	-
Vajszka	1991	3 272	420	12,8	Újvidék község	1991	179 626	15 778	8,8	Šatrinci	1991	400	217	54,3
	2002	3 169	341	10,8		2002	191 405	11 538	6,0		2002	399	253	63,4
	Index	96,9	81,2	-		Index	106,6	73,1	-		Index	99,8	116,6	-
Palánka község	1991	58 835	1 529	2,6	Péter-várad	1991	11 285	431	3,8	Pećinci	1991	20 077	27	0,1
	2002	60 966	1 490	2,4		2002	13 973	396	2,0		2002	21 506	21	0,1
	Index	103,6	97,4	-		Index	123,8	91,9	-		Index	107,1	77,8	-
Palánka	1991	26 780	1 182	4,4	Piros	1991	4 361	785	18,0	Ruma község	1991	55 087	1 688	3,0
	2002	29 449	1 160	3,9		2002	5 729	747	13,0		2002	60 006	1 306	2,2
	Index	110,0	98,1	-		Index	131,4	95,2	-		Index	108,9	77,4	-

A szórványmisszió lehetőségei (folytatás)

Község, település	Év	Össze-sen	Magyar	%	Község, település	Év	Össze-sen	Magyar	%	Község, település	Év	Össze-sen	Magyar	%
Petrőc község	1991	15 662	94	0,6	Kame-nica	1991	7 955	287	3,6	Nikince	1991	2 266	369	16,3
	2002	14 681	85	0,6		2002	11 205	256	2,3		2002	2 216	264	11,9
	Index	93,7	90,4	-		Index	140,6	89,2	-		Index	97,8	71,5	-
Beocsin község	1991	14 848	271	1,8	Futak	1991	16 048	327	2,0	Ruma	1991	28 582	377	1,3
	2002	16 086	288	1,8		2002	18 582	279	1,4		2002	32 229	362	1,1
	Index	108,3	106,3	-		Index	115,8	85,3	-		Index	112,8	96,0	-
Beocsin	1991	7 873	209	2,7	Szent-tamás község	1991	17 365	4 587	26,4	Herkóca	1991	2 684	515	19,2
	2002	8 058	182	2,3		2002	17 855	3 920	22,0		2002	3 428	310	9,0
	Index	102,3	87,1	-		Index	102,8	85,5	-		Index	127,7	60,2	-
Becse község	1991	42 685	23 224	54,4	Karlóca község	1991	7 534	224	3,0	Plati-čevo	1991	2 809	203	7,2
	2002	40 987	20 018	48,8		2002	8 839	215	2,4		2002	2 760	174	6,3
	Index	96,0	86,2	-		Index	117,3	76,0	-		Index	98,3	85,7	-
Verbász község	1991	46 405	3 443	7,4	Temerin község	1991	24 939	9 646	38,7	Mitrovica község	1991	85 328	901	1,1
	2002	45 852	2 885	6,3		2002	28 275	8 341	29,5		2002	85 902	739	0,9
	Index	98,8	83,8	-		Index	113,4	86,5	-		Index	100,6	82,0	-
Verbász	1991	25 858	2 414	9,3	Titel község	1991	16 218	995	6,1	Mitrovica	1991	38 834	617	1,6
	2002	25 907	2003	7,7		2002	17 050	902	5,3		2002	39 084	524	1,3
	Index	100,2	83,0	-		Index	105,1	90,7	-		Index	100,6	84,9	-

A szórványmisszió lehetőségei (folytatás)

Község, település	Év	Összesen	Magyar	%	Község, település	Év	Összesen	Magyar	%	Község, település	Év	Összesen	Magyar	%
Ókér	1991	4 548	407	8,9	Lok	1991	1 302	285	21,9	Pazova község	1991	57 291	145	0,3
	2002	4 361	306	7,0		2002	1 255	240	19,1		2002	67 576	130	0,2
	Index	95,9	74,4	-		Index	96,3	84,2	-		Index	118,0	89,7	-
Kucora	1991	4 713	378	8,0	Titel	1991	6 007	634	10,6	Šid község	1991	36 317	295	0,8
	2002	4 663	352	7,5		2002	5 894	582	9,9		2002	38 973	262	0,7
	Index	98,9	93,1	-		Index	98,1	91,8	-		Index	107 ,3	88,8	-
Zsablya község	1991	25 823	294	1,1	Inđija község	1991	44 185	1 087	2,5					
	2002	27 513	305	1,1		2002	49 609	962	1,9					
	Index	106,5	103,7	-		Index	101,0	88,5	-					
Újvidék község	1991	265 464	20 245	7,6	Inđija	1991	23 061	233	1,0					
	2002	299 294	15 687	5,2		2002	26 247	219	0,8					
	Index	112,7	77,5	-		Index	113,8	94,0	-					
Budi-szava	1991	3 685	1 363	37,0	Mara-dék	1991	2 120	630	30,0					
	2002	3 825	1 204	31,4		2002	2 298	552	24,0					
	Index	103,8	88,3	-		Index	108,4	87,6	-					

Megjegyzés: Becse község nagy magyarlakta településeit (Bácsföldvár, Becse és Péterréve) a táblázat nem tartalmazza. Nem tartalmazza a 200 magyarnál kevesebb településeket sem.

Hajnal Virág

Nyelv és kultúra egy szerémségi magyar szórványközösség életében

„A házon túl inkább csak szerbül beszélünk, mert ha bármerre fordulunk, mindenütt szerbek vannak."

Kutatásom helyszíne valójában egy – ahogy lakói mondják – *„nem létező"* vajdasági település, Dobradó[1], amely a szerémségi[2] szórványtelepülések[3] (Maradék, Satrinca, Nyíkinca)[4] közül etnikai szempontból az egyedüli szinte teljesen magyar közösség. Dobradó Vajdaság déli részén helyezkedik el, a Dunától délre, lakosai azonban a *„vajdaságiakról"* mint a Dunától északra élők vi-

1 Hivatalos szerb neve Dobrodol.

2 A Szerémség a Dráva és a Száva közét jelenti, amely 1918 előtt évszázadokig a Horvát Királysághoz tartozott mint a Magyar Királyság társországa. A magyar és a *„szerbhorvát"* források hosszú időn át Horvátország keleti részét egységesen Szlavóniának, vagy Horvátországnak, illetőleg Horvát–Szlavónországnak nevezték. Ezen belül az irodalom és a népi tájszemlélet egyaránt megkülönböztette a keleti részt, a Szerémséget, a középső területet, Szlavóniát és Horvátországot, melyen inkább Zágráb környékét, illetőleg a Száván túli vidéket (Lika) értették. (Vö. Kósa 1983:34) A második világháború utáni Jugoszláviában belső területcsere eredményeként Szerbia kapja a Szerémséget, cserébe Horvátországhoz csatolják a baranyai háromszöget. E területek vitája majd a délszláv háborúban folytatódik. (Vö. Köztes-Európa 1997:698) Jelenleg Szerbia és Montenegró része.

3 A *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* például szórványnak azt a magyar nemzetiségű közösséget tekinti, amely esetében a nagyobb gazdasági-kulturális központ nem elégíti ki az anyaváros (lásd anyaország) funkcióit, ezért a környező, esetleg magyar lakosság lakja, közvetlen kulturális kapcsolata nincs magyar intézményekkel vagy nagyobb, homogénebb magyar közösséggel.

4 Szerbül: Maradik, Šatrinci, Nikinci. A *Magyar helységnév-azonosító szótár* (Lelkes 1992) Nikincit Nikinceként azonosítja (én Nyékincának is hallottam helybeliektől), Šatrincáról és Dobradolról viszont nem tud.

lágáról beszélnek, amely a bácskaiak, a magyarok, sőt a magyarországiak világa is egyben. Magukat ahhoz a *„déli”* világhoz tartozónak tekintik, amelynek *„lakói”* a Szerbiában élő szerbek. Az önmagát a *„déli világ”* lakosaiként meghatározó közösség azonban mindig fontosnak érezte hangsúlyozni, hogy ugyanakkor az *„északi világ”* részese is, hiszen – ahogy ők fogalmaztak – *„azért, hogy itt lakunk, még mi is magyarok vagyunk”.* Etnikai tekintetben szinte homogén közösségről beszélhetünk, hiszen a falu harminc házában szinte csak magyarok élnek. A falu százhuszonöt lakosa közül egy szerb és egy horvát, valamint két horvát-magyar vegyes házasságban élő család lakik.[5] Kutatásom helyszíne tehát egy szórványban élő magyar közösség, hiszen Dobradó azoknak a szerémségi magyar településeknek egyike, amelynek körzetében a 2002. évi népszámlálás adatai szerint a magyar etnikai közösséghez tartozók száma az összlakosságnak csupán 1,26 százalékát képezte.

Alábbi tanulmányom a fenti közösségben végzett kulturális antropológiai terepmunka résztvevő megfigyelő módszerén alapuló vizsgálódások egy fejezetéről számol be. Terepmunkám idején sor került egy nyelvválasztást vizsgáló kérdőív lekérdezésére is, amelynek részeredményei következő értelmezésemben is jelentős szerepet töltenek be. Kérdőíves felmérésem *Szubjektív vélekedés a nyelvekről* témakörének kérdéseit megkérdezve egyre inkább fény derült a vizsgált közösség tagjainak identitásmeghatározásában fellelhető komplexitásra. A közösség nyelvválasztási stratégiáit vizsgáló kérdések válaszai valamennyi esetben tükrözték a „kint-” és „bent-”létet, vagyis azt, hogy egyszerre tartották magukat az *„északi”* és a *„déli”* világok tagjainak, és ezeknek a világoknak a tagjaitól különbözőnek. E fenti probléma komplexitásának értelmezését kísérelem meg tanulmányomban

5 Az 1981. évi népszámlálás adatai szerint Dobradóban 129-en éltek, a település etnikai összetételét tekintve 117 magyar, 5 jugoszláv, 6 horvát és egy szerb élt itt. Ez az arány az 1991. évi népszámlálás idejére nem sokban módosult, ekkor ugyanis a közösség 126 lakosa közül 113 volt magyar, 8-an vallották magukat jugoszlávnak, míg etnikai tekintetben 5 szerb lakost említenek. A településre vonatkozó legújabb, 2002. évi népszámlálási adatok (a tanulmány készülésének idején – a szerk. megjegyz.) még nem ismeretesek.

úgy, hogy valamennyi esetben kiindulópontként kérdőíves felmérésem eredményeit használom, majd pedig kitérek megfigyelésem tapasztalataira is, kiegészítve azokat.

Kérdőíves felmérésem *Szubjektív vélekedés a nyelvekről* témakörének kérdései a következők voltak: *Vannak olyan egynyelvű ismerősei, akik vagy csak szerbül, horvátul, vagy csak magyarul tudnak beszélni? Melyik nyelvben érzi magát otthonosabban? Melyik nyelvet tartja hasznosabbnak? Melyik nyelvet szereti jobban? Melyik nyelv hangzik szebben? Mi a véleménye arról, aki magyarul beszélve szerb szavakat is használ? Milyen más településeken/országokban élő magyarokkal találkozott? Ők hogy beszélnek magyarul? Van-e különbség az ő beszédük és a dobradósiak beszéde között? Mi az? Melyiket érti a legjobban? Melyiket érti a legkevésbé? Rangsorolja őket aszerint, hogy melyiket érti a legkevésbé a leginkább értett felé haladva? Ön szerint kik beszélnek a fenti közösségek közül legszebben magyarul? Legcsúnyábban? Miért? Ön szerint a faluban mindenki egyformán beszél? Ha nem, akkor mi a különbség? Ön szerint ki beszél a faluban legszebben magyarul? Legcsúnyábban? Miért? Ha ön magyar beszédében szerb szót használ, miért teszi azt? Vannak olyan kifejezések, amelyek szerbül/horvátul/magyarul jobban hangzanak? Melyek azok? Volt-e már olyan élménye, hogy megszólták azért, mert magyarul beszélt? El tudná-e mesélni ezt az esetet? Volt-e már olyan élménye, hogy megszólták azért, mert szerbül/horvátul beszélt? El tudná-e mesélni ezt az esetet?*

A dobradósiak mikrotársadalmának legalapvetőbb közösségbe rendező konstrukciója a nagycsalád, majd pedig a nagycsaládra épülő faluban fellelhető három pólus. Valamennyi dobradósi számára azonban nagycsaládtól, pólustól eltekintve fontos szerepet játszik maga Dobradó és a dobradósi lét. Ezt hangsúlyozza a falubelieknek gyakran a falura használt elnevezése is: *„szülőhaza”.* A beszélgetések során az is kiderült, ki „méltó” ennek az elnevezésnek a használatára: *„Ez egy olyan asszony volt, hogy vagy nyolc helyen volt férjnél, most ő hazagyütt, ez neki már semmi, megvolt a ház, neki Dobradó azért nem a szülőhazája.”* Az elnevezés „birtoklása” tehát csak azok esetében érvényes,

akik már hosszabb ideje – ahogy fogalmaztak –, *„vagy huszonöt éve”* a településen laknak.

Ezen az etnikai tekintetben szinte teljesen homogén közösségen belül és kívül a dobradósiak szemszögéből is több világ él egymás mellett. Ahogy azt az előző fejezetben is hangsúlyoztam, a dobradósi pólusok is egy-egy külső világ dobradósi interpretációi. A következőkben ezeket, továbbá az ezeken túli világokat kívánom feltérképezni a dobradósiak „világmeghatározásai” alapján, amelyek mind kérdőívem kitöltése, mind pedig terepmunkám során a vizsgált közösség kultúrájának egyik leglényegesebb aspektusának bizonyultak, továbbá – ezeket természetesen alapul véve – azt, hogy a dobradósiak hol helyezik el magukat ezeknek a világoknak a viszonylatában.

„A házon túl inkább csak szerbül beszélünk, mert ha bármerre fordulunk, mindenütt szerbek vannak” – fogalmazta meg a belső, illetve a külső világok határát egyik interjúalanyom. A határ ebben az interjúrészletben tehát szimbolikus értelemben a *„ház”,* amely a meghitt, belső környezetet jelenti, a biztonságos tér jelölője, ahol a közösség tagjai otthon vannak, és magyar nyelven beszélnek. A határ tehát mind lokális, mind pedig kulturális értelemben értelmezhető: a ház a lokalitás, a nem anyanyelv, illetve a magyar nyelv használata mint kulturális aspektus van jelen.

A belső, biztonságos téren belül létező világok bensőségesség szempontjából is elkülönülnek. Ezek közül a legbelső a nagycsalád, majd az erre épülő pólusok világa. A biztonságos tér határvonala térbelileg is pontosan körülhatárolható. Erre utalt az az eset is, amikor az egyik családdal – ahogy ők nevezik – Rumba[6], a *„mi városunkba”* utaztunk. A dobradósi határtól, illetve határig használták a biztonsági övet, ugyanis – ahogy elmondták – *„ha lenne is rendőr, meg se állnánk neki, mondanám neki, ez már a miénk, itthon vagyunk”.* A biztonságos térben tehát ők vannak otthon, melynek szférájában még az államot képviselő alkalmazottnak, az államnak, a mások által alkotott törvények közvetítőjének

6 Dobradó közigazgatási szempontból két településhez tartozik: Üröghöz és Rumához. A dobradósiak Rumát mondják a *„mi városunknak”.* Ezt azzal magyarázták, hogy *„ott mindent meg lehet kapni, meg az sokkal szebb, mint Ürög”.*

sincs hatalma. Az egyik oldalon tehát innen, a falu határától kezdődik a saját kultúra biztonságos környezete.

A saját kultúra biztonságos környezetének jelölője volt az is, hogy arra a kérdésemre, hogy: *Ön szerint a faluban mindenki egyformán beszél?* – adatközlőim valamennyi esetben igennel feleltek. Csupán egy interjúalanyom jelölte finoman véleményét a fiatalok és az idősebbek beszédének különbségét illetően: *„Mindenki egyformán beszél. Csak a fiatalok bedobnak olyan szerb szókat az iskola után. De az öregebb népek mind egyformán beszélnek."* Így az ehhez kapcsolódó *Ön szerint ki beszél a faluban legszebben magyarul? Legcsúnyábban?* kérdéseimre is csak kevés esetben kaptam választ, amit egyik adatközlőm azzal indokolt, hogy *„itt mindenki egyformán beszél, nincs itt senki különösebb magyar".* A példával szolgáló válaszadók egy része pedig inkább arra tért ki, hogy számára mit is jelent a *„szép",* illetve a *„csúnya"* beszéd: *„Ha megy a jó beszélgetés, az a legszebb. Nem voltam rosszba senkivel, hogy csúnyán beszéljünk. Az beszél legjobban, aki jókat gondol az emberről. Az a legszebb magyar, ha szépet, jót mond az emberről"* – indokolta konkrét válaszának „hiányát" egyik adatközlőm. Válaszadóim másik része pedig a közösség egyik 39 éves férfi tagját jelölte meg a falu legszebben beszélőjének, azonban ezek a válaszok csöppet sem voltak spontánnak mondhatóak, ugyanis kérdőíves felmérésem hírének elterjedésével, kérdéseim továbbadásával hátralevő interjúalanyaim „szavazata" – ahogy fogalmaztak – *„már csak azért is"* nagy nevetés közepette ugyanarra a férfira esett. Vizsgálódásaim elterjedésének hírére, illetve a szóban forgó kérdések megbeszélésével azonban mégsem mondhatom azt, hogy a később megkérdezettek más kérdéseket érintő válasza „őszintétlen", előre megkonstruált lett volna, ugyanis sok esetben fültanúja lehettem azoknak a beszélgetéseknek, amelyeken a közkedvelt kérdéseket tárgyalták. Ezek, főleg egyes adatközlőim „legendás" válaszai tettek közismertté, vagyis a *Milyen televíziót néz?* kérdésre egyik adatközlőm a *„fekete fehér színben"* választ adta, a másik pedig a pénzszámolást érintette, melyre egyik adatközlőm azt válaszolta, hogy *„ha sok van, szerbül, ha kevés, akkor magyarul, de legtöbbet sehogy".*

A falu határa mint a saját kultúra biztonságát jelölő terület ajtaja jelent meg egyik idős adatközlőm interjúrészletében is: *„Mikor mentünk iskolába, én már szerbül tanultam, na, akkor voltak ketten, akik nem tudtak egy Istenért se megtanulni szerbül. Na, a kisasszony* (tanítónő) *azt mondta, hogy nehogy beszéljünk velük magyarul, ameddig hazaérünk. Mink meg szerbül beszélgettünk egész úton, ameddig a faluba nem értünk, na, akkor meg lehetett már mondani magyarul is."* Így megfogadva a *„kisasszony"* tanácsát a magyar etnikai közösséghez tartozó iskolás fiúk mindaddig szerb nyelven beszélgettek, amíg el nem érték a saját kultúra biztonságos környezetét, melynek nyelve anyanyelvük volt, ahova már nem ért el a *„kisasszony"* tanácsa.

A Dobradón kívül eső világokhoz a dobradósiak szinte valamennyi esetben dialektikusan viszonyulnak. A mássággal való dialektikus viszony egyik iránya az, ahogy a gyakran idelátogató *„idegeneket"* szemlélik. *„Gyüttek ide sokat, mint a rokonok* (több szerb család), *pedig nem is voltak azok"* – mesélte egyik 56 éves adatközlőm. Ennek a másságnak a tolerálásából született a mi azonnali befogadásunk is, továbbá abból, hogy sokuk velünk egyidős gyerekei a városban laknak, akik *„nem reggeliznek, nem is esznek annyit, mint mink, más a ruhájuk is".* A másság, másságunk tolerálásában tehát nagy segítséget nyújtott az, hogy már előttünk is találkoztak ezzel, *„mink már hozzá vagyunk szokka, ha valaki nem úgy csinálja, mint mink".* A mássággal való tolerancia elősegítője a multikulturális környezet, a mássággal való folyamatos interakció. Elbeszéléseikből az is kiderült, hogy nem nézik el az intoleráns fellépést sem. Ennek bemutatására szolgálhat az a példa, amikor egy nőnapon Satrincán voltak bálban, s ott a szervezők *„csak magyar zenét engedtek", „mink meg szeressük azokat a kólékat* (értsd: kolo, körtánc) *meg szerb zenéket is, meg voltak is ott mások is, mint magyarok, szóltunk, de nem engedték, össze is vesztünk, fölszedelődzködtünk, és hazagyüttünk, többet se megyünk oda bálazni".*

A közösséggel szembeni „ellenvélemény" megfogalmazója egyik idősebb férfi interjúalanyom, aki beszélgetésünkbe néha beleszólva hasonlókat fogalmaz meg, mint hogy *„nem ember az, hanem boszanac"* (bosnyák), majd nevet, és kimegy a helyiség-

ből. Ennek az „örökös ellentmondásnak" az eredménye a ragadványneve is: *„Fasiszta".* Mindennapi cselekedetei viszont nem támasztják alá ezeket a folyamatosan hangoztatott nézeteit, így mindenki tolerálja, *„inkább viccöl, mint komolyan mondja"* – fogalmaztak –, *„meg hát miért ne lehetne fasiszta, ha az anyja is német volt",* majd pedig mindig nevetés kíséri ezt a feltételezést. Ennek az elnevezésnek a „komolytalanságát" bizonyítja az is, hogy az érintett, az őket ismerő szerbeknek is így mutatkozik be: *„Mondd, hogy a Fasiszta keresi, akkor majd tudja, ki az, a Fekete Sándor".*

A mássághoz való viszonyuk kettősségét példázza az az eset is, amikor elmesélték, hogy Maradékon *„mért ment szét egy pár".* A *„szétmenetel"* oka a szülői akarat volt, amely megtiltotta a lánynak, hogy férjhez menjen a fiúhoz azért, *„mert az olyan menekült"* – mesélték a dobradósiak. *„Jobb is úgy neki, mert aki elgyütt valahonnan, az biztos titkol valamit, meg nem is ismerjük az apját, hogy ki volt, milyen ember"* – kommentálták az eseményt. A fiatalok *„szétmenését"* tehát nem a más etnikai csoporthoz való tartozás miatti ellenzés okozta, hanem a másik ismeretlen volta, akinek *„nem ismerik az apját",* a múltját, akinek családjával nem élték meg közösen a mindennapjaikat. Ezt támasztja alá az a példa is, hogy egyik adatközlőm távolabbi rokonának a férje sem magyar, *„hát az szerb, gondolom, horvát, szóval nem érti, mit beszélünk, de azért jól föltalálja köztünk magát, szeret minket, mink is szeressük".* A közösség régiójában a dobradósiak mindennapjaik során egyaránt találkoznak szerbekkel és horvátokkal. Ahogy az a fenti interjúrészletből is kiderült, számukra nem az volt a fontos, hogy a rokonának férje melyik etnikai közösséghez tartozik, hanem az, hogy *„nem érti, amit beszélünk",* azonban ezt a nyelvi akadályt mégis felülírja annak a tudása, hogy *„az ő családját már régen ismerjük, már az apám apja is jól ismerte őket".* A fenti példák alapján azonban ismét megállapíthatjuk, hogy a „világokhoz" és azok tagjaihoz való viszonyulás valamennyi esetében az ismerősség foka játszotta a döntő szerepet. Ezért választhatta fenti adatközlőm rokona a már „jól ismert" „szerb vagy horvát" férjet.

E kettős viszony jelenlétét támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a dobradósiak, kontextustól függően, egy részről azt emel-

ték ki, hogy ők *„szrémacok”* (szerémségiek) magával vonva a *„boszanacokkal”* (bosnyákokkal) és a *„szerbijanacokkal”* (szerbiaiakkal) való közösségvállalás aspektusát. Mindhárom elnevezés ugyanis szláv eredetű, és éppen ez a jelenség magyarázhatja a *„szrémac”* önmeghatározás értelmét, vagyis azt, hogy önmeghatározásuknak egyik fontos tényezője az, hogy a Szerémségben élnek ugyanúgy, ahogy az itt élő más etnikai közösségek tagjai is, a közös lakhely által vállalva tehát a közös meghatározást. Ennek az önmeghatározásnak a fontosságát hangsúlyozza az a szerb nyelvű nóta is, amit minden lakodalomban *„eldanolnak”,* amelyik arról szól, hogy *„mi itt mind szrémacok vagyunk”.* Önmeghatározásuk másik oldala pedig az, amikor azt hangsúlyozzák, hogy *„mi szrémi magyarok vagyunk”, „itt, Szrémben élnek a mi magyarjaink”,* akik *„így vagy úgy, rokonok”.* Ezzel párhuzamosan azonban az elkülönülés is megfogalmazódik mint nyelvi kompetenciában rejtőző különbség, ugyanis már Satrincán is *„úgy fordítva beszélnek, nem pontosan, úgy elkezdi magyarul, megáll, amúgy meg szerbül folytassa”,* vagy – ahogy egyik interjúalanyom kifejtette: *„Énnekem nagyon csúnyán beszélnek magyarul a satrincaiak, mert magyar beszédbe nagyon sok szerb szót beletesznek. Énnekem nagyon csúnya, hogy nem fejezte ki magát se szerbül, se magyarul. Azok a kevert szók. Se így, se úgy. De mikor valaki beszél magyarul, és aztat ő másképp híjja. A bácskaiak olyan magyarosabban beszélnek, én meg egészen másképp mondom, de magyarul beszélünk, de nem tesszük azt a más nyelvet közéje.”* A nyelvi elkülönülés problematikája azonban más közösségekkel való különbségtételként merült fel, ugyanis az előbb idézett interjúrészlet akkor is elhangzott, amikor a Szerémségen kívül eső világokkal: a Bácskával, Magyarországgal vetették össze a különbségeket, ekkor már magukra értve ezt a meghatározást: *„Mink azért másképp beszélünk, jobban keverjük a szerbet.”*

A *„szrémi magyar”* identitás jelenlétét hangsúlyozta kérdőíves felmérésem során az is, hogy a *Milyen más településeken/országokban élő magyarokkal találkozott? Ők hogy beszélnek magyarul? kérdések* esetében a „más település” csupán egyszer jelentett szerémségi települést: *„Másképp beszélünk még a satrincaiaknál is. Mink mondjuk, hogy hegy, ők meg part. Vagy add ide a*

kapocskát, mi nem mondjuk kapocska, hanem kese. Az a rendes neve, ők meg mondják, kapocska. Vagy messzebbről, ha Ürögből gyünnek, akkor nehezebb érteni. Jól meg köll figyelni, hogy mit beszél". Idézett adatközlőm tehát a kérdezettek közül egyedi nézőpontot képviselt, minthogy számára a „messzebbet" az egyik legközelebbi város jelentette.

Valamennyi további adatközlőm számára a „más település" a Szerémségen kívül esett, melyek közül a leggyakrabban a Bácska és Magyarország beszélőközösségét említették: *„Rumban sok a bácskai magyar, amikor vásár van. Szoktuk megkérdezni, hogy hova valósiak maguk, hogy magyarul beszélnek. És akkor már mondták, hogy melik helekről. Ottan találkszunk sok magyarokkal. Kérdezem szerbül, akkor megkérdezzük vagy megkérdezik, hogy maguk magyarok, mert nem tudták, szerbül kérdeztem, akkor magyarul beszéljünk! És akkor így átfordíjjuk, és nem félek sose a magyar szótól. Mindig mondják, sokan, hogy ne beszélj magyarul, hát de mért, az a mi nyelvünk."*

A Szerémségen kívül eső ismert világ, vagyis a Bácska ismert beszélőinek nyelvében számos különbséget soroltak fel saját nyelvváltozatukhoz képest. Első nyelvi különbségként a *„szavajárást"* emelték ki, vagyis a Szerémségben és az *„északi"* világokban beszélt nyelv szókincsét: *„Sokat másképp mondanak. Másképp fejezik ki magukat, mint mink. Mink jobban olyan parasztosabban beszélünk. Most már a bácskai magyarok sok mindent más nyelven hívnak. Most, mikor volt itten az a fölvételezés. Mink azt mondjuk, hogy tobonya, azt mondja, hogy góré. Meg nagyon sok különös beszédek vannak, de mi most már azokat értsük."* Ebben az interjúrészletben a nyelvjárások közötti, illetve a dobradósi nyelvjárás és a közösségbe érkező köznyelve közötti szókincsbeli különbség került említésre. Erre hozott példát következő adatközlőm is: *„Ők nem mondják: étsíg* (értsd: zöldség), *hanem gyökér. Ők nem mondják: krumpi* (értsd: krumpli), *hanem borgunya* (értsd: burgonya). *Én nem tudtam először, hun terem az, fán?"*

További interjúalanyaim – ahogy fogalmaztak – a *„mink olyan kevert magyarok vagyunk"* adódó különbséget hozták fel szintén a szókincsbeli eltérések tekintetében: *„Amikor kezdtünk járni Ma-*

gyarba, akkor sok mindent nem értettünk. Most a krumpli, meg a fagylalt, meg mi szerbül mondjuk: szladoleda (fagylalt). *Úgy is mondtuk szerbül először. Akkor sok minden van így, tobonya, góré, amikor játszottunk. Akkor kajbáltak, hogy oda bújt, a górénál, én nem tudtam, micsoda. Amikor megmutatták, mindent, akkor gyüttem rá. Ha a tévén is mondanak ilyen beszédeket, akkor nem értsük."* A közösség által használt magyar nyelv kontaktusváltozata és a magyarországi magyar nyelvi változatok közötti eltérések válhatnak tehát kommunikációs problémák forrásaivá.[7] Ugyanis fenti adatközlőm számára a magyar más nyelvváltozatát beszélővel való interakció során tudatosult a *„szladoleda"* szónak az a tulajdonsága, hogy nem része a Magyarországon beszélt köznyelvi szókincsnek.

A bácskai és a szerémségi magyar nyelvváltozatok közötti különbségre a *„szavajáráson"* kívül még a *„hangást",* vagyis a kiejtést jelölték meg egyes adatközlőim: *„Fönn erre Bácskán másképp beszéltek. Volt az a szavajárásuk is, meg az a hangásuk is, meg másabb, mint a mienk."*

A *Melyiket érti a legjobban? Melyiket érti a legkevésbé? Rangsorolja őket aszerint, hogy melyiket érti a legkevésbé haladva a leginkább értett felé! Ön szerint kik beszélnek a fenti közösségek közül legszebben magyarul? Legcsúnyábban? Miért?* kérdéseim esetében közösségem tagjainak java részének csupán egy választási lehetősége volt, hiszen a bácskaiakkal való találkozás volt a leggyakoribb. Egyik adatközlőm csupán ennyit válaszolt: *„Másképp mondják. Valami sokat nem értesz meg."* Másik adatközlőm pedig magyarországi beszélgetőpartnereinek beszédét ítélte legkevésbé érthetőnek: *„Másképp mondják. Valami sokat nem értesz meg."* Érdekes módon talán befogadásomat jelenthette az, hogy rám, a kutatóra nem mint a bácskai vagy a magyarországi beszélőközösségek egyik tagjára tekintettek. Kérdőíves felmérésem során a fenti esetekben nem számítottam példának.

A fenti kérdéskörök esetében két alkalommal is a Bácskában hallott nyelvváltozat és a dobradósi nyelvváltozat összevetését kaptam válaszul: *„Azok a bácskaiak, nem beszéltem velük csak*

7 Göncz Lajos is említ e téren néhány példát (vö. Göncz 1999:145–146.)

egy szót, de azok mintha olyan egyformán beszélnének. Magyarul beszéltek. Mitűlünk magyarosabban. Mert mondják, hogy mi sok szót nem mondunk úgy, mint a magyarok, hanem jobban olyan kevert magyarok vagyunk, vagy hogy is mondják. Hogy most melyik magyar a pontos, azt én nem tudom." „Magyarországgal kevés köttetésem volt, de a bácskaiak beszédiben nem tudok hibát találni, hogy valamit nem mondanának szépen. Szeressük is őket hallgatni, olyan igazi magyarosan, olyan másmilyenek, mint mink vagyunk. Amikor úgy összegyüvünk, és akkor úgy mondják, hogy szia, puszilom, megpuszilják egymást. Minálunk az nem szokás. Mink, ha a faluban összegyüvünk, akkor nem pusziljuk egymást, vagy kezet fogunk, hanem csak úgy egyszerűen köszönünk, hogy jó napot. Na, Maradékon a magyarok már azt mondják, hogy dícsértessék. Azok az öregebbek, de minálunk csak jó napot, csak úgy egyszerűen." Mindkét adatközlő esetében tehát a *„magyarosság"* volt a különbség fokmérője, amiben *„nem tudok hibát találni".*

Két adatközlőm a Dobradón kívüli magyar nyelvváltozatok értékelésében konkrét településeket említett. Egyikük Zentát. Számára – ahogy kifejtette – a zentaiak jelentették a bácskaiakat, ugyanis *„Bácskáról csak velük tanálkoztam".* A zentai nyelvváltozatról csak annyit mondott, hogy: *„Zentán nem értettem, amit mondtak."*

Másik adatközlőm két bácskai település, szintén Zenta és egy Zenta melletti város, Ada magyar beszélőközösségei között tett különbséget: *„Adán voltam többet, de azt a legjobban is értettem, de az adai meg a zentai beszéd között is van különbség, mert ha elmentünk, Zentán a szót így mondták, Adán úgy. Zentáról, aki volt, az itt született, lehet, benne volt. Adán nehezebb volt, mint Zentán. Az ott más volt."* Kérdésemre azonban, hogy a két település közül hol beszéltek szebben, illetve csúnyábban magyarul, nem kaptam választ. A Dobradón kívül eső településeken élő magyarok közül a legszebb és a legcsúnyább beszélőt is zentai ismerőseiben vélte felfedezni: *„Legszebben az a zentai menyecske, a Lajcsi bátyánknak a lánya beszélt, halkan, olyan szép mondása volt. Legcsúnyábban meg az ura. Sok szót nem is értettünk, olyan izésen beszélt. A Magda, az szép lány is volt, meg menyecske, az ura meg randa volt, mindene. Mindig csodálkoz-*

tunk, hogy hogy tudott menni ahhoz a randa férfihöz." Adatközlőm sem nyelvi különbségeket hozott fel a legszebb és a legcsúnyább beszéd illusztrálására, hanem annak megítélésekor a küllem és a jellem felidézése segített neki a döntésben.

A szerémségi és a bácskai magyar nyelvváltozatok összehasonlításakor jelentkező, korábban idézett vélemények ellenkezőjére is volt példa kérdezetteim esetében. Amikor ugyanis megkérdeztem tőle, hogy kik beszélnek a legszebben magyarul a Szerémségben, megvonva vállát annyit válaszolt, hogy *„nem tudom, hol beszélnek legszebben magyarul, mondják, erre Szrémben".*

A kérdezettek számára a szerémségi magyarok beszédének egyezőségét alátámasztó fenti interjúrészleteken kívül erre mutatott rá egyik idősebb adatközlőm válasza is, aki hangsúlyozta, hogy *„az egész Szrémben mindenki egyformán beszél".*

Az alábbiakban erről a *„mindenki által egyformán beszélt" „szrémi nyelvváltozathoz"* való viszonyról szólok bővebben kérdőíves felmérésem alapján, melynek kérdései közül adatközlőim a következő két kérdés esetében fejtették ki ezt a témát: *Mi a véleménye arról, aki magyarul beszélve szerb szavakat is használ? Ha Ön magyar beszédében szerb szót használ, miért teszi azt?* E két kérdést egymástól elválasztva tettem fel interjúalanyaimnak, azonban ők mindkettő esetében mindkét kérdés válaszára kitértek.

Adatközlőim közül két idősebb nő és egy idősebb férfi fűzött a kérdezett jelenséghez negatív véleményt: *„Hát, akkor az már keveri. Nem becsüli a saját nyelvit. Mért köll akkor egy szót így* mondjon, *a másikat úgy." „Ha beledob szerb szót, akkor keveri. Az rossz, mert akkor már szerbül beszél." „Ha valaki magyarul beszél, oszt beteszi amaztat is, soha nem teszem, a gyerekeim se. Az, ha magyar, akkor magyarul beszélünk."* Mindhárman azt hangsúlyozták tehát, hogy ha valaki magyar beszédében szerb szavakat is használ, akkor már nem beszél magyarul, és ezáltal – ahogy legidősebb adatközlőm fogalmazott – *„nem becsüli a saját nyelvit".* További kérdéseim megválaszolásakor azonban a mindhármójuk által használt magyar nyelvváltozat tartalmazott tudatos kölcsönelemeket, ezért többször is hangsúlyozták, hogy *„mink ilyen keverten beszélünk".* Így, bár rosszallásukat fejezték

ki a jelenséggel szemben, azt maguk is tudatosan alkalmazták. Ezt támasztja alá a fenti, harmadik interjúalanynak a rosszallást követő következő mondata is: *„Hogy szerb szót használok magyar beszédbe', ritkán, de szoktam a gyerekekkel. Mert már ők is úgy keverik az iskola után. Beleszólok én is, keveset".*

Következő adatközlőim a jelenséget azzal magyarázták, hogy a beszélő akkor „*dob be szerb szót a magyar beszédbe",* ha azt magyar nyelven nem ismeri, vagy nem jut eszébe: *„Semmi. Ha nem tudja megmondani magyarul, akkor megmondja szerbül." „Ha valamelyik szó nem jut eszembe, hogy hogy köll magyarul kimondani, akkor szerbül mondom." „Azért, mert úgy könnyebb megmondani. Vagy ha nem érti magyarul, akkor mondom szerbül." „Azért használok szerb szót, mert nem tudom megmondani magyarul".* Egyik interjúalanyom viszont azt hangsúlyozta, hogy azért gyakori közösségében ez a jelenség, mert a közösség tagjai közül *„így is, úgy is tudják mondani",* vagyis a jelenség okát abban véli felfedezni, hogy mindenki érti és beszéli is mind a magyar, mind a szerb, illetve a horvát nyelvet: *„Tudjuk ezt is, meg a másikat is. Ha az egyik nem jut eszünkbe, akkor bemondjuk horvátul vagy szerbül. Ha egyet tudnánk, akkor nem mondanánk. Nekünk meg köll használni emezt is minden nap."*

Interjúalanyaim közül ketten pedig a szokás hatalmával magyarázták a jelenségről való vélekedésük semleges voltát: *„Mink keverjük, meg vagyunk szokka, jobban is tudjuk. Iskolába is úgy jártunk, úgy könnyebb." „Nem is gondolok róla, ha szerb szót beleteszek."* Ezt a vélekedést támasztotta alá egyik középkorú férfi interjúalanyom által elmondott példa is: *„Váltsa maga magának a szavát. Énnálam is történik az. Mesélünk, mesélünk, hogy menjünk ide, vagy oda, akkor kigyün, hogy idi u kurac".*[8]

Az általam vizsgált közösség fenti jelenséghez való viszonyát talán legfrappánsabban tükrözi két interjúrészlet: *„Nem tudom, mi a véleményem. Nálunk az történik."* A másikuk pedig magával a jelenséggel fejezte ki mondandóját: *„Nem szmétál."*[9]

8 Magyarul: Menj a f…ba.

9 Magyarul: zavar

A fenti példák is rámutatnak az általam vizsgált közösség *„szerémségiségének”* komplexitására, ugyanis a *„szrémac”* és a *„szrémi magyarok”* elnevezésekkel már két etnikus kultúrát különböztethetünk meg, melyek közül egyiket sem mondhatjuk dominánsnak, hiszen mindkettő egymás mellett, párhuzamosan létezik.

*

E kettősség tükröződött a *Volt-e már olyan élménye, hogy megszólták azért, mert szerbül/horvátul beszélt?* kérdésemre adott válaszokban is. Interjúalanyaim többsége leginkább arra hozott fel példát, hogy a szerb vagy horvát egynyelvű beszélő érteni szerette volna azt, amiről magyar nyelven beszélgettek: *„Volt már olyan, hogy begyünnek, és akkor, hogy šta pričate mađarski* (mit beszéltek magyarul). *Hun is voltunk... amikor azt mondták, šta mađarate* (mit magyarkodtok), *de nekem nem jut eszembe. Voltak, hogy szerbek voltak köztünk, no de nem voltak annyira ellene, de úgy tettek, hogy pričajte da i mi razumemo, beszéljetek, hogy mink is értsük. Az már volt, mikor mentünk, ilyen munkahelre, hogy pričajte da i mi razumemo* (beszéljetek úgy, hogy mi is értsük), *mert azt hitték, hogy az anyjukat szidjuk. Mindig mondtuk, hogy az a legnagyobb nehezünk, hogy mindjárt azt mondják. Hogy tudnak éppen azt mondani? Ha szólok oda valakinek, akkor én az anyját szidjam? Úgy a munkaheleken történt az már.” „Mikor gyerekek voltunk, és játszottunk az utcán, akkor volt egy boszanac a szomszédban. Hát, ő meg boszanacul tud, meg szerbül, akkor ránk szólt, hogy šta mađukate da i ja razumem* (mit beszéltek magyarul, hogy én is értsem). *Akkor a testvérem lebaszott neki egyet, oszt elment.” „Volt az iskolában. Egy gyerek ottan. Mink ha magyarul mesélünk az iskolában, mi mért beszélünk magyarul, mért nem szerbül, hogy ők is megértsék. Mink meg rászóltunk, hogy ha ketten vagyunk, akkor magyarul mesélünk, nem szerbül. És akkor átváltottunk.” „Volt Zsárkócán is, hogy ne beszélj magyarul, mert ő is akarja érteni, mert majd róla beszélünk.” „Nekünk úgy könnyebb magyarul mesélni, akkor gyün valaki, mért beszélünk magyarul, akarja ő is megérteni.”*

Adatközlőim közül egy alkalommal fordult elő, hogy olyan eset elmesélésének lehettem fültanúja, melyben két nem magyar anyanyelvű személy hozzáállása került szembe a magyarul beszélő társasághoz való viszonyában: *„A Puticának az unoka-testvérjinél. Meghalt az apja, voltunk mink öten-hatan magyarok. Ott volt a mi menyünk, a Nado, mi meg mind magyarok voltunk. Ürögben voltunk. Oszt ő meg belépett, oszt minek beszélünk mi magyarul, hogy ő ne értse, én meg ráfeleltem, hogy öten-hatan itt vagyunk magyarok, magyarul beszélünk, itt ül velünk a Nado is, nem mondta, hogy mért beszélünk magyarul. Ő ült, oszt hallgatott. Az meg ránk kajbált, hogy ő is akarja érteni, oszt nem is volt köztünk. Na, de ez már nem egyszer volt, se kétszer."*

Így a *„szrémac",* illetve a *„szerémségi magyar"* önmeghatározásokban nagy szerepet játszik az, is, hogy a *„szrémacok"* közül kik hogyan viszonyulnak a vizsgált közösség magyar etnikai közösséghez való tartozásához, valamint ahhoz, hogy a közösség tagjai egymás közt nem csupán a „legbelső" színtereken használják a magyar nyelvet. Ugyanis a *„szrémi magyarok"* elkülönülés hangsúlyozása domborodott ki abban az esetben, amikor a közösség tagjai közül az egymással magyarul beszélgetőkre rászóltak, hogy mért beszélnek magyarul. Ezt támasztja alá az is, ahogy adatközlőim a fenti „konfliktushelyzetek" megoldásának módjait ecsetelték: *„Tudjuk mink is, hogy hogy köll beszélni, nem volt ilyen." „Nem sértegetjük mink egymást." „Itt mink keverten vagyunk, köll mondanunk amúgy is",* vagyis a közösség tagjai közül valamennyien úgy ítélték meg, hogy a fenti esetekben nem volt helyénvaló, hogy rájuk szóltak magyar beszédükért, ugyanis – ahogy fogalmaztak – *„tudjuk mink, hogy hogy köll beszélni",* vagyis szituációkra szabott nyelvválasztásukat igyekeztek úgy kialakítani – ahogy egyikük hangsúlyozta –, hogy *„senki ne szmétáljon"* (senkit sem zavarjon). Így amikor a falun kívül eső színtereken nagyobb magyar társasághoz szerb vagy horvát egynyelvű beszélő csatlakozott, vizsgált közösségem tagjai *„átfordították beszédüket",* vagyis a mindenki által ismert nyelven folytatták a társalgást. Kivételt képeztek viszont azok az esetek – ahogy az az egyik fönti interjúrészletből is kiderült –, ha ketten bizalmas témáról beszélgettek. A falun belüli, ezeket az eseteket

érintő nyelvhasználat nyelvválasztási stratégiái közt azonban néhány esetben nem az *„átfordítás”* szerepelt: *„Ha valaki beszél csak szerbül, akkor beszél, akivel beszél. A többiek meg mind magyarul. Ű beszél valakivel, de nem mindenkivel.”* Tehát ezeknek az eseteknek az illusztrálásában is felfedezhető a saját kultúra biztonságos környezete, amely a fenti példák alapján is valamennyi esetben a falu volt.

A *Volt-e már olyan élménye, hogy megszólták azért, mert szerbül/horvátul beszélt?* kérdésre adott válaszokból egyértelműen tükröződik a generációk nyelvválasztásában fennálló különbség. Az idősebb válaszadók közül senki sem tudott ilyen példával szolgálni, s csupán egy esetben szerepelt középkorú, akit gyerekeivel való beszélgetésének nyelve miatt „dorgált meg” szomszédasszonya: *„A szomszédasszonyom az Ila. Annak szmétál* (azt zavarja) *mindig, ha beszélek a gyerekekkel szerbül. Hát akkor mért beszélünk szerbül, amikor beszélünk* (értsd: tudunk) *magyarul.”*

A többi esetekben a gyerekek mesélték a velük történteket: *„A nagytatám hazagyütt, akkor, mit hallok: itt a házban nem akarok hallani, hogy szerbül beszélnek.” „Ha megyünk az utcán, mink meg mesélünk szerbül, akkor ránk szólnak, hogy mért beszélünk szerbül, ha itt mindenki magyarul mesél.” „A Duji bátyja szólt, amikor a Daliborral beszéltünk szerbül.” „Kint játszottunk az utcán, a szomszédasszony meg kajbál ránk, hogy mért mesélünk mink mindig szerbül, amikor magyar a Dobradó, és magyarul köll mesélni. Mink meg visszafeleltünk, hogy könnyebb mesélni úgy, mint magyarul. Mindig így, ha egybe vagyunk társaságban, akkor szerbül mesélünk.”*

A fenti példák közül valamennyi eset a saját kultúra biztonságos környezetén belül történt, így a „dorgálók” a rokonok: a *„nagytata”,* vagy Duji, a *„nagybácsi”* voltak, valamint a „belső” színterek egyik „külső” képviselője, a *„szomszédasszony”,* aki meg is határozza a biztonságos környezet nyelvválasztásának, az idősebbek által „helyesnek” tartott nyelvét, vagyis – ahogy fogalmazott – *„magyar a Dobradó, és magyarul köll mesélni”.* Az idősebb generációk tehát ilyen esetben nem kerültek „konfliktushelyzetbe”, hiszen – ahogy ezt egyik idősebb interjúalanyom indokolta – *„Hogy szer-*

bül, olyan nem volt, azt mindenki érti, az nem szmétál (nem zavar senkit)", vagyis interjúalanyaim közül az idősebbek inkább csak a „külső" színtereken használják ezt a nyelvet.

*

A következőkben a további, Dobradón kívül eső világokhoz való viszonyt tárgyalom néhány gondolat erejéig. A Dobradón kívül eső világok megismerhetőségét jelképezte a dobradósiak „nyitottság-meghatározása" is: *„Ott, Szerbiában olyan kicsi kerítések voltak, de voltak kerítések, hogy ne menjenek ki a tyúkok. Át lehetett látni a szomszédba, mindig átjártak egymáshoz."* Egyik adatközlőm hangsúlyozta, hogy ő azért szeret *„középen"* lakni, mert így – ahogy fogalmazott – *„össze van kötve a faluval".*

Nyitottság szempontjából *„már Satrincán máshogy van"*: *„Ott kint vannak a libák az utcán, mert ők a libások, mert mindenkinek libája van, haragszanak is, ha úgy hívják őket, de ott nagyok a kerítések. Némelyik akkora falat tesz a háza elé, hogy be se lehet látni"* – mesélték a dobradósiak.

A már megismert világok közül a Bácskában nyitottság tekintetében Feketicset és Adát emelték ki, hogy ott átjárnak az emberek egymáshoz, bár *„nem hív be mindenki kávéra".* E két település azonban mégis különbözik Zentától, ahol nagyok a kerítések, *„meg nem is ismeri senki egymást, de azért rendezett város".*

A közösség számára a másokban is „díjazandó" érték a kollektív–nyitott–szomszédságra épülő viszonyrendszer, valamint a nyitott településszerkezet mint meghatározó tényező egy adott közösség életében. A közösség törésvonalai azonban ebben az esetben is körvonalazódnak, ugyanis a faluban *„a cserkész asszony is olyan nagy falat csináltatott, hogy oda se lehet belátni".*

Az alacsony kerítés képviseli tehát egyrészt a közös, általuk is előnyben részesített értékrendet, másodsorban pedig szimbolizálhatja azt is, hogy ettől is függ, kihez hogyan viszonyulnak, hiszen a másikhoz való pozitív viszonyulás egyik alapja az egymás megismeréséből adódó, egymásról szerzett közös tudás, ahol azonban ennek lehetősége sem adott, azokkal az esetekkel a dobradósiak mikrotársadalma nem tud azonosulni.

A Dobradón kívül eső világok közül tehát a *„déli”* világok is fontos szerepet játszanak a dobradósi mikrotársadalom önmeghatározásában. Az ezekkel a világokkal való első találkozások már közösségem őseinek ideköltözésével megtörténtek, ezek a találkozások azonban csupán az 1960-as évek idejére váltak intenzívvé, vagyis ekkortól váltak ezek a világok a közösség számára igazán ismertté. A mára már a közösség kultúrájának szerves részeként említhető kávézás rítusának kialakulása is erre az időszakra tehető, ugyanis közösségem tagjai, a dobradósiak az állami pusztára, illetve a környező *„szállásokra”* költöző *„boszanacoktól”* (boszniaiak) és *„szerbijanacoktól”* (szerbiaiak)[10] *„tudták meg, mi is az a kávé”: „Én, amikor lány voltam, nem is tudtam, hogy mi az a kávé. Na, amikor jöttek azok a boszanac meg szerbijanac asszonyok, azok főzték non stop. Mindig itták. Én akkor néha ott kaptam náluk, de csak egyszer-kétszer ittam. Na, aztán úgy bedrógáztunk[11] a kávétól, hogy ma nem is tudom, mi lenne velem, ha lenne valami bajom, és nem bírnám inni.”* A kávé adaptálását segítette az is, hogy egyre gyakoribbá vált ezekkel a *„szerbijanacokkal”* meg *„boszanacokkal”* a találkozás, hiszen ők voltak az „új” megtestesítői, ugyanis nekik volt rádiójuk meg tévéjük.

„Rádiót már láttunk előtte is, a Mókus tanító bácsinak volt, batrival[12] ment, de televíziót még nem láttunk. Nekik akkor már volt televíziójuk[13]. Minden este engedték, hogy nézzük. Odatettek

10 A *boszanac* elnevezés a szerb nyelvben bosnyák férfit jelent, a *szerbijanac* pedig a *Srbijanac, szerbiai* magyarosított változata. A dobradósiak nem használják a nők jelölésére ezek női megfelelőit, mint *Bosanka* vagy *Srbijanka*, hanem a *boszanac*hoz, illetve a *szerbijanac*hoz hozzáteszik az asszonyt, mint jelzett szót.

11 A *bedrógáztunk* jelentése ebben az esetben *rászoktunk.* A szerb nyelvben, illetve a dobradósi nyelvváltozatban a *kábítószer* jelölője a *droga*, az erre való rászokás jelölője pedig szintén a *bedrógáztak*.

12 A *batri* a (ceruza)elemet jelenti.

13 Beszélgetéseink során valamennyi esetben a *televízió* elnevezés hangzott el a tárgy jelölésére. Ennek oka lehet az első találkozás és átvétel módja, vagyis az, hogy nem magyar nyelvi környezetben történt meg ez az aktus, valamint az elnevezés említésének leggyakoribb közege, amely a családon, a falun belül, illetve szerb vagy horvát környezetben hangzik el a *televizor* mintájára. A tévé elnevezés egyszer sem fordult elő, általam történő használatakor azonban értették a szó jelentését, így azt állíthatjuk, hogy ez a kifejezés passzív szókincsük része csupán.

olyan padokat meg székeket sorban. Ott találkoztak a lányok meg a legények. Ott beszélgettünk, meg ittuk a kávét. Akkor drógáztunk be tőle. De mi többet ültünk ott a sötétben, mert nem jött a kép, csak olyan fekete volt az egész, az ember meg, aki kezelte, csak ott lenn csinált vele valamit, de nem ment. Akkor le is váltották, na, a másiknál már ment. Néztük a filmeket, de akkor nem is láttuk, hogy mit ír ott alul, nem is értettük, hogy miről szól, mert nem tudtunk szerbül, csak néztük a képeket, de szép volt. Apámtól mindig kérdeztem, mikor már szépen rendbe tettem magam, hogy mehetek-e. Nem örült neki, de mindenki ment, akkor én aludjak itthon? Mondta, mehetsz, de ne maradj soká. No, én mindig végig ott voltam. Egész éjszaka úgy aludtam, hogy nem feküdtem le, könyököltem az asztalnál. Ha lebukott a fejem, akkor fölébredtem, hogy halljam, az apám fölkelt-e már. Na, amikor hallottam, hogy kikelt az ágyból, meg köhög, akkor mire már jött, én készen is voltam. Nem volt baj."

Így az 1960-as évekre tehető annak a változásnak az időszaka, amely a tartósabb interetnikus kapcsolatokkal jelentkezett. Ahogy azt interjúalanyom elmesélte, már korábban is találkozott *„szerb legényekkel",* akik *„mindenfelől jöttek a táncokra Satrincára",* hangsúlyozva nyelvi nehézségeit. *„Megkérdezte, hogy hány éves vagyok. Gondoltam, hogy azt kérdezi, mondtam neki, hogy četirideset*[14] *a tizennégy helyett. Most is nevetik, hogy a Maris jól megmondta."* Az újonnan érkezőkkel azonban dinamikusabbá vált a kapcsolat: ők is az *„állami pusztán"* dolgoztak, a magyarokkal együtt. Így az intenzívebb kapcsolattal az akkori „szokásokhoz" képest új jelenségek léptek be a dobradósi kultúra életébe. Ezek voltak a más nyelvet beszélő *„boszanacok"* és *„szerbijanacok",* akik kultúrájának a mássága a nyelven kívül – ahogy az beszélgetéseinkből kiderült – a „modern" kor vívmányaiban nyilvánult meg elsősorban. Ilyen volt a kávé mellett, vele párhuzamosan a rádió és a televízió is. Az akkori interetnikus találkozás során észlelt másságokat a legtöbb esetben ezeknek a tárgyaknak a mentén fogalmazták meg.

14 A *četirideset* negyvenet jelent. A fenti párbeszéd tréfás volta pedig abból ered, hogy adatközlőm tizennégy helyett negyvenet mondott.

Közösségem tagjai tehát ekkor kerültek először intenzíven kapcsolatba a szerb nyelvvel. *„Akkor még nem is tudtunk szerbül beszélni, csak úgy mutogatva."* A szerb nyelvvel való találkozás első állomásához képest pedig mára már nyelvhasználatuk alapján magukat mint *„keverten"* beszélőket, illetve *„magyarul nem tudókat", „se magyarul, se szerbül nem tudókat"* határozzák meg. Így – elmondásuk szerint – arra következtethetünk, hogy az általuk *„igazi", „szép magyarnak"* nevezett nyelvváltozat ekkor kezdett el átalakulni – ahogy ők fogalmaztak –, *„szerbessé"* válni, melynek mai végeredménye az előbbi, általuk leírt nyelvváltozat.

Az első találkozások mássága tehát nagyrészt az *„idegenek"* kávészeretetében nyilvánult meg, továbbá abban, hogy *„ők értettek a kávé csinálásához: az asszony ott pörkölte, darálta, amennyi köllött, meg a baba*[15] *nézte, hogy van-e legényünk, az tudta, hogy mit jelent, olyan a születésük ezeknek, tudják is, mi lesz".* Az interjúrészletből kiderült a másság, a másság viselőinek „mitizálása"[16] is, akik *„tudják, mi lesz",* továbbá összekötésük a később megismert *„cigányasszonyokkal, akik gyüttek mindig jósolni".* Ugyanis a fenti interjúrészlet elhangzása után mindjárt a *„robás",* a *„klampferos cigányokról"* kezdett beszélni. Így egyszerre fogalmazta meg interjúalanyom a *„babával"* való egyezőséget a kávézás átvételében, illetve a különbözőséget annak „mitikus" ábrázolásával, valamint elkülönülését mind a cigány, mind pedig a *„boszanac"* vagy *„szerbijanac"* etnikai közösségek tagjaitól.

Másodszor az akkor még nem, illetve alig ismert kávé mára a közösség kultúrájának középpontjában áll. A mikroközösség értékrendjének egyik alapja. Ezt kívánja alátámasztani a következő példa: házigazdám megkért arra, hogy *„vetessük le magunkat* (fényképezkedjünk le)*"* vele valahogy *„szépen",* hogy az *„megma-*

15 A *baba* idős asszony jelölője, legtöbb esetben a *nagymamát* is ezzel az elnevezéssel illetik. Ez volt az első megismert szerb szavak egyike a dobradósi magyarok körében.

16 A *szerbijanac* asszonyról alkotott sztereotípia a „mágikus-mitikus" elemeinek hangsúlyozását azért tartottam fontosnak, mert ez az egyik első kép alapja lehet a mai természetfelettiről alkotott képpel és annak a praktikus tudással való összevetésével, valamint az ismeretlen és a mitikus összekötése, melynek bővebb tárgyalására a Dobradóból nézett távoli világok értelmezésének ejtek sort.

radjon emléknek". Hirtelen az az ötlete támadt, hogy üljünk ki az asztalhoz a *„zöld"* elé, majd kihozta az üres kávéscsészéket, az üres kávéfőzőt, utasítva arra, hogy emeljem számhoz a csészét, mintha innám a kávét. Ezen a példán a kávénak egy olyan jelentéshálóját szőhetjük meg, mely alapját képezi a dobradósi mikrotársadalom kultúrájának.

A kávé ugyanis strukturálja az életet, hiszen a nap fordulópontjait a kávéhoz kötik: *„Amikor fölkelek reggel, megfőzöm a kávét nekem meg az Öcsinek. Van úgy, hogy az Öcsi már rég elkészül, én meg még mindig ott ülök az asztalnál: elgondolom a napot, hogy mi lesz, mi van a gyerekekkel… Ő gyorsan megissza. Mindig mondom neki, bár üljön itt, ameddig én iszom, de ő nem bír. Akkor elrendezek: megfejek, leadom a tejet, fölsöprök. Akkor megyek a Bajecékhoz, hogy minden rendben van-e. Megyek a boltba a kenyérért. Aztán az Anus, az Anica meg én megyünk kávéra. Vagy nálam, vagy valamelyiküknél vagyunk. Megfőzöm az ebédet, utána átmegyek valamelyikükhöz, megisszuk a kávét, vagy ha délután jön valaki, akkor is iszunk egyet. Meg mindig mindenkivel egyet. A legutolsó kávét minden este az Anusnál iszom. Tízkor megfőzzük, fél tizenegykor meg már megyek haza lefeküdni."*

A nap tehát kávézással kezdődik, és kávézással végződik. A reggeli kávé a beköszöntő nap megtervezése, az esti pedig az elmúlt nap összegezése. A kávézás azonban – ahogy az a fenti interjúrészletből is kiderült – valamennyi esetben más-más személyekkel együtt történik, az együtt töltött kávézások számának növekedése pedig az egyre közelebbi interperszonális viszony jelölője is egyaránt. Így a kávézást nevezhetjük akár az interperszonális kapcsolatok „vázának" is.

A dobradósi mikrotársadalom mint a kávézók mikroközössége értékeli a rajta kívül eső „világokat": a kávézó nők, illetve férfiak, a máshol kávézó dobradósiak, illetve a Dobradón kívül élők „világát". Az együtt kávézók mások, mint a férfiak, akiknek *„más dolguk van",* mások tapintat, tisztaság, tisztelet, nyugalom szempontjából, mint a máshol kávézók, mások, mint a más falvakban kávézók, illetve nem kávézók, vagy azok, akik a kávét és a kávézás általuk fontosnak tartott funkcióját vagy egyáltalán a *„török*

kávét" nem ismerik. Ennek fontossága domborodik ki a velünk való találkozáskor is, hiszen én a szűkebb, az ismert, közeli külvilágból, férjem pedig a távoli, ismeretlen világból származik.

A dobradósiak számára a külvilággal szembeni vagy a külvilágbeli viszonyítási pontok szerint megkülönböztethetjük az ismert, megtapasztalt „világokat", valamint az ismeretlen, „távolról" megtapasztalt „világokat". Számukra az ismert „világ" Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait. Az egyik asszonynak például Adán élnek rokonai, ahol – ahogy elmesélte – *„sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást".* Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik *„már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk, kamerázták, ahogy faragtam* (kopasztottam) *a tyúkot, meg sírtak, amikor ették a kertből a paradicsomot". „Az az asszony Németországból, meg az ura se nem tudták, mi az a török kávé. Ők itták azt az ő kávéjukat, a neskávét, de annak semmi íze nem volt. Engem is kínáltak, hogy igyak belőle. Ittam, hogy ne sértsem meg. Az asszony meg örült, hogy iszom az ő kávéját, de annak még az alján se maradt semmi, ha megittad, üres volt a csésze."* Az ismeretlen világból megtapasztalt rész azonban *„nem olyan jó, mint a miénk".* Az *„idegen"* világból azonban *„emléknek"* kávét hozattak, aminek a doboza ki van állítva a konyhában a *„regál"*[17] tetejére, a másik doboz pedig a *„török kávé"* tartójaként funkcionál.

A kávézás továbbá szimbolikus kifejezője a változásoknak is. A kávézás átvétele párhuzamosan történt a rádióval és a televízióval. A „modern világ" vívmányainak elfogadása pedig fontos szerepet játszott a mikroközösség kultúrájának változásában. Egyrészt ugyanis a tradicionális *„táncmulatságokon",* a közös munkákon kívül az ismerkedés újabb színtere, ahol a rokoni-házassági kapcsolatok szövődtek, a televízió-nézés volt a *„boszanacoknál"* meg a *„szerbijanacoknál"* történt, ahol a fiatalok, a lányok és a legények találkozhattak, beszélgethettek, így e kel-

17 A *regál* esetükben a fiókos szekrényt jelenti.

lemes elfoglaltság „kedves” volt számukra. Majd a televízió adaptációja fokozatosan a szülők részéről is végbement, hiszen nem sokkal később adatközlőm szülei is vettek: *„Elmentünk Rumba venni televíziót. Jöttünk lovas kocsin, amikor azon a fahídon jöttünk, leszakadt alattunk: a lovak bele a vízbe. Én meg, nevetik mindig, csak a televíziót féltettem, fogtam, ne legyen baja. De nem lett, beállítottuk.”*

A *„boszanacok”* és a *„szerbijanacok”* érkezése után már nem csak a *„táncmulatságok”* váltak interetnikussá, hanem a „munka” is, ugyanis valamennyien együtt, az állami pusztán dolgoztak, valamint az új „rítusok”: tévénézés, rádiózás is. Így míg a dobradósi magyarok korábban más etnikai közösség tagjaival csak nagyon ritkán találkoztak (néhány szerbbel a *„táncmulatságokon”,* illetve a környező településeken élő katolikus horvátokkal), addig ettől az időszaktól kezdve az interetnikus találkozások mindennaposakká váltak, ezzel gyakoribbá, illetve lehetővé téve a magyar és más etnikai csoporthoz tartozó fiatalok párkapcsolatát, majd pedig affinális rokoni kapcsolatra lépését. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ez a mai napig sem gyakori, noha vannak családok, amelyekben létrejöttek ilyen rokoni kapcsolatok, mindezeknek eredetét erre az időszakra tehetjük.

Terepmunkám során kiderült, hogy a „kávézás időszaka” előtt *„Mókus tanító”,* a falu első rádiótulajdonosa – ahogy mesélték – *„minden délben már kitette az iskola udvarában a rádiót, bekapcsolta a magyar kanálist* (csatornát), *fölhangosította, és itt nálunk, Dobradóban szóltak a budapesti harangok”,* majd ezt követte a rádió közös hallgatása: *„Kiültünk, vittük a padokat, arra fordítottuk, ahun a rádió volt, és néztük a hangot. Ha együtt volna valaki, és nem tudta volna, hogy mi van, azt gondolta volna, hogy na, ezek se normálisak.”*

Így a *„boszanacok”* és a *„szerbijanacok”* megjelenésével, valamint *„Mókus tanító”* „időszakának” ezzel párhuzamos megszűnésével a közösség nyelvváltozata is megváltozott. Az addig szerb nyelven alig tudó közösség tagjai intenzív kapcsolatba kerültek a szerb nyelvvel. A következőkben kérdőíves felmérésem a televíziózás és a rádiózás nyelvválasztására rákérdező eredményeit mutatom be, kiegészítve a fent elmondottakat.

Ebben a témakörben kérdéseim a következők voltak: *Van televíziója? Milyen műsorokat szokott nézni? Van rádiója? Milyen műsorokat szokott hallgatni?* Tereptapasztalataim során kiderült, hogy a közösség tagjai közül sokan vannak, akik hangsúlyozták, hogy *„nem vagyok nagy televíziós”.* Ezt egyikük azzal magyarázta, hogy *„amikor megy az a film, akkor nem értem, mert nem látom azokat a betűket, meg nem is tudom elolvasni, meg nem is értem, meg mikor elolvasom, már régen máshun van”.* Másik interjúalanyom „televízió-ellenességét” a délszláv háborúk kezdetétől számította, ugyanis elmesélte, hogy *„amikor láttam, hogy ott minden ég, meg az a sok halott, meg csak kajbál, akkor mondtam a fiamnak, hogy vigye innen a televíziót. Új volt, Németországból kaptam, de nem köll nekem, vigye a gyerekeknek, majd lesz nekik a szobájukban, nekem nem köll.”*

	Magyarul		Szerbül/ horvátul		Magyarul és szerbül/horvátul		Sehogy	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Rádió	-	-	11	52,4	10	47,6	-	-
Televízió	-	-	14	66,7	6	28,6	1	4,7

A fenti adatok szerint tehát mind a rádiózás, mind pedig a televíziózás esetében többen vannak azok, akik szerb nyelvű műsorokat hallgatnak, néznek: a rádiózás esetében ez 52,4, a televíziónál pedig a 66,7 százalék. A mind magyarul, mind pedig szerb nyelven rádiózók és tévézők száma arányaiban kisebb: a rádiót magyar és szerb nyelven hallgatók százaléka 47,6, a televíziózóké pedig 28,6 százalék. A kérdezettek közül egy valaki utasította el a tévénézést, melynek okát már fenti interjúrészletem is illusztrálta.

Mind az újság vagy folyóirat, mind pedig a televízió és rádió műsorainak nyelvét illetően a csak magyar nyelvű műsorok kiválasztásának oka az is, hogy – ahogy közösségem tagjai fogalmaztak – *„többnyire nincsenek”: „Nagyon szeretem a magyar műsorokat, de nézem a szerbet is, mert abból több van. Novi Sadon ha vannak a hírek, vagy ha vannak ilyen föladások, nóták, azokat szeretem megnézni. Ezeket a mi filmjeinket szeretem. Mindig van egy, ami játszik, azt szoktam nézni. A rádiót is szo-*

kom hallgatni, szeretem a szerb nótákat is, de ha azért van, akkor szeretem inkább a magyar nótákat hallgatni. Azokat jobban szeretem, mert értem is, de ha nincsen magyar, akkor meghallgatom a szerbet is." Adatközlőm tehát az adódó lehetőségekből igyekszik választani, melyek közül elsősorban a magyar műsorokat emelte ki, valamint a *„mi filmjeinket",* amelyek szerb nyelvűek. Az idei tél mindennapjainak része egy régi, *„még igazi olyan jugoszlávsorozat",* amely az 1990-es évek elején készült.

A rádió- és televízióadók közül a kérdezettek a *„Novi Sad-i"* és a *„beográdi kanálisokat* (csatornákat)" említették, különösebb hangsúlyt nem fektetve arra, hogy azok közül éppen melyikre gondolnak. Megfigyeléseim szerint a *„beográdi kanálisok"* közül leginkább nézettek a Pink, a BK, a Beograd 1-es televízióadók.

A rádióadók közül a *„Novi Sad-i"* és a *„szerb kanálisok"* szerepeltek, valamint két esetben hangsúlyozták, hogy *„én sokszor keresem Budapestet, ha lehet, akkor az megy nálam".*

A műsorszámok tekintetében a hírek, a szórakoztató műsorok („nóták") és a *„mi filmjeinket"* említették elsősorban.

A vajdasági adatközlők közül többen néznek tévét, mint ahányan rádiót hallgatnak. A kutatás adatai (Göncz 1999:126–127) főként egyes rádió-, illetve tévéadók nézettségére kérdeznek rá, összehasonlítva ezeket magyarországi kutatások eredményeivel. Így az általam vizsgált közösség eredményeinek a fentiekkel való összehasonlítása nem adna valós képet, hiszen a dobradósiak számára nincs lehetőség a Duna TV, a Magyar Televízió és egyéb magyar nyelvű, magyarországi csatornák nézésére.

Így *„Mókus tanító"* tanítványai korosztályának identitás-meghatározásában fontos szerepet játszottak a *„Mókus tanító"* idejében hallgatott *„budapesti harangok",* illetve a *„magyar meccsek".* Ma a helyébe kerülő kávézás rítusáról mondhatjuk el ugyanezt, míg a rádiózás, illetve a televíziózás egyáltalán nem tekinthető a vizsgált közösség kultúrájának központi részeként. Bár a televíziózás és a rádiózás nyelvválasztását tekintve leginkább a szerb nyelvről beszélhetünk, ugyanazoktól a *„boszanacoktól"* és *„szerbijanacoktól"* átvett kávézási szokás azonban a mindennapi „belső" színtereken történik, melyeknek nyelve – ahogy azt korábban ismertetett eredményeim is igazolják – a magyar nyelv.

A biztonságos környezeten kívül eső világokkal szembeni vagy ezekben elhelyezhető viszonyítási pontok szerint a dobradósiak szemszögéből megkülönböztethetjük tehát az ismert, megtapasztalt világokat, valamint az ismeretlen, „távolról" megtapasztalt világokat. Számukra az ismert világ a Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait, illetve a tágabb értelemben vett ország, a volt Jugoszlávia, azon belül is leginkább „a tenger", ahol valamennyien nem jártak ugyan, azonban valamelyik hozzátartozójuk biztosan, valamint ismernek odavalósi embereket. Az egyiküknek ugyanis a bátyja él ott, a másikuknak pedig a lánya lakik olyan albérletben, amelynek tulajdonosai montenegróiak, akik „most már öregek, és leköltöztek a tengerre". Az egyik asszonynak Adán vannak ismerősei, ahol – elmondása szerint – „sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást".

Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik *„már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk. Kamerázták, ahogy faragtam a tyúkot, meg sírtak, amikorették a kertből a paradicsomot".* Ennek az ismeretlen világnak a megfoghatatlanságát fogalmazta meg egyik interjúalanyom nyelvhasználati kérdőívem kitöltésekor: *„A németországiakkal, az ember meg az asszony tudtak magyarul, velük magyarul beszéltünk, de hát amazokkal is magyarul, csak úgy máson körösztül, anyósomnak mondtam, amit akartam, ő meg átvezette őnekük, nem tudtuk másképp. Az uram többször mondta nekik: »'Ajdete unutra da sednete!« Én meg mondtam neki, hogy ugyan mindegy, hogy hogy mondod, szerbül vagy magyarul, úgy se érti! Akkor szidta űket, hogy se így nem értenek, se úgy nem értenek, nem beszélnek azok sehogyse. Hát, most mit csináljunk?"* Így tehát a dobradósiakat körülvevő világokat, a közösségnek azokhoz való viszonyát döntően meghatározza nyelvük, nyelvhasználatuk, vagyis az, hogy *„értsük vagy nem értsük űket".*

Név és közösség

Végezetül a dobradósiak mikrotársadalmának egyik meghatározó aspektusát szeretném bemutatni, amelynek értelmezése további jelentéstartalmakat tár fel a közösség „világ-felfogásaiból".

Szinte valamennyi beszélgetés során felmerültek a nevekkel kapcsolatos kérdések. A „magyarság" egyik fokmérője például az, hogy ki milyen nevet ad gyerekének: *„Úgy hívják őket, hogy Anita, Tibor, Betica, Erik, Leonard, ezt sose hallottam, de meg lehet szokni. Leonard úgy kapta a nevét, hogy az apja bement a matičarhoz* (anyakönyvvezető), *és mondta, hogy Leonard a gyerek neve, de a kislány, a testvérje már előre elnevezte Dalibornak, mi így is, úgy is hívjuk, a kislány egyszer meg nem téved: mindig Dalibornak hívja. Azért ugye szép, magyar nevek?"* Ebben az esetben tehát nem az a fontos számukra, hogy etimológiai szempontból is magyar névről legyen szó, hanem inkább arról, hogy nem szerb névről, kivéve a kislányt, aminek az lehet a magyarázata, hogy az iskolában találkozott ezzel a névvel. Másik interjúalanyom a nevekkel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy *„régen mindenki Józsi, Jani, Pista volt, ma pedig a horvát kalendárból (naptárból) szedik a neveket, azért olyan furcsák".* Következő adatközlőm „modernségét" mutatta az, amikor lánya elnevezéséről mesélt: *„A lányom, amikor született, akkor nagyon szerettem volna, hogy Anita legyen, de az öreganyámék megnézték a kalendárban, Mária-Magdolna napja volt, akkor azt mondták, hogy nem lehet más, csak Magdika. És nekem olyan szép volt, hogy mondták, hogy Magdi, mert senki Magdi addig nem volt. Az uramnak nem nagyon tetszett, de ráhagyta, hogy legyen Magdi. Keddi napon született, vasárnap már meg is körösztölték."*

Fenti adatközlőm édesanyja, aki lánykori nevén Marković vezetéknevű, valamennyi találkozásunk alkalmával magyar voltát igyekezett legitimálni szerb vezetékneve ellenére: *„Mi mindig is magyarok voltunk, nem tudom, hogy lehetett ilyen vezetéknevem, de a keresztnevem magyar, mindannyiunké magyar, az a lényeg. Ezért tudom, hogy mindig magyarok voltunk, mert apám-*

nak, nagyapámnak meg minden ősömnek magyar volt a keresztneve." Tehát a keresztnév magyar volta jelképezi a „szabad választást", vagyis azt, hogy ki milyen etnikumhoz tartozónak vallja magát a keresztnév vélt eredete által. Majd tovább indokolta magyar származását azzal, hogy nagyanyja Magyarországon született, ott is élt sokáig, ott is keresztelték meg: *„A nagymamám Csizmadia Kati volt. Pogány nevű faluban született, Nagyhagymáson keresztelték meg."* Így tehát az etnikai közösséghez tartozás mutatója a név alapján a keresztnév, az ősök keresztneve, valamint az anya magyar családi, illetve keresztneve, majd ezt tovább erősíti a születési hely, az egyházhoz tartozás. Fontosnak tartják továbbá a magyar becézést is. Ezt mutatja az is – fültanúja lehettem egy *„kiigazításnak" –, hogy* amikor *„Miskának"* szólítottak egy középkorú férfit, az komolyan kijavította megszólítóit: *„Mihály! Az én nevem Mihály!".*

Arra is volt példa, hogy megmagyarázták, honnan lehet tudni, melyik név magyar: *„Az igazi magyar nevek mássalhangzóval végződnek, kivéve az ilyen neveket, hogy Weiner, Schweitzer, mert ezek zsidók. A Terebesi az már nem igazi magyar név, mert magánhangzóval végződik."*[18]

Fontos megemlíteni, hogy a közös vezetéknév közvetlen rokonságot jelent, hiszen biztos, hogy *„egyszer közösek voltak az ősök"*: *„Van Kikindán egy Hajnal zenész. Az egyszer telefonál, hát azt mondjuk, Hajnal-Hajnal: rokon, mintha unokatestvérem lenne. Aztán amikor találkoztunk, a lánytestvérei meg mi is, így, termetre hasonlítunk is. Úgyhogy biztos, hogy valahonnan rokon."*

A terepmunka későbbi szakaszaiban azonban arra is fény derült, hogy a faluban élő Greccseket *„senki se mondja, hogy Greccs, hanem Konkoly"* – majd hatalmas nevetés tört ki fő adatközlőmből. Ezt azzal magyarázta, hogy eddig még nem is gondolt erre, hogy azok Greccsek, hanem mindig csak Konkolyoknak szólította őket. A beszélgetés során fény derül arra is, hogy nemcsak Konkolyék vannak, hanem a *„szomszéd Szulomárnak is az a neve, hogy Rođo* (a szerb 'rokon' jelentésű szó vocativusa)*, meg a*

18 A szerb, horvát nevekről van szó, ugyanis a szerb és a horvát családnevek zömükben -ić, -vić (ejtsd: -ity, -vity vagy -ics, -vics) végződésűek.

felesége a Rođo Kati, a fia meg a Rođo Anti. Ez a szomszéd család lett a »Rođóék«. Előtte még volt a zadruga (szövetkezet), *és az ő apja is ment. Gyütt egy cigány ember, és az apja kiabálta, hogy: »Zdravo, Rođo!« annak a cigánynak. És ezért nevezték el. Öreg Rođo, Rođo Kati, Rođo Maris, de csak arra a házra."*

A téma folyamatos részletezése során kiderült, hogy a faluban minden családfőnek van ragadványneve: *„Konkolyék, nem tudom miért, de Konkoly Józsi, mi nem mondjuk, hogy Greccs, hanem csak Konkoly. A falu szélién ott a Magos Józsi, az Matyi a Hét törpéből, a színjátékból. Mellette lakik a testvérem, a Duji, aki azért kapta ezt a nevet, mert nem tudta kimondani, hogy Gyuri, és annak maradt. Aztán van a Bajec, akit egy boszanac nevezett el picike korában, és rajta maradt. Itten volt az állami puszta, és gyütt, olyan juhász volt, őrizte a birkákat. Apám mérte az italt, és bejártak inni, és akkor kicsike volt, és mondta, hogy Bajec, Bajec, Bajec. Hogy az mire gyütt ki, azt mi nem tudjuk. Úgy hallották, és mondták mindenkinek, hogy úgy maradt. Én se tudnám megszólítani, hogy Józsi. Akkor az uramnak több neve is van: van a Fasiszta. Sándor a neve, elnevezték Öcsinek meg Fasisztának. Amikor elkezdődött ez a háború, akkor mondta, hogy ő nem fél, mert neki sváb volt az anyja, akkor a kocsmába a szerbek elnevezték Fasisztának, az állatorvos is úgy ismeri. De ez még egyik se az igazi, hanem mindenki Skembónak (škembo szerbül pocakost, potrohost jelent) hívja. Volt egy bikánk, és elneveztük, hogy Skembó, és úgy maradt: az öreg Skembó, meg a kis Skembó. Egy filmben játszott egy Skaja, aki abban a filmben Skembó volt, ő ránevezte a borjúnkat. Úgy tudták a munkahelyen is: mali Skembo. A fiamat meg mindenki Harinak hívja. Mert van egy grupa, csapat, azok a beatleses nótások, és benne van a Hari Mata Hari, és az az ő nótássa volt, hogy szerette. Kérdeztek egyszer engem, hogy itthon van-e a Hari, nem tudtam, hogy mi ez a szó. Amikor hazajött, én mondom neki, hogy minálunk valami Harit keresnek. Azt mondja, hogy »az én vagyok«. Most már mindenki úgy hívja. A gyerekek meg Babo, mert az öregasszony a lányomnak mindig azt mondta, hogy ehun gyün a Bábo, és akkor a kislány megtanulta, és minden gyerek így hívja. A Józsit legkevesebbet mondják neki. Na, most ott, ahol munkán van, ott sen-*

ki se ismeri, ott a rendes nevét mondják neki. Akkor van a Dzsija. Nem tudta mondani a lónak, hogy gyia, hanem dzsija. Van egy Pepi is. Nem tudom, miért. Meg van az öreg Nasan, mert volt egy lova, amelyiknek ez volt a neve, hogy Nasan."

A fenti interjúrészletből kiderült, hogy szinte valamennyi falubeli ragadványnévnek megvan a maga története, amelyet csak a falubeliek vagy azok ismernek, akik mindennapi kapcsolatban vannak a ragadványnév/nevek viselőivel. A ragadványnevek etimológiáját tekintve azonban szembetűnő, hogy ezek döntő többsége szerb, horvát, illetve bosnyák eredetű, csupán a Konkoly és a Matyi tekinthető magyarnak. Eszerint a közösség tagjai számára a becenevek spontán kiválasztásában, a hozzájuk fűződő történetekben etnikai tekintetben nemcsak magyarok, hanem az egykori Nagy-Jugoszláviában élő más etnikai közösséghez tartozók is szerepet játszanak, vagy úgy, hogy ők a megalkotói (például Bajec), vagy úgy, hogy hozzájuk szólt az elnevezett illető (például Rođo, aki egy cigánynak kiáltott, s végül erről nevezték el), vagy például a Hari Mata Hari együttes közkedveltségét mutató Hari elnevezés, amely eredetének ideje a Nagy-Jugoszlávia felbomlásának utolsó éveire tehető, mert az említett együttes ekkor országszerte közkedvelt volt.

A ragadványnevek kialakulásának körülményeit tehát döntően befolyásolta az interetnikusság, hiszen a nevek birtoklása a nem dobradósi és sokszor nem a magyar etnikai közösséghez tartozó komák esetében is megjelenik. Ilyen például egyik adatközlőm fiának a komája: *„Baggio, az a neve. A fiam komája. Az is éppen nagy futballista."* Valamint adatközlőm Satrincán élő két testvérének is van beceneve: *„A Lajos, mi csak úgy mondjuk, hogy Lazo az Krieger, mert az is volt a filmben, olyan német filmet játszott. Akkor úgy ráhasonlították, hogy olyan, és ránevezték Kriegernek. A másik meg Nikezić a futballistáról, mert nagyon szeretett futballozni, és róla. Azt mondták, hogy úgy játszik."*

A ragadványnevek megalkotásában tehát fontos szerepet játszott az interetnikusság, vagyis hogy azokon a nyelveken, azokból az etnikai közösségekből választották őket, amelyekkel együtt éltek; továbbá a Baggio olasz labdarúgóról való elnevezés példázza leginkább azt, hogy nemcsak a volt Jugoszlávia nyelvein törté-

nő megnevezések voltak lényegesek, nemcsak az, hogy ezáltal ragadványnevük hangzásával ők is jobban hasonlítsanak a körülöttük, velük együtt élő más etnikai csoportok tagjainak nevéhez, hanem a valamennyiük által közösen megélt események (Baggio esetében például a közösen látott televíziós futballmérkőzések).

A ragadványnevek meglétére már az első találkozás során is fény derült, hiszen valahányszor megemlítettek a faluból valakit, a ragadványnevén tették, majd gyorsan kijavították magukat kiegészítve mondandójukat az említett egyén „hivatalos" nevével. Ezeknek a helyesbítéseknek lett az eredménye, hogy többször is tudatosodott – ahogy megemlítették –, *„tényleg, a Bajec, az Józsi".* A fokozatos beavatódással már nem történtek meg ezek a „korrekciók", hiszen miután már mi is megtanultuk az adott személyek nevének falubeli változatait, már nem is tartották szükségesnek, hogy a „hivatalos" neveket használják.

A közösségben csak a dobradósi férfiaknak van ragadványnevük, családjuk többi tagját is az ő ragadványnevükkel jelzik, hozzátéve a Kati vagy kis stb. közelebbi ismertetőjegyeket. *„Így a nőkre nem tudom, hogy volna nekik másik nevük"* – fejezte be Mariska a névszámlálást.

Az 1990-es évek változásaival a ragadványnevek gyarapodása is leállt, a gyerekeknek ugyanis már nincs ragadványnevük. Ezt Bajec azzal magyarázta, hogy *„már lehet mindenféle nevet adni, nem úgy, mint régen. Mindenki az apjáról, nagyapjáról meg a rokonságból nevezte a gyerekeket, mindenki Józsi meg István, most már ez máshogy van, a gyerekeknek lehet más nevük".* Ennek szokását mesélte el Mariska fia születésének felelevenítésekor: *„Én nagyon szerettem volna, hogy ha fiú lesz, hogy Zoli legyen, de a kománk már elnevezte a lányát rólam Mariskának, akkor az Józsi volt, ezért az anyósom meg váltig akarta, hogy az legyen a neve Józsi, mert azt úgy köll. Nem szerettem, hogy így köll hívni."*

Míg tehát korábban a gyerekek névadásában a rokonság, a rokonságon belül szövődő értékrend s az ezt meghatározó tradicionális kultúra játszotta a fő szerepet, addig ma ennek a köteléknek a feloldódásával a filmben előforduló nevek (például Rebeka, Rahella, Alisa), továbbá a *„horvát kalendár"* az irányadó.

Az 1990-es évek politikai-gazdasági-társadalmi változásaival párhuzamosan változott/változik tehát a közösség tradíciója is, amelyhez dialektikus viszony fűzi őket. Egyrészt interjúalanyaim először is azt hangsúlyozták, hogy *„régen jobb volt*", mert – ahogy fogalmaztak – *„jobban összetartott a falu, nem voltak ilyen különösségek".* Másrészt a következő mondattal ennek ellenkezőjét állították, vagyis azt, hogy *„régen nem volt minden olyan jó, mint most, nem lehetett azt adni névnek, amit akartál, nem volt szabadság, máshogy köllött élni".* A két, egymásnak ellentmondani látszó állítás azonban mindig a tradícióhoz viszonyít. Ahogy azonban az a fenti két interpretációból is kiderült, a tradícióhoz való viszonyulás semmiképp sem mondható egyoldalúnak, hiszen mindkét esetben a változás minőségi jegyeiből következtettek.

A fenti példákból kiderül, hogy a dobradósiak mindennapjaiban a közösség számára tehát több „belső", „külső", „távoli" vagy „közeli világ" él párhuzamosan, melyekhez való dialektikus viszonyuk is kiderült a fenti interpretációk alapján.

BIBLIOGRÁFIA

BARTHA Csilla 1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

2002 Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből,* 111–137. o. Budapest: Akadémiai Kiadó

BOGLÁR Lajos 1999 Utóhang Lévi-Strausshoz In: Claude Lévi-Strauss: *Faj és történelem. Boglár Lajos kísérőtanulmányával,* Budapest: Napvilág

2001 *A kultúra arcai,* Budapest: Napvilág Kiadó

2002 Rítusok sokrétűsége: a wayana példa In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk" 2.* 19–26. o. Budapest: Osiris Kiadó

BORBÉLY Anna 2001 Nyelvcsere. *Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében,* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály

CSERNICSKÓ István 1998 *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján),* Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely

GAL, Susan 1979 *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria,* New York–San Francisco–London: Academic Press

GEERTZ, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma,* Budapest: Osiris–Századvég Kiadó

GEREBEN Ferenc 1999 *Identitás, kultúra, kisebbség,* Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely
GÖNCZ Lajos 1999 *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban),* Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
HALPERN, Joel M. 1967 *A Serbian village. Social and cultural change in a Yugoslav community,* New York–Evanston–London: Harper and Row, Publishers
KISS Jenő 1994 *Magyar anyanyelvűek–magyar nyelvhasználat: A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak tematikus füzetei 1.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1995 *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak,* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
KISS Jenő (szerk.) 2001 *Magyar dialektológia,* Budapest, Osiris Kiadó
LABOV, William 1988 A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunkamódszerei, *Szociológiai Figyelő* 4: 22–48. o.
LANSTYÁK István 2000 *A magyar nyelv Szlovákiában,* Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
LELKES György (szerk.) 1992 *Magyar helységnév-azonosító szótár,* Budapest, Balassi Kiadó
LEVINSON, David–Ember, Melvin (szerk.) 1996 *Encyclopedia of cultural anthropology,* Vol. 1–4, New York: Henry Holt and Company
MARÓT Károly 1940 Rítus és ünnep. In: *Ethnographia* 51: 143–187. o.
1945 Survival és revival In: *Ethnographia* 1–7.
PAPP Árpád (szerk.) 2002 *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* (optikai lemezen), Szabadka: Kiss Lajos Néprajzi Társaság
PAPP Richárd 2002 Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* 136–195. Budapest: Akadémiai Kiadó
PENAVIN Olga 1976 Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv peremvidékein In: Rehák László (szerk.): *Anyanyelv – „államnyelv". Tanulmányok a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról a Vajdaságban* 64–71. o. Szabadka: Forum Könyvkiadó, 1981 *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon),* Újvidék: Forum Könyvkiadó, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete

„A magyar nyelvben és nemzetiségben sajátságos erő rejlik, mi ha nem volna, már régen enyésznie kellett volna, ha tudjuk történetünkből, miken kellett átesnünk nyolcszáz év alatt első Istvántól kezdve máig."

Táncsics Mihály 1847

Dr. Bagi Ferenc

Sremska Kamenica, a valamikori Camancz

Sremska Kamenica jelenleg Újvidék (Novi Sad, Jugoszlávia) egyik, Szerémségbe átnyúló városrésze, amely a Fruška gora Duna felé ereszkedő lankáin fekszik, ahol a mai napig jó házi bort lehet kapni. A szőlősöket, amelyek a múltban, hosszú századokon át és ma is, az itt kitermelt európai hírű nedűhöz magát a szőlőt szolgáltatták, egyes szerzők szerint még Probus, római császár (276-282) telepíttette Görögországból hozatott jóféle fajták alanyaiból. E kútfő[1] szerint a rómaiak őrtornyokat építettek a Duna jobb partján birodalmuk e határrészének őrzése céljából, és a szóban forgó forrás szerint egy ezek közül a *Casum*ok közül a mai Kamenicán is állott. A katonai védelem nyújtotta biztonságnak, a szőlőtermesztés meghonosodásának és elterjedésének, kiterebélyesedésének, valamint a szőlőművelés és borkészítés eszközeit szakszerűen előállító iparos réteg kialakulásának köszönhetően, majd pedig a kereskedelem megerősödése nyomán, a település jómódú városkává fejlődött. Nevével először 1223-ban találkozunk, azok után, hogy a Bizáncban megözvegyült Margit, II. Endre magyar király húga, udvartartását Pétervárадon rendezte be. III. Horatius pápa is oltalmába vette az özvegyet, és 1223. március 30-án kelt levelében megerősítette őt bizonyos szerémségi területek birtoklásában. Ebben a birtokjegyzékben szerepel Castrum Keu (Kő, ma: Banoštor) és Camencz, a mai Sr. Kamenica is. Az előzőek során emlegetett kútfő állításával szemben ez az újabb lejegyzés némileg meglepő, ugyanis ezúttal Camencz csak birtokként nyer említést, holott jelentősebb számban lakott telepü-

1 Orbi Antiques II. 21. o., Ruvarac: Stari Slankamen, 9. o.

lés lehetett már. Ezt a feltevést erősíti meg 1237-ben IV. Béla adománylevele, amelyben a település Villa Chamanch néven nyer említést.[2] Egy 1408-ból való adatban viszont már nem kétséges mezőváros volta, ugyanis Civitas san Oppidum Camancz megjelöléssel tüntetik fel nevét. De a település neve több változatban lelhető fel, így pl. 1439-ben Camavecz, 1500-ban Chamans, 1553-ban Kamenitz, 1686-ban Camacz, 1702-ben Camenicz stb.[3] Kamenica nevét illetően – összefoglalóan – elég nagy bizonyossággal tehát az állapítható meg, hogy a török hódoltságig leginkább Camancz néven ismeretes, 1687-től, török alóli felszabadulásától kezdődően pedig a Kamenicz elnevezés honosodott meg, majd Gönczy Pál Szerém vármegye térképén, amely 1897-ben készült, Kamenica névvel szerepel. Ez lett e település neve a I. világháború után létrejött SzHSz Királyság, illetőleg Jugoszlávia idején, a II. világháború utáni Jugoszláviában pedig Sremska Kamenica a hivatalos neve és ez ma is, bár a közhasználatban ma is elterjedtebb a rövidebb Kamenica megnevezés.

Az 1400-as évekre jómódú mezővárossá fejlődött Camancz. Ez időkre polgárai igényesebbé váltak: házaikat kemény anyagból (kőből vagy téglából) építtették, iskolát, majd a század vége felé színházat is fenntartottak. A kisváros latin nyelvű *ludi litarii* iskolájában azonban nemcsak a gazdagabb polgárok gyermekeinek, de a jófejű szegény sorsú gyerekeknek is jutott hely. Sőt, egy-egy tehetséges, jófejű szegény gyerektől a gazdagabb polgártársak a külföldi egyetem költségeinek vállalását sem tagadták meg. Így Camancz polgárai közköltségen küldték a prágai egyetemre a szegény sorsú, de kitűnő tanuló és szorgalmas Kamanczi Balázst azzal az ígérettel, hogy plébánosuk lesz, ha megbecsüli magát. Balázs tehát Prágába ment, s „… ott emberi bölcsességgel megrakodván, és a hussiták eretnekségének ördögi gonoszságával rozsdásodván, némely társaival Pannoniába s hazájába Kameniczre visszatérvén, ezek ott a hussitaságot, mint később B. mester magát a hitnyomozó előtt mentegette,

2 Wencel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, Codex diploma, 43. Pest, 1860

3 Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza, Hunyadiak kora, 2/235. Budapest, 1894

elhintették."[4] Ekkor, amint azt *Károly Sándor* megállapítja: „A magyarországi huszitizmus központja nem az ország északi részén volt, ahogy várni lehetett volna, hanem délen, a mai Jugoszlávia területén. Az első huszitává lett magyar papok is a zágrábi egyházmegye területén működtek. Nem véletlen, hogy Zsigmond király is a déli részekre kérte a híres és félelmetes olasz inkvizítort, a ferences Marchiai Jakabot. Kérdés, miért az akkori magyar királyság déli részén terjedt el nagyobb mértékben a huszitizmus. A fő ok: Magyarország déli területei közvetlen szomszédságban voltak a Balkán azon területeivel, ahol még eleven hagyomány volt a bogumil vagy patarén eretnekség, amelyet nyugaton katarizmusnak neveztek."[5]

A szigorúsága miatt rettegett inkvizítor, Marchiai Jakab kisebb fegyveres csapat kíséretében, de egyházi és királyi támogatással 1436-ban érkezett a huszita központként emlegetett Camanczra, s itt állította fel inkvizíciós törvényszékét. Marchiai Jakab nagyhatású szónok volt, s mint más vidékeken jártakor, Camancz környékén is igen hatásos beszédeket tartott, beszédeit azonban még azzal nyomatékosította, hogy kiásatta sírjaikból a már elhunyt ismert husziták halotti maradványait, és nyilvánosan égetette el azokat, az eretnekséggel gyanúsítottakat pedig kihallgatta, majd a bűnbocsánatért esedezőknek megbocsátott, az új hitük mellett konokul kiállók felett viszont rendre kemény ítéleteteket mondott ki. Így járt el Camanczon is. De amikor három megkötözött elítéltet János helyi bírónak adott át, hogy az végrehajtsa rajtuk a kiszabott ítéletet, a helybéli Bálint szabó kardot rántott, s az őt támogató tömeg élén, a városka utcáin űzőbe vette a bírót, annak házához érve pedig kiszabadította a tömlöcből Újlaki Bálint papot, a biblia magyar fordítóinak egyikét. Ezek láttán az inkvizítor és fegyveres kísérete menekülni kényszerült. Sérelmeinek orvoslásáért Marchiai Jakab János kalocsai érsekhez fordult, de az érsek időközben, tanúk vallomásaira hivatkozva, felmentette a vádak alól a börtönből kiszabadítottakat és kiszabadí-

4 Szalkay Balázs Krónikája, RMNY, 1838, 23. o.

5 Károly Sándor: A huszitizmus és a magyar biblia (A Müncheni kódex új magyar kiadása alkalmából), Létünk, Újvidék, 1972, 3–4. sz. 81. o.

tóikat is. Ezt az igazságtételt az inkvizítor nem tudta elfogadni: Budára ment, magához a királyhoz fordult saját igaza védelmében. És igazságot is nyert: „János érsek gondosb vigyázásra utaltatott." Ő pedig folytathatta vállalt munkáját. Camanczon azonban a dolgok ilyen fordulata nem maradhatott hatástalan: a zendülés során kiszabadítottak, és a kiszabadításban aktívan részt vevők semmiképpen sem várhatták be az igazában és hatalmában megerősített inkvizítort! A történtekről a már idézett Szalkay Balázs Krónikájában a következő olvashatók: „Akkoron két deák ember ugyanezen Camenicz városából, Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldvába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították." E krónika szerint Pécsi Tamás Moldvában maradt híveivel, míg „Újlaki Bálint Törökországba ment igét hirdetni, miért is a szultán megnyúzatta."

Kamanczi Balázs, Camancz szülötte, aki iskoláinak végeztével szülővárosának papja lett, és akinek közbenjárására kerültek Camanczra Pécsi Tamás és Újlaki Bálint – Marchiai Jakab Camanczra való érkezése előtt (jó érzékkel!) – Bácsra távozott. Ott bevallotta huszita eltévelyedésének bűnét, s megbocsátást nyert, de továbbra is Bácson maradt. Hivatását ettől kezdve kiválóan végezhette, ugyanis prépost, majd nagyprépost lett. Camanczcal kapcsolatosan nevét a vatikáni iratok 1478-ban említik ismét, amikor is szerepe volt a hét camanczi katolikus pap, valamint egyházi kisegítőik jövedelemelosztás körüli nézeteltéréseinek jogi rendezésében. Az ügy kezelésének módja, majd pedig igazságtétele, higgadt, alapos és ténytisztelő emberi jellemet körvonalaznak. Camanczról, „még jó időben" való távozása is azt sejteti, hogy a félelmetes inkvizítorral való elkerülhetetlen kötélhúzás számára egyedüli lehetséges végkifejletét (a reá nézve mindenképpen kedvezőtlen ítélethozatal egyedüli eshetőségét) pontosan mérte fel, tehát a huszita tanoktól nemigen idegenkedő János, bácsi érsek biztonságosabb környezetében maradt. Arról viszont, hogy Kamanczi Balázs maga is közvetlenül részt vett volna, Bálint és Tamás mellett a bibliafordításban, nincs adat, de hogy e két deák-ember az ő közbenjárására érkezett Camanczra,

az bizonyosnak látszik, mint ahogy az is bizonyos, hogy Tamás és Bálint papok nehéz munkájuk végzéséhez serkentő környezetre találtak ebben a pezsgő gazdasági és szellemi életet élő kisvárosban, hisz a camancziak keményen álltak ki mellettük a nagyhatalmú inkvizítorral szemben is.

Marchiai Jakab elszántsága azonban nem tűrt meg ellentmondást: Budán érvényt szerzett igazának, sőt, felhatalmazását illetően, újabb megerősítésekkel tért vissza Camanczra 1439 nyarán, augusztus 19-én pedig megtartotta a zendülés következtében elmaradt ítélkezést. Erről a következő jegyzőkönyv készült:

„Az Úr 1439 évében augusztus 19-én, midőn bíróságot ültünk a kamanczi plébános házában, előttünk, azaz Jakab barát, a pápa által Magyarországra, Boszniába, Dalmáciába, Szlavóniába és Ausztriába kiküldött inkvizitor előtt megjelentek az alábbi tanúk, és megérintve kezükkel a szent evangéliumot megesküdvén, hogy igazat szólnak a feltett kérdésekre, minden gyűlölet és harag nélkül vallomást tettek arról, hogy mit tudnak Bálint szabó camanczi lakos ügyében, aki megtámadta János camanczi birót, amikor az az inkviziczió parancsából végre akarta hajtani az inkvizicziós itéletet. Elsőnek porkoláb János mondta el vallomását: látta, hogy Bálint szabó kardot rántott János biró ellen, amikor az éppen a szent igazság cselekedetét akarta végrehajtani három eretneken, akiket éppen akkor kötöztek a karóhoz, majd kergette a birót az utczákon, sokadmagával a biró házához rohant, föltörték a börtönt, ahol Bálint pap – ebben az időben bácsi plébános – ült bilincsek között Jakab inkvizitor parancsából, és kiszabaditották őt."

Még húsz tanút hallgattak ki, akik ugyanezt mondták el, az egyik, egy Mátyás nevű pap az elhangzottakat még a következőkkel egészítette ki: „Hallotta Bálintot, amint igy hivta a népet: »Gyertek, öljük meg a birót nyomban.«"

A jegyzőkkönyv a következő sorokkal zárul: „... én, deberczeni György Mátyás, császári jegyzö jelen voltam a fentebb mondottaknál, hallottam és a magam kezével leirtam és állandó pecsétemmel megerősitettem." (Fermedzin: Acti Bosnae, 173. o.)

A tárgyalás lefolytatása után Jakab inkvizítor befejezettnek tekinthette camanczi küldetését, amely a maga szempontjából néz-

ve kétségkívül sikeres volt: mert az egyben magának a huszitizmusnak megszűntét is jelentette ezen a tájon.

A Biblia fordítóin mintha *Burányi Nándor* író és újságíró egyik emlékező-emlékeztető cikkének megállapítása teljesedett volna be: „A vészes évszázadok elmosták nyomukat" – állapítja meg a reájuk emlékező cikkben a szerző, majd így folytatja: „Nem neveztünk el róluk utcát, könyvtárat, gondolom, önképzőkört sem, egy emléktábla sem emlékeztet tettükre, melynek nagyságát mintha még mindig nem tudnánk megbecsülni."[6] Ez a megállapítás azonban minden tényszerűsége ellenére – szerencsére! – mégsem a teljes igazság, bár kisebbségi sorsot és politikai erővonalak hatására való utalást önostorozással elegyítve magába foglal. A valóság az, hogy az anyanyelvi oktatás, főképpen a középiskolai tantervekben, Tamás és Bálint papok munkássága nem marad említetlenül sem nálunk, sem máshol, és csak természetes, hogy a tudomány sem feledkezett meg róluk. Bizonyságul hadd idézzük Károly Sándort még két ízben. Ő művelődéstörténeti szempontból a következőképpen méltatja munkásságukat: „A bibliafordítás azokban az időkben igazán nagy vállalkozás volt. Új fogalmak tömegére kellett megfelelő nyelvi formát keresni a vulgáris nyelvben. A magas irodalmi szinten művelt héber és görög, illetőleg az ezeket közvetítő latin nyelv szerkezeteit kellett az irodalmilag iskolázatlan magyar nyelven kifejezni. S noha kétségtelen, hogy az egyházi latinitásnak az első magyar hajtásai jóval korábban, lényegében véve a kereszténység felvételével születtek meg, mégis igaz, hogy a teljes vagy megközelítően teljes bibliafordítás olyan nagy erőfeszítést kívánt meg, amely a későbbi nyelvújító mozgalomhoz hasonlítható." (I. m. 82. o.) De Tamás és Bálint papok bibliafordításának helyesírásunk szempontjából is rendkívül fontos újítása sem kerülte el Károly Sándor figyelmét. A következőképpen értékelt: „A

6 Burányi Nándor: Tamás és Bálint, Magyar Szó, Újvidék, 1999. X. 9. LVI. évf. 193. (1841.) szám. Burányi Nándornak ehelyütt köszönöm meg azt az önzetlen szívességét, hogy rendelkezésemre bocsátotta *Kamanczi Balázs* című regényének (Újvidék, 1977) megírásához készített történelmi vonatkozású jegyzeteit, amelyekből az idézetet is vettem.

Husz-féle helyesírás magyar alkalmazói nem valami kész helyesírási rendszert vettek át. A magyar bibliafordításban csak két betű egyezik meg hangértékében pontosan Husz betűivel: az *n* és a *t.* Ami a Husz-féle helyesírásban és a magyar kódex helyesírásában közös, az az előbb említett helyesírási elv csupán." (I. m. 85. o.) Az *elv* konkretizálása, gyakorlati megvalósítása ellenben a fordítók újítása, jól tudjuk ezt.

Camancz fejlődése e megrázkódtatások ellenére töretlen ebben a században, tehát ezek az események a kisváros lakosságának nemzetiségi összetételében sem okoztak változásokat. A jómódú camancziak érezhetőbb anyagi kiadásokat is megengedhettek maguknak, így külföldi zarándokutakat is, amiről a vatikáni *Arany könyv* bejegyzései tesznek tanúbizonyságot.

Ezekben a békés időkben született e városka egy másik jelentős embere, a szintén szegény sorsú és iskolai tanulmányait itt kezdő, de kedve ellenére itt le is záró *Szerémi György*, vagy korabeli nevén: *Georgius Syrmiensis*. Neki tehát a camanczi iskola elvégzése után nem sikerült sem hazai, sem külföldi magasabb szintű iskolában folytatnia tanulmányait, és az udvari káplánságnál magasabb papi rangot sem tudott elérni. Mégsem megvetendő az életpályája, amely önmagában véve is a camancziak magyarországi kulturális és politikai központok felé való gravitálását bizonyítja, ugyanis ő 1516-1526-ig a mohácsi csatában fiatalon odaveszett II. Lajos magyar király udvari káplánja, s ha kellett, szerb és horvát nyelvű tolmácsa is volt. Ennél sokkal fontosabb azonban életműve, *Epistola de perditione regni Hungarorum* című naplószerű munkája, amelyben Mátyás király uralkodásának utolsó éveitől, 1484-től datálhatóan az udvari élet több színes, intimebb eseményét örökítette meg.

A XVI. század kezdetén azonban háborús szelek kapnak lábra: 1514-ben Dózsa felkelő seregeinek vezetői Kamanczot tárgyalási központjuknak tekintik, és ekkor itt keresztes felkelő század is alakul, amelynek soraiban magyarokon kívül horvátok és szerbek is voltak. Bátorhy nemesi csapata Baksa falvánál (kb. a mai Újvidék Limán elnevezésű városrészének piaca körül létezett településnél) átkelt a Dunán, hogy feloszlassa a lázadó parasztok egységeit, de vereséget szenvedett és visszavonult.

1526-ban a török beveszi Camanczot. Verancsics Antal, aki egy Konstantinápolyba tartó küldöttséggel 1557-ben átutazott Camanczon, útinaplójában[7] azt írja, hogy a törökök Camanczra való betörésükkor sokakat megöltek, gyújtogattak, fosztogattak. Mintegy 7000, borral teli hordót törtek össze, úgyhogy a városka utcáin is bor folyt. Sokan mindenüket hátrahagyva menekültek el a városból. A törökök 161 évig voltak Camancz urai. Távozni pedig sehogysem akartak. 1687-ben az osztrák-magyar seregek kiűzték őket e tájról, de 1690-ben visszafoglalták a települést, s bár a következő évben kiszorították csapataikat, 1694-ben újra itt voltak, s innen indítottak támadást Pétervárad ellen. Vereséget szenvedtek, így Camanczot is fel kellett adniuk, ám 12 évi szünet után, 1716. augusztus 2-án, újra bevették a települést, s újra innen indítottak támadást Pétervárad ellen. Néhány nap múlva (augusztus ötödikén) ismét vereséget szenvedtek, és most már kénytelenek voltak véglegesen lemondani Camanczról és környékéről.

Az 1730-as években a Kamenicz környéki földterületek jó része került gróf *Marczibányi Lóránt* birtokába. A grófi család itt telepedett le, 1739-ben[8] a Duna partján kastélyt építtetett, s körülötte nagy parkot rendeztetett be. 1746-ban *Szőrényi* püspök, a *Vindicicae Syrmiens* c. mű szerzőjének rendelkezése alapján, Kamenicz önálló plébániává válik, amit a patronáló pétervárad ferencesek igencsak zokon vettek, panaszt is emeltek ellene Mária Terézia császárnőnél, aki ennek következtében arra figyelmeztette a püspököt, hogy többet önhatalmúlag ilyet ne tegyen, de a kialakult helyzeten nem változtatott. Lehet, hogy a kamenicziekre nézve ez a kedvező döntés azért született meg, mert az itteni hívek által, közvetlenül a török első kiűzetése után emelt imateremben, kistemplomban kezdte meg működését az első katolikus lelkész a Szerémségben. 1759-60-ban a hívek közadakozásából és gróf Marczibányi Lóránt anyagi támogatásával templommá alakították az épületet, és felszentelték. Ez idő-

7 In: Putovanja na Balkanskom poluotoku u XVI vijeku. (Utazások a Balkánfélszigeten a XVI. században) Rad LXXI.

8 Az évszámot Ózer Bori Ágnes történész közlése alapján tudtam meg, önzetlen szívességét ez úton is köszönöm.

ben épült fel a paplak is, amelynek nyári konyhájához a püspök engedélyével és Marczibányi Lóránt gróf hathatós anyagi támogatásával egy tágasabb helyiséget építettek, s ebben 1764-ben kapott helyet az iskola. Az itteni iskolában, a feljegyzések szerint, leginkább német anyanyelvű tanítók teljesítettek szolgálatot. Az iskolaalapítás mellett Marczibányi Lóránt gróf még egy jeles cselekedetéről illik ehelyütt megemlékezni: 1768-ban Kameniczen kórházat építtetett, amelyben három ágyat a helybéliek gyógykezeltetésére a saját költségén tartatott fenn.

1742-1758-ig a szerbiai kolostorok stílusában épül fel az ortodox görögkeleti keresztény (pravoszláv) templom. A templomot díszítő ikonosztázt egy Kracsun vezetéknevű festő 1768-ban fejezte be. A templom mellett egyházi rendeltetésre két lakóépület is készült. Ezek ma Kamenica legrégebb lakóépületei.

Az említett építkezések, és mindazon magánvállalkozások útján bekövetkezett építkezések, amelyekről természetszerűleg ezúttal nem történhetett említés, azt jelzik, hogy Kameniczen az élet az újrarendeződés medrébe tért. Emellett szól az a tény is, hogy Kameniczet és Pétervárадot 1742-1788-ig pontonhíd köti össze a mind jelentősebb várossá, gazdasági és adminisztrációs központtá felfejlődő Újvidékkel. Kamenicz mostani fejlődésére, a mind érezhetőbbé váló Újvidékkel szembeni pozícióvesztés mellett, a lakosság nemzeti összetételének nagyméretű változása a leginkább jellemző. Ez utóbbi vonás azonban nem új keletű jelenség, csak ekkorra teljesedik ki. A lakosság nemzeti összetételének lassú változása a XV. század végétől érzékelhető, ugyanis a rigómezei csata (1389) után a szerbség a török elől mindinkább északra húzódik. Ezt a folyamatot a Szerémségben egymás után épülő ortodox görögkeleti keresztény (pravoszláv) kolostorok építésének időpontjai jól mutatják: 1471-ben épült fel a görgetegi kolostor, majd 1500-ban a Staro Hopovo-i, 1576-ban a Novo Hopovo-i kolostorok, 1690-ben pedig Rajačić pátriárka vezetésével osztrák-magyar területekre érkező családok közül több szerb család települt le a török alól ekkoriban felszabaduló Kameniczen is. Ebből a szempontból sokatmondó az az adat, amely szerint Szőrényi püspök Kameniczen tett látogatása idején (1735) a településen csak 18 ház lakói vallották magukat katolikusoknak, tehát magyaroknak vagy horvátoknak.

A lezajlott történelmi eseményeket, valamint az ezek során bekövetkezett lakosságcsere következményeit mintha a hagyományokat megőrző táj, de még inkább a lendületbe jövő betelepítések (főképpen németeket telepítettek Kameniczre és környékére, de kisebb számban magyarok is jöttek) segítették volna meghaladni és feledtetni. Ezt látszanak bizonyítani az 1830-ban a Duna szabályozásának ügyében Konstantinápoly felé hajózó Széchenyi István naplóbejegyzései. Széchenyi István ugyanis igen elismerően írta le *Naplójában* az e vidékről szerzett benyomásait, tapasztalatait. *Naplója* tanúsága szerint a gróf június 28-án Ó-Futakon kötött ki, ahonnan kíséretével átgyalogolt Új-Futakra, és reggel 6 óra előtt érkezett meg Forray báróhoz látogatóba. A bejegyzésekből kitűnik, hogy Széchenyi Istvánnak e tájon való átutazásakor sok minden megnyerte a tetszését: dicsérte az utak karbantartottságát, a földek megműveltségét, a táj szépségét, de a lakosság egyes rétegeiről is igen kedvező véleményt alakított ki, ami különösképpen a Forray báró megbízásából őt robotja fejében szállító német parasztnak köszönhető, akivel a gróf itteni útjai során többször is elbeszélgetett. A beszélgetés keserűségtől sem mentes, ön- és magyarság-bíráló sorok leírására is késztették, de ugyanakkor az itt látottak és tapasztaltak a reformok elkerülhetetlenül szükséges voltának hitében is megerősítették őt. Témánk szempontjából különösképpen érdekesek az akkor itt élő nemzetiségek tulajdonságaira vonatkozó meglátásai, különösen a következő részletek:

„Új-Futakra mentünk. Bizonyos Heinrich Schmied nevű paraszt mellett ültem, aki robotosként fuvarozott az uradalomban. Sokat beszéltem vele az uradalomról, megyéről etc. Tiszta, egészséges természet. Jólesett – egy egyenes, romlatlan, *félre nem nevelt* (a szerző kiemelése, B. F.) emberrel beszélhetnem. – Dicsérte nekem Latinovich főszolgabírót – mindenféle jót mondott Forrayról etc. – és azt állította, hogy az adót etc. fizetniök *„elviselhető”* (a szerző kiemelése, B. F.), nem ad okot panaszra – csak dolgozni kell etc. A futaki uradalom mintegy nyolcszáz teleknyire tehető. Németek, magyarok, rácok. Nem nagyon keverednek... és amilyennek Schmiedet találtam, – *őszintén és nem magyarként szólva* (a szerző kiemelése, B. F.) nem lehetséges, hacsak azt nem akarjuk, *hogy sötét legyen* (a szerző kiemelése, B. F.), hogy egy

kulturált és ésszerűen civilizált német paraszt egy vad, nyers, tudatlan, szitkozódó lótolvajt utánozzon. Hogy magyarosítani lehessen, a magyarságnak uralkodó tényezővé kell válnia." A Schmieddel folytatott beszélgetésre visszatérve a naplósorok lejegyzője elismerően szól ismét: „Schmied oly értelmesen beszélt a gazdálkodási módjukról – a földek fogyatékos elosztásáról... az iskoláról etc. hogy elcsodálkoztam rajta." És még egyszer idézi a robotost: „Elvégre emberek módjára akarunk élni, nem pedig úgy, mint az állatok." „Csupán a fölény talál utánzásra" – vonja le következtetésképpen a tanulságot a gróf. A *Naplóban* a kor ellentéteinek látásában és láttatásában a pozitív és negatív jelenségek kidomborítása szimbolikus értékű. A korabeli pozitív jelenségek ritka mivoltukkal azt sugallják, hogy egészében véve a jövőt jelenítik meg, tehát a jövő alapvető jegyeiként adottak már a korban, amelynek éppen ezért csak ritkán fellelhető jelenségei, míg a negatív jegyek, amelyek a kor alaptónusát, általános jelenségeit testesítik meg a maguk bumfordiságával, abban az elkövetkező jövő korszakban már csak a múltat idézik majd. Ennek a fény- és árnyék jelenségnek megtestesítői az emberi világban Heinrich Schmied, az életkörülményeit és az adott társadalmi viszonyokat józanul mérlegelő, saját munkáját pontosan és becsülettel végző, a maga emberi méltóságának értékét tudó német robotos, és vele szemben – a vidék lakosságának többségét ábrázoló paletta ellenpontjaként – a hencegő, az önmagával és virtuskodásával szinte betelni nem tudó „szitkozódó lótolvaj"-ok. Ez az ellentmondás szélesen, elnyúlóan jelenik meg a tájak világában, tájakat bemutató leírásokban, így a következő sorokban is, amelyekben Kamenica környéke kedvező színekben tűnik fel:

„A futaki házat az öreg Hadik építette – kezdi leírását a gróf. – Jó lakás. Pompásnak találom az inasok kettős szobáit. Forray elvitt bennünket a szerémségi Cserevitsbe. – Sajátságos, Magyarország csak nem a legkevésbé tetszik nekem mindazon országok közül miket ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy ha Pestrtől megyek Bécsbe – és csinosabb is sokkal. Midőn Sárospatakon át Lengyelországba mentem – Duklán által –, kiváltképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája – összevetvén a mi barbárságunkkal.

Ugyanezt éreztem midőn Nagyváradtól Fekete Tón által Erdélybe utaztam. – Két évvel ezelőtt Horvátországban kivált Sziszektől Zágráb felé vivő út bűvölt el – és ugyancsak *megijedtem* a poros, hamuszürke, rendezetlen öreg pátria láttán, midőn Zákánynál tulajdon birtokaimon ismét földjére léptem. – Ezúttal ugyanígy éreztem – habár szívesen meggyőztem volna magam az ellenkezőjéről –, és a Szerémség – a vidék zöldje, buja tenyészete, a jó utak, eleven sövények, bájos házak etc. Olyannyira kontrasztban állottak az »Extra Hungariam etc.« földjének árterületeivel és műveletlen síkjaival, hogy mélységes bánat lett volna urrá rajtam – ha a végzet hatalma tartana bennünket degradációnkban, nem a mindennél megindítóbb butaság." (A szerző kiemelése)[9]

A szerző mélységes, szinte megingathatatlan haladásba vetett hite, és önmagát és nemzetét is éppen e haladás érdekében-nevében ostorozó kritikája mozdulni akarást kiváltó hatása mellett azonban, legalább egy pillanatra, másképpen is elgondolkodtató lehet. Leginkább akkor, ha e vidék jelenlegi nemzetiségi összetételének szempontjából közelítünk a szerző által feszegetett *haladás* kérdésének vizsgálatához, vagyis: ha számba vesszük a tényt, hogy az előzőek során említett Kamenica környéki településeken nincsenek már Heinrich Schmiedek, azaz ma már e tájakon nincsenek németek, és az olyannyira lebírált magyarok is csak igen megfogyatkozott számban lelhetők fel, viszont a *Naplóban* alig említett szerbség belakta a tájat. Megtévesztő azonban mégis az ilyen kérdésfelvetés és magyarázat, mert a lakosságcsere most sem, mint ahogy a múltban sem volt a haladás, a szorgalmas és szakszerű munkálkodás hozadéka, hanem a háború, illetve a különböző politikai célkitűzések erőszakos érvényesítésének következménye.

9 Cserevits (ma: Čerević) Újvidéktől 21 kilométerre fekvő szerémségi település, s innen Pétervárad felé utazva Széchenyinek át kellett haladnia Kamanczon is. Érdekes, hogy a szerző nem említi sem a falut, sem a Marczibányiakat, akik kamanczi kastélyukban laktak. Feltűnő továbbá az is, hogy Széchenyi *Naplójában* hangulatosabban ír a dombos vagy hegyvidéki tájakról és ezek lakóiról, mint az alföldi síkvidékekről és lakóikról. Erre az idézett részlet bizonyító példaként is szolgálhat. Széchenyi István: Napló, szerk. Oltványi Ambrus, Budapest, Gondolat, 1978. 646–647. o.

Az 1848-as szabadságharccal kapcsolatosan szorosabban Kamenicához kötődő eseményekről nem jutottam forrásanyaghoz, valószínű azonban, hogy voltak zavargások, ugyanis 1853-ban nem véletlenül épülhetett éppen itt a kadét-, illetve csendőriskola, amely a császári hatalom jelenlétére figyelmeztethette a lakosságot.

A lefolyt lakosságcsere ismeretében már nem a véletlen játéka az, hogy a XIX. és XX. század fordulóján szerb értelmiségi tűnik fel Kamenicán. Előbb csak átmenetileg, élete vége felé viszont véglegesen itt telepedett le a szerb romantika és gyermekirodalom egyik legjelentősebb költője, Jovan Jovanović – Zmaj (Sárkány).

Jovan Jovanović-Zmaj (Újvidék, 1833, Kamenicz, 1904) Az elemi iskolát Újvidéken, a gimnáziumot pedig Halason és Pozsonyban végezte. Pesten, Prágában és Bécsben jogot tanult, majd Újvidéken hivatalnok. 1863-1870 között a pesti szerb diákotthon, a Thökölyánum igazgatója, s ugyanakkor a pesti orvoskar hallgatója. Az orvosi oklevél megszerzése után, 1870-ben visszatér Újvidékre és orvosi gyakorlatot folytat, majd a mai Jugoszlávia több városában orvos, így Kamenicán is (1875-1878). Volt a belgrádi Nemzeti Színház dramaturgja, több gyermeklapot és szatirikus lapot indított és szerkesztett. (Egyik lapjának nevéről kapta a *Zmaj /sárkány/* ragadványnevet.) Költői munkásságát két verseskötete fémjelzi: a *Đulići* (Rózsák), 1864, „Egy elégedett élet naplója." és a *Đulići uveoci* (Elhervadt rózsák, 1882), ez utóbbi a feleségét és gyermekeit elvesztő költő gyászában fogant verseinek gyűjteménye. Lapszerkesztői és irodalmi munkássága mellett jelentős fordítói tevékenysége is. A magyar irodalmi alkotások fordításai között a legjelentősebbek *Arany János Toldi-trilógiájának, Petőfi Sándor János vitézének* és *Madách Imre Ember tragédiájának* átültetései. A költő alkotásai magyar nyelvű fordításban is olvashatóak. Jovan Jovanović-Zmaj méltó síremléke a kamenicai temetőben áll, a település központjának tere az ő nevét viseli, és ugyanezen a téren, egy gyermekfigurával, szobra áll. Az e térről nyíló egyik utca sarkán álló lakóházában múzeumot rendeztek be, amely ma is fogadja látogatóit. A költő emlékére Zmaj-gyermeknapokat tartanak.

A Marczibányi kastély és birtok az 1800 évek derekán szállott leányi ágon (házasság révén) a Karácsonyi grófokra. A ma is jó állapotban lévő impozáns épületet ezért is emlegetik Kamenica mai lakói Karácsonyi-kastélyként.

Gróf Karácsonyi Guido, felesége, *Mária,* született *Marczibányi* és leányuk *Guidobaldina* szerény síremléke a katolikus templom udvarkertjében áll, míg fiuk, *Kamillió*, a birtok örököse, az első világháború vége előtt dr. Vladislav Manojlović szabadkai jegyzőnek adta el a kastélyt a ma is álló melléképületekkel, és ma is felsejlő, megkisebbített és a természet gondjaira bízott parkkal együtt. Dr. Vladislav Manojlović vásárolta meg a Kamenica környéki Karácsonyi-birtokok legnagyobb részét is, míg az ürögi birtokrészt a gróf, a kamenicai plébános jövedelmének biztosítása céljából, valamint a paplak fenntartási költségeinek fedezésére, telekkönyvileg tábláztatta be azzal a szigorú kikötéssel, hogy a Karácsonyi-vagyon egyetlen rögét sem tulajdoníthatja el, vagy sajátíthatja ki senki a Diakovói (gyakovói) Megyéspüspökség beleegyezése nélkül. Az SzHSz Királyság új államvezetése azonban birtok- és földreformot hirdetett, s ennek címén az új tulajdonostól, dr. Vladislav Manojlovictól elvették a kastélyt a melléképületekkel és a park egy részével együtt, és a birtokrészből is csak a törvénybe foglalt mennyiséget hagyták meg neki, viszont a plébánia javára telekkönyvileg betáblázott birtokrészt a Szerb Árvaszék gondviseletére bízták azzal, hogy ennek fejében a plébános fizetését és a paplak kiadásait is biztosítsa. 1930-ban az árvaszék a szóban forgó egyházi kiadások biztosításának fejében a Gyakovói Megyéspüspökségtől a birtok feletti rendelkezés jogát kérte, s miután kicsikarta azt, még azon évben aláírta a birtok állami kisajátítására vonatkozó rendelkezéseket, így az árvaszék feloszlatása után az egyház elvesztette jövedelmi forrását.[10] A földreform természetesen nem csak dr. Vladislav Manojlovićot sújtotta, hanem a vajdasági őshonos nagybirtokos társadalom egészét, nemzeti hovatartozástól függetlenül, az elvett földterüle-

10-11 Ezeket az adatokat a kamenicai katolikus paptól kapott horvát nyelvű, kézzel írott és fénymásolt, a helybeli plébánia történetét leíró munkából merítettem. A forrásanyag első öt oldala hiányzott, így sem címét, sem szerzője nevét

tek ezzel szemben már az idetelepítettek, a *kolonisták,* azaz: a kolonizáltak kezére jutottak, a nem szláv ajkú lakosság figyelmét pedig a közhivatalokban és közintézményekben jól látható helyen kifüggesztett táblák hívták fel arra, hogy államnyelven köteles megszólalni ügyeinek intézése során.

Az első világháború Kamenitz lakosai közül is megszedte a maga áldozatait. A háború katonaáldozataira a település temetője katolikus részének főbejárata közelében, 1916-ban állított emlékmű emlékezteti az utókort. Az idők viszontagságaitól már eléggé megviselt, kemény anyagból készült 2-2,5 méter magas emlékműnek a főbejárattal szembeni, elülső oldalán azonban kiolvasható még a következő német nyelvű felirat:

Zum immerwährenden Angedenken
au die
BRAVEN KAMERADEN
Ihr Leben für KÖNIG und VATERLAND geopfert haben.
Sie ruhen in Freiden!
Dar Ewige Licht leuchte Ihnen.

E felirat utolsó sora alatt kiolvasható a Petrovits Nándor név, amely vagy az emlékmű állíttatójának, vagy kivitelező mesterének neve lehet, majd közvetlenül az emlékmű mintegy 30 centiméteres tartó talapzata felett, a kőből vésett kegyeletkoszorú közepén, sérülések következtében nehezebben kiolvashatóan az 1916-os évszám jelzi az emlékműállítás évét. Az emlékmű német nyelvű feliratát tartalmazó részének hátoldalán és további oldalain latin betűs német írással az elesettek nevei, születési évük, és mindannyiuk ugyanazon elhalálozási éve (1915) olvasható. A vezetéknevekből ítélve az elesettek között legtöbb a német, de ma-

nem sikerült megtudnom. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy magyar nyelvű újságcikkek, illetve tanulmányrészletek fordításai is részei az anyagnak. Így pl. az 5. oldallal kezdődő, és a 25-kel záruló rész után a következő szövegeredetre való utalás olvasható: „Reggeli Újság - 1938. XII. 25. Írta: Tóth Bagi István. Fordította: Bella Krops. Fellelhető az anyagban még dr. Bori Imre szerbre fordított *A jugoszláviai magyar irodalom története* c. munkájából a Huszita bibliára vonatkozó részlet gépiratának fénymásolata is. Ebben a forrásban a kastélyépítő Marczibányi keresztneve Lovro. Ezt a nevet a Lóránt keresztnévvel helyettesítettem.

gyarok, horvátok vagy szerbek is találhatók köztük. Némely magyaros hangzású vezetéknév és keresztnév írásakor azonban a kőfaragó mester vétett a német helyesírási szabályok ellen, és a magyar ábécének megfelelő ékezetekkel jelölte a hosszú magánhangzókat. A temető e részében alig van 100-150 évnél régebbi síremlék, de német (latin és gót betűs), vagy magyar feliratozású sírkövet is keveset talál a városrész lakóiról temetőjének alapján információt gyűjteni igyekvő látogató. Fel-feltűnik viszont egy-egy latin betűvel írott magyaros keresztnév (Joška – Jóska; Laslo – László), vagy egy-egy, latin betűkkel írott magyaros hangzású vezetéknév mellett a latin betűs magyar, horvát, szerb és német írásban is azonosan megjelenő név (Ilona). Viszonylag sok az olyan vezetéknév, amely a német mellett a magyar és a horvát, sőt a szerb vezetéknévtárban is előfordul (pl.: Urban, Kovács). Az ilyen típusú vezetéknevek közül néhány fellelhető a temető mindkét részének síremlékein. Megjegyzendő azonban, hogy kockázatos lenne a nevek, de még a nevek kiírása alapján is a nemzetiségi hovatartozást megállapítani, mert maga a kiírás is sok esetlegességgel, tévedési lehetőséggel járó dolog. (Vajdasági tapasztalatok alapján elmondható: előfordulhat az is, hogy a tragikus esemény hatása alatt a hozzátartozók a magyarul nem tudó kőfaragónak nem írásban adják meg, hanem csak szóban mondják meg az elhunyt vezeték- és keresztnevét, így azután a mester, ha a latin betűs névkiírás mellett is dönt, tévesen ír[12] stb.).

Az I. világháború után Kamenica Horvátország keretein belül került Jugoszláviához, illetőleg az SzHSz Királysághoz. A borter-

12 Az említett eshetőségek valós voltának bizonyítása érdekében említem meg az apai nagybátyám feleségének temetésén tapasztaltakat: a nagynéni lánykori vezetékneve (Nagy) a koporsón szerb latin betűs gy (đ)-vel volt írva. Meglepett, mert a néni életében ugyancsak törte a szerb nyelvet, és bácsi sem volt járatosabb nála ennek a nyelvnek a használatában. Meglepetésemet tetézte még az is, hogy egyszeriben *József Attila: Íme, hát megleltem hazámat…* című versének aktuális töredéke jutott az eszembe: „... *ahol nevemet /hibátlanul írják fölébem,*..." A szóvá tételre azonban a gyász órái nem voltak alkalmasak. Amikor azonban a sírkőre is így került a név, akkor a nagybátyámnak javasoltam, hogy a kőfaragóval javíttassa ki a hibát. Sóhajtva csak ennyit mondott: „Mindegy az már neki, szegénynek." Azóta ő is meghalt, és két fiuk is. Egyetlen unokájuk nem beszél magyarul ...

melő falu és környéke számára ezek a változások a világégés okozta károk, emberveszteségek és elvándorlások, illetve betelepítések által bekövetkezett lakosságcsere mellett az északi fogyasztóközpontok és az onnan szerteágazó üzleti vonalak elvesztését is jelentette, amit csak tetézett a zágrábi központú közigazgatáshoz való kerülés, mivel a település érdekeltségei a horvát gazdasági érdekszférák peremére sodródtak. Az említettek következtében a háború után előállt európai gazdasági helyzetben az itteni bortermelők számára ugyancsak megnehezült az új piacok fellelése. A kamenicaiak számára tehát az újrakezdés nehéz évei ezek ismét.

Az állami tulajdonba került nagy kastélyt és személyzeti lakásokul szolgáló melléképületeit az új államhatalmi szervek igyekeztek kihasználni, így 1919-ben az addigi belgrádi székhelyű árvaházat és gyermeklakóit ezekbe az épületekbe költöztették át, s ettől kezdve itt székelt a Szerb Árvaszék, valamint a Szerb–Amerikai Baráti Társaság is, amelyet John V. Fortingham 1915-ben alapított. Lényegében véve anyagilag az árvaházat az alapító saját forrásaiból, valamint az általa szervezett közadakozásból tartotta fenn, az állam pedig 1930-tól e gyerekek számára nyitott meg és működtetett a kastélyban egy fiú- és leány gazdaképző iskolát meg egy ipari leány-iskolát.[11]

Az említett körülmények, Jovan Jovanović-Zmaj gyermekköltői kultusza, a kórház létének hagyománya, és természetesen Kamenica földrajzi adottságai, valamint Újvidék közelsége hozzájárultak ahhoz, hogy a skót származású Cathren McFale adományából, továbbá az általa szervezett közadakozásból összegyűjtött pénzen Kamenica Csárdák elnevezésű részén épüljön fel az Angol-Jugoszláv Gyermekszanatórium. Ez a szanatórium 1992-ig működött.

A II. világháború ideje alatt lezajló kommunista vezetésű ellenállási mozgalom eseményeit Kamenica különböző részeinek házain elhelyezett emléktáblák jelzik. A pártsejtek és partizánosztagok megalakulásának dátumaira, a harcokban elesettekre a helyi iroda közelében álló emlékmű emlékeztet. A II. világháború után Kamenicát Szerémség keleti részeivel közigazgatásilag a Vajdasághoz, a Vajdasággal együtt pedig a Szerb Köztársaság-

hoz csatolták, s ezen államalakulat keretein belül került a Jugoszláv Federatív Köztársaságba. A II. világháború követelte emberáldozatok és az általa okozott szenvedések után jelentős gazdasági, társadalmi és politikai átrendeződés következett be, s eközben újabb lakosságcsere folyt le: a kamenicai németek távoztak, helyükbe pedig Jugoszlávia gazdaságilag passzívabb vidékeiről érkeztek az új telepesek. Az idők múltával az ország anyagi lehetőségei javultak, ezzel szinte párhuzamosan pedig további társadalmi-politikai és közigazgatási változások játszódtak le. Ezen változások közül az egyik legjelentősebbnek tartott az 1972-ben meghozott alkotmánymódosítás, amelynek értelmében Vajdaság Szocialista Autonóm Tartománnyá vált. Az autonóm tartományi hatáskör nagyfokú gazdasági és közigazgatási, s bizonyos értelemben politikai önállóságot, azaz, döntéshozatali joggal ruházta fel a tartományt, ami lehetővé tette, többek között, az egészségügyi szolgáltatások magasabb szintre való emelését is. Ennek érdekében 1956-ban kezdődött meg a Kamenicai Intézet néven létrejövő egészségügyi intézmény létesítményeinek építése, 1960-ban pedig megtörtént a kórházi részleg használatba helyezése. Az Intézet ettől kezdve fokozatosan épült és bővült. Ma három főosztálya van: a szív- és érrendszeri, a tüdőbetegségek és a daganatos megbetegedések osztálya. Ezek az osztályok teljes szakorvosi gyógykezelést nyújthatnak, ugyanis szaksebészeti részlegekkel, laboratóriumokkal is rendelkeznek. A daganatos megbetegedések osztályán az említettek mellett tüdő- és nőgyógyászati, valamint sugárzási részlegek is működnek. A hatvanas évektől közel három évtizeden át a legnevesebb európai kórházi intézmények sorába tartozott, s csak a miloševići időkben esett vissza. Az utóbbi években régi tekintélye visszaszerzésének útján halad.

A tartományi fővárossá előlépett Újvidék gyors fejlődése Kamenica számára előbb a peremvárosi, majd a városrészi lehetőséget egyre közelebbi valósággá tette. Ez a körülmény Kamenica fejlődése szempontjából új lehetőségeket nyitott meg, ugyanis elsősorban a magánházak kedvelőinek érdeklődését keltette fel. Az Újvidéket Pétervárraddal összekötő Tito-híd megépítése, majd a vasúti- és közúti közlekedés szempontjából egyaránt fontos

Žeželj híd elkészülte, de még inkább a Kamenicát Újvidékkel legrövidebb úton összekötő Szabadság-híd felépítése ezt a lehetőséget is meghozta. Kamenicát gyármentessége, kertvárosias beépítése, valamint a Fruška gora erdős területei nyújtotta hegyvidéki jellegű és tiszta levegője nemcsak a hétvégi házak, hanem – a városrendezési terv elkészülte után – a kertes magánházak építése szempontjából is vonzóvá tette. Kamenicán fokozatosan a tartományból és az ország más részeiből ideköltöző lakók települtek le, sőt: Újvidék városa is az 1960-as évek végén és a ‘70-es évek elején „átlépni” készült a Dunán. Az öt nyelven műsort sugárzó Újvidéki Televízió és Rádió épületének ünnepélyes alapkőletételére 1972-ben azért került sor éppen a Pétervárad és Kamenica közötti Mišeluk nevezetű résznek kezdetén, mert ezekben az években erre a területre mintegy 60 000 lakosú városrészt szándékoztak építtetni a városfejlesztési terv elkészítői. A televízió épületét ünnepélyes keretek között 1974. XI. 24-én adták át rendeltetésének. Sajnos, nem sokáig tölthette be funkcióját, ugyanis az 1999-es NATO-bombázások idején többször is volt a támadások célpontja, aminek nyomán romhalmazzá vált, és ma is az.

1973. május 11-én egy másik, szintén országos jelentőségű építkezés kezdetét jelző ünnepélyes alapkőletételre került sor Kamenicán. A Herman Gmeiner Alapítvány anyagi támogatásának köszönhetően kezdődött ekkor az SOS Gyermekfalu családi házakra emlékeztető lakóépületeinek építése az árva, vagy szülői gondoskodást nélkülöző gyermekek számára. Az első 14 fős, különböző korú és nemű gyermekekből álló gyermekcsoport, a „család” és „anyukájuk”, illetve „apukájuk” (nevelőik) 1975. november 5-én költözött be az elkészült házba. Dr. Tadija Eraković Molitva/A prayer című könyvének megírásáig (Sr. Kamenica, 1994.) 13 ilyen lakóépület készült el a Karácsonyi-kastély közelében. A gyermekfalu lakóinak száma, sajnos, érezhetően megnőtt a volt Jugoszlávia területén kitört háború következtében, de Újvidékre és környékére is sok menekült érkezett ezekben az időkben, akik közül elég sokan döntöttek úgy, hogy véglegesen itt is maradnak: munkába álltak, cserék vagy értékesítés útján átmentették előbbi tartózkodási helyükön szerzett vagyonukat, házat, földet vásároltak: kamenicaiak lettek.

Kamenicának az 1991. évi népszámlálás adatai szerint 7602 lakosa volt, s 282 (3,71%) magyarnak vallotta magát. A 2002. évi népszámlálási adatok 11 205 lakost mutattak ki, magyar lakosainak száma 256 (2,28%).

A közigazgatási ügyek rendezése a helyi közösség irodáján folyik, a közrendre pedig egy rendőrőrs ügyel. A településnek postája, fejlett telefonhálózata, állami- és magángyógyszertára, egészségháza, szerb nyelvű általános iskolája van. (Ebben a magyar nemzetiségű tanulók ritka felbukkanása, illetve elenyészően kis létszáma miatt a nyelvápolás sem szervezhető meg.) A valamikori kadétiskola/csendőriskola épületében, amelyet hozzáépítésekkel kibővítettek és az igényeknek megfelelően korszerűsítettek, rendőrképző középiskola működik. A római katolikus templomban a helyi plébános horvátul misézik, az ortodox görögkeletiben (pravoszlávban, s melynek építésről már fentebb szó esett) pedig természetesen szerb nyelven folyik az egyházi szertartás. A helyi kultúregyesületben jelenleg csak a tánccsoport működik, az egyesületnek magyar alosztálya nincs. A gazdasági vállalkozást illetően Kamenicára jelenleg a kisipari-szolgáltatói tevékenység, és kisebb mértékben a kisvállalkozás a jellemző. Csak az erdőgazdasági vállalat számítható jelentősebb gazdasági tényezőnek.

Az autósok és az Újvidéki VKV autóbuszai – nem kis nehézség árán – menetrendszerűen közlekednek a lerombolt hidakat pótló uszályhídon, illetve az 2000-ben megépült Pétervárad hídon, valamint a valamivel előbb elkészült, Belgráddal és Délkelet-Európával vasúti összeköttetést biztosító ideiglenes jellegűnek tekintett vasúti hídon. A Duna folyó fel nem robbant bombáktól való megtisztítása, majd pedig a lebombázott Szabadság híd és Žeželj híd újraépítésének céljából alakult Duna-bizottság teendőit eredményesen végzi. A fel nem robbant bombákat már eltávolították a folyóból, egy szakembercsoport pedig már felmérte a Szabadság híd bombázási kárait és a helyreállítási munkálatok méreteit, elkészültek e munkálatok tervei, így várhatólag 2004-ben ezt a hidat újra átadhatják rendeltetésének. Egyes vélemények szerint a hidak szanálása mellett az újjáépítés során fel kellene használni azokat a negatív tapasztalatokat, amelyek – a ki-

fogásolók nézete szerint – a túlzott Újvidékre való központosításból következően a bombázások alatt adódtak: a város szerémségi része víz- és telefonszolgáltatás nélkül maradt egy időre, de a élelmiszer- és közszükségleti cikkek beszerzése is akadozott. A szerémségi oldalon élő újvidékiek indokolt igényeiről egészen biztosan nem fognak megfeledkezni a külföldi szakvéleményeket is kikérő illetékesek, tehát, ha Duna jobb partján nem is épülne fel a kifogásolók szerint nagyon is szükséges telefon- és bevásárló központ, valamint a szerémségi oldal igényeit szolgáló vízművek és rendezettebb vasútállomás, akkor azok a rendezések nem a bácskai Újvidék szerepének további növelése céljából maradnak el, hanem a gazdaságosság parancsa következtében. A város két adminisztratív egységre, bácskai és szerémségi részre való osztása után, az illetékesek a lakosság érdekeit várhatólag könnyebben mérik majd fel, és a lehetőségekhez mérten könnyebben oldhatják meg a gondokat. De mielőbb cselekedniük is kell, ha csillapítani szándékozzák a kamenicaiak el- vagy átköltözési vágyát, ugyanis az eladásra kínált kész és befejezetlen házak száma itt érezhetően megnőtt a háború alatt, és csak nagyon mérsékelten csillapul azóta is. Ez a jelenség egyrészt arra utal, hogy sem a régebben Kamenicán, sem annak hetvenes évektől lakóterületté rendezett részein maguknak legtöbbször igen kényelmes, vagy éppen méreteiben igencsak nagy kertes házakat építő újvidéki, vagy újvidékiekké lett polgárok nem eresztettek gyökeret ebben az új városrészben; másrészt viszont arra, hogy a háborús évek eseményei nyugtalanságot hagytak maguk után: biztosabb távlatokat ígérő területekre való távozás igényét indították el a heterogén összetételű, a volt Jugoszlávia sok vidékéről ideköltözött, városi polgári életvitelben még meg nem állapodott lakókban. Azt is jelzi, hogy az e városrészt lakóhelyükké választók ideköltözésüket vezérlő elvárásai (elsősorban az időközben bekövetkezett társadalmi rengések következtében) nem valósultak meg. Az életszínvonal nagyfokú romlása, a megkezdett és egyre kiterjedtebbé váló társadalmi privatizáció, valamint az ezzel az átalakulással kezdetben együtt járó és egyre inkább fokozódó létbizonytalanság, még inkább nehezíti a helyzetet, azaz a városi polgári életforma kialakulását és megszilárdulását

Kamenicán. A beállt változások következtében bizonyos feszültség és tanácstalanság érezhető, mind a munkalehetőség, mind a jobb áruértékesítés reményében ideköltözöttek, de a háborúk elől ide menekültek és a maguknak itt hétvégi házakat vásárlók körében is. De az elbizonytalanodás következményeként beállt nyugtalan várakozás mellett fel-felbukkannak olyan kezdeményezések, vállalkozások is, amelyekkel az itteniek megkapaszkodásukat, életük jobbra fordítását kívánják elérni. Az ilyen jelenségek reménykeltők és mindenképpen optimisztikusabb életfelfogást jeleznek, ez pedig különösen akkor fontos, amikor Kamenica sorsának további alakulása kerül szóba.

Kérdőívezés helyett néhány megjegyzés

Sremska Kamenica mai lakói közül magyarok és nem magyarok egyaránt minden vonakodás nélkül válaszolnak bárkinek arra a kérdésre, hogy mikor és honnan költöztek ide, az idetelepülés okaként pedig (kivéve a nem régen lezajlott háborús események következtében ide menekülteket) az újvidéki munkalehetőséget, illetve azt említik, hogy családi ház építése volt régi vágyuk, s itt juthattak legmegfelelőbb áron telekhez, de maga a helység kedvező éghajlati és települési feltételei is fontos szerepet játszottak e döntésük meghozatalában. Egy esetben kaptam olyan választ, hogy a család asztmás gyermeke miatt költözött a hegyvidéki jellegű és tiszta levegőjű Kamenicára, és a gyerek „ki is nőtte a betegségét", ő viszont itt maradt özvegyen is. Ezzel szemben egyesek a háború, majd pedig a rendszerváltással beállott változások, mások pedig a kamenicai lakónegyedek közösségi szokásainak kialakulatlansága miatt elégedetlenek („Sok a rossz szándékú ember itten" – jegyezte meg egyik beszélgetőtársam, és ezzel le is zárta a témát.) Nem ritka a telekhatár körüli vita sem.

Ennek ellenére a fentebb elmondottak csak látszólag függetlenek tárgyamtól, ugyanis az ilyen-olyan ügyes-bajos dolgok az emberek közötti kapcsolatok alakításában jelentős szerepet játszanak: kötetlenebb társalgáskor beszédtémát jelentenek, a beszélgetések nyomán pedig szimpatizálók tábora alakul ki egyik

vagy másik vitatkozó-civakodó fél körül. Összetettebbé válhat a helyzet, ha az egymással szemben állók más-más nemzetiségűek. Az emberi mikrokörnyezetben azonban – legalábbis a vitásabb, vagy a csak kiegyensúlyozatlanabb emberi kapcsolatok eseteiben – általában az a nyertes fél (annak sikerül inkább izolálnia adott mikrokörnyezetében ellenlábasát), aki kevésbé sajnálja idejét szomszédságának, ismerőseinek ilyen irányú információkkal történő traktálására, azaz ilyen tárgyú beszélgetésekre fordítani. Ilyen esetekben viszont a nemzeti hovatartozás szerinti megoszlás sem zárható éppenséggel ki, ekkor viszont a nemzeti kisebbséghez tartozó izolált ellenlábas negatív élménye szövevényesebb, mert annak tárgyilagos megítélése, hogy a megromlott emberi kapcsolatokat az ő esetében mi gerjeszti, színezi, vagy hatja át inkább: a környezet *másságot elutasító* magatartása-e (a más nemzethez, valláshoz, párthoz /nemzetiségi párthoz/ való tartozás stb.), vagy „csak" személyes ellenszenv, irigykedés esetleg valamilyen érdekellentét-e a tapasztalt összeférhetetlenségnek a tényleges oka, hát ennek objektív megállapítása gyakran igen nehéz, néha pedig egyszerűen lehetetlen is. Nem véletlen az, hogy az emberek – így beszélőtársaim is – nem szívesen nyilatkoztak, ha összeférhetetlenséggel kapcsolatos kérdések kerültek szóba, főként nem, ha e témának nemzetiségi vonatkozásai sem voltak kizártak. Vonakodtak azonban a válaszadással akkor is, ha olyan kérdésre kellett válaszolniuk, hogy tude az unokájuk vagy gyermekük magyarul, vagy miért nem jár a gyerek magyar tannyelvű iskolába. A válasz ilyenkor bizonyos értelemben magyarázkodó, vagy éppenséggel mentegetődző színezetű volt: „Lent (az utcai téren, tömbházak közötti játszótéren) szerb gyerekekkel játszik, ezekhez a játszótársaihoz jár el, és azok is eljárnak hozzánk. Amikor iskolába indult, nem akart elválni tőlük... De hozzánk is több szerb család jár el beszélgetni ... És így ..." Kamenicán néhány magyar értelmiségi család is él. Nagytöbbségük gyermekei az újvidéki általános vagy középiskolák magyar anyanyelvű tagozatait látogatja/látogatták, és anyanyelvén kívül igen jól beszéli a szerb nyelvet. A vegyes házasságok többségében azonban a gyermekek már nem beszélik a magyart, bár olyan családot is ismerek, amelyben mindkét nyelvet anya-

nyelvi szinten használják. Ott jártamkor a család akkor egyetemista fia csodálkozásomat látva (bár ez pár éve történt, emlékezetemben maradt az eset), mosolyogva jegyezte meg: „Anyu megtanult közöttünk magyarul." Nem hallgatható el azonban a tény, hogy az ilyen esetek ritkaságszámba mennek. Egy alkalommal egy magyar szakos kolléganő keresett fel, aki Kamenicán van férjnél, és valamely vallási hitfelekezetnél dolgozott magyar fordítóként. A látogatása végeztével arra a kérdésemre, hogy a gyerekei tudnak-e magyarul, kissé kelletlenül vallotta be, hogy nem. Magyarázkodnom kellett: „Nem magyarkodásból kérdeztem, amit kérdeztem – mondtam – de, látja, maga a nyelvtudásával keresi meg a kenyerét. Miért vonja meg saját gyermekeitől ezt a lehetőséget?" Kérdésemre felkapta fejét, de nem válaszolt.

„Nem csupán a nyelv teszi a nemzetet. Hanem az érdekek, a jogok, a kötelességek, a történelem, de főleg az intézmények közössége az, melyek által nyelvre nézve és fajilag különböző bizonyos lakosság egymáshoz fűződik…"

Kossuth beszéde a New York-i vacsorán

Tóth-Glemba Klára mgr.

Az identitás-megőrzés esélyei a szórványban (Közép-Bánát falvaiban)

I. A települések története

1. Muzslya

Muzslya 1890-ben alakult, az akkori Nagybecskerektől légvonalban 4 km-re délre, a Bega folyó jobb partján. Több mint húsz településről verődtek össze a telepesek, legtöbben: „Szajánból, azután Lőrincfalváról, Nagybikácsról, Monostorról (Kanizsamonostor), Akácsról, Kisbikácsról, Lukácsfalváról, Kisoroszról, Istvánföldről, Nagybecskerekről, Tordáról, Gyulafalváról (Telecska), Udvarnokról (Ittvarnok), Firigyházáról. Magyarcsernyéről, Nagykikindáról, Magyarpadéról, Egyházaskérről (Vrbica), de jöttek ide telepesek még Hódegyházáról (Józova), Tiszaszentmiklósról (Ostojićevo), Magyarszentmihályról (Szentmihály-Mihajlovo), Écskáról, egyszóval a Bánság minden magyarlakta helységéből."[1]

A név eredetéhez elfogadható magyarázatot lehet adni: a 18. század 70-es és 80-as éveiben ezt a területet Mucsalov Ivan beregszónémeti, Temesvár közeli és nagybecskereki földbirtokos bérelte birkanyájának legeltetésére. Hajdanában szerb pásztorok legeltették nyájukat ezen a területen, innen ered a szerb elnevezése is muzara-muzja-muzlja, míg végül is Muzslya, Muzsla lett belőle.

„A települést politikai okokból kezdeményezték. 1888-ban ugyanis országgyűlési képviselőválasztások zajlottak. Magyaror-

1 Karl Miklós, A dűlőutak szorgos népe, Forum, 1990, 40. o.

szágon a Szabadelvű Párt volt hatalmon, s egy nagybecskereki szabadelvű képviselőre is szükség lett volna. Az akkori kincstári területre kb. 420-450 magyar családot akartak telepíteni abban a reményben, hogy így a képviselő elegendő szavazatot kap. A telepesek toborzása egy kis huncutsággal, leleményességgel is járt, mivel a legelő, a mocsaras, iszapos vidék nem mutatkozott éppen lakható területnek, s nem sok jóval kecsegtette az ide telepítendőket. Egyedül a Szajánból ide vándoroltak voltak kibékülve a sorsukkal, egyik rosszból jöttek a másikba, de reménykedtek, hogy itt megtalálják a boldogulásukat."

1890-től 1905-ig Nagybecskerek kerülete, ettől kezdve 1945-ig önálló nagyközség, majd 1948 és 1950 között Zrenjanin városához csatolják. 1950-től 1954-ig újra önálló közösség. Ezután visszacsatolják Zrenjaninhoz. 1961-ben városi területté nyilvánították, és Muzslyának jogilag megszűnt az önálló státusa.

Az elmaradott, „Isten háta mögötti" falunak az első lökést 1950-ben a kötelező nyolcosztályos iskola, 1951-ben pedig a villany bevezetése jelentette. 1953-ban kezdődött az első műút építése, 1959-ben indult a rendszeres buszjárat. 1974/75-ben kiépült a Fejős Klára telep kb. 110 házzal. Parkok, játszóterek vannak kialakulóban. A 70-es évek végétől, valamint a 80-as években kiépült a víz-, telefon- és gázvezeték-hálózat, a falu legtöbb utcájában van aszfaltút. Itt született 1954-ben Sziveri János, Muzslya nagy írója, költője, aki 1990-ben hunyt el Budapesten. Róla nevezték el hódolói és tisztelői a jelenlegi művészeti színpadot is.

Ma van művelődési otthona, Magyar Háza, tűzoltóotthona, egy magán és egy állami gyógyszertára, orvosi rendelője, amely egész nap dolgozik, fogászati rendelője, sportközpontja, temetőkápolnája, a régi szatócsboltok helyén korszerű boltjai, magánvendéglője, több mint 30-40 kiskereskedelmi magánboltja, de megtalálhatók a takarmánykereskedések, virágüzletek, élelmiszerüzletek, gyermekruházati bolt, temetkezési vállalat, videoklubok, cukrászda, két iskolaépület, óvoda és napközi, két templom.

2. Lukácsfalva (Lukino Selo)

Lukácsfalva 1785-ben épült az alföldi rónán, Lázár Lukács birtokaként. Az első telepesek dohánytermesztéssel foglalkoztak. 1883-ban Lázár Zsigmond vette át a birtok vezetését, mely 1890-től önálló faluként szerepel. 1878-ban árvíz, 1896-ban tűz pusztította el a falut, 1910-ben pedig kolerajárvány tizedelte meg a falu lakosságát. Lukácsfalva eredetileg a Bega mentén kezdett épülni, de mivel töltés és gátak hiányában a Bega gyakran kiöntött, a házépítést magasabb területekre irányították. A falut szinte minden oldalról víz veszi körül, vízből is él a lakosság, mivel közelében van a Fehér-tó, vagy ahogyan a lukácsiak nevezik, Bara. 1894-től ez táplálja a lakosság 90%-át. A lakosság lélekszáma kb. 600, főleg földműveléssel és konyhakertészettel foglalkoznak. Termékeikkel, ésszerű piacgazdálkodással néhány várost is el tudnának látni.

A falu 80%-a idős, szegény ember, gyermekeik, rokonaik távol élnek, mind több a beteg, a falunak nincs állandó orvosa. Az, hogy az illetékesek évtizedekig nem törődtek ezzel a településsel, most mutatkozik meg igazán.

A fiatalok szinte elszöktek a faluból, de ez nem új keletű, a II. világháború után kezdődött elvándorlás azóta is rendületlenül tart. Ez a falu semmi jóval nem tudja marasztalni a fiatalokat, nincs vízvezeték, saját, mocsaras kutakból isszák az ivóvizet. Az áram feszültsége gyenge, a falu északi részén csupán 110 V, lehetetlen üzemeltetni a háztartási gépeket. A 216 éves településnek szinte nincs szilárd burkolatú útja, csak a főutca és egy összekötő út.

Nagyfokú elidegenedés is észlelhető a faluban, ami nem is csoda, a sok évtizedes elnyomatás alatt igen eltompították, sok falubeli szerint szándékosan elaltatták az életkedvet, s tényleg csak a legkonokabbak, az önfejűek, legkitartóbbak maradtak itt. Nem sikerül kitelepíteni, sem elzavarni az itteni magyarságot, így hát hagyták, hogy az enyészet feleméssze őket, gondolván, majd meglátják, meddig lehet tűrni az áldatlan állapotot. Lukácsfalva ennek ellenére igen vonzó a menekültek számára, már itt is betelepültek 7-8 házba, amelyeket potom áron adtak el a lukácsiak.

Van egy kultúrotthona, amely Zilahy Lajos író nevét viselte. Aztán átkeresztelték „Fehér tó”-ra, átvéve a kocsma nevét. Ma is ez a hivatalos neve, de a lukácsiak kultúrotthonnak hívják. Létezett egy amatőr színjátszó csoport, de az is emberhiánnyal küzd, ezért megszűnt a munka. Nincs tűzoltószervezet. Egy óvoda és egy iskola van, összevont tagozatban négy osztály, a becskereki Október 2. Általános Iskola kihelyezett tagozata. Állandó gond a tanító is, mindegyik utazott, vagy Muzsláról, vagy máshonnan, egy sem volt odavalósi. A lukácsi gyermekek nem jutnak el odáig, hogy magasabb iskolát fejezzenek be, hisz már kicsi koruktól rá vannak kényszerülve, hogy hiányos buszjáratokon utazgassanak naponta Becskerekre és vissza, így időnap előtt belefáradnak télen a sok fagyoskodásba, nyáron a nagy hőségbe, ezért Lukács nem sok magasan szakképzett munkással és értelmiségivel dicsekedhet.

3. Erzsébetlak (Belo Blato)

A nagybecskereki község déli részén fekszik, mintegy 25 kmre a község székhelyétől. Ezt a falut is minden oldalról víz veszélyezteti: a Bega, a Tisza, a Császár-tó, valamint a lukácsi hallgazdaság öt tava. A faluban jelenleg 600 családi házban megközelítőleg 1600 lakos él egymás mellett békében, megértésben. Erzsébetlak ugyanis többnemzetiségű település.

Legtöbb a szlovák nemzetiségű, a falu összlakosságának 42%-át alkotják, majd a magyarok 30%, a szerbek 12%. A többiek (16%) bolgár, horvát, román és roma nemzetiségűnek vallják magukat. Itt kell elmondani, hogy gyakorlatilag mindenki beszéli a másik itt élő nemzetiség nyelvét. Ez az, ami ennek a településnek a dicséretére és becsületére válik, példaként szolgálhat más településeknek is.

A falut 1866-ban Torontálszécsányból érkező németek telepítették, és Elisanbeinak hívták. 1876-ban a települést elöntötte a Bega és a Tisza. A lakosság elköltözött. A földeket az állam vette tulajdonába, majd a becskereki gazdag földműveseknek kiadta bérbe. Később visszatértek a németek, de velük együtt jöttek

a szlovákok is. Lajos- és Antalfalváról (Padina, Kovačica), a magyarok Muzslyáról és Szajánból, a bolgárok pedig Lukácsfalváról. A falu új neve Torontál-Erzsébetlak lett, és ezt a nevet 1910. január 13-áig viselte, amikor a Magyar Királyi Belügyminiszter rendelete alapján Nagyerzsébetlakra változtatták. Mai szerb nevét az I. világháború után, 1922-ben kapta.

Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása után a lakosság körében nagy elégedetlenséget váltott ki a megoldatlan nemzeti kérdés, valamint az agrárreform elhúzódása. A meglevő adatok szerint az akkori lakosság 70%-a igen szegény volt. Hogy eltarthassák családjukat, napszámosként, szolgaként, kubikusként dolgoztak. Eljártak csépelni, nádat vágni (a falu lakosságának nagy többsége még ma is fő- vagy mellékfoglalkozásként űzi a nádvágást). 1939-ben a földbirtokosok és az állam tulajdonában levő földekből 177 láncot szétosztottak a lakosság között. Ugyanebben az évben Aleksandar Lovreković megépíttette az Európában is ismertté vált halastavakat, amelyek munkát adtak a falusiaknak.

Az 1940-es árvíz ismét menekülésre kényszerítette a lakosságot, de a veszély elmúltával visszatértek.

A II. világháború után újabb 800 lánc termőföldet osztottak ki a parasztok között, és a megüresedett német családi házakba új lakókat telepítettek. 1965-ben ismét árvíz fenyegette a falut, a lakosság azonban maradt. Erzsébetlak a becskereki község szegényebb falvai közé tartozik, elsősorban a termőföld gyenge minősége, valamint a várostól való nagy távolsága miatt.

4. Szentmihály (Mihajlovo)

Falusi település Becskerektől északkeletre. Már 1712-ből van róla írás. Grisselini olasz szerző szerint ezen a területen nagy csata volt. Zsigmond király seregei leverték a szendrői basa seregeit, melyek Temesvár felől támadták volna meg Becskereket. A sötétben a magyar katonaság, hogy el ne vétsék egymást, állandóan Isten és Szent Mihály nevét kiáltozták. Feltételezhető, hogy innen kapta a falu a nevét.

A falu végén van egy nagy halom, rajta kereszt. A bucka alól középkori gyűrűk, csontmaradványok, karddarabok kerülnek elő. Az emberek ezt a helyet nem bántják, temetőnek hiszik.

Az 1723-ban készült gróf Mercy-féle térképen a mai Szentmihály mint St. Michael szerepel. A későbbi neve szerint Magyarszentmihály, a Szeged környékéről idetelepített lakosok alapítják.

1922/23-ban nevezik először Magyarszentmihályt Mihajlovónak. Ma nyolc utcája van. Lakosainak száma kb. 1350, nagy részük földműveléssel, konyhakertészettel foglalkozik. Az iskola naplója szerint 1891. szeptember 6-a az első tanítási nap. Ettől a naptól kezdve 1910-ig négyosztályos, 1910-től 1924-ig hatosztályos, majd 1961-ig ismét négyosztályos az elemi iskola. 1961-ben a községi tanács határozata alapján az iskola nyolcosztályos lett, és kötelezővé tették minden gyerek számára. 1979-ben Szentmihályon új iskola épült Sonja Marinković néven, amely egyben a becskereki általános iskola kihelyezett tagozata.

II. Jelenvizsgálat

Közép-Bánát a következő községeket foglalja magában: Begaszentgyörgy (Žitište), Nagybecskerek (Zrenjanin), Sečanj, Magyarcsernye (Nova Crnja), Törökbecse (Novi Bečej).

Nagybecskerek község Közép-Bánát legnagyobb községe. A következő települések tartoznak hozzá: Aradac, Banatski Despotovac, Erzsébetlak (Belo Blato), Bótos (Botoš), Elemér, Écska, Jankahíd (Jankov most), Klek, Knićanin, Lazarevo, Lukácsfalva (Lukino Selo), Lukićevo, Melence, Szentmihály (Mihajlovo), Orlovat, Perlez, Stajićevo, Taras, Tomaševac, Farkasd és Csenta. Az 1991. évi népszámlálás szerint a község területén összesen 136 778 lakos él, ebből 93 944 szerb, 17 264 magyar, 3140 román, 2918 szlovák és 30 rutén nemzetiségű. A lakosság 12,62%-a magyar nemzetiségű.

Kutatásom alanyául Közép-Bánátnak azokat a községeit vettem, amelyekben számbelileg legtöbb magyar van, ezek pedig: **Muzslya, Lukácsfalva, Erzsébetlak és Szentmihály**. Új statisztikai adatok hiányában az 1991. évi népszámlálás szerint, Lu-

kácsfalván összesen 643 lakos él, közülük 508 magyar (79%), Erzsébetlakon összesen 1762 lakos él, a magyarok száma 522 (29,62%), Szentmihályon összesen 1169 lakos van, közülük 1076 magyar (92,04%) Muzslya (habár nem mint önálló falu, illetve település szerepel, hanem mint Nagybecskerek egy része) kb. 9000 lakosú és 70-80%-a magyar.

A kutatás *kérdőíves módszerrel* történt. A kérdőíveket személyes kapcsolatok révén jutattam el az alanyokhoz, akik személyesen, illetve postán juttatták vissza a kitöltött íveket.

A vizsgálat során lehetővé tettem a névtelen válaszadást, ami igen kedvelt az adatközlők körében. Az adatokat csakis a kutatás céljára használtam, és garantáltam a diszkréciót.

Kutatásomba különböző korosztályú és foglalkozású személyeket, tősgyökeres falusiakat és betelepülteket igyekeztem bevonni: 112 kérdőív érkezett vissza. (A megkérdezettek: 20 személy Erzsébetlakról, 20 Lukácsfalváról, 15 Szentmihályról és 57 pedig Muzslyáról).

– Voltak, akik elzárkóztak az ankét elől azzal az indoklással, hogy egyszer rosszul járhatnak, ha magyarságukat vállalják, illetve nyilatkoznak nemzetiségükről (okulva talán történelmünk eddigi példáiból).

– Voltak, akik csak két szóval fejezték ki azt, amiről sohasem elég beszélni: magyar vagyok.

– Voltak, akik furcsállották, hogy mi nem jut még eszembe, csodálkoztak kitartásomon, illetve ötleteimen.

Legtöbben mégis szívesen válaszolgattak kérdéseimre, majd hosszú beszélgetések követték az amúgy is hosszúra nyúlt munkát.

Kérdéseimmel 3 nagy témakörre kerestem a választ:

1. Mindig magyarnak vallotta-e magát?

2. Volt-e kellemetlensége nemzeti hovatartozása miatt az elmúlt időszakban, illetve van-e most?

3. Mi könnyítené meg a szórványban élő magyarok életét?

Az első kérdéscsoportra a megkérdezettek teljes számban igennel feleltek.

A második kérdéscsoportra szinte mindegyik alanyt érték már különböző sértések, illetve igazságtalanságok, volt már kisebbrendűségi érzése.

A harmadik kérdéscsoportra a megkérdezettek 77,67%-a (87-en) a megoldásként olyan párt győzelmét látnák, amelynek szinte magától értetődő kisebbségi jogokat biztosítana a gyakorlatban is, nemcsak papíron, 14,28%-nak (16) nincs megoldása, 8,03% (9-en) pedig úgy véli: mindig is így volt, ezután is így lesz.

III. Kutatási eredmények

1. Intézetek, szervezetek szerepe a szórványmagyarság identitásának megőrzésében

1.1. A magyar pártok szerepe az identitástudat kibontakozásában

A vajdasági magyar pártok megalakulása nagymértékben hozzájárult a nemzeti identitástudat kibontakozásához, illetve vállalásához. A többségi nemzet politikai színterén hallatni kezdtek magukról azok, akik anyaországuktól elszakadtan mindig itt voltak, itt éltek, itt dolgoztak, de nem sok vizet zavartak jelenlétükkel. (Megjegyezném, hogy a többi kisebbség Vajdaságban, pl. a románok, a szlovákok, a ruszinok, illetve az új kisebbség, a romák, nem szerveződtek politikai pártokba. Nemzeti identitásukat inkább a művelődési élet sok formáján keresztül igyekeztek érvényre juttatni.) Mind többen szólalnak meg magyarul, különböző helyeken, ha rosszul is, hibás kiejtéssel, de tudtára adják a beszélgetőtársaknak, hogy ők is beszélik a magyar nyelvet. A megalakult magyar pártoknak jutott annak a nagy feladatnak a megvalósítása – és hadd fűzzem hozzá, igen nagy sikerrel –, hogy a közvéleményt kellőképpen informálja, és tiszta képet nyújtson az itt élő a magyarság helyzetéről. Ennek köszönhetően bátran és nyíltan bele lehet kiáltani a világba magyarságunkat, sok esetben a megkülönböztetés jeléül a többségi nemzethez viszonyítva.

1.2. A „jó magyar", a „rossz magyar" és a „nagy magyar"

Érdekes jelenségre figyelhetünk fel Közép-Bánát magyarlakta falvaiban. A magyar pártokhoz való tartozásnak eltorzított képe és eszméje forrósította át a fejeket, abban a hitben, hogy az évtize-

des igazságtalanságot gyorsabb és eredményesebb úton helyre lehet hozni. Hangzatos szólamokkal, magyarságukat hangsúlyozva, sokszor eltorzítva mutatják fel a magyarság érdekeit. Ennek eredményéül megjelent a „jó magyar", illetve „rossz magyar" fogalma, azután pedig a „jó magyarból" „nagy magyar" vált.

A „jó magyarok" egyben a „nagy magyarok" is. Tulajdonképpen ez új kategória Közép-Bánát politikai színterén, s leghangosabban hirdeti magyarságát, sok esetben többet árt, mint használ.

Becslések szerint (de érdemes volna kutatást is végezni ezen a területen) a „nagy magyarok" szorosabb kapcsolatban álltak, illetve állnak a többségi nemzettel, mint azok, akik a „rossz magyar" kategóriába tartoznak. pl. házastársak, menyük, vejük szerb nemzetiségű, gyermekeiket „presztízsből" szerb iskolába járatják, anyanyelvüket rosszul, törve, illetve sehogyan sem beszélték.

1.3. A szórványmagyarság tervszerű és tudatos leépítése

1.3.1. Iskoláztatási lehetőségek

Magyar nyelvű óvoda mindegyik faluban van, Muzslyán még napközi is működik (idén bővítik az óvodát a megnőtt létszám miatt), Szentmihályon és Lukácsfalván állandó óvoda van, Erzsébetlakon pedig ún. víkendóvoda működik: 3 nap magyar nyelven, két-két nap szlovákul és bolgárul, illetve szerbül.

Az iskolarendszer nem javult oly mértékben, hogy az elsős magyar középiskolások az új tanév kezdetén, gond nélkül nekivághatnak hivatásuk választásának. Ugyanúgy, mint a hatalomváltás előtt, szervezkedni kell, szülők fórumát kell alakítani, hogy a magyar fiatalság megfelelő középiskolák megfelelő szakán tanulhasson. Szinte az iratkozás előtti utolsó héten tudják meg a magyarok, hol nyílnak magyar osztályok, milyen szakokat kínálnak föl az illetékesek, szándékosan irányítják a magyar diákokat hároméves középiskolai szakokra, ezzel is előre elvágva az utat a fiatalok előtt, hogy értelmiségi pályán haladjanak. A nyolcadikosok körében végzett előzetes fölmérést egyszerűen nem vették figyelembe. A végzős diákok arra a kérdésére, hogy nyílik-e magyar nyelven az óhajtott szak, elutasító választ kaptak, illetve átirányították őket Zentára, Szabadkára.

Nagybecskerek igen vonzó a többi községek magyar ajkú fiataljai számára, hisz a magyarság legnagyobb része itt tömörül. Ezt támassza alá az a tény is, hogy ősztől nyitja meg kapuit Muzslyán a magyar középiskolás fiúk előtt az „Emmanuszi" kollégium. Ide várják a környező község magyar ifjait, akik Nagybecskereken folytatják középiskolai tanulmányukat.

A sok harcnak, a mindennapos szorongásnak, félelemnek, bizonytalanságnak legtöbbször az az eredménye, hogy más megoldás hiányában szerb nyelvű iskolákba iratkoznak a diákok, vállalva azt a kockázatot, hogy kevesebb sikerrel és gyengébb átlaggal, de azt tanulják, amit szeretnek, bár a gyenge osztályzatokkal gyakran elvágják maguk előtt a felső iskolákba vezető utat.

1.3.2. A szórványmagyarság és nyelve

A politikai változások azonban hoztak valami jót is. Eddig szégyen volt a tájszólás, ez volt a „parasztos" beszéd, ellenben az „úri" beszéd inkább a pesti beszéddel lett azonos. Nyilvános fellépéseken, pl. lakodalmi rigmusok szavalásakor, a hivatalban, az iskolában, a templomban, az üzletekben az „úri" beszéd volt a gyakorlat, míg a mindennapi életben a családban használt *ő-zés* volt kedvelt. A nemzeti tudat hirtelen ébredése azt eredményezte, hogy ma már büszkén valljuk, hogy Szeged környékéről származunk.

A megkérdezetteknek csak kis százaléka tart attól, hogy nyilvánosan használt anyanyelve netán bajt hoz a fejére. (Habár a megtorlásnak igen drasztikus példái jelentkeztek Vajdaság-szerte, a szórványban – ahol elenyésző számban vannak magyarok –, nagyobb magyarellenes kilengéseket nem észleltünk. Amióta ingázó munkásként gyakran utazom autóbusszal, a 15 év alatt egyetlenegyszer történt meg, hogy megfenyegettek magyar beszédemért, és Magyarországra küldtek, ha magyarul akarok beszélni.)

A hivatalos nyelvhasználatról csak annyit, hogy a törvény előirányozza ugyan a hivatalokban, az állami szervek előtt az anyanyelvhasználatot, de sajnos, ezeken a munkahelyeken nem dolgoznak olyanok, akik megértik a magyar beszédet. Pl. ha az ügyfél a bírósági eljárásban anyanyelvén akar beszélni, saját költsé-

gén kell tolmácsot fogadnia. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az állami szervekben nemigen foglalkoztatnak magyar ajkú tisztviselőket. Az iparban, a vállalatok élén sincs magyar, a magyar ember csak kőműves, fűtő és egyéb szakmás lehet.

1.3.3. Tájékoztatás

Az elmúlt tíz-egynéhány év alatt a tájékoztatási eszközöket nagyollóval megnyirbálták. Az egyetlen magyar nevű hetilap is, amely oly sokat jelentett az itt élő magyaroknak, a *Bánáti Újság,* megszűnt. A leépítésnek maradt ugyan egy „szégyenfoltja", amit nem sikerült – illetve talán nem akartak egészen megszüntetni –, az a becskereki rádió napi egyórás magyar műsora. Időről időre kísérletezésképpen felkavarják a kedélyeket azzal, hogy éppen arra az időpontra teszik a műsort, amikor a magyarok nagy része dolgozik, illetve iskolában van, vagy pedig kimarad valamilyen ünnepi (szerb) megmozdulás miatt. Volt olyan hét is, amikor csak a magyar nyelvű műsor idejét adták át a fizetett reklámoknak.

A tartományi jellegű újságok, a *Magyar Szó, 7 Nap, Családi Kör, Mézeskalács, Jó Pajtás, Képes Ifjúság* rendszeresen megjelennek az elárusítóknál, sőt helyi újságok is napvilágot látnak, mint pl. a *Muzslyai Újság,* melyet Muzslya önkormányzata finanszíroz. A változások másfél éve után, a se szeri, se száma petíció után hamarosan beindul a becskereki helyi lapban – a *Zrenjanin* című újságban – egy magyar oldal. Kezdetnek sem elég, nemhogy a magyar ajkú olvasók igényeit kielégítse. (A többi kisebbségi nyelven való tájékoztatásra továbbra sincs pénz.) De végre valami elmozdult a holtpontról.

1.3.4. Művelődési egyesületek

Figyelemre méltók azok a törekvések, amelyeket a művelődési egyesületek tettek fennmaradásukért. Támogatókat, védnököket kerestek, önerőből tartották fenn magukat. Néha csurrancseppen az alapítványoktól, melyek megfelelő programok és projektumok híján elég szűkmarkúan adakoznak, távolról sem elégítve ki a megnőtt kulturális igényeket.

A településeken léteztek valamikor falusi könyvtárak is. Ám mivel az utóbbi években a nagybecskereki Žarko Zrenjanin Népkönyvtár – melynek hatáskörébe ezek a könyvtárak tartoztak – kevés gondot fordított a helyiségekre és a könyvállományra, a könyvtárak színvonala és a szakkáder is hanyatlásnak indult. Korábban a falu lélekszámától függően egy-egy könyvtárban esetenként 300-800 könyv is volt. A hanyatlás akkor kezdődött. amikor az önkormányzat nem találta érdemesnek a falusi könyvtárak működtetését, illetve anyagi okokra hivatkozva és az ésszerűsítés örve alatt bezáratta a falusi könyvtárakat, vagy jobb esetben az iskolák könyvtárához csatolta őket.

1.3.5. Hagyományápolás

A hagyományápolás eltér faluról falura, Szentmihályon pl. jobban ápolják, mint Muzslyán és Lukácson. Míg Muzslyán lehetetlen egy farsangi mulatságot szervezni a régi, szép szokások szellemében, addig a szentmihályi honismereti táborban 65 tanuló vett részt. Erzsébetlakon a több nemzet együttélése azt eredményezte, hogy kisebb a magyaroknál az önazonosság, és nagyobb az asszimiláció a más kisebbségek felé. A tánccsoportok átvették egymás táncát, énekét, hagyományát, s Erzsébetlak igazi multikulturális közeget képvisel ezen a területen.

1.4. Az asszimiláció veszélye

A 2000. évi választások óta jelentős változásoknak lettünk tanúi, ugyanis a megkérdezettek 82%-a tudta már vállalni magyarságát; mintegy erőt és bátorságot nyerve, kezdetben csak bánáti magyarnak vallotta magát, később (s ehhez a státusztörvény és a magyarigazolvány megjelenése is nagymértékben hozzájárult) az anyaországi magyarokkal azonosítva önmagát.

A megkérdezettek közül csak egy alany vallotta magát jugoszlávnak, négy szerbiainak, a többi egyformán vajdaságinak és magyarnak.

1990-2000 szeptembere között készítettem egy fölmérést „Vegyes házasságok Muzslyán az 1950-es évektől napjainkig” cím-

mel, amelyben a következő adatokat derítettem ki: Muzslya helyi közösségben 1990-2000 között 543 házasságot kötöttek, köztük 104 vegyes házasság (19,15%). Elterjedt szokás, hogy minden vegyes házasságban a gyermekeket szerb ajkúvá és ortodox vallású nevelik, s ha ehhez hozzáadunk még egy gyermeket családonként, akkor elég szép eredményt kapunk, amelyre nem árt odafigyelni s kellőképpen idejében gondot viselni.

A szórványban élő magyar jobban ki van téve az asszimiláció veszélyének, hisz területileg, gazdaságilag és kulturális szempontból is messzebb van az anyaország határaitól. De nemcsak attól. A hazai magyar kulturális központok is messze vannak, buszjáratok hiányában nemigen tud eljutni egy bánáti magyar ember pl. az Újvidéki Színházba, hacsak nincs személygépkocsija és hozzá elég pénze. Sok esetben csak önszervezkedéssel, bérelt autóbuszokkal tudnak eljutni egy-egy előadásra.

IV. Összefoglaló

A becskereki községben, a becslések szerint kb. 17 000 magyar él.

A folyamatos leépítés még az 1990-es években megkezdődött. A tájékoztatás és az iskolarendszer ésszerűsítésének leple alatt szabályos jogfosztás ment végbe. Iskoláinkat azzal az ürüggyel, hogy nincs magyar diák, egyenként becsukták, a tagozatokat összevonták, a faluról a városba irányították a kis- és nagydiákokat egyaránt. Az óvodákat megszüntették. A sok ésszerűsítés szinte lavinaszerűen ragadta magával a munka nélkül maradt magyar értelmiséget, arra késztetve a fiatalokat, a fiatal szülőket, hogy tömegesen hagyják el szülőföldjüket. Aki csak tehette, elmenekült az országból. A 60-as évek elején a nyugat-európai országok vonzották őket, a 90-es években a fiatalok többsége az anyaországba vagy tengeren túli országokba vándorolt. A kivándorlás gyászos látványa a közép-bánáti üresen maradt házak. (Szinte nincs olyan utca, ahol ne volna 2-3 üres ház.)

A társadalmi-politikai változásokhoz fűzött remények nem váltak be. Azt várta a szórványság, hogy rendeződjön áldatlan hely-

zete a tájékoztatás, iskoláztatás, művelődési élet terén. A szórványmagyarság tűrte a leépítés minden fokozatát, abban a reményben, hogy a hatalomváltással sorsuk jobbra fordul. Állapotára úgy tekintett, mint az akkori (szocialista) hatalom kisebbségellenes politikájára.

A hatalomváltás megtörtént, a becskereki községben nem is egyszer, de a kisebbség helyzete semmit sem változott. A magyar képviselők, ha hallatták is a hangjukat, süket füleknek beszéltek, de nagyon sok esetben meg sem szólaltak, nehogy elveszítsék nehezen szerzett jó pozíciójukat. (A képviselői tisztség és a vele járó kedvezmények, illetve előnyök igen szép havi jövedelmet jelentenek, amit a képviselők nem szívesen kockáztatnak.) A kilátástalanság csak fokozza a bizonytalanságot. Az állandó harc azokért a dolgokért, amelyek a többségi nemzetnek természetes jogon járnak, kifárasztja, kitikkasztja az értelmet, az akaratot és az életet.

Az ésszerűsítés sok esetben a nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatás megszüntetését, a sajtó felszámolását jelentette. A megoldás az önkormányzatok magatartásának megváltoztatásában és a művelődési-oktatási intézmények vezetőinek olyan hozzáállásában van, amely méltányolja a másságot.

„Olthatatlanul vágyunk a nemzetek társaságára s az igazságra, melynek uralkodnia kell éppúgy a népek, mint az egyes emberek között. Ugyanakkor mégis érezzük, hogy egyedül vagyunk, magunkra hagyva, s amint kilépünk otthonunkból, még a nyelvünket sem érti meg senki.”

Babits Mihály

ÉLŐ ANYANYELVÜNK

Mikes Melánia

A kétnyelvűség fejlesztése a vajdasági óvodákban

Programunk célkitűzései és előzményei

Programunk *Az anyanyelv, a környezetnyelv és az interkulturalizmus fejlesztése és ápolása a vajdasági gyermekeknél* elnevezésű projektum keretein belül valósul meg. E projektum jelenlegi hordozója az újvidéki székhelyű Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társaság, támogatója pedig a Tartományi Közoktatási Titkárság.

Kutatásaink tárgya azoknak a tényezőknek a feltárása, amelyek az adott etnikai-nyelvi környezetben hatással vannak az anyanyelv és a környezetnyelv fejlődésére, továbbá azoknak a lehetőségeknek a tanulmányozása, amelyek révén elérhető az anyanyelv, a környezetnyelv és az interkulturalizmus fejlesztése és ápolása az óvodáskorú és az általános iskola alsó tagozataiba járó gyermekek körében.

A többnemzetiségű, többkultúrájú és többnyelvű Vajdaságban az óvodáskorú gyermekek anyanyelvének fejlesztése és ápolása alapvetően feltételezi a nemzeti közösség kulturális identitásának megőrzését, a környezetnyelvi kommunikációs képességek fejlesztése pedig hozzájárulhat az interkulturalizmus kialakulásához. A célunk az, hogy feltárjuk, megismerjük azokat a tényezőket, amelyek kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolják az óvodáskorú gyermekek nyelvi fejlődését, ugyanis ezáltal hozzá szeretnénk járulni ahhoz, hogy az óvodában pedagógiai szempontból megfelelő irányba haladjon mind az anyanyelv, mind a környezetnyelv fejlődése. Arra törekszünk, hogy a tanügyi dolgozók alkalmazzák kutatásaink eredményeit, de ugyan-

akkor mi is felhasználjuk a velük való együttműködésben szerzett tapasztalatokat.

Ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa környezete nyelvét, nem szükséges, hogy ezen a nyelven részesüljön óvodai nevelésben. A környezetnyelven való nevelés és oktatás – azaz a gyermek szerb nyelvű csoportba íratása –, ha ugyanis a gyermek még nem ismeri anyanyelvi szinten a környezetnyelvet, a beszéd- és értelmi fejlődésére káros következményekkel járhat, és érzelmi konfliktusok kialakulásához is vezethet. Ha a gyermek az óvodába indulást megelőzően csak a magyar nyelvet használta, ajánlatos, hogy az óvodai nevelés is azon a nyelven történjék. Elegendőnek bizonyulnak az óvodai programban szereplő környezetnyelvi tevékenységek, amelyeknek nem a nyelvtanulás a célja, hanem a kommunikációs készségek fejlesztése játékos tevékenységi formák segítségével (Mikes, Juhász, Bálizs, 1997).

A környezetnyelvet is beszélő gyermeket gazdagabb nyelvi hatás éri, mint azt, aki csak egy nyelvet sajátít el. A kétnyelvűségi helyzetek különböző, változatos és gazdagabb tapasztalatszerzésre adnak lehetőséget, és ez kedvezően hat a gyermek értelmi fejlődésére és ezáltal beszédfejlődésére is. A kétnyelvű egyén a harmadik vagy a negyedik nyelv tanulásakor már eleve jobb eséllyel indul, nagyobb nyelvi ismeret- és készséghalmazzal, mint egynyelvű társa. Két nyelvi rendszerből többet tud felhasználni, általánosítani, több és változatosabb, összetettebb nyelvtanulási stratégiával rendelkezik, és nagyobb a gyakorlata a forma és jelentés megkülönböztetés terén is. Mindez felgyorsítja és megkönnyíti a nyelv elsajátításának folyamatát (Szépe, Zimmermann, 1995).

Az anyanyelv, a környezetnyelv és az interkulturalizmus fejlesztése és ápolása a vajdasági gyermekeknél elnevezésű projektum a Tartományi Kisebbségi Titkárság kezdeményezésére, 1999-ben indult be, de a témakörhöz tartozó kutatások már 1989 óta folytatólagosan zajlanak. Első projektumunk *A kétnyelvűség fejlesztése az óvodáskorban* az Európa Tanács *Nyelvtanulás az európai honpolgárságért* elnevezésű projektumnak volt a része. Ez a projektum csak két évig létezett, ezután a jól ismert politikai események következtében megszűnt. Kutatómunkánk és az ez-

zel kapcsolatos tevékenységünk viszont nem ért véget, mert folytatása igen szükségesnek mutatkozott. Ezért, 1992-től 1995-ig az Újvidéki Egyetem Pedagógiai Tanszékének egyik projektuma keretében folytattuk működésünket.

Az előbbi két projektumban folytatott tevékenységünkben szerzett tapasztalatokat és kutató munkánk eredményeit beépítettük a Szerbiai Közoktatási Minisztérium által 1996-ban kiadott óvodai programba. Ugyanabban az évben elkészítettünk egy kézikönyvet az óvónők részére, akik a nemzeti kisebbségekhez tartozó gyermekekkel dolgoznak (Mikes, 1996). Ekkor a Szerbiai Közoktatási Minisztérium kezdeményezésére létrejött *A kisebbségi nyelveken megvalósítandó óvodai program bevezetése, alkalmazása és követése* elnevezésű projektum. E projektumon négy évig dolgoztunk, és ez idő alatt négy óvónői kézikönyvet is elkészítettünk: magyar nyelven a magyar óvónők részére, szlovák nyelven a szlovák óvónők részére, ruszin nyelven a ruszin óvónők és szülők részére, valamint román nyelven a román óvónők és szülők részére.

Nyelvhasználat a családban

A kétnyelvűség fejlesztéséről a vajdasági óvodákban nem szólhatunk anélkül, hogy először figyelmünket ne fordítsuk a családban szokásos nyelvhasználatra. Érdeklődésünk arra irányult, hogy hogyan beszélnek a családtagok a gyermekkel, majd a családtagok közötti magyar nyelvhasználat indítékai után nyomoztunk. Nagyon fontosnak tartjuk a szülők viszonyulását az anyanyelv és a szerb nyelv fejlesztéséhez, mert ettől sokban függ gyermekük részvétele és előmenetele a kétnyelvűség intézményes fejlesztésében.

A gyermekekkel való kommunikálás

Az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének egyik meghatározó tényezője az, hogy a családi kör nemzedékeinek tagjai milyen nyelven beszélnek a gyermekkel. Hogy ezt megtudhassuk,

1995-1997 között 16 vajdasági helységben kutatást végeztünk (Mikes, 2001). A kutatás 1064 óvodás gyermeket ölelt fel, akik magyar nyelvű gyermekcsoportba jártak. A gyermekek szülei kérdőívet töltöttek ki, amely alapján megtudtuk, hogy milyen a gyermek magyar és szerb nyelvismerete, valamint hogy milyen nyelven vagy nyelveken kommunikálnak a családtagok a gyermekkel.

A kutatással felölelt helységeket, annak alapján, hogy milyen a magyarok aránya a lakosság összetételében, hat kategóriába soroltuk (az 1991. évi népszámlálás adatai szerint). Éspedig: M 1 – 79-95%; M 2 – 51-56%; M 3 – 40%; M 4 – 35-38; M5 – 14-18%; M6 – 9%. A gyermekeket pedig, nyelvismeretük szerint, a kétnyelvű, a kezdő kétnyelvű vagy az egynyelvű gyermekek csoportjába soroltuk be.

A magyarok részaránya a helység lakosságában kihat a kétnyelvű gyermekek arányára, azt az 1. táblázatban található adatok mutatják is, de a családon belül vagy a családon kívül szerzett kétnyelvűségre más körülmények is hatással lehetnek, mint pl. a vegyes házasságokban való nyelvhasználat, amire a 2. táblázatban az M6 alatti adatok utalnak, hiszen az M6 kategóriába tartozó gyermekek egy része vegyes házasságból származik.

1. táblázat A gyermekek nyelvismerete

Csoport	kétnyelvű gyermekek		kezdő kétnyelvű gy.		egynyelvű magyar ajkú gy.	
	szám	%	szám	%	szám	%
M 1	22	11	26	13	154	76
M 2	21	12	61	35	94	53
M 3	34	25	45	33	56	42
M 4	51	29	88	49	40	22
M 5	93	41	100	44	34	15
M 6	74	51	53	37	18	12

2. táblázat A magyar-szerb kétnyelvűség elsajátítása

Csoport	a kétnyelvű gyerekek száma	családi kétnyelvűség – %	családon kívül szerzett kétnyelvűség – %
M 1	22	86	14
M 2	21	52	48
M 3	34	53	47
M 4	51	39	61
M 5	93	29	71
M 6	74	57	43

A szülő-gyermek kommunikációban öt mintát különböztetünk meg:

A Mindkét szülő magyarul is és szerbül is beszél a gyermekkel.
B Mindkét szülő magyarul beszél a gyermekkel.
B(Sz) Mindkét szülő szerbül beszél a gyermekkel.
C Az egyik szülő magyarul, a másik pedig szerbül beszél a gyermekkel.
D Az egyik szülő magyarul beszél a gyermekkel, a másik pedig mindkét nyelven.

3. táblázat Szülő-gyermek kommunikáció – %

Csoport	A	B	B(Sz)	C	D
M 1	3	86	1	5	5
M 2	1	93	-	3	3
M 3	2	79	4	3	12
M 4	3	87	-	4	6
M 5	6	81	1	8	4
M 6	9	65	1	16	9

Amennyiben mindkét szülő magyar ajkú, a B minta megbízható mutatója a szülőknek a magyar nyelvhasználat iránt tanúsított pozitív viszonyulásának. Hasonlóképpen, ha az egyik szülő magyar, a másik pedig szerb ajkú, a C minta is a szülők pozitív vi-

szonyulását tükrözi a magyar nyelvhez, s ez egyben hozzájárul a gyermek additív kétnyelvűségének sikeres fejlődéséhez, ami nem mondható el az A és a D minta esetében. Ha mindkét szülő magyar, a gyermekkel viszont szerbül beszél, a szülő ilyen magatartása a magyar nemzeti identitás elhagyásához vezet, és gyermekük szubtraktív kétnyelvűségének a fejlesztéséhez járul hozzá. Tekintettel arra, hogy a megkérdezett szülők magyar nyelvű gyermekcsoportokba íratták be gyermekeiket, várható volt, hogy a B (Sz) minta előfordulása elenyésző lesz (3. táblázat)

4. táblázat A testvérek közötti kommunikáció – %

Csoport	magyarul	magyarul és szerbül	szerbül
M 1	88	9	3
M 2	94	5	1
M 3	84	5	11
M 4	93	4	3
M 5	84	14	2
M 6	78	18	4

Egy kisebbségi nyelv megőrzése vagy a többségi nyelvvel való felcserélése legjobban a fiatal nemzedék nyelvhasználatában lelhető fel. Ezért a testvérek közötti kommunikációt is vizsgálatunk tárgyává tettük. A 4. táblázatban látható adatok azt mutatják, hogy az M 3 csoport kivételével a szerb nyelv kizárólagos használata a testvérek közötti kommunikációban elenyésző. Habár az M 3-as csoportba tartozó gyermekeknek csak 11%-áról van szó, ez az adat mégis figyelmeztetésként szolgálhat a magyar identitás elvesztése tekintetében.

A kutatás eredményeit összegezve azt mondhatjuk, hogy a társadalmi-politikai helyzethez képest a vártnál jobb képet kaptunk. Ez azzal magyarázható, hogy vizsgálatainkat csak azokban az óvodákban folytathattuk, ahol a tanügyi dolgozók hajlandók voltak fogadni bennünket, és ahol a szülők magyar gyermekcsoportba íratták gyermeküket, a szerb gyermekcsoportokban található nem kisszámú gyermekekre viszont kutatásunk nem terjedt ki.

Egy másik kutatást is végeztük, mely során a nemzedékek viszonylatában vizsgáltuk a magyar nyelv folytonosságát vagy annak szerb nyelvvel való felcserélését (Bálizs, Mikes, 2001). Ez a kutatás 1999 őszétől 2000 tavaszig zajlott három vajdasági helységben, ahol az 1991. évi népszámlálás adatai szerint a magyarok részaránya a lakosságban a következő: Kanizsán 89%, Becsén 51% és Péterrévén 76%.

A *Nyelvhasználat a családban* kérdőív öt kérdése segítségével vizsgáltuk a családon belüli nyelvhasználatot. Az első négy kérdés a szűkebb családon belüli nyelvhasználatra vonatkozik: milyen nyelven beszélnek a családban (első kérdés); milyen nyelven beszél az anya a gyermekkel (második kérdés); milyen nyelven beszél az apa a gyermekkel (harmadik kérdés) és milyen nyelven beszél a testvér a gyermekkel (negyedik kérdés). Az ötödik kérdés arra vonatkozik, hogy a szélesebb család egyes tagjai milyen nyelven beszélnek a gyermekkel. E kérdés megválaszolásánál a szülőkre bíztuk, hogy azokat az egyéneket tüntessék fel, akik a család kapcsolathálójához tartoznak, és akikkel a leginkább szoktak értekezni. Az adatok statisztikai feldolgozásakor a szülők válaszai alapján a következőképpen csoportosítottuk a szélesebb család kapcsolathálójába tartozókat: 5/a nagyszülők és 5/b rokonok. A kérdőívet az óvodás gyermekek 108 szülője töltött ki. Kanizsán 42, Becsén 30, Péterrévén pedig 36 szülő vett részt a kutatásban.

5. táblázat Nyelvhasználat a családtagok között

Kérdés	csak magyarul		csak szerbül		mindkét nyelven		főleg magyarul		főleg szerbül	
	szám	%	szám		szám	%	szám	%	szám	%
1	85	80	1	1	9	9	11	10	-	-
2	92	86	1	1	1	1	13	12	-	-
3	91	87	1	1	3	3	9	8	1	1
4	90	95	1	1	1	1	3	3	-	-
5/a	68	95	1	1	3		-	-	-	-
5/b	60	87	-	-	4	6	4	6	1	1

A kérdőívvel begyűjtött adatok statisztikai feldolgozás eredményeiből az mutatkozik meg, hogy mind a szűkebb, mind a szélesebb családi körben a családtagok közötti kommunikáció túlnyomórészt magyar nyelven valósul meg. Azáltal, hogy a szülők saját anyanyelvükön nevelik a gyermeküket, és a nagyszülők, rokonok, barátok magyar nyelven kommunikálnak a gyermekkel, pozitív viszonyulást tanúsítanak a magyar nyelv fejlesztése és ápolása iránt. A magyar és a szerb nyelv használata a családban az esetek csak kis százalékára jellemző.

Az adatok alapján feltételezhetjük, hogy a családban adottak a feltételek a magyar nyelv megőrzéséhez, ugyanis mind a szűkebb, mind a szélesebb családi körben a különböző nemzedékek képviselői leginkább csak magyarul beszélnek a gyermekkel. Ugyanakkor az eredmények arra is rámutatnak, hogy a szűkebb és a szélesebb családi környezetben a gyermekeknek nincs alkalmuk a környezetnyelv megismerésére, elsajátítására, ezért az óvodában az anyanyelv fejlesztése és ápolása mellett szükségesnek mutatkozik a környezetnyelvi tevékenységek a nevelő-oktató munkába beiktatása (Mikes, Juhász, Bálizs, 1997).

A magyar nyelvnek családon belüli megőrzése nemcsak a környezet demográfiai összetételétől függ, hanem attól is, hogy a szülők a gyermeküket milyen nyelvű óvodába íratják. Az előbbi kutatás ugyanis (ahol szintén a magyar anyanyelvű óvodáskorú gyermekek szüleit kérdezettük) azt mutatja, hogy amikor a magyar lakosságnak a részaránya 9%-ra is csökken, a magyar nyelv nyelvhasználata a családban még mindig aránylag magas százalékot mutat (lásd: a 3. táblázatban M 6-ot).

Miért beszélnek a családtagok egymás között magyarul?

A megkérdezettek ugyanazok a szülők voltak, akik az előbbi kutatásban is részt vettek. A kutatás eszköze egy elbeszélő kérdőív. A történet két fiúról szól, közülük az egyik magyar. A fiúk nemzetisége nincs kihangsúlyozva, ugyanis neveik alapján következtetni lehet erre. A fiúk a magyar gyermek nagymamáját lá-

togatják meg Zentán. A megkérdezettek feladata az volt, hogy a névtelen kérdőívben nyilvánítsák ki egyetértenek-e, vagy sem a fiúk véleményével, illetve viselkedésével

A kérdőív segítségével begyűjtött adatok kvantitatív feldolgozásának eredményeiből kitűnik, hogy a megkérdezettek döntő többsége tudatában van a magyar nyelvhasználatra való jogának, a magyar nyelv kommunikatív értékeinek, s célszerűnek tartja, hogy a többségi nemzethez tartozók ismerjék a magyar nyelvet, és érdeklődést tanúsítsanak a magyar szellemi kultúra iránt (Bálizs, Mikes, 2000). Az utolsó kérdés nyílt típusú volt, a szülőknek egy vagy több mondattal kellett válaszolniuk rá. Itt ugyanis arra kerestünk magyarázatot, hogy a családtagok miért beszélnek egymás között magyarul. A válaszokat hat csoportba osztottuk, amelyek a szülőknek a családtagokkal magyar nyelven folytatott kommunikációról alkotott véleményét tükrözik.

Az A csoportba azokat a válaszokat soroltuk, amelyek a nyelvhasználatot a nyelvismerettel hozzák összefüggésbe.

A B csoportban azok a válaszok találhatók, amelyek a nyelvhasználatot a nyelvhez fűződő érzelmekkel kötik össze.

A C csoportba tartozó válaszok a nyelvhasználatot a nyelvi és nemzeti önazonosítással magyarázzák.

A D csoportba azok a válaszok tartoznak, amelyek a nyelvhasználatot a családi hagyománnyal kötik össze.

Az E csoportba tartozó válaszok a környezetben használatos nyelv hatását látják a családtagokkal való nyelvhasználatban.

Az F csoportba tartozó válaszok pedig a nyelv fejlesztését és terjesztését, valamint egy másik nyelv elsajátítását fűzik a nyelvhasználathoz.

A 6. táblázatban feltüntetett adatok azt mutatják, hogy az első helyen vannak azok a szülői válaszok, amelyek a nyelvhasználatot a nyelvi és nemzeti önazonosítással magyarázzák (C), a második helyen azok a válaszok vannak, amelyek a nyelvhasználatot a családi hagyománnyal kötik össze (D), ezután a harmadik helyen következnek azok a válaszok, amelyek a nyelvhasználatot a nyelvismerettel hozzák összefüggésbe (A). Arra a kérdésre tehát, hogy miért beszélget magyarul a nagymama és az unoka, a legtöbb szülő azt válaszolta, hogy mert magyarok és a magyar

nyelv az anyanyelvük; ezt követi az a vélemény, hogy a családi körben egymás közt magyarul szoktak beszélni, majd az a vélemény miszerint (mivel a magyar nyelvet jobban ismerik) legkönnyebben ezen a nyelven fejezik ki magukat.

6. táblázat A szülők véleménye a családtagokkal magyar nyelven folytatott kommunikációról

	Az összes feleletek		Péterréve		Becse		Kanizsa	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
A	8	11	5	4	-	-	3	13
B	6	8	4	1	-	-	2	8
C	42	59	2	9	7	64	13	54
D	11	15	4	1	3	27	4	17
E	1	1	-	-	-	-	1	4
F	4	6	2		1	9	1	4
Összesen	72	100	37	100	11	100	24	100

A táblázatban feltüntetett adatokban a válaszok mögött álló indokokat is láthatjuk, mégpedig a belső (B és C), a külső (D és E) és a pragmatikus (A és F) indokokat. A szülők válaszaiban a belső indokok állnak első helyen, jóval kisebb számban követik őket a külső és a pragmatikus indokok.

Mindenekelőtt figyelemre méltó a szülők többségének (59%) azon véleménye, hogy a magyar nyelv használata szorosan összefügg a nyelvi és nemzeti önazonosítással. A szülők azt tartják, hogy a magyar családtagoknak egymás között magyarul kell beszélniük, különösképpen magyar családi körben; hogy a többségi nemzet nyelvét csak a többségi nemzethez tartozókkal kell használni, valamint hogy természetes és jogos az anyanyelv használata. Ezek a belső indokok, amelyek a magyar nyelvnek a kisebbségi helyzetben való fennmaradásának fontos biztosítékai, jóval felülmúlják azokat a belső indokokat, amelyek a nyelvhasználatot csupán a nyelvhez fűződő érzelmekkel kötik össze (8%).

A külső indokokkal magyarázható válaszok között majdnem kizárólag azok szerepelnek, amelyek a nyelvhasználatot a csalá-

di hagyománnyal kötik össze (15%), ami úgy is értelmezhető, hogy a családi tradíció jóval fontosabb tényezőként szerepel a magyar nyelv kisebbségi helyzetben való fennmaradásában, mint a környezetben használatos nyelv (1%).

A pragmatikus indokoknak alacsony helyezése (A: 11%, F: 4%) azonban nem tekinthető pozitívan értékelhető mutatónak a magyar nyelv kisebbségi helyzetben való fennmaradás szempontjából. Különösen arra kell rámutatni, hogy a szülőknek igen kis százaléka vélekedik úgy, hogy a kisebbségi helyzetben a magyar nyelv használata az anyanyelv ápolásához is hozzájárulhat, valamint, hogy a más anyanyelvűek hasznára is válhat a magyar nyelv ismerete.

Mivel alaposabb betekintést szerettünk volna nyerni a szülők tudatába, ezért egy interaktív műhely típusú kutatást is végeztünk úgy, hogy a kérdőív kitöltését követően beszélgetést indítványoztunk a témával kapcsolatban. Azt kértük a szülőktől, osszák meg velünk tapasztalataikat. E beszélgetés mélységében tárta fel azokat a lelki és tudati állapotokat, amelyeket a kérdőív nem tudott megmutatni. A beszélgetés kezdetén a szülők túlnyomó része ingerülten viszonyult a témához. Kiderült, hogy ennek az ingerültségnek a hátterében kisebbségi helyzetből fakadó kisebbrendűségi érzés van: a magyar nemzeti közösséghez tartozást korlátozó tényezőnek tekintik.

A kétnyelvűség intézményes fejlesztése

A Vajdaságban a magyar ajkú óvodás gyermekeknek lehetőségük van arra, hogy az óvodában a magyar anyanyelv fejlesztése és művelése mellett fokozatosan megismerjék a környezetnyelvet is. A vajdasági óvodákban a kétnyelvűség fejlesztésére három modell áll rendelkezésre. Éspedig: mindennapi rövid tartamú környezetnyelvi tevékenységek, a különböző nyelvű gyermekcsoportok szervezett barátkozásai, valamint a két nyelven zajló tevékenységek a kétnyelvű gyermekcsoportokban.

A környezetnyelvi aktivitások pedagógiai és módszertani kérdései

Az aktivitások megszervezésekor és lebonyolításakor elsősorban az óvodás gyermekek lélektani sajátságaira gondolunk, és figyelembe vesszük, hogy mi az, ami a gyermekeket érdekli, ami nekik örömet szerezhet. Mi azt tartjuk, hogy

● a gyermekek szeretnek játszani, s nem bánják, hogyha játék közben egy másik nyelvet is kell használniuk;

● a gyermekek szeretnek énekelni, és a szép dallam akkor is megnyerik tetszésüket, ha nem is értik az ének minden szavát;

● a gyermekek a mondókák ritmusában örömüket lelik, ezért hadd legyen alkalmuk egy másik nyelvben rejlő ritmust is megismerniük;

● a gyermekek szeretnek más nyelvet beszélő pajtásaikkal is játszani, ezért segítsünk nekik, hogy kommunikálhassanak is velük.

Az óvodás gyermek szívesen szerez új ismerőseket a szavak világában, játszik és barátkozik velük, mintha ezek volnának játékai vagy pajtásai. A gyermek számára egy másik nyelv elsajátítása nem más, mint játékos foglalkozás. Az óvoda az a hely, ahol a többi játékos tevékenységgel együtt a gyermek kommunikatív jártasságot szerezhet egy másik nyelvben.

Tudjuk, hogy a környezetnyelvet elsajátító gyermeket gazdagabb nyelvi hatás éri, mint azt, aki csak egy nyelvet tanul meg, de ugyanakkor szem előtt tartanunk kell azt is, hogy egy másik nyelv elsajátítása ne történjen az anyanyelv kárára. Ezért ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa környezete nyelvét, nem szükséges, hogy ezen a nyelven részesüljön óvodai nevelésben. Elegendőnek tartjuk az óvodai programban szereplő környezetnyelvi tevékenységeket, amelyeknek nem a nyelvtanulás a célja, hanem a kommunikációs készségek fejlesztése játékos tevékenységi formák segítségével.

A környezetnyelv óvodai nevelésének feladatai a következőképpen fogalmazhatók meg:

● Meg kell értetni a gyermekekkel azt, hogy egy másik nyelven is meg lehet mondani ugyanazt, amit az anyanyelven szok-

tak közölni, és hogy ezeknek a szavaknak a megértése és esetleges használata lehetővé teszi számukra, hogy részt vegyenek egyes játékos aktivitásokban.

● Fejleszteni kell a gyermekek természetes analitikus képességét, amely lehetővé teszi a nyelvi elemek, struktúrák és szabályok felfedezését, és ezáltal egy másik nyelv elsajátítását a természetes nyelvtanulási módhoz hasonlóan.

● Hozzá kell szoktatni a gyermekeket az új nyelv artikulációs módjához.

● Meg kell szerettetni a gyermekekkel a környezetnyelvi gyermekirodalomban található másik szellemi kultúra vívmányait.

A környezetnyelv fejlesztésére vonatkozó programunk alapelvei a következők:

● A nyelvelsajátítás kreatív folyamat, és a gyermekeknek az a képessége, hogy utánozzák azt, amit környezetükben hallanak, csak hozzásegíti őket, hogy kihasználják természet adta kreatív képességüket.

● Az óvodás gyermekek rugalmas nyelvi és kognitív mechanizmusa lehetővé teszi, hogy az anyanyelvhez hasonló módon egy másik nyelvet is elsajátítsanak, tehát nem tanulással, hanem természetszerű módon, tapasztalatszerzéssel.

● A természetszerű módon történő nyelvelsajátítást a beszédaktus lebonyolításának a körülményei segítik, vagyis a kontextus, és mindaz, ami a beszédaktus pillanatában a gyermekek érzékszerveire hat.

● Szükséges, hogy a gyermekek a beszédaktus kontextusával párhuzamosan bizonyos szellemi erőfeszítéseket is tegyenek egy másik nyelv elsajátítása érdekében.

● Minél gazdagabb egy kontextus, annál kevesebb szellemi erőfeszítést igényel, és minél szegényebb egy kontextus, annál több szellemi erőfeszítésre van szükség.

Programunkat a kommunikatív-tapasztalati módszer segítségével igyekszünk megvalósítani. A nyelvelsajátítás kezdő fázisában az aktivitások gazdag kontextusban zajlanak. Az új nyelvvel való találkozás először a játékhoz, dalokhoz, mozdulatokhoz és más gazdag kontextussal ellátott beszédszituációhoz van kötve. Később fokozatosan csökken a kontextus, ami a gyermekektől

bizonyos szellemi erőfeszítést kíván. A gyermekek akkor tesznek eleget ennek a követelésnek, ha motiváltak az idegen nyelvi vagy környezetnyelvi aktivitásokban való részvételre. Ezért a gyermekek motiváltságának serkentését a nyelvelsajátítási folyamat hathatósabb módjának tartjuk az oktatási eljárások alkalmazásánál.

A kommunikatív-tapasztalati módszerből kifolyólag, módszertani eljárásunk kiindulópontját nem a szavak és a nyelvi struktúrák elsajátítása képezi, hanem a szöveg globális megértése. Ebből kiindulva a gyermekeket fokozatosan, játékos megközelítéssel a szöveg kisebb egységeinek a felismeréséhez segítjük. Az anyanyelvre való fordítást teljesen mellőzzük, mert a tapasztalat révén elsajátított szavak hosszabb ideig maradnak meg az emlékezetben, mint azok, amelyeket a gyermekek az anyanyelvre való fordítással szerezhetnének (Mikes M. megjelenőben).

A magyar és szerb gyermekcsoportok barátkozása jó alkalmat nyújt a gyermekeknek, hogy a környezetnyelvet, szerbet és a magyart egyaránt, kommunikációs funkciójukban gyakorolják, ezért az ilyen aktivitások rendszeres megszervezését és ápolását különös figyelemmel kísérjük és tanulmányozzuk.

Ilyen jellegű kutatást már folytattunk egy vajdasági óvodában a 2001/2002-es tanévben egy magyar nyelvű és egy szerb nyelvű gyermekcsoportban Ez a két csoport nem a kutatás céljából alakult, de megfigyeléseinket azzal a szándékkal végeztük, hogy kialakíthassuk az óvodai program valóra váltásának lehetséges módozatait. Megfigyeléseink játékidőben és az óvónők által irányított tevékenységek során történtek.

Ezeknek a tevékenységeknek a megfigyelése során a magyar és a szerb gyermekcsoportban egyaránt sok pozitívumot tapasztalhattunk a környezetnyelv elsajátítására és az interkulturalizmus ápolására vonatkozóan. Azonban azt is tapasztaltuk, hogy azok a gyermekek, akik már értették a másik nyelvet, szívesebben látogatták a közös tevékenységeket, és aktívan be is kapcsolódtak Ezért szükség mutatkozik arra, hogy azokon a napokon, amikor az óvónők nem szervezik meg a szerb és a magyar ajkú gyermekek barátkozását, a magyar óvónő a szerb gyermekcsoportban 15-20 percig magyar nyelven foglalkozzon a gyermekekkel azzal a céllal, hogy fejlessze környezetnyelvi kommu-

nikácós képességeiket, a szerb óvónő pedig ez idő alatt a magyar csoportban szerb nyelven szervezzen foglalkozást a gyermekeknek, ugyanazzal a céllal (Bálizs J. megjelenőben).

A gyermekcsoportok profiljai

A gyermekcsoportok profiljainak feltárása nagy segítséget nyújthat a környezetnyelv intézményes fejlesztésében és módozataiban, a módszertani kérdésekben, valamint a kétnyelvű gyermekcsoportokban zajló munka megszervezésében és lebonyolításában. A gyermekcsoportok meghatározói a környezetben használt nyelvek részaránya, a nevelői-oktatói tevékenységek nyelve vagy nyelvei és a gyermekcsoporthoz tartozó gyermekek nyelvismerete. A sokféle profil közül idézünk néhányat:

M 1 – egy péterrévei gyermekcsoport

a helységben domináló nyelv	magyar	kétnyelvű gyermekek	12%
nevelési-oktatási nyelv	magyar	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	3%
környezetnyelvi aktivitások	szerb	egynyelvű magyar ajkú gyermekek	4%

M 2 – egy temerini gyermekcsoport

a helységben domináló nyelv	magyar	kétnyelvű gyermekek	13%
nevelési-oktatási nyelv	magyar	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	7%
környezetnyelvi aktivitások	szerb	egynyelvű magyar ajkú gyermekek	10%

M 3 – egy szabadkai gyermekcsoport

a helységben használt nyelvek	magyar és szerb	kétnyelvű gyermekek	31%
nevelési-oktatási nyelvek	magyar és szerb	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	17%
		szerb ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	13%
		egynyelvű magyar ajkú gyermekek	22%
		egynyelvű szerb ajkú gyermekek	17%

M 4 – egy szenttamási gyermekcsoport

a helységben domináló nyelv	szerb	kétnyelvű gyermekek	20%
nevelési-oktatási nyelv	magyar	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	0%
környezetnyelvi aktivitások	szerb	egynyelvű magyar ajkú gyermekek	10%

M 5 – egy becskereki gyermekcsoport

a helységben domináló nyelv	szerb	kétnyelvű gyermekek	42%
nevelési-oktatási nyelv	magyar	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	9%
környezetnyelvi aktivitások	szerb	szerb ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	4%
		egynyelvű magyar ajkú gyermekek	21%
		egynyelvű szerb ajkú gyermekek	4%

M 6 – egy újvidéki gyermekcsoport

a helységben domináló nyelv	szerb	kétnyelvű gyermekek	57%
nevelési-oktatási nyelv	magyar	magyar ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	26%
környezetnyelvi aktivitások	szerb	szerb ajkú gyermekek a kétnyelvűség kezdő fokán	13%
		egynyelvű magyar ajkú gyermekek	4%

Tapasztalatok és problémák a szerb mint környezetnyelv fejlesztésében

Az eddigi pedagógiai gyakorlatban a szerb környezetnyelvi tevékenységben az óvónők hasznos tapasztalatokat szereztek, de ugyanakkor megoldásra váró problémák is felmerültek. Az óvónőket arra kértük, hogy tárják fel a szerb nyelv fejlesztésében szerzett tapasztalataikat, és a felmerülő problémákat. Végül, a felmerülő problémák okaira is próbáltunk rámutatni.

Az óvónők tapasztalatai a szerb környezetnyelvi tevékenységekkel kapcsolatban

Az anonim kutatásban 167 óvónő vett részt, ez a vajdasági magyar óvónők 57%-a, és 3400 óvódás gyermeket ölel fel. Az óvónőket három csoportba soroltuk:

Az ***a*** csoportba azok az óvónők tartoznak, akik olyan helységekben dolgoznak, ahol a magyarok a lakosság túlnyomó többségét alkotják – 99 óvónő;

A ***b*** csoportba azok az óvónők tartoznak, akik olyan helységekben dolgoznak, ahol a magyarok többségben vannak, vagy számuk megközelíti a más nemzetiségű lakosság számát, a helység viszont olyan községben van, ahol a magyarok kisebbségben élnek vagy számuk megközelíti a más nemzetiségű lakosság számát – 33 óvónő;

A ***c*** csoportba azok az óvónők tartoznak, akik olyan helységekben dolgoznak, ahol a magyarok vannak kisebbségben, és a helység is az olyan községben van, ahol a magyarok kisebbséget képeznek – 35 óvónő.

Az óvónők a következő kérdésekre feleltek:

1. A gyermekek szívesen vesznek-e részt a szerb nyelvű tevékenységekben?

2. A gyermekek hajlandók-e barátkozni a szerb nyelvű csoportba járó gyermekekkel?

3. A szerb nyelvű tevékenységek alatt a gyermekek spontánul használnak-e szerb szavakat és kifejezéseket?

4. A szerb nyelvű tevékenységek alatt a gyermekek szerb nyelven szólnak-e az óvónőhöz?

5. A szerb nyelvű tevékenységek alatt a gyermekek egymás között beszélnek-e szerbül?

Az óvónőket megkértük, jelöljék meg azt is, hogy rendszeresen, időnként, ritkán vagy soha sem tapasztalták ezeket a jelenségeket a gyermekek viselkedésében és viszonyulásában. Az összegyűjtött adatok statisztikai elemzése pedig a következő hat táblázatban található.

1. táblázat A gyermekek szívesen vesznek részt a szerb nyelvű tevékenységekben

	a		b		c	
	szám	%	szám	%	szám	%
összesen	99	100	33	100	35	100
rendszeresen	36	36	17	52	20	57
időnként	45	46	9	27	13	37
ritkán	6	6	5	15	1	3
soha	12	12	2	6	1	3

2. táblázat A gyermekek hajlandók barátkozni a szerb nyelvű csoportba járó gyermekekkel

	a		b		c	
	szám	%	szám	%	szám	%
összesen	99	100	33	100	35	100
rendszeresen	19	20	13	40	15	43
időnként	36	36	4	12	17	48
ritkán	16	16	6	18	2	6
soha	28	28	30	10	1	3

3. táblázat A szerb nyelvű tevékenységek alatt a gyermekek spontánul használnak szerb szavakat és kifejezéseket

	a		b		c	
	szám	%	szám	%	szám	%
összesen	99	100	33	100	35	100
rendszeresen	11	11	6	18	9	26
időnként	27	27	16	49	17	48
ritkán	32	32	8	24	6	17
soha	29	29	3	9	3	9

4. táblázat A szerb nyelvű tevékenység alatt a gyermekek szerb nyelven szólnak az óvónőhöz

	a		b		c	
	szám	%	szám	%	szám	%
összesen	99	100	33	100	35	100
rendszeresen	14	14	6	18	9	26
időnként	10	10	2	6	15	43
ritkán	35	35	14	43	6	17
soha	40	41	11	33	5	14

5. táblázat A szerb nyelvű tevékenységek alatt a gyermekek egymás között szerbül beszélnek

	a		b		c	
	szám	%	szám	%	szám	%
összesen	99	100	33	100	35	100
rendszeresen	6	6	4	12	7	20
időnként	19	19	5	15	19	54
ritkán	26	26	11	33	5	14
soha	48	49	13	40	4	12

6. táblázat Összegezés

	rendszeresen és időnként			ritkán és soha		
kérdés	a	b	c	a	b	c
1	82%	79%	94%	18%	21%	6%
2	56%	52%	91%	44%	48%	9%
3	38%	67%	74%	61%	33%	26%
4	24%	27%	69%	76%	76%	31%
5	25%	27%	74%	75%	73%	26%

Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy minden óvónő aránylag sikeresen eléri a környezetnyelvi kommunikációs képességek fejlesztésében elvárható nevelési célokat. Többségük azt állítja, hogy a gyermekek szívesen vesznek részt a szerb nyelvű tevékenységekben, és hajlandók barátkozni a szerb gyermekcsoportba járó pajtásaikkal. Az oktatási célokat viszont csak azok az óvónők viszik sikerre, akik a magyar kisebbségű a helységekben dolgoznak, és a helység is olyan községben van, ahol a magyarok kisebbséget képeznek.

Az óvónők problémái a szerb környezetnyelvi tevékenységekkel kapcsolatban

Az előbbi kutatásunk eredményei azt jelzik, hogy az óvónők többsége nem tudja sikerre vinni a szerb nyelvi kommunikációs képességek fejlesztésében elvárható oktatási célokat. Ezért egy másik kérdőív segítségével megkérdeztük őket, hogy problémát okoz-e a szerb környezetnyelvi tevékenységekben a szakmai segítség hiánya (1. kérdés), a program megvalósítása (2. kérdés), a Čuvari jezika és a Süss fel, nap című kézikönyvek alkalmazása (3. kérdés), a gyermekek gyenge szerb tudása (4. kérdés), az óvónő gyenge szerb tudása (5.) valamint az óvónő hiányos módszertani ismeretei a környezetnyelvből (6. kérdés).

Az anonim kérdőívet 223 óvónő töltötte ki, tehát 79%-a azoknak az óvónőknek, akik a magyar anyanyelvi gyerekcsoporttal dolgoznak, mégpedig a következő helységekben: Ada, Apatin, Topolya, Becse, Bezdán, Csantavér, Csóka, Debelyacsa, Dorosz-

ló, Feketics, Kanizsa, Kikinda, Kúla, Bácskertes, Törökbecse, Törökkanizsa, Újvidék, Zentagunaras, Pancsova, Zichyfalva, Zenta, Székelykeve, Szenttamás, Bácskossuthfalva, Szabadka, Nemesmilitics, Temerin, Becskerek és Begaszentgyörgy.

8. táblázat Problémák a szerb nyelvű tevékenységek lebonyolításában

	az óvónők száma			az óvónők százaléka		
kérdés	igen	nem	*	igen	nem	*
1	59	163	1	27	73	0
2	43	180	-	19	81	0
3	18	194	1	8	87	5
4	156	66	1	70	30	0
5	44	179	-	20	80	0
6	53	169	1	24	76	0

*** nincs felelet**

A 8. táblázatban található adatok alapján mondhatjuk, hogy az óvónők többsége nem érzi a szakmai segítség hiányát, nincs gondja a program és a kézikönyvekben található útmutatások alkalmazásával. Az óvónők 70%-a viszont úgy véli, hogy a gyermekek gyenge szerb ismerete jelent nehézséget, és csak 24% látja úgy, hogy a módszertani tudás hiánya a probléma. Erre külön felfigyeltünk, és különböző továbbképzések útján próbáljuk az óvónőkkel tudatni, hogy a probléma nem a gyermekek gyenge szerb tudásában rejlik, hanem az óvónők környezetnyelvi aktivitásokkal kapcsolatos hiányos szakképzettségében. Hiszen a gyermekek gyenge szerb tudása nem okoz nehézséget, ha az óvónők a gyermekek nyelvtudásához mérten megfelelő módszertani megközelítést tudnak alkalmazni.

A kétnyelvű gyermekcsoportok

A kétnyelvű csoportok külön figyelmet érdemelnek, egyrészt, mert a nevelő-oktató munka célkitűzéseihez és feladataihoz mérten még mindig nincsenek intézményesen meghatározott

normák, másrészt pedig itt a munka sokkal összetettebb, mint az egynyelvű gyermekcsoportokban, az óvónőknek pedig hiányzik az ilyen munkára való felkészítés. Ezért kutatómunkánk a kétnyelvű gyermekcsoportok megszervezésére és a munkával kapcsolatos módszertani kérdésekre is kitért (Mikes, Juhász, Bálizs, 1997).

A kétnyelvű gyermekcsoportok megszervezése

Az olyan csoportok, ahol a nevelésben és oktatásban a két nyelv egyaránt használatos, többnyire szükségből jönnek létre azokban a helységekben, ahol nincs elegendő óvodás ahhoz, hogy külön magyar és külön szerb csoportot hozzanak létre. Fennáll annak a lehetősége is, hogy az óvoda a szülők vagy az óvodában dolgozó nevelők javaslatára alakítson ilyen csoportot, főleg olyan környezetben, ahol a szerb és a magyar nyelv egyaránt használatos.

Jóllehet a kétnyelvű csoportban két óvónőnek kellene foglalkoznia a gyermekekkel, az óvónők azonban sokszor arra kényszerülnek, hogy egyedül dolgozzanak. Az ilyen szükségmegoldás csak akkor fogadható el, amikor a gyermekek zöme kétnyelvű. Ha nem ez az eset áll fenn, akkor az óvónő komoly problémákkal szembesül. Ha ugyanis az óvónő eleget akar tenni az óvodai program követelményeinek, akkor az egynyelvű és a kezdő kétnyelvű gyermekek a foglalkozásoknak csak egy részébe tudnak bekapcsolódni, ha viszont a követelményszintet csökkenti, az a csoport minden tagjának rovására megy.

Az olyan környezetben, ahol a szerb nyelv használata túlsúlyban van, és a csoportban is többségben vannak a szerb anyanyelvű gyermekek, a magyar anyanyelvi készségek fejlesztésének és művelésének a feltételei igen bonyolultak, és ezért sokszor hátrányosak is. A kétnyelvű társadalmi környezet kedvezőbb feltételeket nyújt a kétnyelvű óvodai aktivitások lebonyolításához. Ha azonban a kétnyelvű környezetben nincsenek meg a megfelelő feltételek a kétnyelvű csoportok létrehozására, akkor a magyar nyelvi készségek fejlesztése és művelése ugyanolyan ne-

hézségekbe ütközik, mint a szerb nyelvi környezetben. Ha a szülők nem azzal a szándékkal járatják gyermeküket kétnyelvű csoportba, hogy magyar és szerb nyelvi készségeiket egyaránt fejlesszék, a várt nevelési eredmények elmaradhatnak.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szülők szándékán túlmenően a magyar nyelvi készségek fejlesztésének eredményességét a kétnyelvű csoportokban más körülmények is befolyásolják. E tekintetben meghatározó szerep jut a csoport nyelvi és nemzetiségi összetételének. A legideálisabb feltételeket az olyan csoport nyújtja, amelyben megközelítőleg azonos arányban vannak a szerb és a magyar ajkú gyermekek, s a csoport zöme kétnyelvű. Erről bővebben szóltunk, és szakmai utasításokkal próbáltunk az óvónőknek a Süss fel, nap c. óvónői kézikönyvben szolgálni (Mikes, Juhász, Bálizs, 1997).

Az olyan környezetben, ahol a magyar nyelv használata igen elterjedt, a kétnyelvű csoportokban számos lehetőség nyílik a magyar nyelvnek környezetnyelvként való elsajátítására. Az ilyen csoportokban a magyar ajkú gyermekek általában többségben vannak, tehát feltételezhető, hogy a gyermekek megfelelő gyakorisággal használják a magyar nyelvet az egymás közti kommunikációban.

A szülők elvárásai a kétnyelvű óvodai neveléstől

Fontosnak tartottuk, hogy felfigyeljünk a szülők elvárásaira a kétnyelvű óvodai neveléssel szemben. Ezért azokat a szülőket, akik gyermeküket a 2001/02 tanévben kétnyelvű csoportba íratták, megkérdeztük, hogy milyen szándékból tették ezt, mit javasolnak és mit várnak el ettől a nevelési és oktatási eljárástól. A kérdőívben feltüntetett kérdésekre 97 anya, 12 esetben mindkét szülő, 37 apa, 1 nagyanya és 18 nem azonosított családtag válaszolt.

1. táblázat A szülők motiváltsága – %

Gyermekemet azért írattam kétnyelvű csoportba, hogy ...	Összesen 165 szülő	Topolya 25 szülő	Pacsér 28 szülő	Szabadka 63 szülő	Palics 23 szülő	Becse 26 szülő
1. fejlessze a magyar és a szerb nyelvet a szerb és a magyar nyelvet	50	48	43	60	57	31
2. elsajátítsa a szerbet mint környezetnyelvet	15	8	11	13	13	31
3. elsajátítsa a magyart mint környezetnyelvet	18	20	14	21	13	15
4. elsajátítsa a szerb környezetnyelv alapjait	12	12	18	10	13	12
5. elsajátítsa a magyar környezetnyelv alapjait	20	32	18	17	30	8
6. később könnyebben megtanulhasson egy másik nyelvet is	28	32	29	17	43	35
7. egy másik nép kultúráját és hagyományát is megismerje	18	20	18	16	39	4
8. más nemzetiségű gyermekekkel barátkozzon	35	28	29	33	61	31
9. szerb ajkú gyermekekkel szerbül beszéljen	11	12	11	6	13	19
10. magyar ajkú gyermekekkel magyarul beszéljen	13	20	7	13	22	8
11. mert családunk kétnyelvű	16	28	7	21	13	4
12. mert a szerb csoportban nem volt több hely	3	8	0	5	0	0
13. mert a magyar csoportban nem volt több hely	0	0	0	0	0	0
14. mert a magyar csoportban nem volna alkalma megtanulni szerbül	5	4	4	5	13	0
15. a kétnyelvű csoportban alkalmazandó új módszer miatt	28	40	11	24	43	31

2. táblázat A szülők javaslatai – %

A két nyelven zajló aktivitásokat illetően azt javaslom, hogy ...	Össz. 165 sz.	Topolya 25 szülő	Pacsér 28 szülő	Szabadka 63 szülő	Palics 23 sz.	Becse 26 sz.
1. a gyermekekkel sokat beszélgessenek mindkét nyelven	65	56	75	67	65	58
2. a gyermekekkel sokat beszélgessenek szerbül	2	8	7	0	0	0
3. a gyermekekkel sokat beszélgessenek magyarul	2	0	4	3	0	0
4. a gyermekek a más ajkú pajtásaikkal játszadozva, dalolva és barátkozva kezdjék elsajátítani a másik nyelvet	64	60	39	60	83	88
5. a gyermekek sokat énekeljenek mindkét nyelven	37	48	32	32	61	23
6. a gyermekek sokat énekeljenek szerbül	1	4	4	0	0	0
7. a gyermekek sokat énekeljenek magyarul	0,6	0	4	0	0	0
8. a gyermekek játék közben mindkét nyelvet használják	46	64	36	49	0	12
9. a gyermekek játék közben a szerb nyelvet használják	0,6	4	0	0	0	0
10. hogy a gyermekek a játékban a magyar nyelvet használják	0,6	0	0	2	0	0
11. a gyermekek tanulják a másik nyelv szavait	19	16	14	22	0	8
12. a gyermekek két nyelven tanuljanak verseket és meséket	47	52	50	51	57	19
13. hogy a gyermekek sok szerb verset és mesét tanuljanak	0.6	4	0	0	0	0
14. a gyermekek sok magyar verset és mesét tanuljanak	0.6	0	0	2	0	0
15. a gyermekek mindkét nyelven tanuljanak szavalni	38	48	43	38	61	4
16. a gyermekek tanuljanak sokat szerbül szavalni	0.6	0	0	0	0	4
17. a gyermekek tanuljanak sokat magyarul szavalni	0	0	0	0	0	0

3. táblázat A szülők elvárásai – %

A kétnyelvű csoportban való neveléstől elvárom, hogy... ,	Össz. 165 sz.	Topolya 25 szülő	Pacsér 28 szülő	Szabadka 63 szülő	Palics 23 sz.	Becse 26 sz.
1. gyermekem képes legyen kommunikálni szerb nyelven is	19	12	25	17	17	27
2. gyermekem képes legyen kommunikálni magyar nyelven is	17	16	4	24	17	15
3. gyermekem haladjon a szerb nyelv elsajátításában	11	16	14	13	9	0
4. gyermekem haladjon a magyar nyelv elsajátításában	8	4	14	5	13	8
5. gyermekem haladjon mindkét nyelv elsajátításában	60	56	39	65	70	65
6. gyermekem a másik nyelvet alkalomadtán szívesen használja	52	56	43	49	74	42
7. érdeklődni kezdjen a szerb gyermekirodalom iránt is	9	8	18	5	13	4
8. érdeklődni kezdjen a magyar gyermekirodalom iránt is	5	12	4	8	0	0

Ha tekintetbe azokat vesszük a feleleteket, amelyekre a szülők 50%-a és annál több felelt pozitívan, akkor a következőket mondhatjuk:

● A szülők azért íratták be gyermeküket kétnyelvű csoportba, hogy a magyar és a szerb nyelvet egyaránt fejlessze és művelje (50%).

● A kétnyelvű aktivitásokat illetően azt javasolták a szülők, hogy a gyermekek sokat beszélgessenek mindkét nyelven (65%), és hogy más ajkú pajtásaikkal játszadozva, énekelve és barátkozva kezdjék elsajátítani a másik nyelvet (64%).

● A kétnyelvű csoportban való neveléstől a szülők elvárják, hogy gyermekük mindkét nyelv ismeretében jártas legyen (60%), és hogy alkalomadtán a nem anyanyelvet is használni tudja (52%).

Az általunk felkínált válaszokra a szülők többségének reagálása sokban megegyezik a kétnyelvű gyermekcsoportok céljával és feladatával. Kérdés azonban, hogy milyen mértékben valósítható

ez meg a jelenlegi körülmények közt, a rendelkezésre álló óvónőkkel és a felsőoktatási káderképzési programmal. A választ a már folyamatban levő, alkalmazott nyelvészeti kutatások eredményeitől reméljük. Jelenleg a gyakorlatban megvalósítható megoldásokat javasoljuk és alkalmazzuk.

IRODALOM

Bálizs J. (megjelenőben) Szocializálódás a kétnyelvű óvodában. *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem,* 2002. május 26–30.
Bálizs J., Mikes M. (2000) Közvélemény-kutatás a magyar nyelvről és használatáról *Tanulmányok (Különszám): 11. Élőnyelvi Konferencia.* Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke, Újvidék, 215–222. o.
Bálizs J., Mikes M. (2001) Nyelvhasználat a családban. *Alkalmazott Nyelvtudomány, 1.évf. 2 sz.,* Veszprém, 11–21. old.
Cummins, J.: *Language Learning and Bilingualism.* Sophia University, Tokyo, 1991.
Mikeš, M.:*Čuvari jezika (Priručnik za rad sa predškolskom decom na jezicima nacionalnih manjina).* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd, 1996.
Mikeš, M.: *Dete u svetu dvojezičnih čarolija.* LDIJ, Veternik, 2000.
Mikes, M.: Sociolinguistic backgrounds of children in bilingual settings. *International Journal of the Sociology of Language, 2001, No. 15.*
Mikes M.: (megjelenőben) A környezetnyelv és az idegen nyelv fejlesztése az óvodában. *XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* Pécs, 2001. április 17–19.
Mikes M., Juhász É., Bálizs J.: *Süss fel, nap. (Óvónői kézikönyv).* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
Szépe Gy., Zimmermann C.: Nyelv, politika és keret a kisebbségi nyelvhasználat kérdésköréhez. In: Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* 1995

„Arra, hogy mi az értelme annak, hogy egy nép saját nyelvét beszéli, és mi az értelme annak, hogy mi magyarul beszélünk, éppoly kevéssé lehet ésszerűen válaszolni, mint arra, hogy mi az értelme annak, hogy egyáltalán élünk. Itt valami titok kezdődik."

Kosztolányi Dezső

Szőke Anna

A magyar óvodahálózatról (2001/02-ben végzett felmérés)

A kisebbség megmaradására nézve a saját intézményhálózat megléte döntő tényező. Az intézményhálózat legfontosabb elemei: a vallás (egyház), a teljes anyanyelvű oktatás (óvodától az egyetemig), a népi hagyományok megtartó ereje, a család mint társadalmi szerveződés sejtje. E tényezőktől függ egy kisebbségi közösség nyelvének megtartása. Teljes értékű emberré csak az válhat, aki műveltségét és nemzete kultúráját anyanyelvén sajátítja el. Ennek pedig része az iskoláskor előtti nevelés, az óvoda.

A mai vajdasági magyar óvodák helyzetének kérdése nagyon összetett. Az anyanyelven történő tanulást, az anyanyelvű oktatást megmaradásunk kulcsának tekintjük, de valójában nem mindenki gondolkodik így. A családok sok esetben, úgymond a gyermek jövője érdekében, az államnyelvet helyezik előtérbe, s hiába adottak a feltételek a magyar nyelvű oktatásra az óvodától a középiskoláig, a szülő nem veszi igénybe. Ez olyan szociálpolitikai kérdés, amelyről a múlt és a jelen társadalmi struktúrájának elemzése nélkül ítéletet hozni nehéz. Mégis megpróbálom tárgyilagos felméréssel bemutatni a vajdasági magyar óvodahálózat jelenkori intézményeit. A kutatást a 2001/02-es iskolaévben végeztem, s bár sok esetben falba ütköztem, kerülővel, művelődésben dolgozó személyek segítségével tudomást szerezhettem, ha többről nem is, a magyar gyermekek létszámáról igen.

A kutatást a Márton Áron Szakkollégium megbízásából, kutatási program keretében végeztem. Célja, hogy a Vajdaságban létező magyar óvodák felkerüljenek a világhálóra, s mindenki számára képet adjon óvodahálózatunk múltbéli és jelenkori helyzetéről. A múltból adatokat nem gyűjtöttünk, részben azért,

mert a rendelkezésünkre álló idő nem tette lehetővé a levéltári kutatást, részben, mert az óvodák az elmúlt fél évszázad alatt a legtöbb változáson mentek keresztül: hol az iskolákhoz tartoztak, hol önálló intézményként működtek, majd a társult iskolák mintájára összevonták az igazgatóságokat, 1990-2000 között pedig teljes káosz uralkodott az iskoláskor előtti intézmények státusza körül.

A múltból, illetve a múlttal kapcsolatban az óvodaépületekről szerettünk volna tájékozódni: mikor épültek, mekkora az alapterületük, milyen körülmények között folyik a munka bennük a gyermekekkel (mosdó, vécé van-e)? Négy helységből nem érkeztek vissza az ankétlapok, két település óvodapedagógusai félelemből nem merték kitölteni a kérdőívet, két településről pedig nyílt válasz jött: „Nem magyarkodunk.” Ettől függetlenül a gyermekek létszámát sikerült kiderítenünk.

A Bánságban tizenegy község területén van magyar nyelvű óvodai nevelés: Csóka, Törökkanizsa, Magyarcsernye, Nagybecskerek, Pancsova, Kovin, Antalfalva, Törökbecse, Kikinda, Zichyfalva és Begaszentgyörgy. E legtávolabbi községek nevét hallva, valami felcsillanhat bennünk: de jó, hogy még vannak arra magyarok. Sajnos, nem erről van szó. Távol eső magyarlakta települések óvodáit csatolták kultúrájában, szokásvilágában még távolabbinak tűnő igazgatóságokhoz. Hiányzik az állítmány! Tizenegy község huszonnyolc településén, amit ha arányosan elosztanánk 2,54 óvoda jutna egy községre. Területi lebontásban azonban más a helyzet. Azt szoktuk mondani, a Bánság szórványterület. A területi hovatartozás azonban nem lehet kizárólagos szempont, mert a szórványnak számító zónán belül is találunk erős magyar kulturális központokat: Csókát és Muzslyát kell említenünk. Abszolút szórványnak kell tekintenünk Versecet, Bókát, Fejértelepet, Nagyszeredet, Töröktopolyát, Sándoregyházát, Hertelendyfalvát, ahol már megszűnt a magyar nyelvű oktatás, s ahol múltja, történelme van a magyar nyelvű oktatásnak.

Az óvodai nevelés huszonnyolc településen háromtól hatéves korig 890 magyar kisgyereket ölel fel. A legtöbb településen mint tengerszem léteznek: nyelvszigetek az őket körülvevő, más kultúrájú és nemzetiségűek között.

E kutatás célja nem a korosztályok – évfolyamok – szerinti felbontás, az kiderül a beiskolázáskor. Inkább a körülmények bemutatása a fontos, amelyek között élik hétköznapjaikat, s amikor az 53 magyar óvónő többnyire magára hagyatva oktatja a magyar nyelv szépségét, szeretetét, s neveli a gyerekeket az anyanyelv megbecsülésére.

1993-ban az óvodákat közigazgatóságilag elszakították az iskoláktól, s a nagy központokhoz csatolták. Amíg egy kollektívába tartoztak a magyar iskolák pedagógusaival, az óvónők kiegyensúlyozottabbaknak érezték magukat. Ezzel a központosítással az óvónők új környezetbe kerültek, ahol egy óvodáscsoport nem tényező. Így kerül Ürményháza Zichyfalvához, ahol a két óvónőn kívül senki nem beszéli a magyar nyelvet, a székelykevei óvodát Kovinhoz csatolják, Debelyacsát Antalfalvához, Torda, Magyarittebé és Hetin Begaszentgyörgyhöz került. Szétzilálódtak a közösségek. A településen belül is elszakadnak a tömbtől. Mint mondják, a korábbi szervezési forma idején jobban benne voltak a vérkeringésben, a magyar pedagógustársadalom érrendszerében. Szeretnék, ha visszacsatolnák őket az iskolákhoz. Nincs, aki értékelje munkájukat. Tíz év után fásultság, közömbösség lett úrrá az óvónőkön. A magyar hagyományokból ízelítőt nem kapnak, ingerszegény környezetük új ötletekre nem ösztönzi őket.

Az intézményeken belül a magyar gyermekek részaránya 1-10%-ig terjed. Zichyfalván 2%-ot tesz ki.

Szót kell ejtenünk az igazgatók nemzetiségéről is. Csókán magyar az igazgatónő, Muzslyán (Nagybecskereken) megbízott magyar igazgató van, aki a jövőre már nem vállalja ezt a beosztást, a magyarcsernyei iskolaigazgató magyar. Hogy a bánáti óvónők részt vegyenek magyar nyelvű képzéseken, utaztatásukhoz szervezett segítséget nem kapnak. (Személygépkocsira, mikrobuszra gondolnak, amellyel, évente legalább két-három alkalommal eljuthatnának egy-egy táborba, hétvégi továbbképzésre.)

A bácskai oldal egészen más képet tár elénk: földrajzilag is könnyebbek a kommunikációs kapcsolatok a magyarok között. A termőföldek is gazdagabbak, és itt jobb anyagi körülmények között éltek őseink.

Nem elhanyagolható szempont, hogy egy-egy településen belül a magyar lakosok többséget képeznek-e, vagy a településen belül is kisebbségben vannak. Bánátban csak tizenkét ilyen településről tudunk, azért „csak", mert a legújabb népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésünkre, s így az 1991. évi népszámlálási adatokhoz viszonyítjuk a lakosok összetételét. Azóta sajnos a települések demográfiai mutatója, nagy valószínűség szerint, lényegesen megváltozott. Bánátban kis településekről van szó, s bár többségben élnek a magyarok, számbelileg kevesen vannak: Székelykeve, Torontálvásárhely, Magyarcsernye, Tóba, Szaján, Szentmihály, Lukácsfalva, Muzslya, Magyarittebé, Torda, Hódegyháza és Padé. Lélekszámuk mindössze 26 528.

Ezzel szemben Bácskában, a magyar önkormányzatok többségében közigazgatásilag a magyar óvodaközpontok uralják a községek óvodahálózatát: Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Topolya, Kishegyes, Szabadka és Becse.

Bácskában az óvodaközpontok tizenhárom községhez tartoznak. Szórványnak tekintjük Gombost, ahol mint magyar nevelőintézet, az óvoda Hódsághoz tartozik. Szilágyi és Bácskertes Apatinhoz van csatolva. Zomborhoz hét település tartozik, a gyermekek kis létszáma miatt mégis szórványnak kell tekintenünk. Hátrányos helyzetet szül a zombori óvodaszék határozata is, miszerint csak a nagycsoportos (hatéves) gyermekek járhatnak óvodába, így Doroszlón és Telecskán a magyar gyerekek kénytelenek vegyes (kétnyelvű) csoportba járni, holott mindkét településen van rá igény, hogy a fiatalabb korosztály is járjon magyar óvodába. Doroszlón 12 magyar gyerek jár egy csoportba a más nemzetiségűekkel, holott még egyszer ennyi magyar, 4-6 éves gyermeket szeretnének a szülők beíratni az óvodába.

Köztes állapotról beszélhetünk Temerin, Újvidék és Szenttamás esetében, miszerint nem minősül szórványnak az óvodai csoportok megléte, de a településen belül olyan igazgatósághoz tartoznak, ahol kisebbségben vannak.

A jelenlegi politikai és pénzügyi háttér ismeretében nehéz arról beszélni, hogy milyen segítségnyújtásra van lehetőség. A Nyugat-Bácskában dolgozó óvónők kiszolgáltatottnak érzik magukat, máshol félelem van jelen, vagy a teljes alkalmazkodás a

többségi nemzethez. Itt nem merték kitölteni az ankétíveket, s közölték (Kúla) azt is, hogy nem kapcsolódnak be az óvodapedagógusok egyesülete által szervezett továbbképzésekbe, mert nem akarnak konfrontálódni a többi kolléganővel. Utazásokra is van lehetőség (Divčibara, Kopaonik), s ezért nem tartanak igényt a magyar szellemiségű szakmai kirándulásokra. Ezeket a megítéléseket, az okokat és a körülményeket figyelembe véve, mint specifikumokat kell tekintenünk. Szerencsére nem ez a jellemző.

Bácskában 2001/02-ben 4865 óvodásunk volt, és 283 óvónő dolgozik.

Zomborban 15 vegyes házasságból származó gyermek jár rendszeresen a hétvégi anyanyelvápoló csoportba, Csonoplyán hat.

A tömbmagyarság körében az óvodába járó gyermekek száma emelkedőben van. Szabadkán, pl. a 2002/03-as tanév elején hatvannal többen iratkoztak be, mint az előző évben, de máshol is emelkedő tendenciát tapasztalunk, attól függetlenül, hogy a gyermekjóléti program megvonta a harmadik gyermek utáni támogatást.

A civil szervezetek több évi fáradozása nem volt hiábavaló, gondolok itt elsősorban a pedagógus egyesületekre, a nagycsaládosok szervezetére. Bizakodva kell tekintenünk a jövőbe, bíznunk kell a magyar politikai szervezetek erőfeszítésében az anyanyelven történő oktatás érdekében, s a jelenleg körvonalazódó trend is azt mutatja: bíznunk kell önmagunkban, s a szemléletváltás bekövetkezik.

„A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza. Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országon húzódnak folyamai. Vadmadarak, csillagos égbolt alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járni tanult... Nem kell bántani drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelvünket.”

Krúdy Gyula

Andrić Edit

A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban

A bármilyen kapcsolatba kerülő nyelvek kölcsönösen hatnak egymásra, s ez fokozottabban érvényes a heterogén nemzeti közösségekre, ahol a társadalmi környezet nyelve nagyobb mértékben hat a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára, mint fordítva. Így van ez a Vajdaságban is. A szerb nyelv hatása a magyar nyelvrendszer minden szintjén észlelhető, s már a korai gyermekkorban kezdődik. Minél idősebb az egyén, annál jobban rá van utalva, hogy a társadalmi környezet nyelvét használja. Míg az óvodáskor előtti gyermek leginkább a családban mozog, a családtagokkal kommunikál, addig az óvodás- és iskoláskorban már szükségszerűen kapcsolatba kerül a szerb nyelvvel, valamely idegen nyelvvel, s ez rendjén is van, mert ebben a korban sajátítja el legkönnyebben a második, harmadik nyelvet. A legkorábbi gyermekkorban tehát a családnak van döntő szerepe a gyerekek anyanyelvi fejlődésére (vagy a kétnyelvűség kialakítására, ha vegyes házasságban született). Ez később is nagymértékben befolyásolja az egyén nyelvhasználatát, de a tapasztalatok alapján, a szocializálódás folyamata során az óvoda, iskola, az utca, a média hatása átveszi ezt a domináns pozíciót a családtól. Az óvodában, iskolában az anyanyelvápolásra fektetett fokozottabb hangsúly elodázhatja, csökkentheti a szerb nyelv negatív befolyását, de ugyanakkor annak gyorsabb és könnyebb elsajátítását is lehetővé teszi. Ha azonban nem alapoztuk meg kellőképpen a tanulók anyanyelvi tudását és kifejezőkészségét, később már nagyon nehéz kivédeni a környezeti nyelv rendszerbontó hatását, sőt a nagyobb városi közösségekben (pl. Újvidéken) szinte lehetetlen.

A szerb nyelv nem kívánatos hatása többé-kevésbé a nyelv szinte minden szintjén tapasztalható, kezdve a beszédhangok helytelen, magyartalan ejtésétől a magyar nyelv szellemétől idegen mondatalkotásig, de legjobban mégis a szóhasználat terén érhető tetten. (Sokat foglalkoztunk már a lexika terén észlelhető ilyen jellegű változásokkal[1], ezért most erre a problémakörre nem térnénk ki részletesebben.) Bár igen elterjedt jelenség, mégsem ez az anyanyelv integritását veszélyeztető legnagyobb gond. Nagyobb veszélyt jelentenek a nehezebben felismerhető, a nyelv mélyebb rétegeiben végbemenő rejtettebb hatások, amelyek lassan, de makacsul becsempészik a nyelvi vétségeket, s ez gyakran magának a nyelv rendszerének a megbontásához vezethet. Ezek a jelenségek a mondattan szintjén figyelhetők meg, ilyenek a szerb nyelvre jellemző szerkezetek tükörfordítása, a magyar nyelvre kevésbé jellemző mondatszerkesztés, a szórendi hibák, a téves igék, igeidők, igemódok, a vonzattévesztés stb.

Kutatásom tárgya ezúttal a vonzattévesztés. Az érdekelt, hogyan hat a szerb ige vonzatstruktúrája a hasonló magyar szerke-

1 Srpskohrvatske reči i izrazi u rečniku vojvođanskih Mađara (Zbornik radova 5. Kongresa društava za uporednu gramatiku Jugoslavije, Ljubljana: Zveza društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije, 1989. 628–633. o.)

A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása (Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat – A 6. élőnyelvi konferencia előadásai, Budapest, 1995. 235–245. o.)

A szókincs változékonysága (Hungarológiai Közlemények I. évf. 3–4. szám, Újvidék: Hungarológia Szak, 1995. 37–42. o.)

Posredne i neposredne pozajmljenice u govoru novosadskih Mađara (O leksičkim pozajmljenicama – Zbornik radova sa naučnog skupa Strane reči i izrazi u srpskom jeziku sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina, Subotica: Gradska biblioteka Subotica i Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 1996. 397–403. o.)

Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában (Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében – 10. élőnyelvi konferencia, Budapest, 2000. 11–16. o.)

Megszólítási és személyemlítési módok az újvidéki magyar nyelvhasználatban (Tanulmányok, Különszám – 11. Élőnyelvi Konferencia, Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszék, 2001. 245–252. o.)

Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben (Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 2001)

zetekre az általános iskolás tanulók alsó osztályaiban. Az igei vonzatstruktúrák döntően meghatározzák a mondatstruktúrákat. Nem olyan grammatikai kategóriát és jelenséget képeznek, amelyet meg lehet határozni és törvényszerűségekkel magyarázni, de az egyes igék jelentéséből, struktúrájából sem adódnak. A szerb igék gyakran más bővítménnyel egészülnek ki, mint magyar ekvivalenseik, ezért ez gyakori interferencia-jelenségekhez vezethet. A hasonlóságok és különbségek felfedésével rámutathatunk a lehetséges nemkívánatos hatásokra és ezzel meg lehet előzni jelentkezésüket.

A kutatást teszt formájában bonyolítottam le, amelyet az általános iskola negyedik osztályos tanulói töltöttek ki öt vajdasági helységben, éspedig olyan területeken, ahol különböző a magyar és a szerb lakosság aránya, a települések földrajzi fekvése is más és lakosság száma úgyszintén: Péterrévén, Újvidéken, Szabadkán, Kishegyesen és Temerinben. Összesen 243 kérdőívet gyűjtöttem be.

Helység	*Általános iskola*	*A kitöltött tesztek száma*	*A magyarok aránya*[2] *– %*
Péterréve	Samu Mihály iskola	59	75,6
Újvidék	József Attila iskola		
	Petőfi Sándor iskola		
	Nikola Tesla iskola		
	Sonja Marinković iskola		
		összesen 44	8,8
Szabadka	VIII. Vajdasági rohambrigád iskola	45	39,8
Kishegyes	Ady Endre iskola	46	92,6
Temerin	Kókai Imre iskola	59	56,2

2 A magyarok aránya a múlt, 1979-es népszámlálási adatokat tartalmazza, mivel hivatalos eredmények az idei népszámlálásra vonatkozóan még nincsenek.

A teszt 20 mondatpárból állt. Minden párban az egyik mondat helyes, a másiknál viszont nyilvánvaló a szerb igeszerkezet hatása. A mondatokat megszámoztam, de a párok nem követték egymást, hanem véletlenszerűen, keverve soroltam fel őket.

Az utasítást, amely úgy hangzott, hogy: *Így mondanád-e? Karikázd be a választ!* azért adtam meg ily módon, mert nem szerettem volna sugallni a megoldást, illetve hogy bizonytalanságuk esetén a megoldások helyessége feletti töprengéssel veszítsék az időt. El szerettem volna kerülni az ellenőrzőírás benyomását, tehát nem az érdekelt, hogy helyesnek tartják-e a felsorolt szerkezeteket vagy sem, hanem az, hogy melyiket használják közülük mindennapi megnyilatkozásaikban. Minden mondatra igennel vagy nemmel válaszolhattak.

A feladatok négy csoportba sorolhatók. Az elsőbe olyan mondatok tartoznak, amelyekben az igéhez határozói bővítmény járul, tehát tárgyatlan igékről van szó, a szerb megfelelőben viszont tranzitív ige fordul elő, tárgyi vonzattal. A helyes magyar mondatokban határozóragos főnév található, a téves mondatokban viszont tárgyragos. Ilyen mondatpárból van a legtöbb: hét. A második feladatcsoportban ezzel ellenkező a helyzet. Ezekben a magyar helyes megoldás tárgyragos, a téves pedig határozóragos, négy ilyen mondatpárunk van. Meg kell említeni, hogy ezek nagyrészt igekötős igék, amelyek arra utalnak hogy a tárgy egészére, nem pedig csak egyik részére vonatkozik a cselekvés. A feladatok harmadik csoportjába olyan mondatok kerültek, amelyeknél az ige mindkét nyelvben határozót vonz, de azok különböznek, más jellegűek, a negyedik csoportot pedig olyan mondatpárok alkotják, amelyeknél a helyes megoldásokban helyhatározói viszonyragokat találunk, a téves mondatokban pedig a szerb nyelv analógiájára dativusi rag fordul elő. A szerkezetek közötti különbség sokszor az ige inherens jelentéséből adódik, ezért amennyiben hasonló jelentésű más igét használnánk, annak struktúrája is megegyezhetne a szerb ige vonzatáéval.

A tanulók tehát igennel és nemmel válaszolhattak, s a kapott eredményt ennek alapján négy csoportba soroltam:

– Az A felelettípust képezik azok, amikor a helyes választ igennel, a tévest pedig nemmel jelölték;

– A B felelettípusnál a helyes mondatokat jelölték nemmel, a téveseket pedig igennel;

– Az X felelettípus esetében mindkét mondatnál az igent karikázták be. Ez a szóban forgó ige vonzatával kapcsolatos bizonytalanságra utal.

– Az Y felelettípus, amikor mindkét mondattal kapcsolatban nemmel feleltek. Ez azt jelenti, hogy a mondatokban foglalt üzenetet teljesen más módon szokták megfogalmazni, s ez is lehet helyes és helytelen.

A feladatcsoportok

Mondtuk, hogy az első csoport helyes mondataiban határozók fordulnak elő, ezek viszonyragos főnevek vagy névmások: két eszközhatározói, két dativusi és egy genitivusi viszonyrag, továbbá egy helyhatározói rag és egy határozószói szerepben levő személyes névmás fordul elő. A téves mondatokban pedig, a szerb analógiájára tárgyrag, vagyis accusativusi viszonyrag szerepel.

1.	1.	* Száz **dinárt** tartoznak a barátjának.	dužan je sto dinara
	5.	Száz **dinárral** tartozik a barátjának.	
2.	6.	* Amikor felém közeledett, kitértem **őt.**	obišla sam ga
	19.	Amikor felém közeledett, kitértem **előle.**	
3.	13.	* A **gyereket** könyörögte, hogy jöjjön ki.	molila je dete
	20.	A **gyereknek** könyörgött, hogy jöjjön ki.	
4.	17.	**Harcsára** horgászott, de nem fogott semmit.	
	27.	* **Harcsát** horgászott, de nem fogott semmit.	lovio je soma
5.	22.	* Nem szép, ha **valakit** hazudunk.	nije lepo lagati nekoga
	29.	Nem szép, ha **valakinek** hazudunk.	
6.	23.	Takarékoskodnunk kell az **árammal.**	
	30	* Takarékoskodnunk kell az **áramot.**	moramo štedeti struju
7.	31.	* Engem is fáj a fejem.	i mene boli glava
	34.	Nekem is fáj a fejem.	

Mindegyik mondatban tárgyatlan ige fordul elő, ezek szerint nem egészülhetnek ki tárggyal. A szerb nyelvben azonban ezeknek vagy tranzitív ige felel meg, vagy pedig olyan, amely lehet tranzitív és intranzitív is.

1. táblázat Az 1. feladatcsoport eredménye – %

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
A	**1.**	84,70	100	62,20	89,10	77,50
	2.	77,96	81,81	62,20	73,90	57,14
	3.	64,40	88,63	71,11	91,30	83,67
	4.	49,15	50	28,88	78,26	42,85
	5.	71,18	75	75,55	89,13	85,71
	6.	71,18	84,09	77,77	89,13	81,63
	7.	91,52	88,63	80	95,65	95,91

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
B	**1.**	3,38	0	0	0	0
	2.	1,69	6,81	6,66	8,69	16,32
	3.	6,77	0	6,66	6,52	2,04
	4.	10,16	15,90	11,11	2,17	6,12
	5.	3,38	6,81	2,22	0	4,08
	6.	5,08	9,09	2,22	0	0
	7.	6,77	4,54	0	2,17	2,04

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
X	**1.**	3,38	0	0	4,34	4,08
	2.	6,77	4,54	17,77	13,04	12,24
	3.	13,55	2,27	6,66	4,34	8,16
	4.	30,50	29,54	44,44	13,04	42,85
	5.	11,86	18,18	11,11	4,34	8,16
	6.	11,86	0	15,55	8,69	10,20
	7.	0	6,81	4,44	2,17	0

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
Y	**1.**	8,47	0	35,55	6,52	18,36
	2.	11,86	4,54	13,33	4,34	14,28
	3.	15,25	6,81	15,55	2,17	6,12
	4.	6,77	4,54	8,88	6,52	8,16
	5.	13,55	0	8,88	6,52	2,04
	6.	11,86	6,81	2,22	2,17	8,16
	7.	1,69	0	13,33	2,17	2,04

Jelmagyarázat:
A: a helyes válasz igennel, a téves nemmel jelölt.
B: a téves válasz igennel, a helyes nemmel jelölt.
X: mindkét mondatot helyesnek tartják.
Y: mindkét mondatot tévesnek tartják.

A helyesen válaszoló diákok aránya megközelítőleg egyforma. Természetesen van eltérés, erre utalnak a százalékszámok. (Érdekes, hogy a szabadkai tanulók átlag a legkisebb arányban – csak 65,38%-ban – válaszoltak helyesen, a legjobb eredményt viszont a kishegyesi és az újvidéki tanulók nyújtották, 86,63%-ot.) Ami azonnal szembetűnik, az a 4. feladat (a 17. és 27. mondat), amelyet aránylag mindenhol gyengén oldottak meg. A szóban forgó mondatpár a következő:

17. **Harcsára** horgászott, de nem fogott semmit.
27. * **Harcsát** horgászott, de nem fogott semmit. lovio je soma

Péterrévén erre a diákok 49%-a, Újvidéken 50%-a, Szabadkán csak 28,88%-a, Temerinben 42,85%-a válaszolt helyesen, ennél csak a kishegyesi tanulók értek el jobb eredményt, 78,26%-ot.

Amennyiben azonban tüzetesebben megvizsgáljuk, azt látjuk: annak ellenére, hogy erre a mondatpárra sok téves, azaz B típusú választ taptunk, ennél még sokkal több az X típusú válaszok száma, ami azt jelenti, hogy a tanulók közül sokan a téves mondatokon kívül a helyes mondatokat is használják. Az ilyen feltételesen helyes válaszok összegének aránya tehát (a 4A és 4X válaszok):

79,65% 79,54% 73,32% 91,3% 85,7%

a tévesnek minősíthető megoldásokkal szemben (4B és 4Y válaszok):

16,93%	20,44%	19,99%	8,69%	14.28%

Meg kell említeni, hogy a szerb nyelvben létezik ugyan olyan szerkezet is (más igével természetesen), amely megfelelne a magyar helyes megoldásnak, s amelyet a horgászzsargonban használnak:

Išao je na soma.	Harcsára ment.

A második csoport feladataiban a magyar igekötők arra utalnak, hogy a cselekvés a tárgy egészét felöleli, s nem csak annak egyik részére vonatkozik, ezért az accusativusban áll, a szerb megfelelő ige azonban határozóval egészül ki. A helyes magyar mondatban a tárgy mellett az ige tárgyas ragozásban áll, a téves mondatban pedig alanyi ragozásban.

8.	4. *	A kutya megugatott a sok **autóra.**	pas laje na automobile
	18.	A kutya megugatta a sok **autót.**	

A magyarban a *meg* igekötős *ugat* ige tárgyragos főnevet követel meg, a szerbben az ennek megfelelő *lajati* ige viszont ’na’ elöljárós accusativust. Ennek azonban a magyarban a sublativusi viszonyrag felel meg, amelynek elsődlegesen helyviszonyt kifejező jelentése van.

9.	11.	Amikor kiment, becsapta az **ajtót.**	zalupio je vrata
	24. *	Amikor kiment, becsapott az **ajtóval.**	zalupio je vratima

A 9. feladat mélyszerkezetét a szerbben kétféleképpen lehet kifejezni, a megszokottabb az, amikor az igéhez instrumentalis járul. És éppen ez a szerkezet hat ki néha negatívan a magyar mondatalkotásra, mert a *becsap* ige vonzata tárgy, nem pedig eszközhatározó.

10. 33. * A tanító megbeszélte a tanulókkal a **kirándulásról.** dogovorili su se o izletu
38. A tanító megbeszélte a tanulókkal a **kirándulást.**

A *meg* igekötő a magyar igéket befejezetté teszi, de a [+totális] jegyet is magában hordozza, ami azzal a következménnyel jár, hogy az objektumnak tárgyesetbe kell kerülnie. A szerbben a kommunikációt kifejező igék (amennyiben a beszédtémát szeretnénk hangsúlyozni), o elöljárós lokativusi esettel egészülnek ki. Ennek a szerkezetnek a magyarban a delativusi viszonyrag felel meg. A magyarban is, amennyiben partitívusi viszonyról van szó, a beszéd tárgyára való utaláskor ezt a viszonyragot használjuk: *beszél valamiről.* Az igekötő megléte ezt azonban nem teszi lehetővé, de a szerb nyelv hatására néha előfordul a delativus a *megbeszél* ige vonzataként.

11. 35. * **Anyunak** zavar a hangos zene. mami smeta glasna muzika
38. **Anyut** zavarja a hangos zene.

A tizenegyedik mondatpárban a mélyszerkezeti experiens a szerbben a rá jellemző dativusi esetben áll, és ez olykor negatívan hat a magyar mondat szerkesztésére, mert a magyar *zavar* ige nem dativust, hanem tárgyesetet vonz.

2. táblázat A második feladatcsoport eredménye – %

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
A	**8.**	86,44	95,45	64,44	86,95	85,71
	9.	79,66	90,90	75,55	86,95	87,85
	10.	74,57	90,90	77,77	91,30	87,75
	11.	83,05	95,45	71,11	86,95	71,42

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
B	**8.**	0	0	4,44	0	0
	9.	3,38	0	0	2,17	0
	10.	5,08	2,27	2,22	2,17	2,04
	11.	3,38	2,27	2,22	2,17	4,08

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
X	**8.**	8,47	0	17,77	2,17	6,12
	9.	5,08	6,81	8,88	2,17	0
	10.	15,25	4,54	8,88	4,34	6,12
	11.	6,77	0	17,7	10,86	18,36

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
Y	**8.**	3,38	4,54	13,33	10,86	8,16
	9.	10,16	2,27	15,55	8,69	10,20
	10.	3,38	0	11,11	2,17	4,08
	11.	3,38	2,27	8,88	0	6,12

A fenti adatok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nincs nagy eltérés a százalékokban. Ezt a feladatcsoportot a legjobban az újvidéki diákok oldották meg, valamivel gyöngébbek voltak a szabadkaiak, bár ők sem kimondottan a téves megoldások mellett döntöttek, inkább bizonytalanság mutatható ki náluk, mivel a helyes mondatok mellett a téveseket is használják, vagy pedig egyiket sem a felkínáltak közül.

A harmadik feladatcsoportot azok a mondatok alkotják, amelyekben a szerb és magyar igék egyaránt határozókat vonzanak, de azok különböznek.

12. 3. * **Kutyájáról** nem sokat törődik. ne brine se o svom psu
10. **Kutyájával** nem sokat törődik.

A 12. mondatpárnál a helyes magyar mondatban eszközhatározói rag áll, a tévesben pedig delativus, amely a szerb nyelvben – amint már említettük – az o elöljárós lokativusnak felel meg. Ezt a feladatot a legrosszabbul a szabadkai és az újvidéki tanulók oldották meg, míg a kishegyesiek elég biztosak voltak az eszközhatározói megoldás helyességében.

Aggasztó az eredmény a többi három mondatpár esetében, éspedig bizonyos kivételekkel majdnem minden helységben, ami arra enged következtetni, hogy az interferenciajelenség az ilyen jellegű mondatstruktúráknál kifejezettebb. Itt még az igeragozás

sem segíti a tanulókat a helyes vonzatok megválasztásában, mint ahogy az az előző csoportnál megvolt.

13. 12. A bimbó **virággá** fejlődött.
25. * A bimbó **virágba** fejlődött. pupoljak se razvio u cvet

14. 14. A **nyakába** akasztotta a láncot.
26. * A **nyaka köré** akasztotta a láncot. okačio je lanac oko vrata

15. 32. Mindig apró **dolgokon** veszünk össze.
34. * Mindig apró **dolgok körül** veszünk össze.
uvek se svađamo oko sitnih stvari

A szerb elöljárós szerkezetek hatására a magyarban gyakran használunk névutókat akkor is, amikor a helyes megoldás valamilyen viszonyragot követel meg (ld. a 14. és 15. mondatpárt. Az előbbi – a 14. – egyébként a teszt legrosszabban megoldott feladatát képezi).

3. táblázat A harmadik mondatcsoport eredménye – %

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
A	**12.**	67,79	50	48,88	80,43	59,18
	13.	35,59	75	75,55	67,39	77,55
	14.	33,89	36,36	26,66	60,86	24,48
	15.	71,18	43,18	57,77	89,13	85,71

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
B	**12.**	6,77	27,27	11,11	2,17	4,08
	13.	23,72	13,63	0	8,69	4,08
	14.	15,25	25	20	10,86	22,44
	15.	6,77	25	4,44	0	0

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
X	**12.**	13,55	15,90	20	10,86	24,48
	13.	33,89	6,81	17,77	10,86	12,24
	14.	44,06	29,54	35,55	21,73	34,69
	15.	10,16	29,54	17,77	8,69	12,24

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
Y	**12.**	11,86	6,81	17,77	6,52	10,20
	13.	6,77	4,54	6,66	13,04	6,12
	14.	5,08	6,81	15,55	6,52	16,32
	15.	6,77	0	17,77	2,17	2,04

A negyedik, az utolsó feladatcsoportot azok a mondatok képezik, amelyekben helyhatározói vonzatok fordulnak elő. Ezek a vonzatok gyakran az elsősorban irányhármasságra utaló (el-, rá-, hozzá-) igekötőktől függnek.

16. 2. Nem titkolom el az igazságot az **apámtól.**
7. * Nem titkolom el az igazságot az **apámnak.**
ne tajim istinu ocu

17. 8. A bácsi rákiáltott a gyerekre.
16. * A bácsi rákiáltott a gyereknek. viknuo je detetu

18. 9. * Csodálkoztunk a **pajtásodnak.** čudili smo se prijatelju
15. Csodálkoztunk a **pajtásodon.**

19. 21. * Később hozzáfogtam a feladat **megoldásának.**
rešavanju zadataka
28. Később hozzáfogtam a feladat **megoldásához.**

20. 37. * A tanár elküldte, hogy jelentkezzen az **igazgatónak.**
da se javi direktoru
xy. A tanár elküldte, hogy jelentkezzen az **igazgatónál.**

4. táblázat A negyedik feladatcsoport eredménye – %

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
A	**16.**	67,79	70,45	57,77	76,08	79,59
	17.	83,05	95,45	68,88	89,13	91,83
	18.	71,18	84,09	68,88	84,78	77,55
	19.	40,67	70,45	33,33	50	26,53
	20.	54,23	43,18	48,88	84,78	55,10

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
B	**16.**	6,77	13,63	13,33	0	0
	17.	1,69	0	6,66	4,34	0
	18.	1,69	0	4,44	4,34	0
	19.	1,69	9,09	6,66	2,17	2,04
	20.	5,08	38,63	13,33	2,17	8,16

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
X	**16.**	13,55	11,36	11,11	4,34	12,24
	17.	8,47	0	4,44	2,17	4,08
	18.	10,16	13,63	8,88	6,52	10,20
	19.	55,93	18,18	53,33	47,82	69,38
	20.	30,50	15,90	31,11	10,86	36,73

Felelettíp.	Mondat	Péterréve	Újvidék	Szabadka	Kishegyes	Temerin
Y	**16.**	10,16	4,54	15,55	19,56	6,12
	17.	5,08	4,54	17,77	4,34	2,04
	18.	13,55	2,27	17,77	4,34	10,20
	19.	1,69	2,27	6,66	0	2,04
	20.	6,77	2,27	4,44	0	0

Ezt a feladatcsoportot átlagban a szabadkai tanulók oldották meg legrosszabbul. A helyes válaszok aránya itt csak 55,54%. A legjobban a kishegyesi diákok válaszoltak (76,95% helyes válasz). A leggyöngébben megoldott feladat az utolsó előtti mondatpár, ami eléggé meglepő, mert a *hozzá* igekötő, amely elsődlegesen helyviszonyt fejez ki, az allativusi viszonyrag használatát vonzza, s ez nem kellene hogy gondot okozzon, mert azok alakja is nagyon hasonló. A fenti példában azonban a szerb nyelv hatása abban nyilvánul meg, hogy allativus helyett dativus fordul elő, mert a szerb ekvivalens ige elöljáró nélküli dativust vonz. Hozzá kell ehhez még fűzni, hogy a téves mondaton kívül gyakran használják a tanulók a helyes mondatstruktúrát is, így ez a tény a B-vel jelölt számokat nagymértékben mérsékeli, enyhíti.

Összegezzük most még egyszer a teszt eredményeit! A legtöbb a helyes válasz, mégpedig 3479 A típusú felelet van, tehát az összes mondatok 71,77%-a:

A	Péterréve	802	67,95%
	Újvidék	664	75,46%
	Szabadka	555	61,65%
	Kishegyes	755	82,06%
	Temerin	703	71,73%
Összesen		**3479**	**71,77%**

Néhány feladatot a diákok megoldatlanul hagytak, ezeket 0-val jelöltük (a mondatok nem egész 0,5%-a, összesen 41 a 9720 mondat közül). Legnagyobb százalékban a 7. kérdésre válaszoltak helyesen a tanulók, éspedig Péterrévén, Szabadkán, Temerinben, Kishegyesen viszont a 17.-re. Az egész tesztben csak egyetlen egy feladatot oldottak meg a gyerekek 100%-ban, éspedig az 1. számút. Legkevesebb helyes válasz a 14. és a 19. feladatra érkezett. Érdekes, hogy a 7. feladatot éppen azért iktattuk be, mert a jelenség Újvidéken figyelhető meg. Az eredmény is azt mutatja, hogy a szóban forgó mondatpár kapcsán legnagyobb mértékben itt és Szabadkán válaszoltak tévesen vagy bizonytalanul, de nem olyan arányban, ahogy azt vártuk.

Összesen 277 B típusú válasz van, illetve a megoldások 5,75%-a:

B	Péterréve	70	5,93 %
	Újvidék	88	10,01 %
	Szabadka	53	5,89 %
	Kishegyes	28	3,08 %
	Temerin	38	3,88 %
Összesen		**277**	**5,75 %**

Tévesen legtöbben a 14. kérdésre válaszoltak, ami összesen 10%-ot tesz ki, s ez várható is volt. Leginkább Szabadkán, Kishegyesen és Temerinben válaszoltak így a diákok. Újvidéken a téves válaszok csúcsát a 20. feladat tartja (17 téves válasszal), Péterrévén pedig a 13. feladat (14 téves válasszal). Legkevesebb téves válasz az 1. feladatra érkezett, majd a 6., 8., 9., 15., 17. és 18. feladat következik.

Az X-szel és Y-nal jelölt felelettípusok legjobban mutatják a tanulók bizonytalanságát és a szerb nyelv lehetséges hatását a magyarra az igevonzatok használata terén.

Az X-szel jelölt feleletek azt jelzik, hogy a diák a helyes és a téves mondatokat egyaránt használja. 692 ilyen felelet van, ez az összes válaszok 14,25%-a:

X	Péterréve	197	16,68%
	Újvidék	94	10,64%
	Szabadka	159	17,65%
	Kishegyes	79	9,66 %
	Temerin	163	16,62%
Összesen		**692**	**14,25%**

A legtöbb X típusú felelet a 19. feladatra vonatkozik, éspedig Péterrévén, Szabadkán, Kishegyesen és Temerinben (összesen 113), a 7. feladatra pedig legkevesebben válaszoltak ily módon a gyerekek.

Egyik megoldást sem választották a tanulók 363 mondat esetében, ami 6,24 %-ot tesz ki:

Y	Péterréve	94	7,27%
	Újvidék	29	3,30%
	Szabadka	120	13,32%
	Kishegyes	50	5,43%
	Temerin	70	7,14%
Összesen		**363**	**6,24%**

Az Y felelettípusnál a kép igen tarka. Így pl. az 1. feladatra Szabadkán és Temerinben a legtöbben válaszoltak úgy, hogy sem a helyes, sem a helytelen mondatot nem használják, Újvidéken viszont senki sem válaszolt ily módon.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a szerb nyelv hatása az igevonzatok terén jelentős. Jegyezzük meg azonban, hogy az eredmények alakulásában a lakosság nemzetiségi összetételének is van jelentősége, mert a feladatok megoldásában a kishegyesi tanulók voltak a legsikeresebbek, ahol a legtöbb ma-

gyar él. Utána következik Temerin és Újvidék (az utóbbi helységben a magyarok száma elég kicsi), és végül Péterréve és Szabadka. Újvidéken ez az aránytalanság a művelődési és oktatási intézmények jelenlétével és a pedagógusok önfeláldozó munkájával magyarázható, Szabadka helyezése viszont meglepő.

Egy másik projektum keretében, az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola és a zentai Stevan Sremac Általános Iskola – Emlékiskola felső tagozataiba járó, valamint a szabadkai Széchényi István Általános Iskola ötödikes és hetedikes tanulóinak magyar dolgozatfüzeteit néztem át. Ezúttal csak a már szóban forgó problémakörre térek ki: az igevonzatokkal kapcsolatos hibákra. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon mindig szerb hatásról van-e szó, vagy olyan nyelvhelyességi hibákról, amelyeket a szerb nyelvtől függetlenül követnek el a diákok. Sőt, vannak olyan nyelvi vétségek is, amelyek a határon túl, az anyaországban is előfordulnak. Olykor az is felvetődik, hogy egyáltalán hibáról van-e szó, vagy pedig nyelvrendszerbeli változás történt, s a még nemrég vétségnek számító jelenség már elfogadhatóvá vált odaát Magyarországon, mi pedig még mindig hibának könyveljük el őket. Így például, néhány budapesti nyelvész nyelvi érzékét nem sérti az, amennyiben a *meg* igekötős *kérdez* igét tárggyal és egy alárendelt mellékmondattal egészítjük ki, más (szintén magyarországi) nyelvészek viszont határozottan állították, hogy bizony ez helytelen:

Megkérdeztem a barátomat, hogy hány óra van. (NS)[3] (helyesen: a barátomtól)

Mérgesen kérdezett meg apám. (NS) (engem helyett tőlem)

A *kérdez* ige ugyanis háromváltozós predikátumfüggvény, amelynek a vonzatstruktúrája váltakozhat. Az egyik argumentum megváltoztatása magával vonja a másik módosítását is:

valaki kérdez valakitől valamit – pl: kérdezi a tanulótól a leckét

valaki kérdez valakitől + M – pl: kérdezi a lányától, hogy mikor jön haza

de: valaki kérdez valakit valamiről – pl: kérdezi az apát a fiáról

3 A zárójelben előforduló jelzések a példamondataim forrásául szolgáló városok rövidítéseit jelölik: NS – Újvidék, SU – Szabadka, Z – Zenta.

Amennyiben igekötős a *kérdez* ige, akkor az első vonzatstruktúra érvényes, hacsak nem valakinek a véleményét kérjük ki valamiről, ilyenkor az accusativusi vonzat is elfogadható.

A „valaki (meg)kérdez valakit + mellékmondat" szerkezet téves volta mellett szól az a tény, hogy kettős tárggyal lenne dolgunk, mivel az a mondatrész, amelyet a mellékmondat kifejt, szintén tárgy:

* Azt kérdezi a lányát, hogy mikor jön haza.

Azt kérdezi a lányától, hogy mikor jön haza.

Továbbá, szerb hatást vélünk felfedezni a tárgyrag használatában a terminativusi viszonyrag helyett a következő mondatokban:

...két hetet nem fogsz kimenni játszani. (NS) (két hétig)

...nećeš izaći da se igraš dve nedelje

...csak egy évet járok ebbe az iskolában. (NS) (csak egy éve járok...)

...u ovu školu idem tek godinu dana.

De nézzünk még néhány példát a vonzattévesztésre! A *hallgat* ige a szófogadás jelentésben sublativusi viszonyragot vonz, nem pedig accusativust, mint ahogy azt a szerb *poslušati* ige teszi.

...milyen hülye vagyok, mert nem hallgattam meg őket. (NS) (helyesen: nem hallgattam rájuk)

...kako sam luda što ih nisam poslušala.

Külső helyviszonyt jelölő viszonyragok a magyarban olykor belső helyet is jelölhetnek. S bár néha ez a szerbben is így van (pl. ona je na fakultetu), megtörténik, hogy a két nyelvben nem ugyanolyan esetekben fordul elő ez a kivétel, s ilyenkor a szerb nyelv mintegy megerősítésként hat a magyar téves megoldásokra:

...felszállok az autóbuszba. (NS) (helyesen: autóbuszra)

...ušla sam u autobus

A Magyarországban volt egy király. (NS) (helyesen: Magyarországon élt egy király.)

Bio je jedan kralj u Mađarskoj...

Helyviszonyt jelent a *valamivel átellenben,* illetve a *valamivel szemben* szerkezet is, amelyet a *preko puta* od struktúra hatására a diák rosszul, ablativusi viszonyraggal helyettesít.

Az ablaktól szembe van egy fa. (NS) (az ablakkal szemben)
Preko puta od prozora ima jedno drvo.

A *titkol* ige vonzatstruktúrájában egy személyragos határozószó fordul elő második vonzatként, a példában viszont ablativusban levő személyes névmással találkozunk:

...valamit biztos titkolok tőle... (NS) (előtte, előle)
...nešto sigurno krijem od njega.

A *befejez* ige a magyarban accusativust vonz, a szerbben pedig alternatív megoldásként instrumentalis szerepel, s éppen ez befolyásolhatta tévesen tanulónkat a '–val/vel' rag használatában.

...mintha örökre befejeztem volna az iskolával. (NS) (befejeztem volna az iskolát)
...kao da sam zauvek završila sa školom.

A szerb partitivusi genitivus ekvivalenseként a magyarban elativusi viszonyrag fordul elő, ezért használhatta a diák a névutós névszó helyett a '–ból/ből' ragot, bár nem biztos, hogy kimondottan ez befolyásolta, lehet hogy csak véletlen „nyelvbotlásról" van szó:

Mikor a lábát kezdte lógatni az eső, mindenki az emberekből elment. (NS) (az emberek közül mindenki)

A *megházasodik* értelemben használt *(el)vesz* ige a magyarban '–ul/ül' ragos főnevet vonz, de az alábbi mondatban szerb hatásra translativusi-factivusi viszonyrag fordul elő:

Jöttek sokan hogy asszonnyá vegyék. (NS) (helyesen: feleségül)
Došli su mnogi da je uzmu za ženu.

A következő példában pedig szerb analógiára a személyragos határozószó helyett causalisi esetben levő szemlélyes névmás szerepel:

Most már muszáj mennünk, késő van és otthon idegeskednek érted. (NS) (helyesen: miattad)
Moramo ići, kasno je, kod kuće se brinu za tebe.

A *reménykedik* ige sem ebben az esetben (causalisban) vonza argumentumát, hanem '–ban/ben' ragos főnév alakjában:

Apu barátjai egy kicsit feljebb mentek reménykedve a jobb kapásért. (SU) (helyesen: jobb kapásban reménykedve, vagy pedig a jobb kapás reményében)

Očevi prijatelji su otišli malo uzvodno nadajući se boljem ulovu.

A *felesel* ige vonzata a magyarban az Értelmező szótár szerint instrumentális, a szerb nyelvű fordítói ekvivalensének viszont dativus, ez késztethette diákunkat arra, hogy ezt az esetet válassza:

...az ismeretlen járókelőknek ne kezdjek el feleselni (valakivel) (SU)

...da ne protivurečim/odgovaram prolaznicima.

A magyarban az igekötő az, amely gyakran kihat az ige vonzatstruktúrájára. Így pl. a *hozzá-* igekötő allativusban vonza a főnevet, nem pedig inesivusban, a *bele-* pedig illativust követel meg és nem sublativust, ahogy az az alábbi mondatokban előfordul:

...azok is hozzájárulnak mindenféle betegség szétterjesztésében. (NS) (helyesen: szétterjesztéséhez)

...i oni pomažu u širenju svakakvih bolesti

...a népek is belesegítenének a tisztaság megvigyázására (NS) (helyesen: megvigyázásába, illetve megőrzésébe)

...i stanovništvo će doprineti očuvanju čistoće.

Állandó határozóként középfokú melléknevek, számnevek, határozószók mellett ablativusi eset helyett a magyarban adessivust használunk:

Az orrom hegyétől alig láttam tovább (SU) (helyesen: az orrom hegyénél)

Nisam video dalje od nosa.

Tőle még keresve sem találhatnánk jobbat (SU) (helyesen: nála)

Od njega, ni da tražimo, ne bismo našli boljeg.

Eléggé könnyű volt, úgy, hogy nem tartott többet három órától (NS) (helyesen: nem tartott tovább három óránál)

Bilo je dosta lako, tako da nije trajalo duže od tri sata.

Bár nem igenvonzatról van szó, hanem főneves szerkezetről, jellemző a következő példa. A szerbben ugyanis amikor valamilyen ételt készítünk, akkor az alábbi szerkezetek fordulnak elő: *jelo sa...,* és *jelo od...* A magyarban csak az első változat elfogadható, tehát a következő mondat csakis szerb hatásra vall:

Tibor nekem adta a szendvicsét, mert halpástétomtól volt... de a huncut. Nem akarja megmondani mitöl van. Oszt én nem szeretem a halt, nem még hogy a halpástétomot (NS) (halpástétomos, mivel van)

Tibor mi je dao svoj sendvič, jer je bio od tunjevine... ali deran. Nije mi hteo reći sa čim je. A ja ne volim ni ribu, a kamoli paštetu od tunjevine.

Szerbből történő tükörfordítással született a következő mondat is:

...tanárok, ... akik szigorúak voltam felém. (NS) (helyesen: irántam vagy velem szemben)

...nastavnici ... koji su bili strogi prema meni.

A példákat nem folytatjuk, ennyi is elegendő, hogy megállapíthassuk: a szerb nyelv hat az általános iskolás gyerekek mondatszerkesztésére, bár ez a hatás nem mondható olyan arányúnak, mint amilyen az a lexika szintjén tapasztalható. Az, ami bennünket e téren aggaszthat, a tanulók bizonytalansága az egyes szerkezetek helyességében, illetve helytelenségében. Gyakori ugyanis az az eset, hogy kötetlen beszélgetés során a gyerek téved, de amikor rákérdezünk, hogy ezt helyesen mondta-e, legtöbbször kijavítja magát, tehát ismeri a helyes szerkezetet. Félő azonban, hogy mivel ez az önszabályozás már amúgy is csökkentett mértékű, később, amikor még nagyobb környezetnyelvi hatásnak lesz kitéve, a tévedések is – mind gyakorisági mind súlyossági szempontból – fokozódnak. Ezért a problematikusnak mutatkozó struktúrákra jobban oda kellene figyelniük a gyakorló pedagógusoknak, és felhívni a tanulók figyelmét a két nyelv rendszerében mutatkozó különbségekre, hogy tudatosodva bennük, azok ne okozzanak számukra komolyabb gondot az anyanyelvükön való szép, szabatos fogalmazás során.

Melléklet: Teszt, amelyet a tanulóknak ki kellett tölteniük.

Így mondanád-e? Karikázd be a választ!

1. Száz dinárt tartozik a barátjának.	igen	nem
2. Nem titkolom el az igazságot az apámtól.	igen	nem
3. Kutyájáról nem sokat törődik.	igen	nem
4. A kutya megugatott a sok autóra.	igen	nem
5. Száz dinárral tartozik a barátjának.	igen	nem
6. Amikor felém közeledett, kitértem őt.	igen	nem
7. Nem titkolom el az igazságot az apámnak.	igen	nem
8. A bácsi rákiáltott a gyerekre.	igen	nem
9. Csodálkoztunk a pajtásodnak.	igen	nem
10. Kutyájával nem sokat törődik.	igen	nem
11. Amikor kiment, becsapta az ajtót.	igen	nem
12. A bimbó virággá fejlődött.	igen	nem
13. A gyereket könyörögte, hogy jöjjön ki.	igen	nem
14. A nyakába akasztotta a láncot.	igen	nem
15. Csodálkoztunk a pajtásodon.	igen	nem
16. A bácsi rákiáltott a gyereknek.	igen	nem
17. Harcsára horgászott, de nem fogott semmit.	igen	nem
18. A kutya megugatta a sok autót.	igen	nem
19. Amikor felém közeledett, kitértem előle.	igen	nem
20. A gyereknek könyörgött, hogy jöjjön ki.	igen	nem
21. Később hozzáfogtam a feladat megoldásának.	igen	nem
22. Nem szép ha valakit hazudunk.	igen	nem
23. Takarékoskodnunk kell az árammal.	igen	nem
24. Amikor kiment, becsapott az ajtóval.	igen	nem
25. A bimbó virágba fejlődött.	igen	nem
26. A nyaka köré akasztotta a láncot.	igen	nem
27. Harcsát horgászott, de nem fogott semmit.	igen	nem
28. Később hozzáfogtam a feladat megoldásához.	igen	nem
29. Nem szép, ha valakinek hazudunk.	igen	nem
30. Takarékoskodnunk kell az áramot.	igen	nem
31. Engem is fáj a fejem.	igen	nem
32. Mindig apró dolgokon veszünk össze.	igen	nem
33. A tanító megbeszélt a tanulókkal a kirándulásról.	igen	nem
34. Nekem is fáj a fejem.	igen	nem
35. Anyunak zavar a hangos zene.	igen	nem
36. Mindig apró dolgok körül veszünk össze.	igen	nem
37. A tanár elküldte, hogy jelentkezzen az igazgatónak.	igen	nem
38. A tanító megbeszélte a tanulókkal a kirándulást.	igen	nem
39. Anyut zavarja a hangos zene.	igen	nem
40. A tanár elküldte, hogy jelentkezzen az igazgatónál.	igen	nem

„Arra, hogy mi az értelme annak, hogy egy nép saját nyelvét beszéli, és mi az értelme annak, hogy mi magyarul beszélünk, éppoly kevéssé lehet ésszerűen válaszolni, mint arra, hogy mi az értelme annak, hogy egyáltalán élünk. Itt valami titok kezdődik.”

Kosztolányi Dezső

Rajsli Ilona

Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében

1. Bevezetés

1. Az attitűd a társadalom-lélektan alapfogalma, szűkebb értelemben beállítottságot, adott jelenségekkel, eseményekkel szemben tanúsított magatartást jelent. A nyelvi attitűd a beszélő szubjektív viszonyulása a nyelvhez, nyelvi beállítottsága. Fontos a nyelv megválasztásában, azon belül a megfelelő nyelvváltozat kiválasztásában. A nyelvi attitűdöt meghatározó tényezők többek között: a presztízshatások, melyek az egyént állandóan érik, a beszélő nyelvi, illetve nyelvhez kapcsolódó ismeretei, hiedelmei, anyanyelvi és általános műveltsége, a környezet szokásai, véleménye. A nyelvi attitűdök nem nyelvi alapúak, hanem társadalmi eredetűek (vö. KISS 1995; 136.)

A nyelvi beállítottság kérdése igen sokrétű; ide tartozik a többi között a presztízs és stigma kérdésköre, a nyelvi értékítélet, a nyelvi sznobság kérdése. A nyelvi attitűdök egyikét az anyanyelvhez és más nyelvekhez való viszonyulás képezi. Említsük csak meg a magyar nyelv megtanulhatatlanságának a hiedelmét, az angol nyelv óriási presztízsét stb. Az egy nyelven belüli nyelvváltozatokhoz való viszonyulás is fontos attitűdféle: ide tartozik például az, hogy vidékenként milyen a nyelvjárások értékelése, hol beszélnek legszebben, milyen a nyelvrokonság iránti vélemény stb.

Az anyanyelvhez normális esetben pozitívan viszonyul a beszélő. Ennek megváltozása a Kárpát-medencei magyarság esetében befolyásolhatja a magyar nyelv jövőjét is. Az anyanyelven belül a köznyelvi változatnak van mindenképpen tekintélye, presztí-

zse, így a magyarországi szociolingvisztikai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a nem köznyelvi változatoknak, különösen a nyelvjárásoknak negatív a megítélése, azaz stigmatizáltak. Hogy mindez hogyan érvényesül a kisebbségi környezetben, azt eddig rendszeres vizsgálattal nem kutatták. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat szerzői a nyelvi attitűd kérdéseit főként a kétnyelvűség kérdéskörén belül maradva érintik (l. Göncz 1999; Lanstyák 2000). Kizárólag ezzel a célzattal, valamint a középiskolások korcsoportjára szűkítve a figyelmet Sándor Anna végzett attitűd-vizsgálatot egy felvidéki mikroközösségben, a Nyitra járási faluban, Kolonban. (Sándor 2001; 87–95.)

2. Az elmúlt időszakban többfajta típusú és eltérő hatókörű felmérés keretében arra voltunk kíváncsiak: hogyan vélekednek a vajdasági magyar középiskolások és egyetemisták a vajdasági magyar nyelvről, milyen a viszonyulásuk az anyanyelvjárás, illetve a regionális köznyelv iránt, hogyan tekintenek a kétnyelvűségből eredő hatásokra, milyenek a nyelvi mintáik. E felmérések sorából való *Sütő Erikának* a topolyai gimnáziumban végzett kérdőíves adatgyűjtése, amelyben főként a fiataloknak a nyelvjárások iránt kialakított véleményét kutatta, valamint a tanulók nyelvjárásiasságának a fokát mérte fel. Ide sorolható továbbá a Magyar Tanszék negyedéves nyelvész-hallgatóinak az egyetemisták között végzett vizsgálódása is, amelyben már egy más generáció aktuális témái mellett a magyarországi továbbtanulás kódváltásos nyelvi tapasztalatairól, valamint az attitűd változásáról is új adatokat gyűjtöttek.

A továbbiakban mindenekelőtt a széles körű, Bácska-szerte végzett kérdőíves felmérés eredményeiből merítünk, melyet *Papp György* egyetemi tanár fogalmazott meg és koordinált 2002 tavaszán. E felmérésnek mintegy 246 adatlapját volt módomban áttekinteni: az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumból 29-et, a szabadkai Svetozar Marković Gimnáziumból 14-et, a zentai gimnáziumból 25-öt, a topolyai Dositej Obradović Gimnáziumból 40-et, a topolyai Mezőgazdasági Középiskolából 56-ot, a kanizsai Műszaki Középiskolából 82 kitöltött kérdőívet. Ily módon betekintést nyerhettünk egyrészt abba, hogy az egyes iskolatípusok diákjainál fellelhetők-e eltérő nyelvhasználati attitűdök, másrészt a

területi összevetés ad-e alapot valamilyen következtetés levonásához. Ami a korosztály kiválasztását illeti, a középiskolások attitűdjének vizsgálata mellett az szólt, hogy ekkorra már kialakulnak a nyelvhasználati szokásaik, főként abban az értelemben, hogy milyen kommunikációs helyzetben mely nyelvváltozatot használják, továbbá szélesebb látókörrel, több tapasztalattal tudnak a nyelvi attitűd sokféle kérdéséről kiforrott véleményt mondani. Elvárásainkat sok esetben megcáfolták a kapott eredmények: rendkívül kevés a nyelv elméleti kérdéseit bár valamennyire ismerő középiskolás; még azoknak a diákoknak a nyilatkozatai között is sok a nyelvi babonára, előítéletre emlékeztető vélemény, akik egyáltalán hajlandóak voltak bővebben nyilatkozni, tehát érdeklődőn, pozitívan fogadták a felmérést. A fiatalok érdektelen, közömbös viszonyulásáról alább szólunk.

3. Az attitűd-vizsgálat eredményeinek felvázolása és értékelése előtt néhány olyan körülmény meglétét, hatását kell megemlítenünk, amelyek a vajdasági magyarság, a vajdasági magyar fiatalok életében az utóbbi időben fokozottabban tapasztalhatók.

3. 1. Nemcsak az itteni, illetve az itthon tanuló fiatalok attitűdjét kell nyomon követni, hanem a Magyarországra átkerült, ott továbbtanuló diákok metanyelvi reakcióit, az ebből eredő nyelvi következményeket is vizsgálni kell.

E jelenségek meglétére és a kellő odafigyelés hiányára már az 1993-ban Budapesten megtartott 6. Élőnyelvi Konferencián felhívtam a figyelmet (l. Rajsli 1995; 299–305.).

Akkor még a maihoz viszonyítva jóval kisebb volt a Magyarországon tanuló vajdasági diákok száma, s mások voltak a társadalmi-politikai körülmények is. Azóta sok minden megváltozott. Egyrészt rohamosan megnőtt az említett fiatalok csoportja, közülük sokan a jól ismert okok miatt kényszerpályaként választották az egyetemi, főiskolai közeget – nem voltak rá felkészülve; s így e körülmények folytán sokuknak akadt mind nyelvi, mind lélektani szempontból negatív tapasztalata. Másrészt felzárkózott ide egy másik korcsoport is – a már a középiskolát is Magyarországon végző diákok csoportja. Míg a vajdasági középiskolák lassan elsorvadnak, tizenévesek százai vállalják az utazás és az ingázó, „kétlaki" életmód minden nyűgét. Ez utóbbi jelenség nyelvi és

nem nyelvi következményeit eddig senki sem mérte fel a dolog komolyságának megfelelően.

Ez az ingázás, „kétlaki" életmód többek között a nyelvhasználathoz való viszonyulásra is nagyban kihat.

3. 2. Félő, hogy elitista presztízskérdéssé válik a magyarországi középiskolai továbbtanulás ügye; olyan elvi kérdéssé, amelyben már nem is a 14-15 éves kamaszgyerekek érdeke a fontos, hanem a közösségben eluralkodó divat. Felmerül természetesen a magyarországi és az otthoni középiskolai oktatás minőségének párhuzamba állítása, mérlegelgetése is – miközben éppen a legfontosabb dolog: a gyerek érdeke szorul háttérbe. Nem feladatunk e kérdéskör taglalása, ám a nyelvi attitűd változásaira e társadalmi folyamatok sűrűjében is találunk lehetséges magyarázatot.

3. 3. A magyar anyanyelven tanuló itthon maradt fiatalokra is hatással van az, hogy az anyanyelv használati tere mindjobban redukálódik. Vajdaság-szerte beszűkülnek a magyar fiatalok minőséges kultúrterei, publikációs lehetőségei; de vonatkozik ez a médiában való részvételre, s minden olyan megszólalási módozatra, ahonnan beleszólásuk lenne saját sorsuk alakításába.

Mindezek fényében a *környezet nyelvi hatásának* fogalmát, kategóriáját is ki kell szélesítenünk; nemcsak kizárólag a környezetnyelvi, a kétnyelvűségből eredő hatásokra, attitűdreakciókra gondolunk immár, hanem egy jóval összetettebb, szélesebb spektrumú környezeti hatást kell látnunk a fiatalok válaszai, nyilatkozatai mögött.

2. A középiskolások nyelvi attitűdjének vizsgálata

A fent említett felmérések során nyert hatalmas adatmennyiségnek még nem készült el teljes áttekintése, ám az egyes szegmentumok összegzése is sok tanulsággal jár. Az alábbiakban azokat a tapasztalatokat foglalom össze, amelyeket a következő kérdésre válaszoltak: *Mi a véleményed a vajdasági magyar nyelvről, nyelvhasználatról?*

Véleményeikben, megítélésükben gyakran összeolvadnak az egyes nyelvi jelenségek iránti viszonyulás határai; egyazon mondatba nyelvhelyességi, nyelvjárási, ugyanakkor a nyelvi magatar-

tás egyes szempontjai is bekerülnek. Pl. az egyik vélemény kommentárjaként a telefonon való bemutatkozás fontosságát hangsúlyozza az egyik újvidéki gimnazista. Véleményalkotásuk során inkább spontán módon és a tapasztalatokra építve kerülnek elő a nyelvhasználat egyes elméleti, de főként gyakorlati elemei.

Mindenekelőtt jelentős különbség érezhető az egyes iskolatípusok diákjainak attitűdje között. Az amúgy is erősödő érdektelenség a hároméves műszaki, illetve szakközépiskolákban ijesztően nagy; de érezhető a gimnáziumokban is. Még az azonos iskolatípusok anyaga között is található érdekes különbözőség, tendencia; ugyanakkor nyomon követhető néhány kiemelkedő magyartanár „pozitív nyoma"; egyszóval izgalmas, új adatokhoz jutottunk ezekből a kérdőívekből.

Eltekintve most a sokféle lehetséges osztályozás és összehasonlítás felsorolásától, a vajdasági középiskolások nyelvi értékítéletének a következő alaptípusait kaptuk:

– közömbös;
– elfogadó-jóváhagyó;
– elítélő;
– bíráló és önbíráló;
– összehasonlító típus.

Mindegyik típust tovább lehet árnyalni, belső csoportosítást végezni.

Közömbös viszonyulás: megítélésem szerint a lehető legveszélyesebb attitűdtípus, hátrányosabb mindegyik más típusnál, hiszen az egyén olyannyira nem érzi magáénak a témát, hogy nem hajlandó vele foglalkozni. Leggyakrabban a szakközépiskolás fiataloknál tapasztalható, közülük sokan nem válaszoltak a kérdésre, vagy a *„Semmi"* szó a kommentár. A válaszok egy részében némi elmozdulást találunk: *„Nem vagyok nagy nyelvész, vegyes családból vagyok és keveset értek a nyelvekhez.";* a következőben az adatközlő meggondolja magát: *„Nincs különösebb véleményem, szerintem ugyanolyan, mint a magyarországi magyar nyelv, habár egy kicsit szegény a vajdasági magyarok szókincse."* – állítja egy szabadkai fiú.

Elfogadó-jóváhagyó attitűd: ezen belül meg lehet különböztetni több csoportot.

– A fiatalok észlelik anyanyelvük rétegzettségét, érzik a más vidékről érkező társaik nyelvhasználati másságát is, s ezt a maguk módján ki is fejezik.

– Igen gyakran kommentár nélkül állapítják meg a nyelvhasználat milyenségét. Pl. *„A körülményekhez képest megfelelő szinten van”.*

– A környezetnyelv hatását sokan megjegyzik, anélkül, hogy ezzel *elítélő* attitűdöt alakítanának ki; pl.: *„A köznyelvben érződik a szerb hatás”* – jegyzi meg egy újvidéki értelmiségi családból származó diák”; sokuknak véleménye is van erről a témáról: *„Szerintem ellene kellene állni a környező nyelv hatásának”.* Megjegyezhetjük, hogy az ilyen vélemények jóval gyakrabban fordulnak elő az újvidéki középiskolások kérdőívein, mint északibb társaiknál.

– Mint említettük, szóvá teszik a nyelvjárási különbségeket is: „Vannak *olyan személyek, akik tájszólással beszélnek”;* [a vajdasági magyar nyelv] *„Tájszólásokban gazdag”.* Ritkábban fordul elő, hogy megjegyzést is fűznek hozzá: [topolyai diák magyarázata] *„A moravicai osztálytársaimnak jellegzetes kiejtése van. A kólát pl.* (durva túlzással) *kaolának ejtik”.*

– Egyes fiatalok különbséget tesznek a nyelvjárási, illetve regionális hangtani jelenségek között; ezek egy részét elfogadhatónak tartják, más részét megbélyegzik. *„A középzárt »e« használata a legelterjedtebb, de ugyanakkor természetesebb, mint a »mekegés«”; „A középzárt e használata szebbé teszi* [nyelvünket], *de a környezetnyelvi hatás „elcsúfítja”.* Ugyanez a diák viszont már negatív nyelvhasználati jelenségnek tartja a nagymamája szavait: *vella, röggel.*

– Gyakori a következő típus is: *„Én itt élek, tehát nekem ez a természetes, ahogyan mi vajdaságiak beszélünk.”* Vagy csak ennyi: „sajátságos *és természetes”, „Egyéni. Több tájszólás figyelhető meg benne. Nálunk a nyelv máshogy fejlődik, mint Magyarországon.”*

– Nyilvánvalóan a korosztály tipikus önérzetessége, revoltja mondatja a következőket: „Semmi *kifogásom ellene. Senkire nem tartozik, hogy ki hogy beszél.”* A lakonikus értékítéletben: *„Szerintem tökéletesen illik hozzánk”* megfér az öngúny, az azonosulási szándék, s a bölcs belenyugvás egyaránt. Ugyanez a fiú a negatív

nyelvi jelenségek felsorolása helyett az előbbiekkel összhangban megállapítja: *„Nem, szerintem ezek hozzátartoznak nyelvünkhöz.”*

– Már ennél a típusnál is jelentkezik az anyaországi nyelvhasználattal való nagyszámú összevető, összehasonlító minősítés. Egyik részében nem minősítenek, bírálnak, látszólag csak megállapítanak: *„Egyéni. Több tájszólás figyelhető meg benne. Nálunk a nyelv máshogy fejlődik, mint Magyarországon. Látszik.”* Más esetekben véleményezés is található: *„Szerintem elég szép, igaz, hogy nem ejtjük úgy a szavakat, mint a magyarok, de annak ellenére elég jó.”*

– Lehet, hogy külön csoportosítást érdemelne a nagyszámú dicsérő, néha kissé romantikusan magasztaló hangvételű minősítés. Közöttük nagyszámú sztereotip megfogalmazású is van, ami arra utal, hogy a saját meggyőződésen alapuló vélemények mellett a fiatalok ítéletalkotásában a kész sablonként átvett nosztalgiás, eszményítő vélekedések is helyet kaptak. Gyakran fordul elő az ehhez hasonló: „*Mi itt, a Vajdaságban szépen beszélünk.”* Vagy: „Helyesen *használjuk a nyelvet”.* Ritkább esetben a fiatal magyarázatot is fűz a véleményéhez: *„Nekem ez a nyelv tetszik a legjobban, mivel sem nem e-zünk és nem is ő-zünk*.” Ugyanez a diák bírálja a törökbecseieket *„akik könyérrel öszik a möggyet*”, és mintaadó vajdasági magyar írónak Deák Ferencet tartja, *„ő is falun született, és mára már nagyon gazdag a szókincse.”*

– Sok pozitív vélemény szól a zárt *ë* hangról. Pl. *„A középzárt e használata szebbé teszi* [nyelvünket] vagy*: „Megvan a varázsa a középzárt e-nek is ám akkor, ha ezt nem keverik az angollal, szerbbel.”*

– A következő derűs, optimista hozzáállás elvétve fordul elő: *„Minden tájnak megvan a maga nyelvjárása, és ettől igazán színes a magyar nyelv”.*

– Ezen a típuson belül is nagyon gyakran jelentkezik a környezetnyelvi hatás tudatossága, valamint egy bizonyos védekező pozíció kifejezése; pl*.: „Szerintem ellene kellene állni a környező nyelv hatásának”.*

Elítélő attitűd: A vajdasági magyar középiskolások elítélő anyanyelvi attitűdje származhat abból is, hogy iskoláztatásuk folyamán nem ismerkednek meg a nyelv belső rétegződésének, va-

lamint a diglossziának az alapkérdéseivel, valamint eredhet abból is, hogy gyakori a tanárok nyelvjárásellenes magatartása. Így az elítélő attitűd főként a „parasztos”-nak tartott, lenézett nyelvjárásiassággal szemben alakul ki. A városi fiatalok – így alább újvidéki értelmiségi szülők gyerekei – gyakran fogalmaznak a következőképpen: [a vajdasági magyar nyelv] „*Nincs tele tájszólásokkal, ezért tetszik. Egyetlen dolog nem tetszik: az »ö« betűzés* (főleg Bánátban)”, „*A dél-bácskai vidék beszéde tetszik a legjobban. Az »ö« betűzés nem tetszik.”* Egy szabadkai lány véleménye: „Átlagban *rendben van, de a falusi nyelvjárásokat nem igazán szeretem.”* Ugyanő meg is erősíti álláspontját a *mögyök* példával.

– Furcsa ellentmondás tapasztalható néha egyazon adatközlő egymást követő válaszai között. A 19 éves újvidéki gimnazista a „parasztos” kifejezéseket, amikre példákat is említ: *hun, mikó*, *vót, ottan* – kifogásolja, a vajdasági magyar nyelv minősítésekor viszont megjegyzi: „Vannak *benne szép kifejezések.”* Bármit is jelentsen a *szép kifejezés,* általában hiányolható a fiataloknál a fogalmak egzakt megnevezésének készsége.

– Más vidék tájnyelvének a stigmatizálására számtalan példát lehetne említeni; a városi középiskolások lenézik faluról beutazó társaik beszélt nyelvét, így véleményalkotásukban (főként értelmiségi szülők gyerekeinél) azonos előjellel kerülnek egymás mellé a suk/sük ragozás esetei, a rosszul megszerkesztett mondatok és az „elavult tájszólások”.

– Furcsa gondolatmenetű elhárító gesztus érezhető a következőben, amikor a fiatal a negatív nyelvi jelenségek felsorolását így kezdi: „Sajnos *sok olyan embert ismerek, aki tájnyelvi kifejezéseket használ. Nekem ez ellen nincs kifogásom, de lehet, hogy ez másoknak majd aggat.”*

Bíráló, illetve önbíráló hozzáállás: A bírálatba szinte mindig beleérződik bizonyos fokú önkritika is, amit a kiragadott mondatok kevéssé, de a kérdőívek egészének a hangulata messzemenően igazol. Sok az ilyen és hasonló vélemény: ”[a vajdasági magyar nyelv] *„Néhol jó, néhol siralmas”. „Ami a legjobban zavar, az a túlságosan nagy »szerbesítés«. Sokszor a szerb kifejezések helyett elfelejtünk magyar szót használni.”; „Lehetne csiszolni és bővíteni a szókincset, sok az átvett szerb szó, a trágár beszéd.”*

– A bírálat természetszerűen leggyakrabban a környezetnyelv hatásának a következményeit érinti: ”[nyelvünk] *sajnos a szerb nyelv erős hatására elkorcsosodott.”; „El van szerbesedve”, „Hát lassan elveszik a magyar nyelv, manapság mind több helyen csak szerbül beszélnek.”* A bírálat olykor a tanárt is érinti: „Vannak *olyan tanárok, akik elég gyengén tudják kifejezni mondanivalójukat. Legjobban a szerb szavak használata idegesítő egy tanár szájából: pl. szokk, potvrda.”* Ilyen és hasonló megjegyzés igen sok található, nagyszámú példával ecsetelve a bírálat tárgyát.

– Egyes középiskolások rendkívül lesújtóan véleményezték a média nyelvét; pl.: „Olyannyira *degradált nyelvezettel beszélnek, hogy rossz hallgatni.”;* egy enyhébb hangú vélemény: *„vannak, akiknek sehogy se megy a magyar nyelv helyes használata, mégis a beszédből próbálnak megélni (TV, rádió)”.*

A környezetnyelvi hatás után általában a más vidék, helység tájnyelve képezi még a bírálat célpontját: „*Az én falum beszéde még elég helyes, néhány más faluhoz képest”.*

Ennél a típusnál jegyzem meg, hogy a környezetükben tapasztalt negatív nyelvhasználati jelenségek közé sokan besorolták az igénytelenséget, a nemtörődömséget.

Összehasonlító attitűd: a vajdasági magyar nyelv véleményezésére tett felkérés az adatközlők jelentős részénél ösztönösen egy olyan értékrend kialakítását indukálja, amely területekhez, tájegységekhez kapcsolódik. Szerepet játszik ebben az otthonról hozott nyelvi előítélet, lokálpatriotizmus, valamint az új idők szelleme egyaránt.

– Az összehasonlítás történhet esztétikai alapon, de lehet konkrét megokolású is: főként az újvidéki fiatalok véleményét képviselik az alábbi mondatok: „*Itt, Újvidéken, a magyarok nem beszélik olyan szépen anyanyelvüket, mint más kisebb városokban pl. Zentán, Kanizsán, Temerinben*.” Érdemes a felsorolás sorrendjét is megfigyelni. Más vélemény: „Északon *Zenta felé szépen beszélnek, erre már kicsit szerbesen.”*

– A bácskai rész középiskolásai számára a kirívó nyelvjárásiasságot a bánáti *ö-zés* képezi, erre számtalan adatunk van, választékosabb megfogalmazásban csak *„jellegzetesnek tartják a Tiszántúliakat”,* de van, aki nem fogalmaz ennyire burkoltan:

[nyelvünk] *„Nem a legszebb, de elfogadható a bácskai részen, a bánátiról inkább nem beszélek."* Egy másik vélemény: *„szerintem jobban kellene ápolni* [nyelvünket] *területektől függően".* Az előítéleten alapuló bírálat indirekt is lehet: *„Két osztálytársamnak választékos a kifejezésmódja kúlai létükre".*

– Az adatok mintegy harmadában jelentkezik az anyaország nyelvhasználatával történő összehasonlítás. Itt fokozottan szerepet játszanak a nyelvi előítéletek, sztereotip értékítélet-hagyományozódások. Az összehasonlítások egy részében nincs minősítés: *„árnyalatokban különbözik a magyarországi magyar nyelvtől",* ám gyakoribb a következő deklaráció-féle: *„Nekem jobban tetszik a vajdasági magyar nyelv, mint a magyarországi." „Talán jobb, mint a magyarországi".* Másoknál indoklást is találunk; pl. *„Jobb a szókincse, mint a magyarországi magyar nyelvé", „Sokkal jobban tetszik, … mert jobban használják a régies kifejezéseket."* Elgondolkodtató némely megokolás: pl. „*Szebb, praktikusabb, mint a magyarországi beszédstílus". „Szebb, mint a* (magyarországi) *magyar nyelv, de sokkal helytelenebb."*

További példák idézése helyett fel kell itt hívni a figyelmet arra, hogy e területi kettősség viszonylatában a diákok is próbálnak megfelelni az osztódó elvárásoknak; egy zentai 17 éves diáklány vallomása: *„Ha Magyarországon járok, próbálom átvenni az ottani beszédstílust, ami szerintem nagyon helyes."*

Ami a középiskolások attitűdjében egyértelműen elmozdulást jelent a korábbi vizsgálatokhoz képest: ez a vajdasági köznyelvi használat bírálata. Tipikus pl. a következő komor megjegyzés: *„Létezett valaha vajdasági magyar nyelv, de ma már mélyponton van. Durván fogalmazva a nyelvhasználat* (magyar) *egy szerbmagyar keverékké kezdi magát átformálni."* Gyakoriak a pesszimista hangvételű megjegyzések: „*Nincs vajdasági magyar nyelv, a nyelvhasználatban pedig gyakoriak a hibák."* Vagy: *„Szerintem eléggé leromlott, mivel a vajdasági magyar nem cseng olyan szépen, mint más vidéken, ne is beszéljünk a szerb szavak beolvadásáról, ami veszélyezteti a nyelvet."* Egy másik fiatal ezt így magyarázza: *„Kevésbé használatos",* tehát a vajdasági magyar köznyelv használati tereinek beszűkülését jelzi.

3. Az egyetemi hallgatók nyelvi attitűdjének vizsgálata

1. A vajdasági magyar egyetemisták – középiskolás társaikhoz hasonlóan – meglehetősen stigmatizált nyelvi változatnak tartják a nyelvjárásokat. A 2001/02-es tanévben a Magyar Tanszék negyedéves nyelvészcsoportjának tagjai *A fiatalok véleménye a nyelvről* címmel felmérést készítettek a saját környezetükből Újvidékre, Belgrádba, illetve Szabadkára került egyetemisták körében. Az adatközlők Adáról, Palicsról, Zentáról, Horgosról, Novo Orahovóról, Magyarkanizsáról, Topolyáról, Becséről és Ostojićevóról (Tiszaszentmiklós) való fiatalok voltak.

1. 1. A nyelvi attitűddel kapcsolatos első kérdés ez volt: „Mi a véleményed a környezetedben használt nyelvjárásias beszédről?" A következő lehetséges válaszok közül választhattak: a) Fontosnak tartom; b) Szépnek; c) Csúnyának; d) Elítélendőnek; e) Nem foglalkozom vele. Az ezt követő indoklást igénylő felkérés: „Fejtsd ki bővebben, hogy miért tartod fontosnak, illetve elítélendőnek?" szorosan kapcsolódik az előző értékeléshez.

Az egyetemisták meglepően nagy számban (55%) az utolsó felkínált megoldást karikázták be, és az utána következő indoklást sem tartották fontosnak. Ez a jelenség a középiskolás fiatalok attitűdképéhez hasonlóan nemcsak azt jelzi, hogy nincs kiérlelt véleményük, hozzáállásuk, hanem azt is, hogy nem hajlandók foglalkozni létük egy fontos szegmentumával. Elenyésző esetben fordul elő itt bármiféle magyarázat: pl.: „*Nem tartom sem fontosnak, sem elítélendőnek, életünk része és ezt így fogadom el."* Az értékelés másik pólusát az a-val jelölt (Fontosnak tartom) vélemény képezte – előfordulásban is második helyen (31%) –, azzal, hogy itt minden egyes pozitív értékelést követően részletes érvelés is található. Ezekben sok esetben hivatkoznak a fiatalok a hagyományokra, az ősi népi értékekre; pl.: „Fontosnak, *tartom, mivel a sajátos népi jellegzetességek, különös, ritka szavak így megőrződnek." „Fontosnak tartom, hogy megmaradjanak a régi szavak."* Egy esetben a toleráns hozzáállás szép megnyilvánulása olvasható: *„Fontos, mert általa ismerhetünk meg más embereket, szokásaikat, értékeiket.*

Szép a köznyelv is, de igazi »íze« a nyelvjárásnak van." Néhány indoklás azt jelzi, hogy a beszélő tisztában van a nyelvváltozatok használati tereinek determináltságával. Pl. *„Fontosnak tartom, mert a gyökerekhez kötődik az őseink, hagyományaink értékét nem szabad eldobni, de nem helyeslem, hogy csak az otthonról hozott tájbeszédet alkalmazzuk a világ más részein, mert ez megnehezíti, hogy bár egy nyelven beszélünk, de mégsem értjük meg egymást."*

Néhány esetben a fiatalok nem tartották elegendőnek a felkínált véleményalkotási lehetőségeket, s egyféle ambivalens értékelést adtak. Pl. *„f) Nem lehet objektívan megítélni (van ami tetszik, van ami nem)"* vagy egy másik részletezőbb vélemény: *„f) Végül is az eredetünkről árulkodik, nem kell elfelejteni, vagy elhagyni, de azt sem szabad, hogy úgy beszéljünk, hogy a más tájakon élők ne értsék, amit mondunk."*

5-5%-ban kaptunk b) Szépnek tartom értékelést, kommentár nélkül, illetve közhelyszerű indoklással. Mindössze 3%-ban kaptunk c-vel (Csúnyának tartom) jelzett értékelést, melyhez az érvelés főként a következő: *„Azért mert nem tudom soha megérteni, hogy mit akar mondani az illető!"*

1. 2. A kérdőív következő kérdése is hordoz attitűdszerű elemeket, hiszen a feltett kérdésre adandó válaszlehetőségekben a saját hozzáállásukat, meglátásukat juttathatták kifejezésre: „Mi fog történni a nyelvjárásokkal a jövőben? a) Megőrződnek; b) El fognak tűnni a nyelvhasználatból; c) Beépülnek a köznyelvbe." Az itt kapott válaszok – úgy tűnik – nincsenek mindig összhangban a fiatalok előzőleg kialakított véleményével, eléggé esetlegesek, ami azt is jelentheti, hogy ezeket a nyelvhasználati távlatokat eddig még nem volt módjukban átgondolni. A nyelvi attitűd gyakori összetevőjeként itt is dominál az érzelmi tényező, a semleges, közömbös beállítottságú fiatalok is jelentős számban tartják megőrizhetőnek a tájnyelvi változatokat, ami szociolingvisztikai megközelítésben a nyelvjárások rejtett presztízséről tanúskodik (vö. KISS 1995; 137.).

1. 3. A kérdőívnek még egy helye tud – inkább indirekt módon – hozzájárulni ahhoz, hogy minél szélesebb spektrumú betekintést nyerjünk a vajdasági fiatalok egy rétegének a nyelvi attitűdjébe, mégpedig az a feladat, melyben a nyelvváltozatok fontossági sorrendjét kell az adatközlőnek meghatároznia az *ifjúsági*

nyelv, köznyelv, nyelvjárás, diáknyelv felsorolásból. Az értékelés után kiderült, hogy a köznyelv döntő többséggel van az első helyen, a nyelvjárás viszont a diáknyelvvel váltakozva az utolsó helyre szorult, amiből a kérdés felsorolásos jellege miatt nem tudunk messzemenő következtetéseket levonni; arra mindenesetre elég, hogy a fiataloknak a saját rétegnyelvi változatukhoz fűződő beállítottságát le tudjuk mérni.

2. Az egyetemista fiatalok még középiskolás társaiknál is többet megfordulnak Magyarországon, sok az ott tanuló ösztöndíjas, sokan nem is térnek vissza az egyetem befejezése után sem.

Közülük egy csoport nyelvhasználati változásait módom van huzamosabb ideje figyelemmel kísérni, hiszen a jelenséget az 1990-es évek elejétől nyomon követem.

Hosszú ideig azt tapasztaltam, hogy többségüknél a kódváltás csak a szükséges mértékig történik, azoktól a kivételektől eltekintve, akik már a kezdettől a teljes nyelvi azonosulásra törekedtek. Szókincsbővülés, bizonyos mértékű zsargon-átvétel természetszerűen következett be, de mindez a jellegzetes hangzást, főként az *ë* hang ejtését nem befolyásolta.

A huzamosabb távollét (egyetemi továbbtanulás, alkalmi munkavállalás stb.) már hozott új nyelvi tényeket. Az egyik adatközlőm ezt így fogalmazta meg: *„felfigyeltem arra, hogy aki huzamosabb ideig tartózkodik Magyarországon, választékosabban, finomabban fejezi ki magát. De ez nem jelenti feltétlenül, hogy az illető »felvág«. Lehet, hogy észrevétlenül épültek bele az »új elemek« a szóhasználatába”.* Ezek az új elemek szerintük elsősorban a nyílt e-s beszéd, a divatos rövidítések, magyarországi zsargon, „a hanglejtés kissé affektálóvá válása” stb.

4. Összegezés helyett

Azok a körülmények, amelyek a még kiforratlan személyiséget – vagy középiskolás, vagy egyetemre, főiskolára készülő fiatalt – új helyzetek, elvárások elé állítják, és saját érdekében beilleszkedésre kényszerítik, a nyelvhasználatára is kihatnak. S ha ez a nyelvi „mimikri” sikerrel jár, ilyen és ehhez hasonló vallomásokat

hallunk fiataljainktól, amikor a Magyarországon tapasztalt pozitív vagy negatív nyelvi élményeik felől érdeklődünk: *„Van pozitív és negatív élményem is. Pozitív: Magyarországon nem vették észre, hogy nem vagyok odavalósi (persze azért igyekeznem kellett, hogy így legyen), a negatív pedig az itteni környezetnyelvből átvett szavak meg nem értése odaát."*

S itt már nem, vagy nemcsak a nyelvről beszélünk, egy generáció jelentős részének személyiségfejlődésére, egyéniségének alakulására is kihatnak ezek a dolgok.

Hogy miért fontos ez ennyire? A vajdasági fiatalok továbbtanulását mutató statisztikák esést, hanyatlást jeleznek; jó lenne, ha a jövő értelmiségi generációja mind kevesebb sérülés, lelki és nyelvi megosztottság nélkül tudná vállalni azt az örökséget, melyet ez a táj, a szülőföld nyújt neki.

HIVATKOZÁSOK

Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999
Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995
Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000
Rajsli Ilona: Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között In: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat (A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai) Szerk. Kassai Ilona, Budapest, 1995
Sándor Anna: A nyelvi attitűd kisebbségben. MNy. 2001. XCVII. 1. sz.

„Nem mondom én, hogy nem szükséges az idegen nyelvnek értése … de azért az anyait semmibe hajtani és megvetni annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy a más szőriből készült parókával takarja bé a fejét, vagy a maga vastag lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábot vagy fát tóldhasson hozzá, amelyen osztán úgyse szaladhasson."

Gáti István

Dr. Papp György

A nyelvi korpuszépítéssel kapcsolatos tevékenység és hasznosulási beszámoló

(Az Arany János Alapítvány támogatásával, a külhoni kutatóállomások együttműködésével, az MTT megbízásából folyamatban lévő szociolingvisztikai kutatás)

0. Előzmények: A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpuszszal, építésével foglalkozó más munkacsoportokhoz viszonyítva néhány vonatkozásban sajátos a helyzetünk. Bizonyos késéssel indultunk, amelyhez objektív és szubjektív körülmények is hozzájárultak.

A délvidéki nyelvészeti kutatótevékenység nem egy központú. A nyelvhasználattal kapcsolatos jogérvényesülés, nyelvi tervezés, a nyelvhasználat és az oktatás összefüggéseit az újvidéki csoport kutatja dr. Göncz Lajos vezetésével, bizonyos szociolingvisztikai vizsgálatok Szabadkán is folynak, a Kanizsai Szociográfiai Műhely szociolingvisztikai, nyelvi kutatócsoportjára ideig elsősorban a korpusz problémaköre tartozik.

Az eltelt időszak tervmunkálatait a következő szempontok szerint jellemezhetjük:

0.1. Az intézményi háttér megteremtése;
0.2. A műszaki feltételek megteremtése;
0.3. A munkatársak toborzása, a munkacsoport kialakítása;
0.4. Felkészítés, koncepciókialakítás;
0.5. A műszaki, tudományos feladatok megfogalmazása;
0.6. A nyelvi korpusz-építés közéleti elfogadtatása, bemutatása;
0.7. A tevékenység megszervezése, koordinálása;
0.8. Tanácskozások, bemutatók szervezése.

1. A Kanizsai Szociográfiai Műhely 1995-ben alakult az immár 50 éves hagyománnyal rendelkező Kanizsai Írótábor állandó tevékenységeként, külön vezető testülettel, ügyvitelileg, intézményi keretként pedig az Ozoray Árpád Magyar Művelődési Egyesület jelölték meg, amelynek különböző szakosztályi megoszlásában kb. 150 tagja van. Igaz, egyelőre „albérletben" működik Kanizsán a Cnesa Oktatási és Művelődési Intézmény Edvard Kardelj tér 9. sz. épületében, ahol egy ügyviteli helyiségünk van, és itt folyik a korpusszal kapcsolatos tevékenység is, de szükség esetén több termet, helyiséget is használhatunk. (Ugyanitt van az Új Kanizsai Újság szerkesztősége és adatbeviteli, szövegszerkesztő részlege is.) Munkánk nem zavartalan, de egy új létesítmény építése van folyamatban.

2. A fenti körülmények közepette a korpuszépítés kezdetén komoly műszaki gondokkal szembesültünk, pl. csak a Cnesa telefonközpontjának egyik mellékszáma voltunk, tehát az internetes kapcsolat megoldhatatlan volt. Ebben Kanizsa önkormányzata sietett segítségünkre, és önálló vonalat kaptunk. Az Egyesület rendelkezett egy régi számítógéppel, amelynek nem volt modemcsatlakozása, másrészt itt van elhelyezve az Új Kanizsai Újságnak a Magyar Emberi Jogok Alapítványtól pályázat révén kapott gépe is, de ezek kapacitása elégtelen volt ilyen feladatokra. Ezért kellett új berendezést kérnünk, ezzel az internetes hálóra kapcsolódnunk, ahhoz, hogy a honlap építésének, működtetésének feltételeit megteremtsük.

3. Ehhez meg kellett teremteni a belső munkatársak közösségét is, a műszaki feltételek, működtetés és a tudományos kutatómunka vonatkozásában is. Így kialakult a kutatócsoportunk a következő feladatok rendszerében:

1. Dr. Hózsa Éva – irodalomtudományi kutató
2. Dr. Rajsli Ilona – nyelvészkutató
3. Dr. Molnár Csikós László – nyelvészkutató
4. Dr. Andrić Edit – nyelvészkutató
5. Dr. Pató Imre – nyelvészkutató
6. Dr. Papp György – nyelvészkutató – a korpuszmunkálatok vezetője és koordinátora
7. Varga Tünde – korpuszépítő-adatfeldolgozó – fiatal, tudományos fokozattal nem rendelkező kutató

8. Darabán Piroska – korpuszépítő-adatfeldolgozó

9. Fodor Attila – programozó – korpuszépítő – honlapszerkesztő

10. Csubriló Brigitta – az ügyviteli teendőkkel megbízott személy – adminisztrátor.

Természetesen a munkatársak száma nem végleges, a szükségletek, feladatok megfogalmazódásával párhuzamosan fogjuk bővíteni.

4. A felkészítés – koncepciókialakítás vonatkozásában számunkra jól jött a munkacsoportok közös tréningje Budapesten január 30–31-én és február 1-én (Varga Tünde, Fodor Attila és Darabán Piroska), valamint április 24–25-én (Fodor Attila és Darabán Piroska). Itt kiderültek az általános tennivalók, s lehetséges programok és eljuthattunk a magunk tennivalóinak megfogalmazásához.

5. A műszaki, tudományos feladatok megfogalmazása:

A Magyarságkutató Tudományos Társaság által megpályázott Arany János Alapítvány támogatásával beszereztünk egy Gabba ATX, ECS-P4-es Intel Celeron 1800-as számítógépet, Ram DDR 2x256, LG CDROM 52x, LGRW 24x10x40, Floppy drive, GeForce 4 MX 440 64 MB, Maxtor 60 GB 7200 rp, Modem 56k, Samsung 17”M. Ezután következett az internetóra-vásárlás (100 óra), majd a honlap oldalának megszerkesztése () és a működtető programok felinstallálása.

A Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz működéséhez szükséges műszaki feltételek létrehozása megtörtént. A műszaki munkatársak kiképzésével a munka elkezdődhetett. Mivel a korpusz munkálataihoz egyelőre egyetlen számítógép áll rendelkezésünkre (tervbe van még egy vásárlása az idei támogatási pénzekből), így a munkatársak saját számítógépeinek igénybevételére is szükség mutatkozott, mely számítógépeket saját költségre bővíteni kellett, hogy dolgozhassanak rajtuk. A műszaki munkatársak személyi számítógépei is bővültek a szükséges hardverekkel és szoftverekkel, így egyszerre három számítógépen folyhatott a munka.

A Vajdasági Magyar Korpusz honlapja június elsejére elkészült. A honlapon megtalálható a VMNYK bemutatása és munkaterve, kapcsolódás a Magyar Nemzeti Szövegtárhoz útmutatóval, nyelvi fórum és nyelvi közönségszolgálat.

Az anyaggyűjtés és rendszerezés mellett, ami a munkafolyamat első fázisa, a második és harmadik fázis is elkezdődött. Kész xml fájlok elkészítése létrejött, amelyeket e-mailen keresztül a budapesti központba küldtünk. Az elküldött anyag 19.xml fájlt tartalmaz 1,68 MB terjedelemben kb. 150 000 szónyi anyag), s a Magyar Szó napilap, valamint a Hét Nap, Családi Kör és a Képes Ifjúság hetilapok hetilap anyagát tartalmazzák.

Ezzel túlteljesítettük a munkatervet: az általunk tervezett munkálatokat elvégeztük, valamint már kész anyagot is tudtunk küldeni a budapesti központba, amit főleg a második félévben terveztünk. Megállapíthatjuk, hogy a hároméves tervben részünkre leosztott 2 millió szónyi terjedelmet messze felül fogjuk múlni, és túl is kell teljesítenünk, hogy a korpuszanyag állapotáról valós képet nyújthassunk.

Az idei munkaterv műszaki részének első félévi munkafeladatai a nyelvi korpusz működéséhez szükséges műszaki feltételek létrehozása volt: a számítógép beszerzése és üzembe helyezése, a szükséges szoftverek telepítése és a számítógép hálózatba kötése a meglévő számítógéppel. A számítógép internet kapcsolatának létrehozásával a munkafolyamat első fázisa megkezdődhetett: 1. Anyaggyűjtés és 2. Nyersanyag rendszerezése. A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVI KORPUSZ honlapjának kidolgozása megtörtént (2003. június 1.).

Az idei munkaterv műszaki részének második félévi munkafeladatai: a nyelvi korpusz munkafolyamatának második és harmadik fázisának megkezdése – a nyersanyag tisztítása, nyers (HTML) fájl konverziója nyers SGML (XML) fájlba és befejező fázis.

A 2003-as évben a munkafázisok elvégzésének terve: Első fázis (anyaggyűjtés és nyersanyag rendszerezése) – 30%

Második fázis (nyersanyagtisztítás, nyers fájl konverziója nyers SGML (XML) fájlba) – 7,5%

Harmadik fázis (befejező fázis) – 17,5% (350 000 szó)

A honlap folyamatos frissítése.

A Vajdasági Magyar Elektronikus Könyvtár nyersanyagának gyűjtése.

Az előzetes és kísérő tudományos feladatokat tervezve létrehoztunk egy tudományos kutatócsoportot az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének munkatársaiból, akik megbízott munkával dolgoznak a speciális témákon (tiszteletdíjukat a Magyarságkutató Tudományos Társaság pályázta meg az Arany János Alapítványnál). A kutatandó témák időbeli, térbeli vonatkozásukban is meghatározhatók. Időszak vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a szinkron korpusz kezdete a 90-es évek elejére definiált, de nyilván az elkülönülő nyelvhasználati sajátságok kutatásában sokkal korábbi időket kell majd megcéloznunk. A jugoszláviai magyarság térbeli elhelyezkedésének igen bonyolult kérdései vannak, mivel a 18. századi betelepedés szinte településenként és több szakaszban zajlott, tehát külön gondot kell fordítani a vízszintes tagolódásra.

A legfontosabb tudományos feladatokat az induláskor a következőkben határoztuk meg: a korpuszanyag gyűjtésének, forrásának szakirodalmi előzményei; a lehetséges szöveg- és közleménytipológia kialakítása; a szöveg- és közleménytípusok szerinti nyelvi sajátságok kutatási módszerei; a párhuzamos és fordításkorpuszok kialakításának módszerei; a jugoszlávizmusok; a nyelvközösségünkben keletkező neologizmusok; az élőnyelvi anyag feldolgozásának és jelenségek szerinti kódolásának lehetőségei; a másodlagos korpuszok, szövegbázisok létrehozásának elvei és módszerei; szótárak, szószedetek, fogalmi rendszerű szótárak (tezauruszok készítése stb.). Írói, tájnyelvi és pl. szólásszótárak készítése.

Pillanatnyilag a következő kutatási témákra kötöttünk megbízatási szerződést október 1-i teljesítési határidővel.

Dr. Molnár Csikós László: A jugoszláviai magyar nyelvhasználat neologizmusai.

Dr. Andrić Edit: A párhuzamos és fordításkorpuszok elvi módszertani kérdései és konkrét szövegek későbbi kutatásra, vizsgálatokra is alkalmas szintű feldolgozása.

Dr. Hózsa Éva: Írók és irodalmi művek, műfajok szóhasználati, nyelvhasználati sajátságai különös tekintettel az írói szótárakra.

Dr. Rajsli Ilona: A jugoszláviai magyar történeti korpusz természetének időbeli viszonyításának kérdései; a már meglevő, szalagon rögzített, vagy már feldolgozott nyelvjárási anyag korpusz-

ba építésének módszertana; a bácskai magyar tájszótár munkálatainak előkészítése.

Dr. Pató Imre: A meglevő szerb–magyar kétnyelvű szótárak magyar anyagának korpusz szempontú vizsgálata, különös tekintettel az ún. jugoszlávizmusokra.

Dr. Papp György: a jugoszláviai magyar nyelv jugoszlávizmusainak rendszere; a tezaurusz szótárak szerkezeti, elvi kérdései.

6. A nyelvi korpuszépítés közéleti elfogadtatása, bemutatása

A vajdasági publicisztika és magyar közélet számára a Nemzeti Szövegtár, a nyelvi korpusz teljesen ismeretlen fogalom volt, mind tartalmában, mind rendeltetésében. Fontosnak tartottuk tehát az érintett és érintendő szerkesztőségek, kiadóházak meglátogatását, a folyamatos tájékoztatást a különböző hírközlő eszközök révén. Ezt a célt szolgálta többek között a 2003. július 11-én Magyarkanizsán tartott rendezvény, amely programunk nyilvános promóciója volt. Ezen részt vett a Magyar Szó, a Családi Kör, a Hét Nap, a Képes Ifjúság, az Új Kép egy-egy képviselője. A tájékoztatón beszámoltunk eredeti célkitűzéseinkről, a feladatok műszaki hátterének létrehozásáról, feltételeinek megteremtéséről, bemutatót tartottunk az itt felsorolt hírközlőeszközök, valamint a Jó Pajtás, a Szabadkai Rádió, a Hitélet anyagából. Ezen kívül szó esett az elektronikus úton nem rögzített anyag beviteléről, bizonyos manipulatív kódokkal való ellátásáról és a kutatási tervekről.

Nagy érdeklődést váltott ki – a mi régiónknak is átadott – digitális hangrögzítő berendezés, amellyel az élőnyelvi anyagot lehet eredeti állapotában, vagy már bizonyos feldolgozási szempontokat érvényesítve, rögzíteni.

A rendezvény folyamán a Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz honlapját is bemutattuk. Honlapunkon külön vitafórumot indítunk levelezésre, véleményformálásra, tehát a legközvetlenebb megnyilatkozások törvényszerűségeivel is foglalkozhatunk, sőt nyelvi közönségszolgálatként is működhet.

Nagyon fontosnak tartjuk az egyre erőteljesebbé váló nyelvi tervezési folyamatokba való bekapcsolódásunkat is, mind a nyelvhasználati jogok, helyzetek vonatkozásában, mind pedig az állományt érintő kérdésekben.

7. A tevékenység megszervezése, koordinálása

Az általunk vállalt kutató-feldolgozó tevékenység Kanizsán folyik, de szoros és folyamatos kapcsolatot tartunk a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társasággal. Ezen kívül munkakapcsolatban vagyunk az újvidéki Szociolingvisztikai Műhellyel, és bizonyos rendezvények, tanácskozások, rokontevékenység szervezése révén a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékkel is. Az ősz folyamán a Magyar Nyelvészeti Napok keretében az egyik szekciót projektumunk kérdéseinek szenteljük. Műszaki munkatársaink jó, közvetlen kapcsolatokat építettek ki és tartanak fenn a felvidéki, kárpátaljai és erdélyi műhelyekkel is, de elsősorban az MTA Kisebbségkutató Intézetének munkatársaival.

8. Tanácskozások, bemutatók szervezése

November folyamán minden vajdasági kutatócsoport bevonásával tanácskozást kívánunk tartani a részeredmények bemutatásának céljából. 2004-ben pedig azt szeretnénk, ha minden külhoni kutatóállomás szociolingvisztikai műhelye részvételével, nálunk tarthatnánk egy közös rendezvényt, tudományos tapasztalatcserét.

Magyarkanizsa,
2003. július 12-én

VITA ÉS GYAKORLAT

Dr. Losonc Alpár

A vajdasági magyar értelmiségi szerepkörrel kapcsolatos dilemmák

Bevezetés, azaz néhány előzetes megfontolás

Amennyiben arra teszünk kísérletet, hogy megragadjuk a vajdasági magyar értelmiségi létezés dinamikáját a kilencvenes években, úgy óhatatlanul szembe találjuk magunkat azokkal a dilemmákkal, kérdéskörökkel, amelyek az értelmiségi szerepkészleteket érintik általában és különösképpen Közép- és Kelet-Európában. Hiszen köztudomású, hogy az idevágó társadalomtudományi látleletek fontos meglátásokkal gazdagodtak az elmúlt két-három évtizedben,[1] és a rendszerváltás gyakorlata is új fénycsóvákat vetett az értelmiségi beállítottságokra, az idevágó rétegérdekekre és a belső tagozódásra. Arra aligha vállalkozhatunk ebben az írásban, hogy az értelmiségnek a társadalomtudományok különféle diszciplínáiban meggyökerezett problematikumát elemezzük a kisebbségi létezés fényében, noha hosszabb távon elengedhetetlen e vonatkozások vizsgálata, legalábbis a vajdasági magyar értelmiség létezésformáinak tágabb összefüggéseit illetően.

Megkerülhetetlen tény, hogy a Vajdaságban is, a tágabb régiónk történelmének megfelelően, az értelmiség azon szerepe mintaadó, amely művelődési-politikai és szükségletközvetítői funkciókat társít az értelmiségihez. Eszerint az értelmiség a közéleti diskurzusok megformálásában játszik különleges szerepet, *programadó* „szellemi” szerepe a közösségéért való sokirányú fele-

1 Elegendő lesz itt a magyar vonatkozásokra utalni, Konrád Gy., Szelényi I.: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz,* Bern, 1978, 33. o. Érdemes lenne e könyv alaptéziseit applikálni a vajdasági magyar kontextusban.

lősségben, az orientáló erőben és a társadalomra gyakorolt hatásban teljesedik ki. A szerepkonstrukciók, a kultúrideológiai és nemzetpolitikát alkotó programokkal szembeni elvárások, közismerten kapcsolatban állnak régiónk számtalan esetben torznak mondott történelmével, miszerint az értelmiségi fellépés olyan tapasztalatokat képvisel és jelenít meg, amelyek megnyilvánítására a demokratikus szerkezetek hiányosságai okán a „szélesebb tömegek" számára egyáltalán nem vagy csak kevésbé nyílik lehetőség. Nem az értelmiség autonóm kérdésfelvetései, témakijelölései kerülnek homloktérbe, hanem a szociális-politikai kontextusokban való beágyazottsága, a kultúraideológiai mintákhoz való kapcsolódása bír különös jelentőséggel.

Amennyiben számba vesszük a kilencvenes évek óta időnként fellángoló, bizonyos értelmezési csoportoknál pedig állandósult diszkussziót az értelmiség szerepkörével összefüggésben, akkor azt látjuk, hogy az értelmiségi vonatkozásában megfogalmazott normatív igények ismételten a *képviseleti-ideológiai* szerepre utalnak. Ezzel magyarázható, hogy sokszor túlfeszített normativitás övezi azokat a kritikai állásfoglalásokat, amelyek az értelmiségi teljesítményeket minősítik. Hogy mindezen fejlemények következményekkel járnak a szakszerűség immanens kritériumait és az értelmiségi létezést, a politikai közeget és az értelmiségi cselekvések viszonylatait a professzionális értelmiség státusát illetően, azt a későbbiek folyamán szükségszerűen érinteni fogjuk.

Mármost, a kérdés úgy merül fel, hogy milyen módon közelíthetünk a „kisebbségi" értelmiség minimálfogalmához, méghozzá úgy, hogy ne vesszünk bele a *normatív és a leíró szempontok* megmerevedő ellentéteinek szövevényébe? Miben is nyilatkozik meg *a vajdasági magyar* értelmiségi létezés különössége? Egyáltalán milyen kritériumok vagy támpontok alapján vagyunk képesek arra, hogy a „kisebbségi értelmiség" rétegszerepéről értekezzünk? Hogyan tehető tárggyá a tudásformákhoz fűződő reláció, amely esetünkben mérvadó lehet? Másképpen szólva: az értelmiségi létezésalakzatok szempontjából meghatározó tudásmódozatok és a nyelvi-kulturális formák milyen viszonyban állnak egymással? (A kisebbségi humánértelmiségi pl. szükségszerűen nagy jelentőséget tulajdonít a nyelvnek, mert mindig arra hajlik,

hogy ne a szakértelem technikai funkciójának, hanem a tudományos vagy irodalmi kultúra társadalmi funkciójának ítélje az elsőbbséget.)

A feltett kérdések jelentésiránya arra utal, hogy nem tudunk rákérdezni az értelmiség mibenlétére az általunk jelzett időközben, amennyiben az értelmiségi szerepkészletek taglalását kiragadjuk a szélesebb nemzetpolitikai és kultúrideológiai összefüggésekből. Mindenekelőtt arra utalunk, hogy a nemzetpolitikai meggondolások módosulásai a múlt évezred utolsó évtizedében és az új évezred első éveiben transzformálták a „magyar nemzet" jelentésvonatkozásait, azt az azonossági erőteret, amelyben egyúttal a kisebbségiek létezése is újfajta értelmezést nyert. Eszerint a súlypont az *etnokulturális hovatartozásra* tevődött át, amely magába foglalja a határokat meghaladó nyelvi-kulturális kötelékek megerősítését, a határokon túliak támogatását, azaz azt a kultúratámogatási politikát is, amely nemcsak intézmények fenntartásában merül ki, hanem új intézmények létrehozását is ösztönzi.

Nos, amennyiben a kisebbségi értelmiség minimál-meghatározását mérlegeljük, akkor mindenképpen figyelembe kell vennünk az etnokulturális hovatartozás jelentőségének kidomborodását, valamint azt a tényt, hogy a kisebbségi nemzetépítésben és az identitásképzésben betöltött szerepek figyelembevétele nélkül aligha juthatunk közelebb az értelmiségiek feltérképezéséhez. Ugyanis mindazokra a konstitutív szempontokra, amelyek az értelmiségi kapcsán szokványosan napvilágra jutnak (így az alternatív értékvilágok kimunkálása, a fennálló állapotok transzcendálásának igénye, a reflexív habitus megformálása, a nyilvánosság tereiben való meghatározott beszédmódok kialakítása, a professzionalizálódás pályái, a szakértői értelmezési közösségek kommunikációja), esetünkben rávetülnek az etnokulturális hovatartozás mozzanatai.

Ez természetszerűen nem zárja ki annak a *hiteles* értelmiséginek a létezését, aki saját szakmájába temetkezve, rendíthetetlenül, tárgyszerűségre törve, hoz létre mértékadó teljesítményeket, úgymond distanciát tartva a közösségreprezentáció kulturális mintái, vagy az etnikumféltő nyilvános magatartásokkal szemben. Sőt. Ám jeleznünk kell, hogy az etnokulturális kötelékekkel

összefüggő dimenziók, az etnokulturalitás mentén kialakuló intézményes valóság horizontjai olyan koordinátákat jelölnek ki, amelyek *meghatározzák a szereplehetőségeket, az értelmiség szerepkészleteit.* A „vajdasági magyar értelmiség", „kisebbségi értelmiség" kifejezéseknek értelemvonatkozását csupán így teremthetjük meg. Nem oltjuk bele ezeket a kifejezéseket az „értelmiségi örök szerepébe", hanem tekintetbe vesszük annak a kulturális *kontextusnak* a sajátosságait, amely elismeri az adott értelmiségi tudást. A különféle értelmiségi tudásformák, lett légyenek azok a vallási mezővel (papság), humánszférával, gazdasági mozgásokkal, jogi procedúrákkal, médiareprezentációval, irodalmi nyilvánossággal kapcsolatosak, az etnokulturális kötelékek vonatkoztatási keretei felől nyernek *domináns* jelentéseket. Ezzel magyarázhatóak, hogy azokban az értelmiségi rétegekben is, amelyek korábban nem tanúsítottak érdeklődést az etnikumféltés nyilvános reprezentációja vagy az etnokulturális kérdéskörök iránt, a kilencvenes években eltolódás következett be, jelezve az átfogó horizontok elmozdulását.

Még egy vonatkozást kell említenünk. Hiszen ha mégoly érintőlegesen is, de rögzítenünk kell a kérdéskört, amely az értelmiségi rétegeknek az árszabályozó piaci viszonylatokban módosuló szerepkörére utal. A piaci relációk ugyanis – igaz, a kilencvenes évek fojtogató, ínséges légkörében – egyre inkább formát nyertek. A kisebbségi létezésformákat bele kell ágyazni a szélesebb gazdasági dinamikába, nevezetesen meg kell vizsgálni a kisebbségi értelmiségi azonosságformákat, mint *erőforrásokat* a piacgazdálkodás keretein belül. Abban az esetben, pl. ha az adott értelmiségi „anyanyelvével" élve[2] tesz szert munkahelyre az

2 Hagyományosan a meghatározó értelmiségi csoportok a humánértelmiségiek soraiból erednek (főképp az irodalmi+jogászértelmiséget kell itt figyelembe venni). A kilencvenes években hangadóvá vált néhány értelmiségi szereplő más tárgykörökből is. A kérdés azonban fokozottabb figyelmet érdemel. Az értelmiségi értelmezésekben az elmúlt időszakban mintegy hallgatólagosan előfeltételeződött, hogy minden értelmiségi réteg egyforma pozícióban áll az etnokulturális dimenziókhoz képest. Különösképpen akkor találkozhattunk ezzel a jelenséggel, amikor az asszimiláció jelenségei kapcsán jutottak felszínre állásfoglalások. Ez az előföltevés azonban nem felel meg a valóságnak, hiszen a

anyaországban, úgy kétségen felül áll, hogy azonosságmódozatát képes volt erőforrásként alkalmazni. Ha ugyanezen egyén ugyancsak nyelvére támaszkodva olyan lokalitásban jut hozzá társadalmi szerepkörökhöz, amelyet kisebbségi önkormányzat irányít, úgyszintén az erőforrások alkalmazása mentén biztosította életpályáját. Ennek alapján jutunk arra a következtetésre, hogy a kisebbségi értelmiség szerepkörei magukba foglalják az azonosságképző normák létrehozását, ugyanakkor az értelmiség juthat ahhoz a jogcímhez, hogy az azonosságformáját erőforrásként használja. A kisebbségi értelmiség szerepkészleteihez mindkét vonatkozás hozzátartozik.

Szerkezeti problémákról

Amennyiben az itt kivetített irány megvalósulásának esélyeit fontolgatjuk, úgy megkerülhetetlenek azok a rögzített negatív tendenciák, kényszerhelyzetek, amelyek a kisebbségi egzisztencia kialakulása óta felmerülnek. A vajdasági magyar értelmiség a periferikus helyzet kritériumai szerint definiálta társadalmát és saját konstellációját is. Eszerint a vajdasági magyar intelligencia száma eredendően is csekély komparatív kisebbségi perspektívákban, és ez a szám is többszörösen zsugorodott a sorspályák törésvonalai mentén.[3] Többek között ezzel a ténnyel magyarázható, hogy a meghatározó értelmiségiek nagy része elsőgenerációs

különféle értelmiségi rétegek másfajta pozíciókat foglalnak el az etnokulturális vonatkozásokat kidomborító szituációkban. Vannak pl. olyan rétegek, amelyek professzionálisan használják a többségi nyelvet (a tisztviselői kar meghatározott része). Hovatovább, figyelembe veendő, hogy a közgazdászok a gazdasági kommunikációban a funkcionális normáknak megfelelően használják az etnokulturális dimenziókat. Amennyiben a komplex identitáspolitika lehetőségeit fontolgatjuk, úgy mindenképpen nyitottságot kell tanúsítani a különböző helyzetekben lévő és a professzionalizálódás másfajta kritériumait alkalmazó értelmiségi rétegek, társadalmi aktorok iránt.

3 Csuka J.: *A délvidéki magyarság története,* Budapest, 1995, 18. o. Csuka különösképpen a sajtó kapcsán hozza szóba (ibidem, 50. o.) ezt a problémát. Másképpen, azaz másfajta kritériumokat kiemelve: Š. Mesaroš: *Položaj mađara u Vojvodini 1919-1929*, Novi Sad, 1981.

értelmiségi a II. világháború után is, ők azok, akik káderrétegekként, majd nemzetiségi értelmiségi rétegként léptek be a sajátos jugoszláv nyilvánosság tereibe. Ezek a rétegek azok egyúttal, amelyekhez, a hatalommal való alkumechanizmusok környezetében, az extenzív kisebbségi intézményépítés fűződik. Ugyancsak negatív tendenciának tűnik fel kezdettől fogva a tagolatlanság, ami az értelmiséget többirányú feladatok felé tereli, kockáztatva a szakszerűség kritériumainak való megfelelés hiányát, ahogy ezt a „kultúra mindeneseiről" szóló írásában már Szenteleky Kornél jelezte.[4] Tudományos kutatás, tudós-, meghatározott hivatásokra folyó- és átfogó műveltség mélyítésére irányuló képzés hiányzott. Ezek a szerkezeti tendenciák később is megmaradtak, így a társadalmi dinamika egészét taglaló értelmiségi tudásnak mindig híján volt a vajdasági magyar kultúra.

Anélkül, hogy részleteznénk e kedvezőtlen strukturális vonatkozások módosulásait, csupán azt szögezzük le, hogy ezek a tendenciák az önálló értelmiségi réteg fejlődésének kerékkötőit jelentették a kisebbségi egzisztencia történelmi hosszmetszetében. A kilencvenes években azonban különösen erőteljesen jelentkezik a fiatal értelmiségi rétegek vékonyodásának és hatókörének a problémája. A vajdasági magyar kultúra hangadó értelmiségi tömbjeiben az *elöregedés* tendenciái észlelhetők, megannyi szinten szakadtak meg a folytonosság szálai, fragmentárissá változtatva a fiatal értelmiségi rétegek mozgástereit.

Messzire vezet ennek a problémakörnek a feltérképezése, hiszen komplex külső és belső jellegű tendenciákat kellene szemügyre venni. Az iskolarendszer intézményi kapacitásainak hosszú távon felbukkanó gyengülése, erőforrásai terjedelmének csökkenése, a kisebbségi azonosságot sújtó fejlemények az oktatásban elakasztották az értelmiségi utánpótlás folyamatosságának biztosítását, valamint rontotta az értelmiségiek korstruktúráját. Kézenfekvő, hogy szót ejtsünk a kilencvenes évek exodusáról, amelyet a háborús helyzet és a krízisterhes korszak konfigurációja, a közösségi egzisztencia veszélyezettségének érzülete váltották ki, érzékenyen érintve a fiatal értelmiségi rétegek

4 Szenteleky K.: *A kultúra mindenesei,* in: *Ugartörés,* Újvidék, 1963, 108-112. o.

munkavállalási lehetőségeit. Minthogy a háborús megrázkódtatások a kilencvenes évek végén is tartottak, az exodus szinte megszakítás nélkül folyt. Ennek tudható be, hogy érlelődő fiatal értelmiségi műhelyek oszlottak szét, vagy, hogy a *status quo* kereteit feszegető, a közösség problémáit taglaló fiatal értelmiségiek tűntek el a nyilvánosság színteréről.

A fiatal értelmiségi réteg szűkülését gyorsította a mobilitás, amely Magyarország felé húzta ezt a réteget. Ez a gravitációs hatás akkor is bekövetkezett volna, legalábbis valamilyen mértékben, ha Jugoszlávia kereteit nem feszítette volna szét az etnoközpontú beállítottság a nyolcvanas években, hiszen hasonló migrációs tapasztalatokat jegyezhetünk másutt is, ahol magyar kisebbségek élnek.

A magától értetődő *külső* veszélytendenciák, a kollektív egzisztenciális veszélyeztetettség rögzítése mellett fel kell ismerni, hogy az eliteknek nem sikerült olyan célrendszert hitelesíteni, amely értelmessé tette volna az itt maradást, ami nem hagyható figyelmen kívül, ha a fiatal értelmiségi pályákon mozgók esélyeit óhajtjuk figyelembe venni. A fennálló képletek nem jelenítettek meg olyan identitásmódozatokat, amelyek integrálták volna a fiatalabb értelmiségi rétegeket.

Emlékeztetnünk kell arra a karakterisztikus tényre, hogy korábban (a hetvenes és a nyolcvanas évekre gondolunk különösképpen) éppen ifjúsági orgánumok (Képes Ifjúság, Új Symposion pl.) ástak mélyre a kollektív egzisztencia területén, kockáztatva a határsértéssel járó szankciókat. A nyolcvanas évek végéig a vajdasági magyar kultúrában jól elkülöníthető ifjúsági szubkultúráról beszélhetünk, amelynek értelmiségi teljesítményei számottevőek voltak. Az életkor alkalomadtán hatalmas erővel vonult be a társadalom erőterébe, megbontva a hierarchikus viszonyok egyértelműségét, elmozdulásokat idézett elő az uralkodó kritériumok terepén. Nem kevésbé lényeges, hogy az elkülönülő ifjúsági kultúra az értelmiségi elitrekrutáció forrásvidékét is jelentette, hiszen az ebben a szubkultúrában betöltött szerepek ajtót nyitottak a későbbi elitpozíciók birtoklása felé is. A kilencvenes évek viszont éppen ennek a szubkultúrának a pilléreit roppantották össze, jelen esetben az elkülönülő ifjúsági szubkultúráról egyre kevésbé

beszélhetünk. A veszteségmozzanatok a közbeszéd *konformisztikusabb* változatait, a kritikai reflexió elhalványulását és a közállapotok megkövülésének folyamatait erősítik.

Ugyancsak szembetűnő, hogy a vajdasági magyar kultúra híján van a tapasztalatok és az értékek hasonlósága okán alakuló kollektivitásoknak, a *nemzedékeknek.* Tudniillik, a nemzedékhez kötődő jelentések hagyományosan referenciális pontot jelentettek a vajdasági magyar kultúra önértelmezéseiben. A nemzedéki együttlét, a közösség szintjére emelt korosztályi tapasztalatok előfeltétele azonban az egymásra következő nemzedékek kontinuitásának mégoly viszonylagos megléte, valamint a közösségi stabilitás feltételeinek létezése. Az aktuális nemzedékek még akkor is, amikor eltérő irányulások alapján artikulálják az előző nemzedékhez való viszonyukat, az átfogó keretek *a közös hagyományban való mozgást* testesítik meg. A vajdasági magyar kultúrában azonban nem állnak fenn ezek a feltételek. Az értelmiségi szerepek többnyire azon személyekhez rendelődnek, amely személyek már a kilencvenes évek előtti korszakban is az élvonalban szerepeltek, a fiatalabb korosztályok reprezentánsai inkább szórványosan jelentkeznek.

Egy paradigmatikus (vajdasági) értelmiségi történet

Meghatározó mozzanatnak bizonyul, hogy az 1989 előtti időszakban az elit szinte kizárólag értelmiségiekből állott. (Minden bizonnyal ezzel a ténnyel magyarázható, hogy az értelmiségi szerepkészletekhez általában hatalmat társítanak.) Az elit tagjai ugyanis arra törekedtek, hogy értelmiségi teljesítményekkel vagy értelmiségi szerepkörben tűnjenek fel a nyilvánosságban. Ebben az időszakban az értelmiség elittudatos tagjai vállalták a kisebbségi kollektív érdekek artikulációját a hatalmi szervekkel való kommunikációban, méghozzá (főképp) informális és formális alkumechanizmusok segítségével. Nem generációs kapcsok vagy közös tapasztalatok forrasztották egybe ezt a réteget, hiszen különféle generációk tagjai tartoztak ebbe az „elitközösségbe”, ha-

nem a politikai-ideológiai kontextusban elfoglalt pozíciójuk fűzte őket össze.

A magaskultúra szerkezetében jelentékeny részt foglalt el az irodalmi hivatású értelmiségi réteg, amely multipozicionális helyzetet birtokolt, az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény hordozójaként lépett fel, valamint befolyást gyakorolt a kiadási politikára, amely a Vajdaságban, összehasonlító távlatban legalábbis, szerteágazónak bizonyult. Nem kevésbé fontos az a tény, hogy ez az a réteg, amelyet a professzionális mércék *eredendően* az etnokulturális létezéshez, az anyanyelvi kultúra gyakorlásához kötnek. Ugyancsak ez a réteg az, amely, Bourdieu fogalmával élve, olyan jelentős kulturális tőkét halmozhatott fel az 1989-et megelőző időszakokban, amelynek anyaországi vonatkozásai is figyelemre méltóak voltak. Ez a réteg ugyanis kommunikációs utakat építhetett ki, amelyek a magyarországi értelmiségi csoportok felé vezettek, példának okáért úgy, hogy publikálási lehetőségeket biztosított a leszűkített magyarországi nyilvánosság keretein túllépő irodalmi vagy alkalomadtán más diskurzusok számára, vagy úgy, hogy teljesítményeit a magyarországi tudományos nyilvánosság közegeiben juttatta érvényre. Ezen kívül, kétségtelen, hogy a közéleti megnyilatkozások meghatározó része az irodalmi nyilvánosság csatornáin keresztül valósult meg. A témakonstrukciók és az irodalmi veretű értelmiségi réteg csoportosulása öltötte leginkább magára a rendi jelleget. Ugyancsak karakterisztikus tény, hogy az értelmiségi *megosztottság* meghatározó alakzatai is az irodalmi nyilvánosság közegein keresztül jutottak érvényre, sőt, mi több, a kilencvenes évek értelmiségi divergenciái zömmel magukon viselik az irodalmi közvetítettségű konfliktusok bélyegét.

Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az 1989 utáni értékelésekben megannyi alkalommal éppen ezt a réteget teszik felelőssé minden negatív folyamatért (az asszimiláció terének kiszélesedése miatt stb.), amely 1989 előtt a vajdasági magyarságot sújtotta. (Jellemző, hogy az 1989 előtti időszakot meghatározó értelmiségi rétegek teljesítményeinek kritikai minősítésében azok is részt vesznek, akik haszonélvezői voltak e rétegek kiadási és egyéb tevékenységének.)

A többi humántudományokban képzett értelmiségiek aránya jóval kisebb volt. Azon tény mellett, hogy a társadalomtudományi megnyilatkozásokat áthatotta a rezsimkonform elvárásoknak való megfelelés kényszere, a társadalomtudományok területén nem erőteljes csoportosulásokat, hanem inkább személyekhez fűződő teljesítményeket, vagy esetleg laza értelmezési csoportokat rögzíthetünk. Ennek velejárója, hogy nem jött létre a társadalomtudományok belső nyilvánossága, az eltérő látószögek szembesítése, lényegében elmaradt vagy félbeszakadt az értelmezési közösségek kialakulása, amelyek szisztematikusan taglalhatták volna a vajdasági magyarság társadalmi dinamikáját.

A médiaértelmiség fellépését, az információáramlás módozatait meghatározták a szigorúan kijelölt nyilvánosság határai, amelyek korlátozták a kérdezhetőség lehetőségeit, az értékek, a célok és a társadalmi feltételek relációinak taglalását. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a médiaértelmiség is az anyanyelvben egzisztált az etnokulturális szálakat erősítve, ami azt jelenti, hogy ez az értelmiségi réteg, *mutatis mutandis*, átélte ugyanazon dilemmákat, amelyek meghatározták az előzőleg említett értelmiségi rétegek beállítottságát is.

Az itt szóba hozott értelmiségi rétegek előtt két *kiélezett* lehetőség merült fel, és mindkettőhöz jellegzetes értelmiségi szerepek tartoztak:

a) Belépni a pártállam hatalmának intézményes redisztribuciójának kereteibe, vállalva a kiegyezés terheit, valamint annak a tevékenységnek a kényszerpályáit, amely a mégoly rugalmasabb feltételeket magában foglaló jugoszláv szocialista társadalomba való *ideologikus* integrációt célozta.

b) Szembefordulni az egész struktúrával, és radikalizálódva előbb-utóbb a *marginalizálódás* pályáira szorulni (e kívülállás formáit egyes személyek és csoportok valóban megtapasztalhatták).

A második lehetőség, a peremre szorultság kizárta volna a kisebbségi érdekek megjelenítésének lehetőségét, viszont az első lehetőséghez való igazodás, az értelmiségnek a hatalommal kötött különbékéjének mentén kialakult beállítottság megmerevítette a magatartásformákat, és gyengítette a készenlétet az 1989 utáni változásokra. Jeleznünk kell, hogy a nyolcvanas évek vé-

gén voltaképpen híján voltunk azoknak a kritikai értelmiségi diskurzusoknak, amelyek képesek lettek volna felvillantani alternatív értékvilágok létezését, vagy a kisebbség fennmaradásának másfajta távlatait. Nem kevésbé lényeges, hogy az 1989 előtti korszak öröksége akadályozta olyan értelmiség csoportosulások létrejöttét, amelyek tartósabb jellegű kritikai diskurzusokat bonthattak volna ki. (Ugyancsak nem véletlen, hogy a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején voltaképpen nincs, aki képes lett volna megragadni a komplex folyamatok lényegvonatkozásait, vagyis a kvázi-rendszerváltásnak, az elodázott átmenet korszakának nem volt karizmatikus értelmiségi szereplője.)

Nos, az említett értelmiségi réteg domináns személyiségei, akik a pártállami léptékű feltételek közepette végezték a kisebbségi reprezentációt, a VMDK, a vajdasági magyar reprezentatív érdekvédelmi szervezet kialakulásával fokozatosan kiszorultak a politikai nyilvánosság csatornáiból, társadalmi jelenlétük formái módosultak, hovatovább szerepkészletük is átalakult.[5] Hiszen az etnikumképviseletnek olyan alakzatai domborodtak ki, amelyek másfajta mechanizmusokat juttattak érvényre a korábbi időszakokhoz képest. Az etnikai diskurzus, amely korábban rejtett volt, és elemei legfeljebb informális kommunikációs csatornákban keringtek, egy csapásra érvényre jutott a médiumok nyilvánosságában (noha, köztudomású, a többségi etnocentrikus diskurzusok gyanúperétől és lejáratő jellegű beszédmódjától kísérve). A nyolcvanas évek végét és a kilencvenes évek elejét az etnikai mobilizáció jellemezte. Megjelentek a nyilvánosságban azok a szereplők, akik egyik napról a másikra az etnikai diskurzusban leltek otthonra, azaz a rezsimkonform beszédmódokról áttették a hangsúlyt az etnikai beszédmódokra. Kialakulóban volt az új elit, amely magában foglalt értelmiségieket is, hiszen megannyi értelmiségi funkciót betöltő szereplő tagolódott bele az alakuló politikai elitbe.

Ugyanebben az időben a korábban is elitpozíciókat elfoglaló értelmiségi réteg intenzív bírálatok tárgya. A formálódó politikai elit tagjai több ízben is megfogalmazták vádjaikat, amelyek a ha-

5 Az itt említett értelmiségi réteg önreflexiós tevékenységéről olvashatunk: *Híd*, 1994. január-április.

talomba való integrálás módozatait, a pártállamhoz való lojalitás igazoltságát, az „etnikumképviselet" legitimációját érintették. Az újonnan kialakuló politikai elitbe belépő értelmiségiek úgyszintén vádat emeltek ezen értelmiségi réteggel szemben, miszerint hatalmi praxisuk gyengítette az etnokulturális fennmaradás esélyeit, viszont erősítette a monolitikus hatalmi berendezkedés szerkezeteit, zsugorította az etnikai önreflexió terét a tudományosság közegeiben, mintegy kizárva a társadalmi összefüggések kritikai vizsgálatának lehetőségeit.

Nem mellőzhető dimenziója ennek a történetnek, hogy az ellenérzések megannyi *értelmiségi* megfogalmazója a kilencvenes évek elejétől immáron Budapestről címezi mondanivalóját. Ugyanis a szorongató háborús környezetből elvándorló, tudásukat, kapcsolati tőkéjűket Magyarországon konvertáló értelmiségi rétegek a korábbi elitközösség, suttogó, informális vagy akár publikus módon megjelenített delegitimációját szorgalmazták. A kilencvenes évek elején megjelenő exodusban lévő értelmiségi vélemények extrém változata, amely az értelmiség Szerbiában maradt részének egészétől vonta meg az erkölcsi létezés lehetőségét, azt állítva, hogy az otthon maradás már önmagában is a háborús szerbiai hatalom igazolását nyújtja, alapvetően ennek a korábbi értelmiségi rétegnek a beállítottságát célozta meg. Ehelyütt azonban nem óhajtjuk követni sem a Magyarországra áttevődött értelmiségi megosztottság e formáinak dinamikáját, sem az értelmiségi polarizáltság megnyilatkozásait, csupán azt kívánjuk világossá tenni, hogy az értelmiségi önreflexiós konfliktusok zöme *egészen a jelennel bezáróan* a korábbi reprezentatív értelmiséggel kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy az a szerepkészlet, amely ehhez a réteghez kötődik, paradigmatikus jellegű, és strukturális problematikumból fakad. Ez pedig, némileg leegyszerűsítve, az etnokulturális azonosságnak és a demokratikus kritériumoknak az egybehangolása, amelynek tárgyá tételéhez, átgondolásához éppen az értelmiségiek járulhatnának hozzá. A vajdasági magyar értelmiség adós ennek a kínzó dilemmának az értelmezésével, amely aligha fog elpárologni a vajdasági magyar létezés környezetéből.

Amennyiben visszatérünk az itt tárgyalt értelmiségi rétegekhez, úgy azt látjuk, hogy szerepeinek átalakulása a kilencvenes

években nem szüntette meg teljesen struktúraalakító szerepét. Erre predesztinálta e rétegeket az intézményekben elfoglalt pozíciójuk, az oktatási elitszerep. Szakmai illetékességeik működő intézményekben voltak kamatoztathatók, ami nem utolsósorban (természetesen a háborús helyzet fényében) erőforrások birtoklását jelentette. Ezt előlegezte a korábban Magyarországon, a magyarországi intézményekkel és személyekkel folytatott kommunikáció folyamán megszerzett kulturális tőke, amelyet most új tőkeformákba lehetett konverzálni a megváltozott keretfeltételek közepette. Voltaképpen (a fentebb már tárgyalt okok folytán) az etnokulturális azonossághoz fűződő professzionális kötődései okán, ez az értelmiségi réteg részt vehetett a kisebbségi nemzetépítés egyes folyamataiban, az emlékezés kollektív folyamatait vezérelhette (rendezvények, ünnepek, a történelem felidézése). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy olyan változások hatásait érhetjük tetten, amelyek arra utalnak, hogy e réteg tagjai közötti kötelékek fellazultak, az etnopolitikai elit hatalmi helyzetének erősödése új helyzeteket teremt, ami morzsolja e réteg kohézióját, valójában esetében egyre kevésbé beszélhetünk rétegszerepről. Lényeges, hogy az elitpozíciók erőterének újrarendeződése okán, *az értelmiségnek egyre inkább a politikai hatalom erős közvetítésére van szüksége ahhoz, hogy az elitmező részévé váljék,* és ez a tendencia az etnopolitikai elit kormányba lépésével, azaz a 2000-ben jelentkező fejleménnyel még inkább erősödik. Ez pedig erőteljesen átírja a hatalom viszonylatrendszerét.

Ha a jelenlegi konstellációba kívánunk betekintést nyerni, úgy az a tény kerül elénk, hogy e réteg kapcsán ma már inkább domináns személyekhez kapcsolódó cselekvésalakzatokat, egyszemélyes kezdeményezéseket, mint egységes fellépési módozatokat, valamint kiszakadó érdekcsoportok megnyilvánulásait érhetünk tetten.

Dr. Losonc Alpár

Az intézményteremtés intenciói a kilencvenes években és az értelmiségi szerepkörrel kapcsolatos dilemmák

A kilencvenes évek elején, az etnikai diskurzus kialakulásának periódusában, több ízben megfogalmazódott az igény, amely az értelmiségben az etnokulturális közösség avatott reprezentánsát látta, az elitközösség tagját, aki a legmélyebben fekvő igazság felismerésével szellemi vezérlésre rendeltetett. Eszerint az értelmiségit világbíró akarata, elhivatottsága nemcsak arra jogosítja fel, hogy felismerje a vajdasági magyarsággal kapcsolatos vereségtapasztalatokat, vagy, hogy feltárja az etnokulturális azonosság problematikumát, hanem hogy *vezetőtevékenységet* folytasson. Nem véletlen, hogy ezeket az elvárásokat, amelyek ügyszeretetet, szenvedélyes odaadást igényeltek az értelmiségtől, *maguk az értelmiségiek* fogalmazták meg, hogy az értelmiségi szerepkészletekkel kapcsolatos reflexivitás jellegzetesen önkörű, és hogy az értelmiségi az a társadalom színpadán szereplő, aki önreflexivitása révén keres tartalmat cselekvésének, valamint képes saját élményvilágát általános jelentésirányok összefüggésében megjeleníteni.

Hadd tegyük hozzá, hogy ez az értelmiségi önreflexió eredendően abból a környezetből sarjadt, amelyben sajátosan keveredett az *apokaliptikus hangnem* és a *kétségbeesésből* fakadó utópikus vágyakozás. A vajdasági magyarság sorspályáit sújtó végletes veszélyek észleléséhez a megváltás potencialitásába vetett hit társult. Ezen kívül figyelemre méltó, hogy ennek az elváráshorizontnak a megfogalmazása olyan korban történik, amikor a vajdasági magyarság az egységesülés ígéretének környezetében észleli állapotváltásait. Olyan érdekvédelem körvonalai tűntek kibontakozni, amelyek az osztatlanság, az egybeforrottság mentén testesítik meg a meggyőződésbeli különbségektől való elvonatkoztatást. Az értelmiségi önintézményesülés vágyából fakadó útkeresések a kilencvenes években tükrözték ennek a várakozásnak a logikáját, azaz azt a gondolkodásmódot, amely az értelmiséghez rendelte hozzá ennek a szintézisnek a

megtestesítését. Hiszen az egységesülés jegyében, a remélt konvergencia igézetében szerveződtek meg az értelmiségi találkozók, amelyek arra voltak hivatva, hogy lerakják az egység épületének alapköveit.

Ide tartoztak, példának okáért, a tóthfalusi értelmiségi fórumok, amelyek az értelmiségi összefogás zászlaja alatt azt előlegezték, hogy valamilyen minimális egyetértés alakulhat ki, és a konszenzuális együttlét mentén kijelölhetőek az értelmiségi párbeszéd körvonalai. Ezek a folyamatok az intézményesedés valamilyen kezdeti fázisához hasonlítottak, amelyekről szó esett a médiában, és az „összpontosításban feltáruló együttlét", azaz egyfajta új korszakra utaló üzenetet közvetítették. Mindenesetre a nyilvánosságban való megjelenés szimbolikus erejét, az esemény létrejöttét demonstrálták. Hasonló intenciót tükröztek az újdonatúj írószövetség megalakulására tett kísérletek, amelyek az irodalmi hivatású értelmiség részének ezirányú lépéseit jelenítették meg. (Igen sok szervezet, egyesület létrehozásában tetten érhetők a konvergálás elérésére áhítozó célkitűzések, nem véletlen, hogy szinte minden megalakuló egyesület gyűjtőszervezetként mutatja be magát.)

Ezek az intézményesedési intenciók az összegyűjtöttség igényével azonban zátonyra futottak, mert egykettőre kiderült, hogy ama konszenzusnak hitt jelentések merőben másfajta értelmezéseket nyertek az egyes résztvevők esetében. Ezzel is magyarázható, hogy ezek a gyűjtőmedence-szerű, a teljes lefedés céljából szervezett találkozások a különféle interpretációkban később az állandósult megosztottság, sőt, mi több, a „válság" végérvényessé válását demonstrálták. A megannyi önértelmezés között kimetszve két radikalizált véleményt, azt mondhatnánk, hogy az értelmiségiek egy része az állandósuló párbeszéd intézményesítésének esélyeit vélte felismerni, amely a politikai mezővel szemben is képes autonóm mozgási tereket kialakítani. Ugyanakkor a másik rész a vajdasági magyar értelmiség önintézményesülési kísérleteiben, önreflexiós gyakorlatában ott csillámlott az igény, amely vezetői tevékenység igénylését sejtette, miszerint az értelmiség, legalábbis annak „elitárius" része, hatékony módon képes az etnikai közösség *definiálására,* meghatározó *társadalomalakító erőt* birtokolva. Ez az irányulás azt a meggyőződést képvisel-

te, hogy az efféle értelmiségi összpontosítások egyértelműen és hosszú távon kijelölhetik az értelmiség szerepkészleteit, vagy legalábbis olyan értelmiségi szerkezetet képesek felvázolni, amelyben a szerepek egymást egészítik ki. Hovatovább, amennyiben tovább szőjük a szálakat, akkor az értelmiségi olyan szerepe rajzolódik ki ezekben az állásfoglalásokban, amely mindenképpen a politikai közeg dimenzióihoz tartozik, nevezetesen a kisebbségi társadalom *mobilizációja.*

Mindenesetre az utóbbi irányulás szükségszerűen olyan képletet működtet, amely a politika közegének működésformái és az értelmiségi tudásalakzatok erős konvergenciáját, sőt, mi több, egybeforrasztását eredményezi. Ennek azonban ellentmond az a „csúszó", lassan előrearaszoló modernizáció, amely karakterizálja a vajdasági magyarság létezését, és ez a tény fontosabb annál, mint hogy a vajdasági magyar értelmiség nem alakult át kompakt tömbbé, valamint hogy az elkövetkezőkben sem remélhetjük, hogy a sokféle szálat eggyé lehet sodorni.

Amennyiben tekintetbe vesszük az idevágó empirikus kutatásokat, úgy azt látjuk, hogy a vajdasági magyarság köreiben, a kilencvenes években megjelentek a politikai integráció, azaz a politikai érdekérvényesítés alapján megvalósuló integráció jelei.[6] Valóban: az évezred utolsó évtizedében, annak ellenére, hogy fonák helyzetek teremtődtek a politikai szférában, dacára annak, hogy a politikai pártok közötti relációk távol estek a konszolidált demokráciában tapasztalható versengés modelljeitől, és erősíthették a vajdasági magyarságban a politikai szféra iránti kételyeket, a politikai szféra mégis jelentékeny hivatkozási ponttá vált.

Márpedig a modernizáció, ha mégoly akadozó is a sodrása, megteremti a politika professzionalizálódásának szükségleteit, azt a szituációt, amelynek ismérve, hogy kiemelkednek a politikát hivatásszerűen űző rétegek.[7] Ezek a folyamatok újrarendezik az értelmiségi szerepkészleteket, mivel új világosság vetül az értel-

6 V. Ilić, S. Cvejić: *Nacionalizam u Vojvodini*, 1996, Zrenjanin, 100. o. Ebből a kutatásból megannyi adatot nyerhetünk a vajdasági magyarság politikai öntudatára vonatkozóan. Vö. V. Ilić újabb kutatásaival, *Prevladavanje prošlosti i potencijal za nadvladavanje inter-etničkih sukoba u Vojvodini* (kézirat).

7 M. Weber: *A politika mint hivatás,* Budapest, 1989, 66. o.

miség posztulált képviseleti funkciójára, képviselet-elit szerepére. Az etnopolitikai elit helyi önkormányzati szinten korábban is, jelesül a korábbi rezsim uralkodása idején, birtokolt hatalmi funkciókat, és részt vett a hatalom elosztásában (helyi szinten). Az új évezredben pedig a régi hatalom összemorzsolódásával, és a legerősebb kisebbségi párt kormányba való belépésével olyan politikai tér nyílik meg, amely a nemzetépítés folyamatainak *még* széleskörűbb irányítását feltételezi, és az egyes, meghatározó döntések feletti monopóliumot, azaz a döntéshozói illetékességek kiterjesztését jelenti. Ne felejtsük el azt a tényt sem, hogy a Vajdaságban több magyar párt létezik, amely a távlatok sokszorozódását jelenti. Ebben a szituációban egyre inkább értelemvesztetté válik az értelmiség képviseleti-vezérlő, megváltást hozó szerepének felidézése, akár lehetőségként való említése is, ami az értelmiségi önreflexivitást új utakra terelheti.

Milyen következtetések vonhatók le tehát az értelmiség és az etnopolitikai elit viszonylatára nézve?

A nyolcvanas évek végén az értelmiségiek különböző rétegei csatlakoztak a megalakuló érdekvédelmi szervezetbe az etnikai mobilizáció keretein belül, és a konszenzusteremtő érdekvédelem jegyében gondolkodtak. A kilencvenes évek első felében a politikai elit kinyilvánította igényét, hogy a társadalmi folyamatok működését befolyásolja, és az akkori félháborús környezet nyilvánosságában megfogalmazta az első autonómia-elképzeléseket. Ami egyúttal erőteljesen vetette fel az értelmiségi szerepek jelentéseinek kérdését. Miközben az értelmiségi rétegek saját szerepkészleteik relevanciáját fontolgatták a „posztkommunista világ" dinamikájának környezetében, a politikai elitben törésvonalak jöttek létre. Nem jelentéktelen tényező, hogy a politikai törésvonalak megmerevítéséhez, a közéleti beszédmódokban tapasztalható zavarodottsághoz az *értelmiségi szereplők tevőlegesen hozzájárultak*.[8] A politikai szerepeket vállaló értelmiségi aktorok is

8 Erről a szituációról, a közpénzek elosztása kapcsán létrejövő fonák dimenziókról Szekeres Lászlótól kaphatunk fontos adatokat, aki maga is értelmiségi szereplőként lépett a politika közegébe, Szekeres László: *VMDK-s voltam,* Magyar Szó, 1995. június 28.

a széttartás örvényébe kerültek, meglehetősen dermedten, tehetetlenül szemlélve az előirányzott egységes érdekvédelem szétmállását, az egységteremtő retorika talajvesztését, miközben hol a defenzív, hol az offenzív retorika alakváltozatai cserélődtek. Az értelmiség *belső* vitái azonban jellegzetesen kevés eredményt hoztak, legfeljebb a sáncokat ásták mélyebbre, a megoszlásokat szaporították, és a kölcsönös gyanút erősítették.[9] Az értelmiség inkább sodródott az árral, a politikai elittel együtt, belepréselődve maga is a Belgrád és Budapest felé irányuló pozíciókeresések labirintusaiba, a közpénzek elosztásainak nehezen áttekinthető folyamataiba.

Szóba kell hoznunk, hogy a politika felől, ugyan időről-időre, ám mégis folytonosságot tükrözően olyan üzenetek érkeztek, amelyek irrelevánsnak minősítik az *önálló értelmiségi reflexivitás* létezésének jogosultságát. Eszerint, a kritikai-értelmi faggatás helyét át kell, hogy vegye a *követni-készség* normája, az igazodás a politika üzemének outputjaihoz.[10] *Gyengébb* változatban, a politikai elit tagjai nem véleményazonosságot kérnek számon az értelmiségtől, hanem szimbolikus cselekvéseket, mondjuk megjelenést a nyilvánosság közegeiben az etnopolitikai elit által szervezett fórumokon, ami a vajdasági magyarság egységét hivatott demonstrálni.[11] Eszerint az értelmiség a politikai elit legitimációteremtési gyakorlatához járulhatna hozzá. *Erősebb* változatban viszont itt megismétlődik a politikai szféra, és az értelmiségi beállí-

9 Teljesen egyetérthetünk a kolozsvári filozófussal, Egyed Péterrel, aki a kisebbségi tapasztalatokat leszűrve azt állítja, hogy „az értelmiségi árulásáról szóló viták … mindig teljesen sterilek", Egyed Péter: *Az értelmiségi nehéz születése,* Korunk. Ez az állítás ugyanis érvényes a Vajdaságra is.

10 Karakterisztikus tény, hogy a „történelmi" VMDK tiszteletbeli elnöke, Herceg János író azért mondott le tisztségéről, mert „igaztalan és fulmináns cikkben" a VMDK „egyik vezetője kollektív népárulás bűnében marasztalja el a vajdasági magyar írókat.", *Nyílt levél Ágoston Andrásnak!, Napló,* 1994. február 9. Tagadhatatlan, hogy az értelmiség belső vitáinak kontinuitása van.

11 Kasza József, a VMSZ elnöke 1997-ben azzal vádolta meg az értelmiségiek egy részét, miután elmaradt megjelenésük egy tanácskozáson, hogy nem érzik a „közösség tagjainak magukat", *Magyar Szó*, 1997. május 18. Nyilván, hogy egy párt vezetője nem élhet a kizárás ilyenfajta technikáival, legalábbis, ha figyelembe veszi, hogy többpárti rendszerben *egy* párt elnöke.

tottság egybefűzését és a közöttük lévő különbségeket eltüntető beállítottság, noha más távlatból, nevezetesen a kisebbségi társadalom szavazataira támaszkodó mandátumok birtoklásának perspektívájából megfogalmazva.

Kétségtelen, hogy ezek a jelzések arra utalnak, hogy a minden oldalon tapasztalható letisztázatlanságból származó *bizalmatlanság* folyamatos jelenléttel bír.[12] Ha hátratekintünk egy pillanat erejéig, úgy szembeszökő tény, hogy a közbeszédet befolyásoló vajdasági magyar értelmiségiek a kilencvenes évek közepén úgy nyilatkoztak, legalábbis az előbb említett kutatás tanúságai szerint,[13] hogy *nem az aktuális politikai elit* soraiból válogatnák az *eszményi* elit tagjait. Választásuk a politikai elit tagjai helyett, egy virtuális, előlegezett vajdasági magyar középosztály tagjaira esett, amely a humán értelmiség mellett, a technikai értelmiség jeles képviselőit is magában foglalta volna. Figyelembe véve azt a konstellációt, hogy a politikai elit sorai nem frissültek fel, hanem ugyanazon személyeket foglalják magukban, ez a kivetített gondolatsor legalábbis meggondolandó.

Jellegzetes, *problémaorientált* konfliktusnak bizonyult 2000 után, a vajdasági magyarság reprezentatív intézménye, a Forum kiadóház igazgatóbizottságának kinevezése kapcsán felszínre kerülő, a médianyilvánosságban is megjelenő tiltakozás, amely

12 Jellegzetes, hogy Kasza József, a Magyar Nemzeti Tanács megválasztásakor, kijelentette: „az elmúlt években nagyon nehezen alakult ki párbeszéd a politikai szervezet és a független értelmiség között, pedig ez nagyon fontos…”. *Magyar Szó*, 2002. szeptember 22., vasárnap, 7. o. Ebből az állításból, nyilván, nem derül ki, hogy mit jelent a „független értelmiség” szintagmája, és, hogy kik sorolhatók ezen értelmiségi típushoz, a lényeg annak a ténynek az érvényessége, hogy a politikai elit retorikai fellépésében az „értelmiséggel” való párbeszéd „nehézségként”, „problémaként” jelentkezik. A „független *értelmiség”* fogalma annyira zavarossá vált a kilencvenes években, hogy teljesen ellentétes értelemben használták, éppen ezért emlegetése egyre kevésbé jelenít meg valóságtartalmakat. Hiszen azok is független értelmiségként lépnek fel, akik pártszínekben szerepelnek, és azok is, akik pártoktól függetlenül fejtik ki gondolatmeneteiket. Voltaképpen megfigyelhető, hogy a multipozicionális értelmiségi a „függetlenségi státust” szerepköre pusztán *egyik* elemének tudja, amelyet alkalomadtán húz elő, máskor pedig mintegy lebegteti e „státusát”.

13 Ibidem, 140. o.

mögé értelmiségi szereplők sorakoztak fel.[14] Ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy meglehetősen kevés azoknak az értelmiségi megnyilatkozásoknak a száma, amelyek arra vállalkoznak, hogy kritikai közbeszéd keretein belül, konzisztens érveléssel, tegyék tárggyá a politikai elit teljesítményeit. Vagyis, ez a szituáció nem jogosít fel bennünket arra, hogy általános jellegű konfrontatív tartalmakat, vagy valamilyen értelmiségi csoportok koherensen megfogalmazott igényeit állapítsunk meg, amely esetleg a politikai elit teljesítményeit *szisztematikusan* kérdőjelezné meg.

Amennyiben az értelmiségi szerepkészletek problematikumát az etnopolitikai elit működésének és teljesítményeinek vonatkozásában éleztük ki, úgy feltűnnek a zavarodottság, a tisztázatlanság bizonyos jelei a vajdasági magyar kontextusban. Ez arra utal, hogy korántsem vált világossá, hogy a *kisebbségi nemzetépítésben,* amely meghatározza a vajdasági magyar kultúrát, milyen illetékességi körök tartoznak az értelmiséghez. Hadd soroljunk fel legalább néhány megfontolandó gondolatot!

Bibó mércéje szerint a demokrácia egyenesen a szakszerű elmélyedés normáihoz hűséges személyiség teljesítményeinek függvénye, ezen kívül a súlypontot a hatalommal nem puszta szolgai viszonyban álló értelmiségi rétegre helyezi.[15] Németh László egyik okfejtésében többes tagolódású értelmiségi szerepkör tűnik fel:[16] így említésre kerül az általa elvetett „politikai-gaz-

14 Az „értelmiségi vitafórum" ugyanis azt nehezményezte, hogy a Vajdasági Képviselőháznak a sajtóházakkal kapcsolatos döntése a vajdasági magyarság egyik pártját juttatta domináns szerephez, holott „az aláírók csak a szabad, pártoktól független és tárgyilagos tájékoztatást támogatják. A politikusok ezért tartsák távol magukat a lapok, a tévé- és rádióhálózatok irányításától, szerkesztéspolitikájától is.", *Pártoktól független sajtót!*, *Jugoszláviai magyar értelmiségiek nyilatkozata, Családi Kör*, 2001. január 18.

15 Bibó I.: *Értelmiség és szakszerűség,* in: *Válogatott tanulmányok,* Második kötet, Budapest, 1986, 510. o.

16 Németh L.: *A minőség forradalma – Kisebbségben I*, Budapest, 1992, 248. o. Németh L. az általa preferált álláspontot úgy írja le, mint az „örök pillanat" és a politika közötti értelmiségi pozíciót. Ez, bizonyos vonatkozásokban legalábbis, hasonlít a Mannheim által „közbülső állapotnak nevezett" értelmiségi szituációhoz. Hadd jelezzük azt is, hogy Németh László egyéb gondolatai nem ezt a gondolatmenetet követik, de ezek taglalására itt nincs lehetőség.

dasági időjárás-jelentésbe" fulladó magatartás, amelynek következménye, hogy az értelmiség a politikai hullámzás játékszerévé válik, valamint szóba hozza a „szellem emberének a politikától nem kötött elkötelezettségét", ami ugyanakkor nem „elefántcsonttoronyban" való tartózkodást jelent.

A modernizáció dinamikája megköveteli, hogy elismerést nyerjen az értelmiségi és a politikai diskurzus differenciáltsága, elkülönülő beszédhelyzete. Ez nem zárja ki, hogy az értelmiség részt vegyen a kisebbségi társadalom szervezése érdekében az ideológiai értékek tisztázásában, a szimbólumok létrehozásában, az identitásképző folyamatok meghatározásában, a kisebbségi kultúra működtetésében, sőt, az értelmiség szerepe a nemzetteremtés folyamataiban tagadhatatlan. A kisebbségi nemzetépítés folyamatai éppenséggel kitáguló szerepköröket kínálnak, a papok, valamint az iskolarendszer, a lokalitások szintjein tevékenykedők, vagy a szórványvidékeken tevékenykedők számára. Ám az értelmiségi diskurzus elsajátítása nem azt jelenti, hogy az értelmiségi előtt *eo ipso* megnyílik a politikai szférákba vezető út, az értelmiségi közbeszéd mindig csak *közvetítő csatornákon* keresztül, áttételes értelmezéseken keresztül jut el a politikai szférához.

Az értelmiségi lehet szakértő, aki a pártok számára tanácsokat osztogat, tanulmányokat bocsáthat a pártok rendelkezésére, amelyekben releváns tendenciákat elemez (demográfiai mozgások, tényfeltárások) annak érdekében, hogy a társadalomszervezés szempontjából fontos mozgások kikristályosodjanak, szerepelhet konzultatív, vagy igazgató testületekben, reprezentatív politikai feladatokat is vállalhat, hovatovább „átugorhatja" a politikai és az értelmiségi szféra között meredező falat – ám *értelmiségi* diskurzusa nem mosható egybe a politikai diskurzus belső szabályaival.

Amennyiben betekintést nyerünk a kortárs társadalomtudományok gondolkodásmódjába, úgy azt az evidenciává átalakult mozzanatot látjuk, hogy nem a hatalomhoz való vonzódás, avagy a hatalom erőterében való pozicionálás különbözteti meg az értelmiségit és a politikust. Hiszen könnyen azonosíthatók azok a magatartásformák, amelyek lényege, hogy az értelmiségi aktorok is bizonyos lehetőségek monopolizálására, vagy bizonyos javak és szolgáltatások kiváltságos használatára törekszenek. Amit

azonban az értelmiségi a közbeszédben mond, feltár, megnevez, azt mindig *másképpen* mondja, más beszédhelyzetből kiindulva, más igazságrendszerben élve, más szótárak segítségével fejti ki. *A vajdasági magyar kultúrában még előttünk áll e differenciáció szükségszerűségének érvényre juttatása, valamint azon értelmiségi szereptudat megerősítése, amely ismeri a szakmai öntörvényűség jelentéseit. Ugyanakkor bármikor sokoldalú kapcsolatba léphet a politikai hatalom szerkezetével, anélkül, hogy önállóságát veszélybe taszítaná.* A korral lépést tartó kisebbségi társadalomszervezés nem alapulhat az értelmiség szereptévesztésein, be kell látni, hogy a társadalomszervező szerepkészlet, a döntéshozás eljárásai a *delegált* politikusi réteghez rendelődnek hozzá, és az *önjelölt* értelmiségi szerepkörök nem egyeztethetők össze ezzel a konstellációval.

A kilencvenes évek kényszerpályái erősíthették azt az érzést, hogy a képviseleti funkciók csupán a fontosak, és másodrendű a professzionális munka, a szakmai legitimitás. Ám az értelmiség „politikailag nem kötött elkötelezettsége" csupán a szakszerűség kitartó definiálása révén elérhető. Ráadásul, az értelmiség nem támaszkodhat tevékenységformáin kívül eső kritériumokra, a szakszerűség elmélyítéséhez szükséges feltételrendszert *magának kell kialakítania, méghozzá szakmai közösségek kommunikációs gyakorlatában.* A vajdasági magyar értelmiségi nem kerülheti meg a professzionalizálódás kritériumaival való számvetést, ami feltételezi a szerepkészletek jelentéseinek újrafogalmazását. Hogy ennek milyen esélyei vannak, az egyenes arányban van az értelmiség készenlétével, hogy felmérje adottságait, azokat a strukturális kényszerpályákat, amelyek a lehetőségeit alakítják a nemzetépítés folyamataiban.

*

Mindez arra irányítja a figyelmünket, hogy a vajdasági magyar értelmiségi belső tartalékainak kérdésére kérdezzünk rá az *identitáspolitika* vonatkozásában. A kilencvenes években ez az értelmiség mindazokkal a kérdésekkel szembesült, amelyek felmerültek másutt is a kisebbségben élő értelmiségiek előtt. A háborús

környezet, a felerősödő veszélyezettség (jogfosztottság, másodrendűség) és az ex-Jugoszláviából származó örökség azt az érzést erősíthette, hogy a tragikus színezetű identitáskoncepciók hangoztatása, és a *belső vitákban való pozíciószerzés* biztosítása jelentik az elsődleges feladatot. A kilencvenes évek közepe felé azonban a szélesebb társadalmi környezet módosult, a külső nyomás formái átalakultak, a tragikus identitáspolitika egyre gyengébb orientációs erővel bírt. Ez magyarázza azokat a jeleket, amelyek a kilencvenes évek közepén az identitásválságra utaltak. A fennálló identitásképletek nem tudták taglalni az érdekkülönbségekkel átitatott kisebbségi társadalom valóságát, inkább egy kivetített eszményített kisebbség ábrándjaihoz menekültek, vagy megelégedtek a szimbolikus gesztusok gyakorlatával. Ez azonban nem tette lehetővé, hogy a kisebbség és a modernizáció viszonylatának kérdéskörei széleskörű értelmezést nyerjenek, azaz a hiányosságok egyre inkább napvilágra kerültek. Voltaképpen egyre kevésbé lehetett elkendőzni, hogy a vajdasági magyarság fennmaradása egyenes arányban függ olyan átfogó, differenciált kulturális formák kiérlelésétől, amelyek a modernitás formái között jelentkező *versenyképesség* vonatkozásait és az identitás-megőrzési potenciálokat, közösségorientáltságot egyaránt tartalmazzák.

Közben fokozatosan „stabilizálódott" az a hibrid vonásokat, jugoszláv örökségelemeket tartalmazó szerbiai környezet, amelyben egyszerre vannak jelen esélyeket sejtető lehetőségek és ezeket megkérdőjelező tendenciák. Ezek egyszerre lebegtetnek valamilyen többletlehetőségeket a vajdasági magyarság számára, és teszik a következő pillanatban illuzórikussá ezeket. A 2000-ben bekövetkezett, igencsak felemás politikai fordulat ugyan új keretfeltételeket teremtett (elegendő lesz, ha csupán a 2002-ben, politikai viták kereszttüzében létrejött Magyar Nemzeti Tanácsra gondolunk, amely, nem utolsósorban, új fényt vethet a politikai elit és az értelmiség relációira is), ám a szerbiai mélyszerkezet erős folyamatosságot mutat. A „posztkommunizmus" dinamikája és a nemzetteremtés folyamatai, amelyet korábban meghatározónak minősítettünk a vajdasági magyar értelmiség vonatkozásában, egyszerre mennek végbe, megannyi ellentmondást te-

remtve. A Szerbiában hosszúra nyúlt „posztkommunizmus” útvesztőibe való belebonyolódás elhomályosítja a rövid és a hosszú távon érvényesülő érdekek közötti különbségeket. Ha a vajdasági magyar értelmiség teljesítményeit értékeljük néhány év elteltével, úgy azt kell felmérnünk, hogy mennyire járult hozzá a rövid és a hosszú távú érdekek közötti egyensúly létrejöttéhez.

„Az írói szabadság ügye valószínűleg nem állítható a közérdek fölé. Csakhogy az írói szabadság maga is közérdek. És aligha közérdek, hogy félelem és szüntelenül gyakorolt óvatosság nevetségessé torzítsa az emberek tömegeit.”

Nagy Lajos, 1936

Vajda Gábor

A mai vajdasági magyar értelmiség magatartása

A félrenevelt félrenevelők

A mai értelmiségünket a nagyjugoszláv állampolitika által félrenevelt, becsapott nemzedék nevelte. Mivel az idősebbek keveset beszéltek a második világháború végi vérbosszúról, nemzedéktársaim között sokan lehettek az enyémhez hasonló helyzetben. Nekem ugyanis irodalomtörténész létemre sem volt lehetőségem a mentalitásunk szempontjából alapvetően fontos adatok megismerésére. Ez azt eredményezte, hogy még a hetvenes években is, én, akibe kora gyermekkoromtól kezdve magyarérzelműséget neveltek, irigy voltam az erkölcsileg (Titóval az élen) világszerte hódító szerbekre, akik, lám, nem vágtak vissza az ellenük 1942-ben a Tisza- és Duna-parton elkövetett nemzeti bűneinkért. Ennek megfelelően a hetvenes években megrökönyödve szálltam szembe idősebb budapesti kollégámmal, aki a vérbosszúnak a délszlávok közötti továbbéléséről beszélt.

Ebben az időben ismerkedtem meg a kultúrák születését, fejlődését, dekadenciáját és eltűnését ciklusokban elgondoló teóriákkal. Ennek megfelelően úgy éreztem, hogy mi magyarok, a németekkel együtt, a végünket járjuk. Aki ugyanis a saját hagyományaira való építkezés jogáért kénytelen harcot vívni, annak életlendületéből kevés marad az új értékek teremtésére. Aki gondolkodással terhelt, mint mi (a velünk szomszédos népek kultúráját ugyanis már az első világháború után sokkal jobban megismertük, mint azok a mienket), az nem életrevaló igazán. A trianoni határok visszaállításával újólag közénk tolakodott s hatalmi funk-

cióba került délszlávok számára a nemzeti és egyéni (általában rossz) önzésük etikája az általuk gyakorolt erőszak legitimálásával volt azonos, amely velünk, az állandóan hangoztatott testvériség-egység jelszavai dacára, előbb a másodrendűség, azután pedig a nemzeti halálra ítéltség tudatát ültette el.

A hatvanas évek második felétől a még mindig félig-meddig szovjet tartományként létező Magyarországról szinte korlátlan mennyiségben juthattunk hozzá az ott kéziratként, itt behozható nyomdatermékként cenzúrázott könyvekhez, amelyek legfeljebb megédesítették másodrangúságunk és ékítmény-voltunk tudatának a fájdalmát, ahelyett, hogy testileg-lelkileg újjáteremthettek volna bennünket. Tito országa gondoskodott róla, hogy pótcselekvésben, kényszerpályán juthassunk elégtételhez. Hacsak nem távozott az ember Nyugatra, s így az idegenben – lelkileg – nem került még rosszabb körülményekbe, és nem csupán vegetálni, hanem érvényesülni is akart Jugoszláviában, akkor a minél teljesebb alkalmazkodást volt kénytelen választani.

Az árulás vádja és valósága

A túlambicionáltak, a kevésbé jellemesek kapcsán a kilencvenes években gyakran hangzik el az árulás vádja, nem ritkán éppen a köpönyegforgatók részéről. Nos, árulásról csupán az akkori időszak társadalmi eszményeihez viszonyítva lehet beszélni, mert a manipulatívan kialakított köztudat szerint a magyarság önmagát túlélt, vérségileg és kulturálisan egyaránt elfajzott nemzet (a XX. században már nincsenek is nagy írói), amelynek parazita nemesei (régebben minden tizenhetedik lakosa!) által drasztikusan elnyomott szolgalelkű osztályát a nagyszívű délszláv, főleg a szerb kommunisták, a földgolyó egy új világának letéteményesei szabadították föl.

Az állami dogma különben is idealista fikciónak tartotta az időtlenül létező nemzeti tulajdonságokat. Aki nem a jugoszláv politika szellemében, tehát kijelölt szerepjátszás szerint volt magyar, az egy fénykorán régóta túljutott nemzet utóvédjeként vált fasisztagyanússá, vagy pedig az államrendet fenyegetőn a szovjet érdekek propagandistájának látszott, minthogy a politikai abronccsal összetartott Jugoszláviában a nemzeti identitást egy-

szerűen lehetetlen volt humanista meggondolásból a nemzeti kultúra teljességére építeni. A kulturális törekvések mögött – államideológiával burkolt paranoiával – nemzeti szeparatizmust, rezsimváltó összeesküvést vagy annak lehetőségét szimatolták.

Mivel a magyar származású politikusoknak s egyre inkább a magyar értelmiségnek legfeljebb egyoldalú ismeretei voltak a magyarságról, ezért az „árulásuk"-nak az a kritériuma: mekkora elkötelezettséggel igyekeztek a gyakorlatban érvényt szerezni azoknak a jogoknak, amelyek az alkotmányban jó ideig csupán elvi lehetőségként, később a törvényekben már konkrétabb formában, néha kötelezettséget sugalló egyértelműséggel jelen voltak. A funkciót vállalók, illetve a kulcshelyzetben levő értelmiségiek között – függetlenül attól, hogy tagja volt-e Jugoszláv Kommunista Szövetségnek, vagy pedig – miként e sorok írója – nem, etikusnak azt lehetett tekinteni, aki komolyan vette az alkotmány kínálta, illetve törvény által megszabott lehetőségeket, és személyes példát mutatva küzdött azért, hogy a magyar nemzetiség nyelve s ezáltal a jugoszláviai magyarok is ugyanúgy érvényesüljenek, mint a többi nemzet. Ha valaki a korábbi, immár helytelennek bizonyult magatartását meggondolva, túl komolyan vette az elmélet gyakorlatba ültetésének feladatát, mint pl. Rehák László, annak le kellett köszönnie a politikusi posztról.

A lelket is leigázók

A „húzd meg – ereszd meg" kétlaki balkáni politika ezért elbizonytalanította a második világháborút követően föllépő nemzedékeket. Mivel az idetelepített délszlávok, kisebb arányban végezve termelői munkát, képtelenek voltak vidékünkön igazán meggyökeresedni, s mert az Osztrák-Magyar Monarchia időtálló építészeti és környezetesztétikai emlékeit, valamint a szokásait nem tudták s nem is akarták mind megsemmisíteni, ezért a nemzeti és a nemzetközi szocializmus között billegő ideológiájuk mondvacsinált minőségi többletének folyamatos sulykolásával, állandó fenyegetettség-propagandával igyekeztek elhitetni mindenkivel (önmagukkal is) azt, amiben a meddő és dekadenciát hozó évtizedek múlásával saját maguk is egyre inkább kételkedtek.

A magyarok kultúrájának a fokozatos visszaszorítása több szempontból is fontos volt számukra. A magyarok léte mindenekelőtt a lelkiismeretüket terhelte, önbecslésüket sértette. Először is azokét, akik részesei vagy kortársai voltak a magyarok elleni partizánvérbosszúnak. Azután pedig azokét, akik vezető emberekként haszonélvezői lettek a magyarok megfélemlítettségének. Ezenkívül a magyarokat származás és kultúra tekintetében maguktól távolinak érezték. A harcos törzsi hagyományból eredő büszkeség is akadályozta az alkalmazkodásukat. Nem beszélve arról a rendkívül nagynak tűnő lelki-erkölcsi erőfeszítésről, amelyet a megismerés során bekövetkező magatartás- és önarcképváltozás jelentett volna.

A népfölszabadítói, titói módon kommunista ideológia dogmáiról, a nemzeti- és osztályfölszabadítói fölsőbbrendűségről való lemondás, valamint a kultúrájukban kevéssé ismert szociográfia és a tágabb értelemben vett társadalomismeret becsületes vállalása a világháború idején mindinkább a győztes mellé állónak a számára katasztrofális megalázkodásával s az irányítás pozíciói nagy részének megosztásával járt volna együtt, ami a délszláv hegemóniát, a nagyhatalmak által összefoltozott országot a létében fenyegette volna.

A nagy nemzetekétől gyökeresen eltérő magyar nyelv, egy bukott nemzetnek, egy fölügyelt nemzetiségnek a kifejezésmódja különben is elsajátíthatatlannak tűnt azok számára, akik egyébként is általában a könnyebb munkát szokták meg, s lehetőleg azt is másnapra halasztották. A privilégiumaikról annál kevésbé mondtak le, mert irigyek is voltak azokra, akiket lenéztek. Végtére is sokan közülük a magyaroktól sajátították el a civilizatorikus szokásokat, az idetelepítésüket követően. A magyarok náluk jobban megbecsülték a nehezen megszerzett javaikat, hiszen a magyar családok, legalábbis kívülről nézve, többnyire békések és kiegyensúlyozottak voltak, s azok, akiknél nem pusztított az alkoholizmus, szívós munkával nem ritkán többre vitték azoknál, akik jól fizetett állásaiknak, napi- és nyugdíjaiknak köszönhetően, a könnyen szerzett anyagiakat gátlástalanul kótyavetyélhették el. Közöttük az irányadók Kelet-Közép-Európa válságos napjaiban arra is fölkészülvén, hogy határváltozás esetén, akár előre kirendelt autóbuszokkal, akár a személygépkocsijaikkal idejében továbbálljanak.

Kényszerpálya és pótcselekvés

Ilyen körülmények között a vajdasági magyar értelmiség tevékenysége minden tekintetben kényszerpályán bontakozott ki. Közöttük a humánértelmiség Újvidéken és Szabadkán pozicionált, többé-kevésbé átpolitizált, médiában és művelődési intézményekben működő rétege, s nyomában a tanügy néhány képviselője vitte a szót. Nem csupán azért, mert alkati okokból őket eleve hatalomközvetítésre predesztinálta a sors, hanem azért is, mert velük részben ellentétben a műszaki értelmiség és a pedagógusok nagy része szerbül vagy nyelvileg felemás iskolákban szerzett diplomát. Akik tehát a magyar nyelv és a magyarok jogai valóra váltásának elöljárói, hangadói lettek, e szerepüknek köszönhetően, hacsak nem estek szélsőségbe, a megfelelő alkalmazkodásuknak köszönhetően meg is tudtak élni. (Ez persze nem jelenti azt, hogy pl. a magyar színészek tájolásban kifejeződő munkatöbbletét folyamatosan és méltányosan javadalmazták volna, s hogy a magyar nemzetiségű tanárok kétnyelvű tanítása külön díjaztatott volna.) Tehát – különösen 1974 után, a tartomány formális önállósodását követően – a megszabott határok között azért kapott viszonylag tág mozgásteret ez a főleg Újvidéken, de Szabadkán is megtelepedett értelmiségi réteg, hogy újságírókként, fordítókként, esetleg pedagógusokként a magyar nyelv (s egészen óvatosan: a magyarok) érdekei megvalósultságának látszatát keltse. Természetesen az államalkotó népekkel és a többi nemzetiséggel azonos szellemben, a jugoszláv testvériség-egység hangadóiként, a külön magyar érdek tagadóiként.

Viszont a liberális időszakokban állandóan napirenden lehetett tartani a magyar nyelv romlásának a kérdését, sőt a hetvenes és nyolcvanas években a törvényeknek megfelelően a nyelvhelyesség problémáin túl a közélet nyelvének magyarítását is szorgalmazhatták, ott, ahol a lakosság összetétele miatt erre lehetőség volt. S részben a politikai összejöveteleken is, melyeken az anyanyelvhasználat nem csupán társadalometikai kérdésként volt jelen, hanem mint a megoldandó feladatok minél pontosabb és szabadabb megnevezésének eszköze.

A magyar nyelv gondjait a magyar humán értelmiségnek egy egészen szűk rétege: a Magyar Tanszéket végzettek és részben a pedagógusok vették komolyan. Az utóbbiak azért csupán részben, mert a megfizetetlen többletmunkájukon múlott, hogy szélesítik-e azt az anyanyelvismeretet, amelyre az óvó-, illetve tanítóképzőben, később a főiskolán vagy az egyetemen csupán felemás módon tehettek szert, s amelynek gyakran nem kielégítő szintjével az általuk használt tankönyvekben találkoztak. A szaknyelv anyanyelvűsítésére még ennél is kisebb lehetőség adódott, hiszen a mérnökök, közgazdászok, szociológusok, pszichológusok, orvosok, középiskolai tanárok nem, vagy csupán részben végezték tanulmányaikat az anyanyelvükön, a hivatásukat gyakorolva legfeljebb akkor használhatták a magyar nyelvet, ha saját nemzetiségtársuk folyamodott hozzájuk. Vele, ha olykor a szláv szavak használata mellett nehézkesen is, megértették egymást.

Az önfeladás kényszerhelyzete

Írásban, diák- vagy fölnőtt közönség előtt ugyanakkor több okból kifolyólag is célszerűbb volt az államalkotók nyelvét alkalmazni. Mindenekelőtt azért, mert aki az anyanyelvéhez való ragaszkodásával tűnt föl, függetlenül attól, hogy mit engedett meg az alkotmány, s mit írtak elő a törvények, az nyilvános megbélyegzés nélkül is „nagymagyarnak", nacionalistának minősült gyakran még a nemzettársak között is. Azután pedig amiatt, minthogy a hallgatóság a tudás legésszerűbb, legkönnyebben hasznosítható formájának megszerzésében volt érdekelve, hiszen a belénevelt anyagelvűség a fölösleges, sőt a kárhoztatott nemzeti múlt miatt bűnös luxusnak érezte túl sokat törődni annak a nemzetnek a nyelvével, amelyet – ha durva, sőt kegyetlen módon is – egy világhatalomnak kellett közösségivé, világkonformmá szelídíteni. Minek törni magunkat a szaknyelv minél teljesebb anyanyelvűsítéséért, ha nyelvünk rokontalanságát a sorsunk is igazolta; ha bennünket, kis magyarokat, senki nem ért a környezetünkben, s ha ráadásul a Jugoszláviában iskolázódott magyar értelmiségiek nagy részének a mi nyelvünk bonyolultabbnak tűnt és tűnik ma is

a szerbnél? Olyannyira, hogy – hacsak nem az otthonról hozott konyhanyelven vagy tájszólásban beszél az ember – könnyebb és egyszerűbb a kommunikáció az iskolai tanulmányok során kisebb vagy nagyobb kínnal úgy-ahogy, de azért a társadalom által megtűrten és használhatóan elsajátított, a rengeteg idegen szó miatt sokkal nyitottabbnak, demokratikusabbnak tetsző többségi nyelven, mint a már finomkodónak, körülményesnek s ezért is fölöslegesnek látszó magyar beszéd által.

A budapesti rádió és tévé nyelvét ugyanis az értelmiségünk többnyire mint elsajátíthatatlant csodálta (és csodálja), vagy – a szőlőt kóstolatlanul savanyúnak találó róka példájára emlékeztetően – vetette meg, s titói öntudattal állította, hogy a mi tájnyelvünk eredetibb és különb a magyar főváros bürokratikusan mesterkélt, purizmusában túlhajtott, „mekegő" magyarkodásánál, kezit csókolomos képmutatásánál. Persze, inkább csak abban volt ösztönösen és tudatosan igaza a vajdasági magyar értelmiségieknek, hogy a hangzás változatossága érdekében a budapesti nyílt „e"-zéssel szemben ragaszkodnunk kell a tájnyelvi hagyományunkként létező középzárt „e"-hez, s esetleg az „ö" használatához is, ha az a tiszai nyelvjárás túlzásaként nem válik komikussá. S hogy – már nem is csupán a kérdő mondatokban – a mondat végének éneklő hangsúlyozása újmódi affektáció. No meg, természetesen, a magyarországi, elsősorban a budapesti argószavak (lezserségek) átvételével sem leszünk kulturáltabbak.

Szóval a különvajdasági entitást nem csupán Tito délszláv politikája parancsolta a jugoszláviai magyar értelmiségre, hanem ennek a társadalmi rétegnek a pszichológiája is. Mi az elmúlt évtizedekben, ha nemzeti-kulturális és anyagi érdekeink szerint az ország másodrangú polgáraivá fejlődtünk is, mindazonáltal a magyarországi, az erdélyi, a felvidéki és a kárpátaljai magyarokhoz képest – a délszláv nagy testvér útmutatása szerint – akár a nyugati bérrabszolgaság felé, akár egy szabadabb szellem irányába, kinyíltak számunkra a határok. A második világháborút követően a jugoszlávság vállalása nem csupán az egyedüli életlehetőség föltételét jelentette, hanem egyre inkább tekintélyt is, tehát azt, hogy az ember az állampolgárság külső formájánál mélyebben, akár önmagában, akár a családjában is legalább annyira tartsa

magát jugoszlávnak, mint magyarnak, s ezt a becsületérzésen kívül a lelki egészség is megkívánta.

A jugoszlávságba (több mint egy évtizede már inkább a szerbségbe) való beleélés készségét a hagyományos és korszerű magyar nyelvtől való élet diktálta eltávolodás épp úgy támogatta, mint a jelenben, illetve – a gyerekek szempontjából – a jövőben élés szükséglete. A jugoszláviai magyar, egyre szembetűnőbben korcsjellegű kultúrának multikulturalizmus címén való vállalása lélektani alapot nyújtott a „szegény magyarországiak" iránti akár sajnálkozó, akár megvető fölényhez, az anyanyelvüket gördülékenyen és bosszantóan szépen használni tudókkal szembeni magabiztossághoz, s ezzel együtt a nagy megalkuvások feledéséhez, a nagyhangú telepesek általi megalázottság lefojtásához, illetve kompenzáláshoz.

Magától értődően két- sőt többszínűséghez, tudatos vagy öntudatlan belső szakadozottsághoz vezetett ez az élet követelte álegyensúly. A jugoszláviai magyar értelmiség, túlnyomóan paraszt vagy kispolgári szülők magatartás-örökségeként még a trianoni békediktátummal kezdődően többnyire akkor is lenézte a – ahogyan nevezte őket – jöttmenteket, kofferosokat, ejtőernyősöket, ha részben a félelme miatt, részben együttérzésből (mert a „dovrovoljacok", azaz az első világháború után idevezényelt valóságos vagy álönkéntesek, valamint a második világháborút követően idecsábítottak között is voltak szerencsétlenek) később mind kevésbé zárkózott el tőlük, sokszor közvetlenül is segített rajtuk. De folyamatos lenyűgözöttségben, az erősebb iránti, a megvetést olykor átható ámulatban. Ez abból is látszik, hogy a délszláv étkezési szokásokból anyagi lehetősége szerint nem csupán az egészségeset (pl. a nagyobb mértékű és választékú tejtermékfogyasztást), de a higiéniailag vitathatót is (a rostélyon sültek kultuszát) is részben átvette. Nem különben a délszláv műnépdalok kultuszát, vagy legalábbis annak eltűrését, elszigetelt környezetű bankettekre, határon túli alkalmi kiruccanásokra tartogatva az otthon vagy a Kossuth Rádió által belenevelt nemzeti zeneigényt. Arról a kölcsönzött szokásáról már nem is beszélve, hogy a szeretetét is immár úgy tudja kinyilvánítani, mint a délszlávok: három csókkal.

Csalóka kultúrfölény

Nyilvánvalóan helytelen önvédelemről, önmagunkból való kivetkőzésről van szó. A Vajdaságnak, a gyarmatnak bennszülött magyarja, különösen ha értelmiségi volt, sokszor az uralkodó nemzet túlzottan magabiztos, kincstári optimizmustól fűtött tagjaitól volt kénytelen tanácsot elfogadni. Azoktól, akiknél általában – józansága, óvatossága, kételkedő beállítottságából eredő mélyebb betekintése következtében – tájékozottabb volt mind helyi viszonylatokban (pl. az üzemszervezés racionalizálása, a politika, az áru és a piac közötti kapcsolat javíthatósága), mind pedig globális összefüggésekben (az ország valós külpolitikai, külgazdasági helyzete). Pedig a magyarok fölénye abban is megnyilvánult, hogy a kulturális rendezvényekhez (ha azok minősége vitatható is) lehetőségeik szerint inkább ragaszkodtak, mint a telepesek, akik számára a politika leginkább áthatotta, vagy egyenesen kiszorította a művelődési rendezvényeket. Persze, lényegében képlékenyek voltak, ezért nem csináltak nagy kérdést az amatőr művészeti tevékenységük visszaszorításából.

Ez korántsem jelenti azt, mintha a magyarok az iskoláztatásuknak köszönhetően nagyobb tudásra tehettek volna, illetve tehetnek szert. Annál kevésbé, minthogy a magyar tagozatok oktatásának színvonala a nyelvükben gyönge, számukban korlátozott tankönyveknek és a magyarul nehézkesen tudó pedagógusoknak köszönhetően eleve alacsonyabb szintre süllyedt a szerb tagozatokénál. Akkor is, ha voltak rendkívül tehetséges magyar fiatalok, akik – jóllehet a többségiekhez viszonyítva jóval kisebb százalékarányban – továbbtanultak, s a kifejezésbeli nehézségekkel, a velük szembeni esetenkénti ellenérzéssel megbirkózva, egyetemet végeztek, s a kiválóságuk eredményeként magasabb beosztáshoz, ritkábban vállalati, illetve intézménybeli vezető szerephez jutottak. Valójában minél följebb kerültek, annál kiszolgáltatottabbak lettek.

Ha szakmailag, az általuk használt magyar szakkönyveknek, jobb tájékozódási lehetőségüknek köszönhetően megfellebezhetetlenek voltak is, sokszor a saját nemzetiségüknek a fölöttük álló politikusa által közvetített döntést kellett elfogadniuk. Míg azonban így a jugoszláv totalitárius politika jól használható esz-

közévé váltak, addig a magyarországi kollégáikkal szemben a szabadság megtestesítői lehettek, hiszen a Magyar Szónak, a világ legjobban szerkesztett magyar nyelvű napilapjának erkölcsi támogatásával, a délszláv avantgárd önigazgatás tapasztalataival a tarsolyukban folytathatták tárgyalásaikat, illetve dicsekedhettek az ismerőseiknek. Népi akcentussal és nyugatias vontatottsággal, de a magasabb életszínvonal alig leplezett fölényével, világpolgárinak látszó, de lényegében balkánias lezserséggel, tehát meggyőzően, sőt irigylést keltőn jelezhették: az ő útjuk a magyar kultúrember legcélravezetőbb útja, s nagy kár, hogy a titói önigazgatás a maga békés eszközeivel nem szorítja vissza Ázsiába a szovjet erőszakrendszert. Abban az időben az idegenszerűen beszélt magyar nyelv a magyarországiak előtt (a sznobizmussal is összefüggésben) sokszor irigylendő volt, mert a vágyott nyugati életforma zálogának látszott.

A titói rendszer és a mai jugoszláv társadalom alapvető különbsége, hogy a szerbek diktatúrája közvetlenné vált, vagyis a régebbi, többé-kevésbé burkolt nacionalizmus, a magyarság bekebelezésének akarata fasisztoid jelszavak kíséretében egészen közvetlenné vált. Fasizmusról legfeljebb mint hangsúlyozott fenyegetésről, gépiesen működő nemzeti diszkrimációról beszélhettünk a NATO támadását megelőző évtizedben. Nem nyíltak ugyanis számunkra gyűjtőtáborok, nem került sor az átmenetileg vagy végleg külföldre távozott magyarok házainak tömeges birtokbavételére, legfeljebb a harctérre hurcolták el az embert, ha nem volt bátorsága vagy szerencséje, hogy elmeneküljön az erőszak elől. A politikailag nem kívánatosnak tartott értelmiségi magyarok szerb fasiszták által összeállított listája eddig csupán a megrettentés eszköze volt: hogy a vajdasági magyar testnek nem lehet feje, vagy ha van, akkor levágják, s hogy az értelmiségétől megfosztott nemzetrészt úgy használják föl, ahogy akarják. Erre azonban, hála Magyarország külpolitikájának és nemzeti kisebbségünk használhatóságának, nem került sor. Viszont mindez egy évtizeden át lehetőségként, veszélyérzetként létezett, és sokak idegzetében ma még mindig eleven valóság. És a valószínűleg még sokáig működő diszkriminatív törekvések, a többségi nemzet nehezen lankadó kisajátítási ambíciói hatására sokáig az fog maradni.

A kultúra mint külsőség

A vajdasági magyar értelmiség helyzete társadalompszichológiai tekintetben megváltozott. Míg a szerbek Jugoszlávia szétesését, saját népük tekintélyvesztését szélsőséges nacionalizmussal kompenzálták, addig a lakhelyükön és az állásaikban maradt magyarok többnyire önhibájukon kívüli nyomorúságként, esetleg szégyenként élik meg a szerb államhoz tartozás nagyhatalmak által nyugtázott kényszerhelyzetét. Az értelmiség (és a nem értelmiség) számára már a kilencvenes évek elejétől két megoldás kínálkozott. A VMDK-hoz, majd később a VMSZ-hez, illetve a többi párt valamelyikéhez csatlakozva a magyarságát, a különbözőségét igyekszik valamiképpen hangsúlyozni, annak legalább valamennyire érvényt szerezni. Vagy pedig a kommunista éra inerciájának, a fölfokozódott félelemnek, kenyérféltésnek engedve a szerbek munkahelyi, illetve párttöbbségének árnyékában maradt, viszonylagos sikerélményként könyvelve el, hogy a deklaratíve még mindig élő testvériség-egység megtestesítőjének tartják, s hogy mint kirakattárgyat megtűrik, s olykor dicsérik is.

Ehhez a csoporthoz tartozik a műszaki értelmiség azon része, amely szerb többségű helységekben él, illetve szerb többségű munkahelyen dolgozik. De ide sorolhatjuk az újvidéki magyar ún. csúcsértelmiség, tehát a Magyar Tanszék, a Forum, a rádió, a televízió, a színház munkatársainak többségét is, akik számára mindennél fontosabb, hogy a munkahelyük és a fizetésük megmaradjon. Ezek az emberek nem ritkán függetlennek mondják (kevésbé hiszik) magukat. Többnyire úgy tesznek, mintha meg lennének győződve róla: minden lehetségest megtesznek nemzeti kisebbségük fennmaradása érdekében. Legjobb tudásuk szerint tanulják, tanítják és népszerűsítik az anyanyelvet. Óvatosan annak háttérbe szorulásáról is cikkeznek, sőt az utóbbi években a szociográfiai kutatásokat is vállalják. Mindezt azonban a mozgalommá szervezkedés jele nélkül, az önzetlenségtől és a lelkesedés kockázatától óvakodva. Inkább ösztönös, mint tudatos liberálkommunista individualizmussal, életgyakorlattal. Az újvidéki csúcsértelmiségnek (és természetesen a hozzá igazodó szabadkaiaknak is) a szigorú szakmai határokon belül szabad gondolkodnia. Rendsze-

resen jelzik a gondokat, olykor aggályoskodnak az asszimiláció leállíthatatlansága miatt, de az egyedül célszerű radikális tettekkel, a nemzeti-kulturális önvédelem hatékony formáinak kialakításával nem is kísérleteznek. Megneveznek, foltoznak, fájdalmat enyhítenek, de a gyógyítástól (gyógyulástól) távol vannak, s lényegében a nemzeti eutanázián munkálkodnak.

Lelkiismeretüket a ma divatossá lett multikulturalizmus elvének vállalásával igyekeznek megnyugtatni. Ezzel demagógiát vállalnak, illetve hirdetnek. Multikulturális beállítottságúak ugyanis szinte szükségképpen azon poliglott nyelvterületek nemzetei lesznek, amelyek számára az egymás mellett élés több vonatkozásban is változatosabbá teszi az életet. Ilyen körülmények között a másságot szinte nem is kell hangsúlyozottan elismerni, minthogy az egymás mellett élők némileg hasonlítani kezdenek egymásra. Az ilyen keveredés természetes, ezért emberi és elfogadható. Ha nem vezet egyik vagy másik nemzet manipulatívan befolyásolt asszimilációjához, akkor dicsérendő is. Ezzel szemben a vajdasági magyarság, az anyaországtól való leszakításával kezdődően, csöndben vergődve pusztuló álközösség, amelynek életet biztosító kultúrája a monarcho-fasiszta, majd kommunista, végül pedig a fasisztoid szerb diktatúra miatt nem alakulhatott ki. A ma is még több mint 300 000 lelket számláló, és súlyos identitászavarban szenvedő tömeget multikulturálisnak minősíteni: tájékozatlanság vagy szélhámosság. Multikulturalizmusról érdemben akkor kell majd beszélni, ha ez az anyanyelvét egyre nehézkesebben használó embercsoport kivívja a szuverén jogát önmaga kulturális, nemzeti és egyéni fenntartásához, illetve ha a beolvadási folyamata érezhetően mérséklődik.

Egyfajta tényközpontúság jellemzi ezt az értelmiségi csoportot, amelynek nem véletlenül kedvenc lapja az Újvidéken megjelenő Magyar Szó. Jellemző, hogy napilapunk csínján bánik a magyarságvédelmi állásfoglalások közlésével. Ennek dacára a Magyar Szó beállítottsága a többpártrendszer bevezetését követően százhetvenhat fokot változott, vagyis a vörös zászló vajdasági főhordozója az ökumenikus egyházak kebelére borult. Legalább ennyire meglepő, hogy ezen csak kevesen lepődtek meg. Ez az érzékelhető változékonyság a kisebbségi sors velejárója – legyintenek a pál-

fordulásra a sztoikus értelmiségiek. Akkor azt kellett mondani, most ezt kell mondani. A lényeg annyiban változott, hogy most – anyagilag, persze, hisz ez a legfontosabb – rosszabb. Hogyan alapozta meg a titói demagógia (akaratlanul) a saját fölbomlását, s a benne továbbélő, látszatokkal takargatott nacionalizmusnak a háborúvá durvulását – ezt a létünk szempontjából oly fontos kérdést alig meri valaki bolygatni. Ha mégis megteszi, a posztkommunista elit érdekláncolata béklyózza tevékenységét.

Kivételnek az a kisebb szervezetlen csoport számít, amely a kilencvenes évektől kezdve a világháború végén bosszúból és fölső utasításra ártatlanul kivégzett magyarok ezrei kivégzőhelyeinek és dokumentumainak a nyomába szegődött. Fölbecsülhetetlen ez a szerb hatalom által lépten-nyomon akadályozott tevékenység a délvidéki magyarság lelki fölépülése szempontjából. Ugyanakkor e kutatómunka – olykor öntudatlanul – a formálisan megbukott jugoszláv kommunizmus államnacionalista lényéről is igen sokat mond, hiszen évtizedeken át sokévi börtönbüntetés várt azokra, akik – mint hozzátartozók – a kivégzettek utólagos megnevezését feszegették.

Jelentős mértékben ennek az embertelenségnek az elhallgatása volt a vajdasági magyar értelmiség érvényesülésének az ára. Érthető tehát, hogy enyhén szólva nem kívánatos annak a firtatása, hogy vajon mennyi ma is érvényes igazság sarjadhatott ki ebből az iszonyú mennyiségű hazugságalapból, hiszen ez önkritikára, emberi dimenziókba való alászállásra kényszerítené azokat, akik az államakarat engedelmes nemzetiségi eszközeiként sok jót, de legalább annyi rosszat tettek nemzetiségtársaik kultúrájával.

A tekintélyelv kizárólagossága

Az összefüggéskeresésnek a genocídium témája kapcsán való elmaradása is jelzi, mennyire kiparcellázott a délvidéki magyarok gondolkodási területe. Az élő szobor szerepét játszó vezető értelmiségiek büszkeségből vagy tehetetlenségből most is lényegében úgy cselekednek, mint korábban: eszük ágában sincs fölülvizsgálni azt a tekintélyt, amelyet ma is élveznek, de amelyhez

– olykor több-kevesebb tartós érdemük mellett – az egypárti, magyarságellenes totalitarizmus kiszolgálása juttatta őket. Valójában úgy tart a vajdasági magyar értelmiség legidősebb rétege az elmélyült önvizsgálattól, mint a súlyos beteg a fájdalmak valószínű átmeneti fokozódása miatt az orvostól, illetve a kórháztól.

Ennek a kulcsszerepbe-merevedettségnek sajátos képmutatás-kultúra az ára. Azonban, jóllehet az újabb magyar értelmiségi nemzedékek az állandó politikai kényszer hatására mint nemzetiségek (kisebbségek) – identitásválságban bizonytalankodó, „lebegő" értelmiségiekként – zömükben félrenevelődtek, mégsem mindannyian a vajdasági média alapján tájékozódnak, s azok sem csupán a jugoszláv állam területén megjelent nyomtatványokat olvassák, akik a Vajdaságban iskolázódnak. Nagyon is helyesen, hiszen a történelmi VMDK is (néha persze egészen egyoldalúan) szóvá tette a vajdasági magyar csúcsértelmiség utóbb végzetesnek bizonyult mulasztásait, a szovjet diktátum alól fölszabadult anyaországi szellemi élet a nacionalista túlhabzások mellett egészséges nemzeti gondolkodást is meghonosított, amely eszméltetőként a Vajdaságban is érezteti némelyest a hatását. Csupán kevéssé, minthogy ma is hat az a dogma, mely szerint nekünk mint a nemzetiségi magaslatokról kisebbségi sorsba visszasüllyedteknek nem szabad kimondanunk a teljes igazságot, főleg ha a még mindig irányadó tekintélyeinknek a viselt dolgairól van szó.

Ez azt jelenti, hogy amikor a mi saját külön vajdasági magyar kultúránk kerül terítékre, akkor erkölcsi normának tekintik a mellébeszélést és a képmutatást. A becsületességében tántoríthatatlan, az értékítéletében tárgyilagosságra törekvő elemzés szentségtörésnek számít, ezért az Aracs folyóirat megjelenése előtt nem is igen kaphatott publicitást. Ennek a kettősségnek az a legsúlyosabb változata, amikor az intézményeink fiatalabb alkalmazottai legfeljebb egymás között, halkan beszélik meg azt, amiről a nyilvánosság előtt az érvényesülésük miatt nem szólhatnak. Ezek, ha nem is válhatnak az Aracs munkatársaivá, a legértőbb olvasói közé tartoznak.

Lényegi közöny és egyformaság

A pártelkötelezett és az ún. független értelmiségiek között általában nincs lényeges különbség. Az előbbiek jobban ragaszkodnak a nemzeti szimbólumaink használatához, és olyan gyűléseken vesznek részt, amelyeken sok szó esik az autonómiánk valamilyen formájának kivívásáról. Az utóbbiak inkább csak a kulturális autonómia gondolatáig jutnak el, lévén, hogy az újvidékieknek (s részben a szabadkaiaknak is) nagyjából mindegy, vajon területi is, vagy csupán perszonális alapú, netalán kulturális lehatároltságú lesz a vajdasági magyarok jövendő autonómiája. A cikket vagy a könyvet a jövőben is meg kell írni, az interjút el kell készíteni, az órát meg kell tartani, csak legalább a mi életünkben legyen, aki elolvassa, illetve meghallgatja, látogatja, tehát továbbra is megfelelőnek vagy legalábbis elviselhetőnek tart bennünket az eddigi funkciónkban – ez a gondolat vezérli őket.

Mivel a Vajdaságban néhány kiemelkedő egyéniséget nem számítva nincs szellemi-erkölcsi igényű értelmiségi réteg, s mert a politikai pártellenzéknek gyönge a támogatottsága, az uralkodó párt, a VMSZ úgyszólván a saját csoportérdeke szerint egyezkedhet a belgrádi minisztériummal. Mivel ugyanis a vajdasági magyarok megfélemlítettségének jege alig kezdett olvadni, ezért az eddigi pártpolitikusi tehetetlenség zavartalanul legitimálhatja magát. Az emberek nem merték, s még mindig nem merik kellő határozottsággal követelni a teljesen magyar iskolákat, az egészen független médiát, a kisebbségi élményvilágunkra épülő színházat. Ezért nem csoda, hogy ezek a kulcsfontosságú intézményeink nem jöttek létre, s a mostanában alakuló Nemzeti Tanács[1] is valószínűleg csupán hosszú távon tartja majd megvalósíthatónak a megalapításukat.

A Magyar Nemzeti Tanácsot létrehozó párt, a VMSZ ugyanis a saját, mind monstruózusabb rendszerét építi, hogy a többi kisebb párt véletlenül se veszélyeztesse az egyeduralmát. Ezért – ahelyett hogy, ha másként nem megy, akár polgári engedetlenségre

1 A tanulmány a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása előtt készült (a szerk. megjegyz.).

szólítaná föl a magyar lakosságot a civilizatorikus minimum kiharcolása érdekében – a tekintélyes pozíciók folytonossága és az anyagi javak ellenében engedi magát eszközzé válni a belgrádi politikai körök kezében.

A VMSZ a háborús politika sodortatottja

Tipikus példája ennek a háború idején tanúsított botrányosan etikátlan, kétszínű magatartása. Nem igyekezett ugyanis, hogy a számára népszerűséget hozó elvont pacifizmusának gyakorlatilag is érvényt szerezzen. Nem világosította föl a saját nemzeti kisebbségének harctéri szolgálatra alkalmas tagjait arról, miszerint úgy maradhatnak meg emberként (magyarként és akár jugoszláv hazafiként is), ha nem vonulnak be annak a hadseregnek a soraiba, amely a földgolyó egyik legsötétebb rezsimjének az érdekeit védi, és a korábbi években a nácizmusra emlékeztető gonosztettek bíróságra váró hosszú sorát követte el. (Személy szerint e sorok írójának is azt tanácsolta – persze, hasztalanul – , hogy mint tartalékos tiszt vonuljon be a végzetesen félrevezetettek, illetve a potenciális gonosztevők közé.)

A VMSZ „értelmiségi" vezetősége tehát a behívóknak való engedelmeskedést kisebb rossznak sugallta a katonai rendőrség és a szabadcsapatok várható bosszúból elkövetni szándékozott atrocitásainál. Arra nem akart gondolni, hogy a második világháború vége óta a mi vidékünkön részben a magyar lakosság lecsökkent lélekszáma, meghunyászkodottsága és a főleg olcsó fizikai munkaerőként való fölhasználhatósága, részben pedig az északi határon túl immár egy évtizede megjelent nyugati érdekeltség miatt a mi tájunkon tömeges erőszak egyszer sem fordult elő. Azután pedig a magyar kormányhoz való másmilyen VMSZ-viszonyulás eredményeként Belgrádnak a nagyhorderejű fegyverrel való sakkban tartásával elejét lehetett volna venni a háborút elutasító magyarok elleni megtorlási kísérleteknek. Ha azok egyáltalán bekövetkeztek volna, hiszen a NATO-határ közelében aligha mertek volna garázdálkodni azok, akik a polgárháború idején mindig a hadsereg által megtisztított terepen léptek porondra.

Az érdemi megoldás szabotálása

Hogy a VMSZ számára a monopóliumát biztosító látszateredmények fontosak, arra az is bizonyság, hogy hiába sürgette Szabadkán egy értelmiségi csoport a hungarológiai adatközpontnak a létrehozását a kilencvenes években, ez az intézmény végül Zentán és magyarországi segítséggel alakulhatott meg. S ugyanígy a tanítóképző felemás formájú visszahelyezésére is csupán a politikusainkra gyakorolt nagy értelmiségi nyomás következtében került sor. Viszont jellemző, hogy a magyar nyelvű tanárképzés még mindig csak ígéret, s kérdés, hogy a megalakulása esetén létezési alapfeltétele lesz-e, hogy minden tantárgy kötelezően anyanyelven adassék elő.

Ha egy társadalmi és nemzeti részérdeket felemásan képviselő párt néhány év alatt hegemóniára tehet szert egy elnyomott nemzetrész soraiban, az átgondoltabb koncepciójú pártokkal és a nemzeti fennmaradás távlati érdekeivel szemben, akkor a kizárólag az eszére és a lelkiismeretére hallgató értelmiség számottevő jelenlétéről nem beszélhetünk. A média véleménynyilvánításának (liberalizmusának) legtágabb határa a jugoszláv állam szerb érdekek szerint kialakított törvényrendszere egyfelől, s a pártoknak, mindenekelőtt a VMSZ-nek a belgrádi hatalommal több vonatkozásban összeszövődő érdekhálózata másfelől.

Ennek főleg az az oka, hogy a felelős emberek, a nyilvánosság előtti beszédeiktől függetlenül, általában nem hisznek a jugoszláviai magyarság fennmaradásában. Ezt az is bizonyítja, hogy sokan közülük Magyarországra menekítették a gyerekeiket, s ha szorulna a hurok, a kapcsolataik révén könnyen a határon túlra költöznének. Ennek megfelelően nem érdekük a vajdasági magyarság létkérdéseinek érdemi megoldása, tehát a Magyarországról kapott anyagi támogatást leginkább tünetkezelésre, látszatteremtésre használják föl. Valóban nagyon fontos a demoralizálódott jugoszláviai magyarság kedélyének javítása a közösségi rendezvények által. A nemzeti melódiák fölcsendülése és a magyar színek csillogása, beszédünk zengése valóban közérzetjavító számunkra. A jövőnkre való tekintettel azonban ez túl kevés, mert megmaradásunknak sorsunk szuve-

rén irányítása, európai értelemben vett emberi jogainknak a kivívása a föltétele.

Ehhez viszont aligha tanúsíthat kellő határozottságot a közelmúltban megválasztott Magyar Nemzeti Tanács, melynek tagjai többségükben inkább csak a diplomájuk szerint értelmiségiek, illetve az idősebbekhez alkalmazkodni kénytelen fiatalok. Ennek következtében kérdés, hogy a belgrádi kormányhoz intézett javaslatukban tudnak-e legalább teljes kulturális autonómiát kikövetelni a délvidéki magyarok számára. Közöttük ugyanis néhányan korábban tevékeny részt vállaltak a magyarság szellemi-erkölcsi megsemmisítésének kísérleteiben, s mindeddig ez a platform felelt meg az érdekeiknek. Mások viszont örülnek, hogy a magyarországi anyagi támogatottságuknak köszönhetően profitálhatnak a magyarságukból, amelynek a kultúrája, annak külsőségeitől eltekintve, még mindig idegen – s meglehet, az is marad – számukra. Elidegenedett, gátlásos, két kultúra közé szorult emberek ők, akiknek a nemzeti szenvedés anyaországi támogatásokkal édesített formája még mindig elviselhetőbb annál a változásnál, amely a teljes anyanyelvi oktatással, magasabb szintű beszédkészséggel köszöntene be. Az ő érdekeiknek is jobban megfelel a VMSZ és az általa létrehozott Nemzeti Tanács által is föltehetőleg szorgalmazandó, a belgrádi minisztériumnak megfelelő „apró léptek” taktikus, hosszú távon magyarságellenes politikája. Többnyire megszokták már a gyűléseket, tapasztalták, hogy a hangoztatott eszméket legfeljebb a szónoklatok perceiben és az előre tervezett visszhangra várva érdemes komolyan venni. Következőleg a közegüktől, a közvetítő szerepüktől fosztatnának meg, ha rövid időn belül reális életfeltételhez jutna a vajdasági magyarság. Persze, talán a jóvátétel szándékával, talán a kis- és nagyvilág figyelő szemei miatt, kimondanak majd ők sok mindent – az adott keretek között.

Ha tehát van is néhány, szellemi-erkölcsi értelemben értelmiségi ember a Magyar Nemzeti Tanácsban, előreláthatólag kisebbségben fog maradni. S az eddig éveken át hangoztatott kifogások – ti. hogy a szerb politikusok megrögzött nacionalisták, velük csak ennyit lehet s ennek is örülni kell – őket is meggyőzik. S amit Belgrádban határozott követelésként kellene előadni, az

szűkebb társaságok pletykája s egy-két kétségbeesett értelmiségi média-kirohanása marad.

Adja Isten, hogy az események ne igazolják az emberismeretemből következő állításomat, adja, hogy azok, akik eddig a magyarság emberi érdekeit szabotálták, most, kihasználva a korábbiaknál jóval nagyobb lehetőséget, a jóvá tevésre összpontosítsák az energiájukat! Nagyon jó lenne ugyanis, ha az európai értelemben vett kulturális rendeződésünket nem csupán a polgári engedetlenséggel, nyilvános demonstrációval kellene megsürgetnünk. Ehhez ugyanis mind a pártbeli, mind pedig a párton kívüli diploma és állás szerint értelmiségi magyar emberekből hiányzik az erkölcsi erő. Így azután azok számára, akik emberségük föltételeként fogják föl a magyarságukat, nem maradna más hátra, minthogy, amikor erre lehetőségük adódik, szóban, írásban vagy gesztusok által igyekezzenek jobb belátásra bírni a szavaik és tetteik között vergődőket.

Kasztszellemű alkotók

A hagyományos hatalmi viszonyok miatti önkorlátozás reflexe ugyanis, sajnos, íróink többségének magatartására is mind a mai napig vonatkozik. Ők ugyanis zömükben még mindig az elsősorban Újvidéken beléjük nevelt – a mai körülmények között tragikomikus – kasztszellemben gondolkodnak. Most is hajlamosak azt mondani: a tehetségüknek megfelelő műfaj művelésével eleget tesznek írástudói kötelességüknek. S hogy arisztokratikus tartózkodásukat megvédhessék, a napi és a pártpolitikát nem mindig hajlamosak megkülönböztetni attól a politizálástól, amely a körülmények kényszerítő erejétől függően, az alkotó morális lényének hangsúlyozott kifejezéseként az esetek többségében szerves tartozéka volt az írói magatartásnak. Nem választva el vastag határvonallal a műalkotást a közéleti cselekvéstől. Hadd hivatkozzam csupán Sütő András és Kányádi Sándor példájára!

Rosszul neveltek nevelték rosszul azt a „java korában” levő nemzedéket, amelyen elsősorban múlik, hogy mi lesz a vajdasági magyarság jövője. Akiket a család, az iskola és a társadalom egyaránt rezerváltsághoz, megalkuváshoz, kétszínűséghez szoktatott,

azok talán egészen az életük végéig a jugoszláv szocializmus idején kialakult beidegződéseik szerint fognak viselkedni. Ez azt jelenti, hogy még sokáig jelentős különbség lesz a szociológiai értelemben vett vajdasági magyar értelmiség egyfelől a kimondott szavai, gondolatai, másfelől pedig a viselkedése, a tettei között. Ha a magyarok a még mindig sokszor meghatározó erejű keleti alkatuk miatt nehezen és csupán szalmalángszerűen szánják rá magukat a hagyományaik hibáit fölülbíráló cselekvésre, akkor a mi iskolázott emberünk a családja kenyerének féltésén túl, a balkáni barbárság újraéledése miatt is szorongva, inkább az életét legalább holnapig őrző lelki betegségét vállalja, semhogy a bizonytalan, még mindig lehetetlennek látszó újért vállaljon kockázatot.

Az értelem önelidegenedése

A mai fiatal értelmiségi a Vajdaság közösségi életében nem szokta meg a saját fejével való gondolkodást. Viszont tisztában van az erkölcstelenség eluralkodásával, s emiatt nem szereti a lényegében bukott rendszer tekintélyeit, mégis azok magatartásához igazodik a társadalomban. Ha régebben Tito és a kommunista elöljárók adományozta jogok gyakorlásával elégedett meg a lehetségeseknél szűkebb keretek között, akkor most a helyzetétől, képzettsége természetétől függően többnyire vagy a domináns párthoz, vagy pedig az ún. független értelmiséghez kapcsolódik. Magyar létére magára maradt, s hogy valamit, nem ritkán csak önnyugtató jelentőségűt tehessen, csoporthoz kell csatlakoznia. Mindkét csoport viszonylagos biztonságot kínál neki. A VMSZ azzal igyekszik őt meggyőzni, hogy a délvidéki magyarság jogaiért vívott harcában egészen az okos elme jelezte határig megy el, ugyanakkor a magyar nyelv, irodalom és művelődés ápolásában, vagy pedig többségi környezetben dolgozóként független – a sugallata szerint – olyan erkölcsi magtartást tanúsít, hogy az északi határainkon túliak is még ma is sokszor példát vehetnének tőle, hogy ne támadjon föl a magyar, majd ennek reakciójaként a szerb nacionalizmus.

Más szóval csupán az egypártiságból kozmopolitává alakult magatartás lehet perspektivikusan humánus, tehát okosan magyar-

ságpárti. Hogy a maga mélységében és radikálisan cselekvő beállítottságában fölfogott nemzeti-kulturális princípium nem irányul mások ellen, arra nem szabad gondolnia a fiatal magyar értelmiséginek, hiszen a visszahúzódottsága alapérvét kellene föladnia.

A fiatalok determináltsága

Magától értődő tehát, hogy a mai vajdasági magyarság fiatalabb korosztálya, ha nem üdvösnek is, de számára elfogadhatónak tartott egyik vagy másik pricípiummal: az egyedül üdvözítőnek tartott pragmatikus pártpolitikával, vagy pedig a Szerbiától való függőségnél az egyetemes magyar kultúrával való közösséget kisebb mértékben (inkább csak alapítványtámogatásokért való folyamodványokban) vállalva (hacsak nem e kettő között ingadozva) találja meg a helyét. Stratégiaképe nincs, mivel azt – példamutató cselekvéssel – nem kínálnak neki. Ha van nemzeti-kulturális közösségérzése, azt az állását kockáztató tanítójának, magyar- vagy történelemtanárának köszönheti. Az iskola egyébként inkább rombolta, mint építette a lelkét. Hiába hallja naponta a politikusainktól, hogy neki vállalnia kell a magyarságát, az iskolában a szerbek szupremációját nevelik bele. A tankönyvei általában gyöngék, olykor elborzasztóan rosszak voltak (s most is azok).

Ha az iskola mellett, vagy annak befejezését követően a pártok vagy civil szervezetek vonzáskörébe kerül, akkor apró pragmatikus tettekhez, és emellett az idealisztikus akarások ismételgetéséhez kell hozzászoknia: olyan, naponta sulykolt szlogenekhez, mint a nemzeti megmaradás, szabad média, önálló magyar iskolák, európai mértékű emberi jogok, anélkül, hogy azok megtestesülésének módját meggyőzően tudatosították volna bennük. A lényeg mind a pártpolitikai, mind pedig a művelődési bürokrácia szempontjából az, hogy a régi – változtatott formában ugyan – megmaradjon, vagyis hogy a gyökeres változás reményének születését eleve akadályozzák meg a túlnagyított nehézségek, a szerb politika hagyományos kíméletlensége.

A vajdasági magyarok vezető értelmisége a régi, illetve most megszerzett privilégiumokról nem akar lemondani, s különben is a mentalitásváltás testi-lelki kínokkal, önkritikával járna, s ez az

emberi dimenziók szintjére való nem kívánatos „alászállást” eredményezne. Új értékek viszont csak teljesen új intézményekben születhetnének. Itt is csupán nehézkesen, mert ezekben friss szemléletű új embereknek kellene dolgozniuk. Ilyeneknek a támogatása viszont az eddigi magyarországi kormány- illetve alapítványpolitikának sem felelt meg.

Minthogy a pozicionált vajdasági magyar párt és az ún. független értelmiség a szerb hatalmat közvetlenül vagy közvetve szolgálva maradhat meg továbbra is a funkciójában (s mert ez a kiszolgáltatottság előreláthatóan a Magyar Nemzeti Tanács munkáját is lényegesen korlátozni fogja), ezért ebben az állami védettségben cinikusan vagy naivan továbbra is a tévedhetetlenek pózában, a minden lehetségest kiharcolók etikájában tetszelegheht a fiatal nemzedék előtt. Noha formálisan fehérrel cserélte föl a vörös egyenruhát, az önbírálat a látszólag vállalt keresztény erkölcs dacára csak annyira jellemző rá, mint a kommunista érában. Ennek az egymással többnyire egyetértő két vezető (inkább csak a szó szociológiai értelmében vett) értelmiségi csoportnak az önszuggesztiója és a tömegelvárásokból kinövő meggyőző ereje révén tehát, állítólag, csupán önzetlen jótéteményei voltak, vannak és lesznek. Ezt a hazugságot annak is ajánlatos elfogadnia, aki alacsonyabb beosztással is beéri a Vajdaságban. Hát még annak, aki felelős értelmiségi pozícióba vágyik!

Mivel a politikai és a kulturális intézményeknek a vezetői egyaránt mindenütt és mindig változatlanul a tévedhetetlenség látszatában tetszelegnek, s mert a médiát az ő embereik irányítják, ezért az idősebbekhez igazodni kénytelen értelmiségi ifjúságnak, ha van is sejtelme arról, hogy a jövő csupán a múlt és a jelen mindenféle csoportérdektől független megismerése által tervezhető, az élethelyzete kiszolgáltatottá és tartózkodóvá teszi. A többnyire rossz tankönyvek által is meghatározott viselkedésével nyugtázza azokat a kompromisszumokat, amelyeket a vezető emberek az ő nevében kötnek a jól bevált régi gyakorlatnak megfelelően. Az erkölcsi szempontú és a kultúrát nemzeti összefüggésben vizsgáló eretnek magatartást ilyen föltételek mellett fölöslegesnek, sőt károsnak érzi. Ahogyan a kommunista uralom idején is zavaró elem volt az igazság keresője, a nemzeti álközösséget

alkotó (liberálkommunista) individualizmus most is az erkölcstelenségnek szerez érvényt.

Az idősebbek példamutatása szerint a gondolat csak arra szolgálhat, hogy a fiatal értelmiségi célszerűen („okosan”!) alkalmazkodjon a fennállóhoz, s fölső parancsra apró léptekkel haladjon a látszólag határozottan kijelölt úton. Hogy ezek a mai, nemzeti kisebbségünkön belüli viszonyok a még működő intézményeink funkciógyakorlásával együtt a látszólag bukott kommunizmus káros örökségei, arról eddig jóformán lehetetlen volt konkrétan cikkezni, s ezért csupán társasági téma lehetett, s előreláthatólag egy ideig még az is marad.

Nyugdíjasok vagy ezek státuszához közelállók presztízsét védik tehát, s a jugoszláviai magyarság pusztulását nyugtázzák azok a határon túlról érkező támogatások, amelyek – a nehézségek taktikus túlhangsúlyozásával – az itteni erő(tlenség)viszonyok fennmaradását szolgálják. Ha a Horthy-érában tolakodásra, sőt erőszakosságra volt hajlamos a magyar politika, most a tartózkodásával a másik végletbe esik. Hiába kelti azt a látszatot, hogy a fennmaradásunkban segít bennünket, a titói politika idején kialakult, funkciógyakorlásában retrográd intézményeinket támogatva, a távolabbi jövőnket semmisíti meg. Elemzés kérdése, hogy magatartásában mi az aránya a tájékozatlanságnak és a tudatosságnak. Az utóbbinak a kimondatlan indoka: úgyis beolvadásra vagyunk ítélve (ahogyan a családját részben Magyarországra átmenekített vezető értelmiségünk sugallja), kár az erőfeszítésért, elegendő a fájdalomcsillapítás. Vagyis az eutanázia.

„Ha a múlt nem a miénk, ha nem tudjuk, hogy egy folyamat alkotórészei vagyunk: érdeklődésünk kihuny, és kiszolgáltatva magunkat a jelen esetlegesnek vélt eseményeinek, megszűnik a közösségi történelmi tudat, s egyedüli értékmérő mérce az anyagi jólét egy elképzelt foka marad.”

Nemeskürty István: Művészet és történelem

Gábrityné
dr. Molnár Irén

Az értelmiségpótlás körülményei

1. Ki az értelmiségi és ki a magyar értelmiségi?

Értelmiséginek számít a felsőoktatást, főiskolát vagy egyetemet végzett szakember és alkotó (művész, tanár, orvos, mérnök, újságíró stb.), aki korának eseményeiről önálló véleményt formál, bíráló magatartást tanúsít, a jövő kérdéseivel foglalkozik, és befolyásolni igyekszik. Megkülönböztetünk humán és reálértelmiségit, ez a felosztás azonban csak a szakmai tevékenységi terület alapján különbözteti meg őket. A fenti jellemzők egyformán vonatkoznak mindkét csoportra, és elvárható, hogy mindkettő a társadalmi jólétért, a közösségi érdekekért álljon ki.

Ki számít vajdasági magyar értelmiséginek? Legelterjedtebb az a felfogás, hogy a magyar értelmiségit – a fentieken kívül – elsősorban az anyanyelve (vagy legalábbis nyelvtudása) határozza meg, majd a nyelv, amelyen alkot, vagy tanít, publikál stb., miközben a magyar egyetemes kultúrát gyarapítja, terjeszti, népszerűsíti. Egyszerűbben, az, aki annak érzi magát, aki itt él a Vajdaságban, vagy aki innen származik.

A vajdasági magyar értelmiség magatartásmodelljei mások voltak régen, a közelmúltban és mások ma. A titói korszakra jellemző volt egy nagyfokú alkalmazkodás, az asszimilációs hajlam a karrier érdekében, vagy a közéleti iránti közömbösség („ne szólj szám, nem fáj fejem”). Ez a magatartás később erősödött, sőt a Milosević-rezsim idején végletessé fajult. Ma a vajdasági magyar értelmiségi körökre jellemző a magatartásformák keveredése, negatív vagy éppen a pozitív viselkedési modell. A negatív ma-

gatartás elemei: pesszimista életfelfogás, értékválság, széthúzás, a minden létező kritizálása, bezárkózás, emigrációs hajlam. A pozitív magatartás: az elemző-bíráló gondolkodásmód, az optimista jövőszemlélet, alkotásvágy, a szervezettség igénye, összefogás és a nyitás a világ (az anyaország) felé.

Sokszor elhangzott a megállapítás, hogy a vajdasági magyar értelmiségi közélet anyanyelv- és az irodalomközpontú. Ez érthető és logikus, mert az elmúlt évtizedek alapján megállapítható, hogy a nemzet valóban nagyrészt nyelvében őrzi meg népi sajátosságát. Ugyanakkor azonban a többségi nemzet (a mindenkori uralkodó párt) képviselői/politikusai legszívesebben éppen ilyennek szeretnék látni a kisebbségek lojális értelmiségét: foglalkozzon csak az anyanyelvével és a reáltudományokkal, ne pedig politikával és társadalomtudományokkal (szociológia, jog, közgazdaság, pszichológia, történelem, pedagógia stb.).

Az állami képviselet gyakran hangzott és hangzik el ma is, hogy a nemzetiségi jogok biztosítására igyekeztek kialakítani különböző (tegyük hozzá mi: és ellenőrizhető) értelmiségi központokat a Vajdaságban. Ennek eredménye mindenkor egyrészt a magyar értelmiségiek egymásközti mesterséges rivalizálásának szítása, másrészt természetes irányultsága a tömbmagyarság felé. Így beszélhetünk ma újvidéki értelmiségi körökről (az állami intézmények által régóta támogatott központ), szabadkai értelmiségről (tömbmagyarság önkezdeményezése politikai pártjának támogatásával, anyaország közelsége), majd kisvárosi központokról (Zenta, Ada, Becse), végül pedig vidéki/szórvány vagy szigetmagyarságról (Temerin, Muzsla).

Miért osztjuk fel értelmiségünket – többek között – életfeltételeik szerint is? Ennek az a szociológiai magyarázata, hogy a városi magyar értelmiség gyakran hajlamos már a munkája és karrierje miatt is a beolvadásra; a kisvárosi értelmiség magatartása a lakosság többségi arányától függ: tömb- vagy szórványmagatartás; a falusi (lakhelye vagy származása szerinti) értelmiségnek viszont a leghosszabb ideig tartó nemzeti öntudata van, egészen addig, míg fel nem adja megélhetési gondjai miatt. A Vajdaságban ezek a magatartásformák szinte regionális életfeltételekhez kötik a magyarságot.

Bánság szórványhelységeiben mind nehezebb megmaradni a sorvadó iskolahálózat és az elszegényedés miatt; két út választható: marad és beolvad, vagy elköltözik. A feltörő értelmiség és munkásréteg Szabadka környékére és külföldre (akár a tengeren túlra is) távozik.

Dél-Bácskában és Nyugat-Bácskában a feltételek mindinkább hasonlítanak a bánáti feltételekhez. Nemcsak a beolvadás és az elvándorlás van jelen, de a magyarság szórvánnyá válásában a betelepítések is hatottak. Ha nincs tömör magyar közösség (valamikor a jugoszlávság lazította fel, ma a gyakori vegyes házasságok és az anyanyelvű iskolák hiánya miatt), akulturáció lép fel. A kisebbség igyekszik elfogadtatni magát a többségi nemzettel oly módon, hogy lemond kultúrájáról és beolvad, s ha ez nem sikerül, kivándorol.

Észak-Bácska és Észak-Bánát: anyaországi kötődés, tömbmagyarság, magas azonosságtudat, anyanyelvét jól beszéli (gyengébben a szerbet).

2. Miért kell pótolni a vajdasági magyar értelmiséget?

Egy közösség értelmiség nélkül leépül. A nemzeti közösség etnikai leépülési folyamatának alkotóelemeit – persze nem egyforma intenzitással – az anyaországon kívüli régiókban kísérhetjük figyelemmel. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy az etnikai térség megváltozik egy településen belül, a kisebbség számaránya lecsökken, a korábbi etnikai arányok felborulnak. A Vajdaságban, a régiókban és településeken szórványosodás van folyamatban, sőt a nagyvárosban is. Kialakultak a tömbmagyarságra, a szórványvidékre és a szigetmagyarságra jellemző jellegzetes magatartásformák is. Megfigyelhető, hogy az értelmiség elvándorlása és fogyása következtében egy-egy településen gyorsabb a magyar közösség leépülése, elszigeteltsége, majd beolvadása. Ha egy kisközösség már nem eléggé szervezett, akkor nem szerves etnikai közösség, hanem töredék. Nem tudják közösségben megélni nemzeti hovatartozásukat. Ha megtörténik a nagyobb

anyanyelvi közösségektől való elszigetelődés, és nincs igény közös szellemi kultúrára, és fellép az igénytelenség, már csak egy lépés van az anyanyelvű oktatási intézmények leépüléséig. Ezt követi a politikai mellőzés, gazdasági esélytelenség, a gyenge vállalkozói hajlam és versengés. Az anyanyelvet csak a családban használják, közösségi értéke csökken, miután a szerb nyelv hatása felerősödik. A többségi nemzet nyelvének állandó használatával beáll a kétnyelvűség, keveréknyelvűség, nyelvcsere, beolvadás[1]. A Vajdaságban, a szórványban élő magyar gyerekek 50%-a szerb iskolába indul.

Egy-egy településen az értelmiségfogyás egyik legfontosabb leépülési momentuma, amikor a magyar közösség már nem tud lelkészt, tanítót, önkormányzati hivatalnokot alkalmazni, megtartani. Nincs, aki gondoskodjon a teljes anyanyelvi létről, a nemzeti hagyományokról, nincs kire felnézni, nincs kit követni. Különösen a fiatalok vesztik el gyorsan (vagy el se sajátítják) a nemzeti öntudat elemeit. A családon kívül már csak a többségi nemzet értékelemeit szívják magukba. Természetszerűen növekszik a vegyes házasság aránya is. Először elszórtan egyedi, majd gyakori, végül közösségileg elfogadott jelenség lesz, sőt ez a házasságforma státusértékűvé válik (könnyebb munkához jutni, kétnyelvűség előnye stb.).

Azokon a szórványtelepüléseken, ahol hiányzik az értelmiség, leépül az etnikai önbecsülés. Csökken a kisebbségi sorsban élők etnikai cselekedeteinek értéke. A kisebbség a nemzeti másságot nem előnyként, hanem szégyenként éli meg. A kevert értékrend dominál, a többséghez való minden szintű igazodás a cél. Az anyanyelvét ilyenkor már csak a családi körben használó egyének elvesztik közösségtudatukat. Ha az egyház ilyenkor nem hat a nemzeti/szakrális tudatra, akkor már nincs olyan önazonosságot nyújtó intézmény, amely megtartja az egyén etnikai gyökereit.

Az értelmiség jelenléte egy-egy kisközösségben több szempontból fontos. Elsősorban a példamutatása, bíráló magatartása, határozott útmutató készsége és optimista jövőbelátása nélkülöz-

1 A szerző sose tagadta, hogy a széleskörű anyanyelvhasználat mellett a többségi nemzet nyelvének nagyon jó ismerete is szükséges.

hetetlen. Ugyanakkor az értelmiségi személy pótolhatatlan a szervezői- és alkotókészsége, az európai értékek kiismerése, új életminőség alkalmazása miatt is.

Egyébként, az intellektuel Közép-Európában – angolszász nyelvterületen szakzsargonban – független szakértőt jelent. Számára a politika nem kötelező, vagy legfeljebb magán jellegű tevékenység. Őt a szakmai ismeretek emelik ki és a mások meggyőzése/tanítása.

2. A vajdasági tudós értelmiség kapcsolatai

A Vajdaságban az értelmiségi önszerveződése több síkon történik:

– szakmai, tudományos, érdekvédelmi, civil szervezetekben;

– állami intézményekben (egyetemi karok/főiskolák, média házak/kiadók);

– nincs szerveződés: az egyéni begubózás problémája.

Ismereteim szerint ma a magyar értelmiség többsége még mindig állami intézményekben dolgozik (vagy onnan ment nyugdíjba), mégis hihetetlen lendületet kapott az utóbbi években, elsősorban a civil és a művelődési szerveződés. Ők háromdimenziós kapcsolatokat tartanak fenn: az anyaországi értelmiségi körökkel (humán értelmiség, művészek, újságírók), a hazai többségi elittel (a szerb értelmiségivel természetesen keresi a kapcsolatot, munkája és karrierje érdekében), a Nyugatra kivándorolt tudósainkkal (természettudósok, vállalkozók).

Mintegy 200 egyetemi/tudományos fokozattal rendelkező, magyarul tudó személyt vettünk nyilvántartásba. Nemrég kérdőíves lekérdezéssel felmértük az anyaországi kapcsolataikat, az ösztöndíjak iránti érdeklődésüket, valamint annak hasznosulását[2]. A Domus-program kedvezményezettjeinek vizsgálata

2 Lásd a Domus-program hatásának vizsgálatát a Vajdaságban, háttértanulmány *A nemzeti kutatási és fejlesztési program a határon túli felsőoktatási és k+f támogatások és hasznosulásuk* c. projektum munkacsoportja. Projektvezető: Berényi Dénes akadémikus. Vajdasági régiófelelős: Gábrity Molnár Irén, a kutatás ideje 2002–2003. A projektum 2004-ben zárul.

azért fontos, mert viszonylag kisszámú, de konkrét támogatást konkrét célokra igénybevevő csoport. Több olyan személyt kérdeztünk meg, aki a Magyar Tudományos Akadémia Vajdaságban élő köztestületi tagjaként vett részt a Domus-programban. Az elemzéskor egyelőre csak a kérdőívben megfogalmazott kérdésekre adott válaszokat vettük figyelembe, de fontosnak tartjuk a budapesti irodában a pályázati tervek, a teljesítési beszámolók vizsgálatát is.

A Domus-program vajdasági kedvezményezettjeinek körében végzett kérdőívezésből megtudhatjuk:

● A támogatás segítségével konkrét eredmény született, amely egyirányúnak tekinthető: az egyéni kutatás, szakmai kapcsolatteremtés, információk, tanulmány, szakmai rendezvényen való részvétel hasznos az ösztöndíjas számára, de nem látjuk a bemutatkozását és kutatásainak hasznosulását Magyarországon.

● A támogatás az egyéni munkára irányult, vagy szakmai továbbképzés, tájékozódás volt a célja, az intézményi vagy team munkába való bekapcsolódást, közös publikációkat nem érintették.

● A támogatottak zömének már tudományos fokozata volt, és korábban kiépített tudós kapcsolataira építette Magyarországra menetelét.

● A támogatás nagyban segítette a pályázók egyéni, szakmai fejlődését, karrierjét, szakmai előrejutását, de tekintettel arra, hogy a vajdasági ösztöndíjasok főleg szeniorok, nem dicsekedhetünk a fiatal tudós utánpótlással, pedig a junior szakemberek elvándorlásának a problémája a jelentős.

● A Domus-programban a vajdaságiak nagy számban csak az 1999-évi bombázások után vettek részt. Korábban az intézményükből való huzamosabb (több hónapos) eltávozás külföldre gondot okozott, mert az ország 1992-től kezdve nemzetközi zárlat alatt volt.

Az anyaországi támogatásokat, ösztöndíjakat sajnos csak korlátoltan használták ki. Az ösztöndíjazás jelenlegi formájában egyéni szempontból részben, de társadalmi- és intézményi együttműködési szempontból sem Magyarország, sem pedig a Vajdaság számára nem hasznosul megfelelően. A vajdasági származású kutatók jelentős részénél az egyéni boldogulás, a

kutatási lehetőség és tájékozódás a biztató. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Magyarországnak és a magyar kutatóműhelyeknek valóban szükségük van a határon túlról érkező tudósok esetenként színvonalas, motivált munkájára, akkor nem csak az ösztöndíjak személyi hasznosultságát kell elérni, hanem az intézményes, publikálható, közös kutatócsoportokban működhető folyamatos munkát kell serkenteni. Az anyaországi ösztöndíjazás jelenlegi gyakorlata a fenti eredmények fényében újragondolható. Elsősorban nem a korlátozásokra gondolunk, hanem intézmények közötti szervezett csoportmunkára.

Az ösztöndíjasok elégedettek a fogadóintézmény segítőkészségével, mégse születtek tartós szakmabeli együttműködési kapcsolatok, mert hiányzik az intézményes háttér. A Domus-ösztöndíjnak a vajdaságiak számára nagy jelentősége volt, az utóbbi tízéves háborús viszonyok közepette fenntartható tudományos újdonságok körüli tájékozódás miatt. Az ösztöndíj nyújtotta lehetőséggel kevesen éltek, és nem is érte el célját, mert a vajdasági szenior ösztöndíjasok nem tudták kutatás eredményeiket vagy könyveiket bemutatni Magyarországon, de gyakran a Vajdaságban sem, mert munkahelyük nem az egyetemi karokon van, vagy már nyugdíjasok.

Az értelmiségnek döntő szerepe van a közép-kelet-európai rendszerváltásban: a rendszer és a társadalom egyes szféráiban történő változtatások meglátásában, a bíráló, újat akaró szellemiségben. Igen nagy szükség van ma Szerbiában az élenjáró, kockázatvállaló értelmiségre, amelyik a tudománynak és a szakmájának él, de meglátja a kor kihívásait, van álláspontja. A vajdasági magyar értelmiség legfontosabb feladatának ma hátrányos helyzetének leküzdését tartja. Ez megfelelő helyzetbe kerülést jelent, elsősorban a szellemi és anyagi társadalmi ranglétrán, érvényesülést itthon és külföldön is, s Európához való felzárkózást.

4. A magyar kisebbség és az értelmiségfogyatkozás

A vajdasági magyar értelmiségfogyás problémáját e tanulmányban főleg két alapvető tényező elemzésével dolgozom fel:

1. A magyarság demográfiai/számbeli csökkenésének függvényében; vagyis az értelmiségpótlás elsősorban a fiatalok elvándorlásának megállításától függ.

2. A hiányzó szakemberek képzése körülményeinek elemzése az iskolastatisztikán keresztül; vagyis a magyarok részvételének növelése a felsőoktatásban.

A magyarok nagyarányú népességcsökkenése a Vajdaságban nem csak az alacsony születési arányszám és a beolvadás következménye, hanem a nagyméretű elvándorlásé is.[3] E fogyatkozás megfékezéséhez hozzájárulna a teljes magyar anyanyelvű iskolahálózat kiépítése, mert a nagyfokú népességcsökkenést valamelyest a minőséges, tanult és szakképzett emberi erőforrás pótolhatja. A magyar fiatalok magas szintű iskolavégzettsége, szaktudása, munka- és vállalkozási lehetőségei a magyar értelmiségpótlás feltétele és a közösség megmaradásának biztosítéka. Törekvésünk, hogy a vajdasági lakosság nemzetiségi összetételéhez viszonyítva a magyarok is elérjék legalább azt, hogy a megfelelő arányban vegyenek részt a felsőoktatásban is. Sajnos a helyzet nem kielégítő, mert *a magyarok részvétele az oktatásban lemarad a többségi nemzethez viszonyítva. Ez a lemaradás a magyarság iskolázatlanságát és értelmiségének fogyatkozását okozza.*

3 Részletes adatok a *Fészekhagyó vajdaságiak,* Magyarságkutató Tudományos Társaság tanulmánykötete, Szabadka, 2001

1. táblázat A Jugoszlávia/Szerbia[4] lakosságának száma és a magyarok részaránya – 1991. és 2002. évi népszámlálási adatok

	A lakosok száma 1991	A lakosok száma 2002	Magyarok száma 1991	Magyarok százalék-aránya 1991	Magyarok száma 2002	Magyarok százalék-aránya 2002
Jugoszlávia	10 394 026	-[5]	344 147	3,31	-	-
Montenegró	615 035	-	205	0,03	-	-
Szerbia	9 778 991	7 498 001	343 942	3,51	293 299	3,91
Közép-Szerbia	5 808 906	5 466 009	4 309	0,07	3 092	0,06
Vajdaság	2 013 889	2 031 992	339 491	16,85	290 207	14,28
Kosovo	1 956 196	-	142	0,007	-	-

A Szerbiai Statisztikai Hivatal adatai alapján[6] Közép-Szerbia és a Vajdaság lakossága együttvéve csökkent, de a Vajdaságban 3%-os növekedést észlelünk. Ez nem a gyermekáldásnak köszönhető, hanem a menekültek betelepedésének. A fenti táblázatban látható, hogy a magyarok száma a Vajdaságban a Tiszamellékre és az anyaországgal határos régiókra koncentrálódik, és abszolút és relatív arányban is csökkent. A vajdasági magyarok részaránya a Vajdaság lakosságában már csak 14%. Sajnos, beigazolódott az a korábbi becslés, hogy az utóbbi tíz évben a délvidéki magyarok száma kb. 50 ezerrel csökkent[7]. Az emigráció a magyar szakemberi és értelmiségi csoportokat és persze a

4 2002-es népszámlálás idején még Jugoszlávia néven létezett az ország, de már csak Szerbia területének egy részén sikerült elvégezni a népesség összeírását.

5 2002-ben Jugoszlávia nem teljes lakosságának összeírása, Kosovo és Metohija nélkül, valamint két dél-szerbiai község becslése alapján.

6 Lásd a honlapot: www.statserb.sr.gov.yu

7 A 2000. évben megjelent demográfiai becslések szerint a délvidéki magyarok száma kb. 285 ezer, míg a 2002. évi népszámlálás 290 ezerről számol be. Az összeírtak között sok a külföldön tartózkodó, az ideiglenesen külföldön dolgozó és tanuló.

fiatalokat sújtotta legérzékenyebben[8]. Itt szembesülünk a két alapvető problémával:

1. a fiatalok (gyermekek) számának csökkenése,
2. a felsőoktatásban résztvevők számának elégtelensége.

4.1. A vajdasági fiatalok demográfiai adatai

A 2002. évi népszámlálási adatok alapján készült vajdasági korfán (1. ábra)[9] a vízszintes tengelyen olvasható a lakosok száma ezrekben, a függőleges tengelyen pedig az életévek követhetők. Az ábrának fenyőfára kellene hasonlítania, de messze van a háromszög alakzattól, mert az alsó ágak igen rövidek. Ennek alapján elmondható, hogy a gyermekek száma 0-15 évig igen csökkenőben van. Még az idős, a 60 év felettiek számaránya is nagyobb a gyerekek számánál. Az átlagéletkor 42 év, és ez azt jelenti, hogy a Vajdaság lakossága elöregedett, gyenge az utánpótlás és a gyermekáldás hiánya mellett a fiatalok elvándorlása is drasztikus méreteket ölt.

1. ábra A Vajdaság lakosságának életkor és nem szerinti megoszlása ezrekben kifejezve

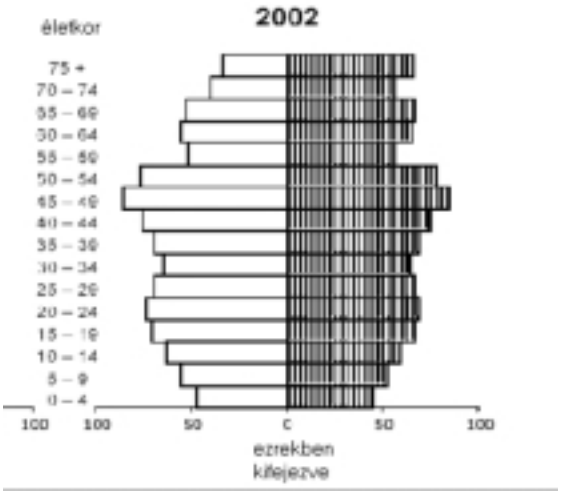

8 *Fészekhagyó vajdaságiak,* Szabadka, 2001

9 Lásd a Statisztikai Hivatal honlapját.

4.2. Iskolavégzettségi adatok[10]

2. táblázat A 15 éves és az ennél idősebb vajdasági népesség iskolai végzettsége (1953-1991)

	Összesen	Nincs végzettség, v.1–3 oszt. ált. isk.	4–7. osztály	Befejezett általános iskola	Középfokú végzettség	Főiskolai v. egyetemi végzettség
1953	1 268 302	349 959	711 889	88 171	105 473	6 982
1961	1 360 824	316 779	732 765	120 432	170 552	16 855
1971	1 539 760	273 735	689 037	234 398	293 871	43 356
1981	1 629 497	218 286	345 550	517 009	442 220	83 833
1991	1 627 459	171 056	373 723	411 552	537 333	120 686
Összetétel százalékarányban						
1953	100,0	27,6	56,1	7,0	8,4	0,6
1961	100,0	23,3	53,8	8,8	12,5	1,2
1971	100,0	17,8	44,7	15,2	19,1	2,8
1981	100,0	13,4	21,2	31,7	27,2	5,1
1991	100,0	10,5	23,0	25,3	33,0	7,4

A táblázatban azt látjuk, hogy a munkaképes lakosság iskolavégzettségi szintje kifejezetten javult az utóbbi 40 évben, különösen a középiskolát és az általános iskolát végzettek nagy számának köszönhetően. A 15 évnél idősebb vajdasági lakosság legnagyobb százaléka (33%) középiskolát, őket követik az általános iskolát végzettek (25%), majd az általános iskolát be nem fejezettek (23%). (A II. világháború után az elemi iskola egy ideig 4, majd 6 osztályos volt.) Az aktív lakosság több mint 7%-ának felsőoktatási diplomája volt már 1991-ben. A helyzet ma még jobb.

10 Lásd bővebben Mirnics Károly tanulmányát, a *Vajdasági útkereső,* MTT 2. tanulmánykötetben, Szabadka, 1998

3. táblázat A 15 éves és idősebb szerb és magyar népesség korcsoportjainak összehasonlítási aránya százalékban kifejezve (1991. évi adat)

	Általános iskolai végzettség		Középfokú végzettség		Főiskolai végzettség		Egyetemi végzettség	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Szerbek								
Össz.	23,8	24,7	42,0	28,5	4,2	3,4	5,9	3,4
15-19	69,2	71,3	18,7	18,4	0,0	0,0	0,0	0,0
20-24	24,1	21,4	70,5	69,5	0,9	3,5	0,4	1,2
25-29	22,4	21,6	65,2	60,0	3,3	6,7	4,9	7,2
30-34	21,4	26,6	59,8	51,2	4,9	5,5	8,1	8,8
35-39	23,8	32,5	53,1	41,8	5,1	4,7	7,6	6,9
40-44	22,5	34,5	52,0	33,8	6,4	5,8	7,7	5,4
45-49	22,7	27,7	42,9	21,4	6,7	4,8	7,5	3,8
50-54	20,7	20,3	32,5	13,9	6,2	3,6	7,4	2,8
55-59	15,5	13,3	30,9	12,4	5,7	2,8	5,6	1,6
60-64	13,2	9,9	20,6	7,9	4,6	1,2	4,9	1,2
65 felett	10,9	8,9	15,3	5,6	3,2	0,5	3,6	0,7
Magyarok								
Össz.	26,7	27,4	36,3	21,0	2,6	2,5	2,9	2,1
15–19	67,0	71,7	17,0	16,1	0,0	0,0	0,0	0,0
20–24	33,7	34,1	57,4	55,7	0,8	3,4	0,3	0,8
25–29	33,3	34,5	52,8	47,3	2,6	6,5	3,4	4,8
30–34	30,2	35,7	48,7	41,1	3,0	4,3	5,8	6,9
35–39	30,3	40,2	44,7	30,0	3,0	3,7	4,5	5,2
40–44	26,7	40,6	45,0	24,6	3,8	4,6	3,9	3,3
45–49	23,1	31,8	39,5	20,1	4,2	3,8	4,0	2,3
50–54	19,6	21,3	34,0	12,8	3,0	2,9	3,4	1,6
55–59	15,6	14,6	31,3	11,5	3,5	2,2	2,6	1,0
60–64	15,7	15,4	24,0	10,2	3,7	1,4	2,7	0,7
65 felett	11,9	9,1	15,2	4,6	1,2	0,3	1,3	0,1

A szerbek és a magyarok esetében, iskolavégzettségében is várhatóan legműveltebb a 25-35 éves korosztály. Ha összehasonlítjuk a szerbek és a magyarok iskolavégzettségi szintjét, összességében és korosztályok szerint is, azt kell megállapítanunk,

hogy a magyarok általános iskolavégzettsége meghaladja a szerbekét, de már a középiskolai, főiskolai és egyetemi végzettségük elmaradt a többségi nemzetétől. Ez jelenti egy, a kulturális fejlődés és a történelem során viszonylag művelt nemzet, mint amilyen a magyar kisebbség a Vajdaságban, fokozatos lemaradását a többségi mögött.

Vajon az egyenlő esélyek hiányoznak? Nincs anyanyelvű iskolahálózat? Eluralkodott rajtuk a kishitűség?

4.3. Vajdasági magyarok anyanyelvű képzése – helyzetkép közoktatásunkból

Az általános iskola

A Vajdaság 342 általános iskolája közül 83-ban oktatnak magyarul (is), de 246-ban vannak magyar tanulók[11]. Magyar nemzetiségű tanulók a 45 vajdasági község közül 43-ban vannak. A magyar tanulók létszáma 23 722 fő (12,31%). Magyar tannyelvű osztályok 29 községben vannak, összesen 83 iskolában és 35 kihelyezett tagozaton. A magyar tannyelvű osztályokba 19 416 tanuló jár, összesen 986 osztályba (átlaglétszám: 19,69 fő). A 23 722 magyar nemzetiségű tanuló közül 19 210 magyar tannyelvű osztályba jár (80,97%), 4512 pedig szerb tannyelvűbe (19,03%). A nem magyar osztályba járó általános iskolások közül 2 360 (52,31%) vesz részt anyanyelvápolásban, 2152 (47,69%) pedig nem.[12] A magyar osztályok jelentős hányadában a tantárgyak egy részét szerb nyelven oktatják, tanerőhiányra hivatkozva (erről pontos adataink még nincsenek). A Magyarságkutató Tudományos Társaság felmérése szerint (1997) a 76 magyar nyelven (is) oktató általános iskola közül csak 24-ben tanítanak minden tantárgyat magyarul.

11 A 2000-től kísért iskolastatisztika adatai máig nem sok változást mutatnak. Pozitívumként jelentkezik az új magyar tagozatok nyitása.

12 Az általános iskola köteles felkínálni a nem szerb nemzetiségű beíratott elsős részére az anyanyelvápolást. Ezt 200 iskola megtette, 46 nem, 153 pedig nem válaszolt a Tartományi Oktatási Titkárság kérdőíves felmérésének erre a kérdésére.

A középiskola[13]

A Vajdaság 114 középiskolája közül 30-ban működik magyar tagozat is, összesen 279 osztály; 7 iskolában a magyar tagozat van többségben, 23-ban a szerb. Kizárólag magyar tannyelvű középiskola a Vajdaságban nincs.

A legtöbb magyar nemzetiségű tanuló a következő községek területén lakik: Szabadka 2440, Újvidék 945, Topolya 932, Nagybecskerek 782, Magyarkanizsa 655, Ada 537, Zenta 552, Óbecse 488, Zombor 470, Kikinda 315, Pancsova 215 stb.

A 9113 magyar nemzetiségű középiskolai tanuló közül 6185 tanult anyanyelvén (67,88%), 2928 szerb nyelven (32,12%). A magyar nemzetiségű középiskolai tanulók összesen 33 községben élnek, de magyar nyelvű középiskolai oktatás 12 község területén folyik 30 iskolában (köztük 2 kihelyezett tagozat), 279 osztályban 6649 tanulóval (osztályonként átlag 23,83 tanuló). Magyar oktatás 8 gimnázium 53 osztályában folyik, a gimnazisták száma 1309 (osztályonként átlag 24,69): Topolyán, Óbecsén, Becskereken, Újvidéken, Zentán, Zomborban, Szabadkán és Törökkanizsán. Szakoktatás működik 21 szakközépiskolában (2 kihelyezett tagozat) és 1 művészeti középiskolában, 226 osztályban, a tanulóik száma 5279 (osztályonként átlag 23,95).

4. táblázat A magyar középiskolások megoszlása iskolatípus szerint

Iskolatípus	%
Szakközépiskola (4 éves)	39,46
Szakiskola (3 éves)	39,25
Gimnázium	19,68
Művészeti szakközépiskola	0,92
Szakiskola (2 éves, megszűntek)	0,67
Egyéb (pl. egyházi iskola)	0,02

13 A Tartományi Oktatási Titkárság adatai, Újvidék, összeállította Gábrity Molnár Irén.

A magyar középiskolába járóknak csak 19,68%-a gimnazista, 39,46%-a négyéves szakközépiskolába jár, 39,25%-a a hároméves szakmunkásképző iskolát látogatja, 0,67% kétéves szakközépiskolába jár, 0,92% a művészeti szakközépiskolát választotta.

Az érettségiző középiskolások száma mutatja, honnan és hány fiatalra számíthatunk az egyetemeken és főiskolákon. A legtöbb magyar érettségiző 2001/02-ben a következő vajdasági községekben volt: Szabadka (385), Zenta (150), Topolya (97), esetleg Óbecse (82). Sajnos a szórványban, de még Újvidéken is, minden évben alacsony a magyar érettségizők száma (2002-ben Nagybecskereken 59, Újvidéken 63).

Az észak- és nyugat-bácskai, valamint észak-bánáti községekből évente kb. 700 érettségiző kerül ki. Tapasztalataink szerint a minősítő vizsgák után több mint a fele bejut a felsőoktatási intézményekbe. Az érettségizettek főleg a szabadkai, újvidéki és kisebb számban a magyarországi karokat választják. A közép- és dél-bánáti, valamint dél-bácskai érettségizők nagyobb része (évente 250-en) az újvidéki karokra iratkoznak, elsősorban közelségük miatt. Viszonylag nagyszámú magyar fiatal van a szabadkai Közgazdasági Karon és a Műszaki Főiskolán, mert a magyar tannyelvű oktatás fejlesztése folytán e karok vonzzák a magyar hallgatókat, és a munkaerőpiacon is keresett ez a két szakma. Az észak-bácskaiak a szabadkai karokon kívül a magyar nyelvet és irodalmat (Újvidék, Bölcsészettudományi Kar) vagy az orvosi egyetemet célozzák meg Újvidéken vagy Magyarországon (Szeged, Budapest, esetleg Kecskemét vagy Pécs).

5. táblázat Vajdasági középiskolák, ahol magyar oktatás is folyik, szakág és község szerint

Község / Középiskolai szakág	Ada	Csóka	Magyarkanizsa	Nagybecskerek	Óbecse	Szabadka	Temerin	Topolya	Törökkanizsa	Újvidék	Zenta	Zombor	Összes
Műszaki tudományok	+	-	+	-	+	+	+	+	-	-	-	+	7
Közgazdaság	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	3
Kereskedelem	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	3
Mezőgazd.	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	2
Egészségügy	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	+	5
Vegyészet	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	3
Technológia	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Építőipar	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	1
Gépészet	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	1
Közlekedés	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	1
Villamosság	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	2
Zeneiskola	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	1
GIMNÁZIUM	-	-	-	G	G	G, TG	-	G	G	G	G, TG	G	8+2
Összesen	2	2	1	4	4	9	1	3	3	3	5	3	40

Magyarázat: TG – két új tehetséggondozó magyar gimnázium (Kosztolányi Dezső Nyelvészeti Gimnázium Szabadkán és a Matematikai Gimnázium Zentán),
G – Gimnázium,
+ – Szakközépiskola és szakiskola.

4.4. Az iskolai életút elemzése az empirikus adatok alapján (Mozaik 2001)[14]

A középiskolai szinten, a kérdőíves lekérdezés alapján, többek között a fiatalok lemorzsolódását figyelhetjük meg. A 1017 fős mintából 134-en meg se próbálkozott bejutni középiskolába. Az általános iskola elvégzése után 883 fiatal folytatta tanulmányait. Legtöbben a szakközépiskolát választották (44%), majd a gimnázium következik (29%) és a szakmunkásképző középiskola, amely nem nyújt érettségit (27%). Hat fő kivételével mindnyájan állami iskolába jártak, és a válaszadók közül csak 1,9% fizetett tandíjat.

2. ábra A középiskolába iratkozók megoszlása

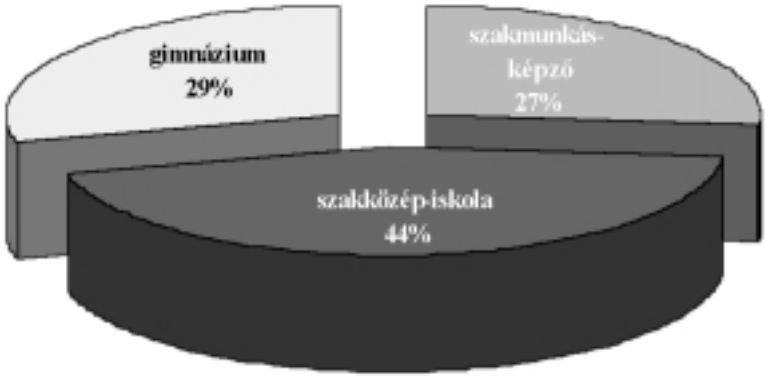

14 A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (Budapest) 2001–2002 folyamán kérdőíves lekérdezéssel Kárpát-medencei empirikus kutatást végzett a 15-28 évesek körében. A vajdasági régiókutatást több mint 1000 magyar és 500 szláv megkérdezettel a Magyarságkutató Tudományos Társaság koordinálásával végezték. Tanulmányírók: G. Molnár Irén és T. Mirnics Zsuzsanna. Lásd: *Gyorsjelentés,* Budapest, 2002

Igen változatos tanulmányi ágakhoz tartozó képzésekben vettek részt (3. ábra). Legtöbben a műszaki tanulmányokon folytatták a középiskolát (32,2%), majd ezt követi az általános szak, vagyis a gimnázium (24,7%). A közgazdasági (8,2%) és a kereskedelmi (7%) ágazat iránti érdeklődés még mindig nő. Az egészségügyire 6,1%-uk iratkozott, természettudományi ágazatot pedig 5,6%-uk választotta. A fiatalok 4,3 %-a mezőgazdasági középiskolába ment, az informatikát és művészeteket pedig egyaránt csak 2,4%-uk írta be.

3. ábra A középiskolások tanulmányi ág szerinti megoszlása

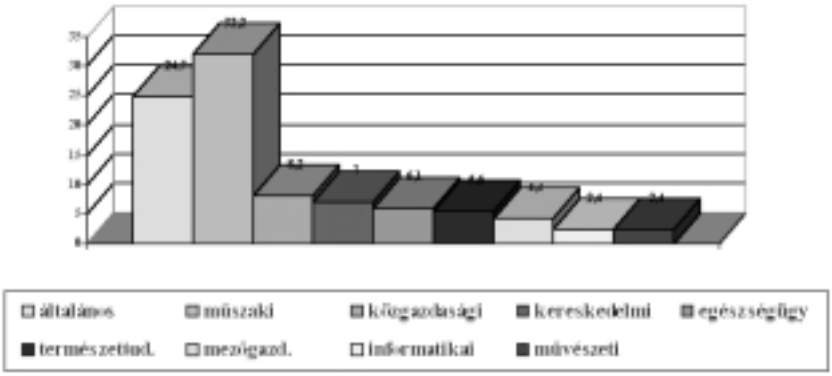

A grafikon szemlélteti, hogy a műszaki képzés iránt volt a legnagyobb az érdeklődés (32%), illetve a válaszadók közül, az általános képzésre (25% körül) is sokan vállalkoztak. A megkérdezett fiatalok kevesebb fele egyéb szakközépiskolát választott.

A Mozaik 2001 adatainak további elemzése során kitűnt, hogy a jelenlegi iskola elvégzése után a válaszadók 14,6%-a egyetemen (148 fő), 9,3%-a (95 fő) főiskolán, 4,4%-a (45 fő) pedig szakosítás formájában szeretne továbbtanulni. A továbbtanulás elképzelt helye igen változatosan alakul: a minta 8,4%-a Magyarországon, 7,5%-a Jugoszláviában (lakhelyén kívül) magyar tannyelvű intézményben, 5,9%-a pedig lakhelyén kívül eső szerb nyelvű intézménybe felvételizne. Kevesen vannak, akik saját lak-

helyükön szeretnének továbbtanulni, vagy ugyanerre csak keveseknek nyílik alkalmuk.

4.5. A továbbtanulási szándék középiskolákban (empirikus kutatás eredményei 2002)[15]

A 8 vajdasági községben (települések csoportja), amelyekben magyar önkormányzatok alakultak ki, összesen 15 165 magyar általános iskolás tanuló van, míg a többi községben (szórványban) összesen 8557. Egyik legfontosabb feladatunk, hogy folyamatosan tudatosítsuk a magyar lakosság körében az anyanyelvű általános és középiskolai oktatás és a nemzeti identitás megőrzéséhez fontos anyanyelvi kultúra és műveltség ápolásának nélkülözhetetlenségét. Már az általános iskola bevégzésekor, fontos döntés előtt állnak a tanulók és a szüleik is egyaránt. Sajnos, ez a korai életkor a pályaválasztás időszakát is jelenti, ugyanakkor a középiskola kiválasztása meghatározza a magyar fiatalok későbbi továbbtanulási szándékát is egyetemi karok felé. Évtizedeken keresztül a magyar diákok főleg szakközépiskolákba iratkoznak (túl sokan választják az érettségit nem adó szakiskolákat is) és nem tartják a gimnáziumokat népszerű középiskoláknak. Ez eleve lehetetlenné teszi a magyar fiatalok egyetemi továbbtanulását. A többségi nemzethez tartozó tanulóknál éppen az ellenkező tendencia figyelhető meg: tömegesen iratkoznak 4 éves szakközépiskolákba, de gimnáziumokba is. Ez eredményezni fogja a magyar elitkáderek lemaradását.

A ZENITH Műhely és a Magyarságkutató Tudományos Társaság szabadkai székhelyű civil szervezetek a szerző koordinálásával, empirikus adatfelvételt (önkitöltős kérdőívezés 1010 reprezentatív alannyal), majd adattárolást és elemzést végeztek 2002 őszén, azzal a céllal, hogy alapul szolgáljon olyan elaborátum megvalósítására, amely a vajdasági középiskolások számára megfelelő szakirányú, sőt tehetséggondozó gimnáziumot és

15 A Tartományi Kisebbségügyi és az Oktatási Titkárság, valamint a szabadkai és a zentai önkormányzatok támogatásával létrejött kérdőíves kutatás, 2002.

szakiskolákat létesít. Az érdekelt önkormányzatok javaslatát felépítő és indokoló háttértanulmány elkészítése volt a cél, amely az elit gyűjtő gimnáziumok létjogosultságára ad választ a jelenlegi végzős általános iskolások és szüleik véleménye alapján (két kérdőív volt forgalomban, egy a nyolcadikos tanulók és egy a szüleik számára). A kérdezettek tehát azok a lakosok, akik a magyarlakta területeken élnek (Szabadka Topolya, Kishegyes, Kanizsa, Zenta, Ada, Becse stb.) és a szórványban: Újvidék, Muzsla, Temerin.

A.) A megkérdezett nyolcadikos tanulók válaszai

Nyolcadikosok válaszai a tanulási nyelvvel kapcsolatosan azt bizonyítja, hogy *döntő többségük anyanyelvén szeretne tovább tanulni a középiskolában.*

6. táblázat Milyen nyelven szeretnél továbbtanulni?

	Szám	%
Magyar	396	77,2
Szerb	10	1,9
Kétnyelvű	58	11,3
Világnyelv	48	9,4
Összesen	513	100

A magyar nyelvű továbbtanulás lehetőségeivel a Vajdaságban, a válaszadók fele részben elégedett, de közel egynegyede igenis elégedett:

7. táblázat Elégedett vagy-e a vajdasági magyar nyelvű továbbtanulási lehetőségekkel?

	Szám	%
Igen	126	24,5
Részben	293	57,0
Nem	94	18,3
Összesen	514	100,0

A megkérdezett nyolcadikosok válaszai arra a kérdésre, hogy beiratkozna-e állami magyar tehetséggondozó gimnáziumba igen komplex eredményt mutat:

8. táblázat A beiratkozás szándéka a teljes megkérdezett diákcsoportnál, függetlenül a tanulmányi eredményektől

	Szám	%
Beiratkozna	138	26,8
Szülei fognak dönteni	24	4,7
Nem iratkozna be	135	26,3
Nem tudja	217	42,2
Összesen	514	100

A nyolcadikosoknál viszonylag nagy a bizonytalanság. Legtöbben (42%) nem tudják, beiratkoznának-e egy elit magyar gimnáziumba. A beiratkozni szándékozók és a nemet mondók között később kiegyenlítődik a válaszok aránya (26%).

Megjegyzés: a nyolcadikosok többsége egyébként sem gimnáziumba iratkozna. Több mint a felének a szülei szakközépiskolát végeztek. Az általános iskolás tanulók az elit és a tehetséggondozás kifejezésen a többletórákat és a kitűnő képességet értik.

9. táblázat A beiratkozás szándéka az elit gimnáziumba 4-es és 5-ös tanulmányi átlagú diákoknál

	Beiratkozna	Szülei fognak dönteni	Nem iratkozna be	Nem tudja	Összesen
Szám	36	10	35	71	152
%	23,7	6,6	23,0	46,7	100
Szám	73	7	44	80	204
%	35,8	3,4	21,6	39,2	100

A tanulmányi átlag befolyásolja a tehetséggondozó gimnáziumba iratkozás szándékát. Az 5-ös tanulók 39%-a nem tudja még, de majdnem 36%-a igenis beiratkozna ilyen magyar gimnáziumba. A 4-es tanulóknál a bizonytalanság nagyobb (majdnem

47%) és a beiratkozni szándékozók az elutasítókkal arányban van (23%). Ők attól félnek, hogy nem tudnak majd megfelelni a magas elvárásoknak. Azok, akik nem iratkoznának be, elsősorban a magas színtű oktatás igényeitől ijedtek meg.

A tehetséggondozó gimnázium iránti érdeklődés a Magyarországra iratkozni szándékozók csoportjánál fontos lehet, mert éppen a jobb minőségű anyanyelvű oktatás miatt tanulnának az anyaországban. Véleményük a következő:

10. táblázat A tehetséggondozó gimnázium iránt érdeklődők a Magyarországra iratkozni szándékozók csoportjánál

Terve		Beirat-kozna	Szülei döntenek	Nem irat-kozna be	Nem tudja	Összes
Magyarországra fog menni középiskolába	Szám	15	4	12	30	61
	%	24,6	6,6	19,7	49,2	100
Tervezte, hogy Magyarországra iratkozik, de végül nem így döntött	Szám	83	9	44	98	234
	%	35,5	3,8	18,8	41,9	100

A magyarországi középiskolákba iratkozók csoportjánál is nagy a határozatlanság (több mint 40% nem tudja, mit tegyen). Azoknak a száma, akik nem iratkoznának be itthon, 20% alá esett. Akik már eldöntötték, hogy Magyarországon fognak tanulni (61 válaszadó), azoknak majdnem a fele azt nyilatkozta, hogy nem tudja, beiratkozna-e a jugoszláv magyar állami elit gimnáziumba. (Nagyobb propagandára van szükség, nyilvánosan meg kell hirdetni és a sajtóban többet foglalkozni az elit gimnáziumok programjával, rendeltetésével, kádermegoldásaival.) 25% viszont beiratkozna egy ilyen hazai gimnáziumba, tehát máris „visszafordítottuk" a külföldön tanulni szándékozók egy részét. Azok között, akik csak tervezték a Magyarországon való tanulást, sokkal többen (35,5%) itthon maradnának egy elit magyar gimnáziumban tanulás lehetőségéért.

B.) A megkérdezett szülők válaszainak elemzése[16]

A megkérdezettek beiratkozási szándéka 2002-ben nemigen különbözik a korábbi években tapasztaltaktól. Túlsúlyban van a négyéves szakközépiskolába iratkozási szándék. A gimnáziumot csak a válaszadók 23%-a választaná. Az érettségit nem adó, hároméves szakiskolákba iratkozás ugyan csökkent, de még mindig majdnem 20%, ami persze azt is jelenti, hogy az illető a középiskola után nem szándékozik továbbtanulni.

11. táblázat A választott iskola típusa a megkérdezett csoportnál

A választott iskolatípus	Szám	%
Hároméves szakiskola	91	19,7
Négyéves szakközépiskola	264	57,3
Gimnázium	106	23,0

A pályaválasztást is jelentő középiskola kiválasztásánál a következő szempontok dominálnak a vajdasági tanulóknál, szüleik véleménye szerint:

16 Figyelembe kell venni a válaszadásoknál, hogy a szülők több mint a féle szakközépiskolát végzett, vagyis 60%-a középfokú végzettségű, utána pedig az általános iskolát végzettek következnek, és csak mindössze 16%-a felsőfokú képzettségű. A szülők iskolai végzettsége megközelítőleg reprezentálja a vajdasági magyarok iskolavégzettségi szintjét. A válaszadók között dominál a házas és együtt élők csoportja. A kiegyensúlyozottnak vélt családi állapot a válaszadások esetében biztató tényező. A megkérdezettek majdnem teljes egészében magyar anya és apa házasság születtek, vegyes házasságúak olyan kevesen vannak, hogy tulajdonképpen nem tudhatunk meg semmit a vegyes házasságú családok véleményéből.

12. táblázat Iskolaválasztási szempontok

	Fontos (%)	Rangsor
Használható tudás	96,7	I.
Művelt tanárok	90,1	II.
Jó színvonalú iskola	85,9	III.
Jó tanár-diák kapcsolat	85,6	IV-V.
Jó műszaki feltételek	85,6	IV-V.
Jó könyvek és segédanyagok	72,4	VI.
Az iskola közelsége	51,7	VII.
Különórák	45,9	VIII.
Kollégium	25,1	IX.

Elsősorban a használható, tehát gyakorlati tudás a lényeges. Valószínűleg a munkába állás lehetőségeit is taglalták a megkérdezettek. A második helyen a művelt tanárok a fontosak, majd a jó színvonalú, jól felszerelt iskola. E mögött nem sokkal marad le a jó tanár-diák viszony se. Ha a kiválasztott kilenc kritériumot csoportosítani próbálom, akkor az elemzések a következőket mutatják:

– alapvető szempont egy jó színvonalú, felszerelt iskolában (technikai feltételek és tankönyvek) elsajátított használható tudás;

– másodsorban fontos a művelt és jó tanár;

– harmadsorban jelentkeznek az anyagi szempontok: utazás, kollégiumi ellátás.

Amikor a szülőket arról kérdeztük, milyen nyelven fog gyermeke továbbtanulni, nagyobb arányban, mint maguk a tanulók, az anyanyelvet választották, tehát magyarul, Jugoszláviában. A szórványban élők egy része persze kénytelen a kétnyelvű iskolát választani.

13. táblázat Gyermeke milyen nyelven fog továbbtanulni?

	Szám	%
Magyar nyelven, Jugoszláviában	424	87,1
Két nyelven, Jugoszláviában	38	7,8
Magyar nyelven, Magyarországon	19	3,9
Szerb nyelven, Jugoszláviában	5	1,0
Összes válasz	487	100,0

2002 őszén a lekérdezés elsődleges céljai között szerepelt az új magyar tehetséggondozó gimnáziumok megnyitásának kérdése. A szülők szinte lelkesen támogatták az önálló magyar állami középiskolák létrehozását a Vajdaságban, függetlenül attól, hogy saját gyermeke oda szándékozna-e beiratkozni vagy nem.

14. táblázat Támogatná-e Ön az új, önálló, államilag finanszírozott magyar (nem kétnyelvű) iskolák létrehozását?

	Szám	%
Támogatja	383	78,0
Nem tudja	74	15,1
Nem támogatja	34	6,9

A Tartományi Kisebbségügyi és az Oktatásügyi Titkárság, valamint a Magyar Nemzeti Tanács is döntöttek a magyar gimnáziumok felállításának tervéről Szabadkán (filológia), Zentán (matematika). Létrehozásuk 2003-ban várható.

4.6. Felsőoktatás a Vajdaságban

A vajdasági magyar értelmiségképzésben nemcsak a középiskolai lehetőségek a döntőek, de a felsőoktatásban való részvétel is fontos. Az egyetemi statisztikát elemezve látszik igazán, hol gond a magyar szakemberhiány és -utánpótlás. Régiónk felsőoktatási rendszerét áttekintve az látható, hogy a Vajdaságban nincs önálló magyar oktatási rendszer. Magyar nyelvű felsőoktatás a szerbiai törvények értelmében sincs, semmilyen alanyi jogon,

mert a felsőoktatás csakis államnyelven, esetleg valamelyik világnyelven (pl. angol) folyhat. Magyar nyelvű oktatás jelenleg az Újvidéki Egyetemen van, mondhatjuk négy karon[17], illetve a szabadkai főiskolákon[18]. Az anyaországi kihelyezett tagozatok szabadkai és zentai főiskolai próbálkozásai még nem akkreditáltak Szerbia területén, és csak részben illeszkednek az itteni felsőoktatási rendszerhez. Ennek ellenére az itt szerzett oklevelek honosítása elkezdődött.

A *vajdasági tudományos értelmiségnek a tudományos munka olyan európai szintjét kell követnie, amely mindenkor bekapcsolja őket a nemzetközi akadémiai életbe.* A jövő tudományos munkatársainak utánpótlását, a tehetséges fiatalok továbbképzését és a tudományos kutatómunkát minden egyetemi karon, illetve tanszéken követnünk kell.

Hosszabb távon a magyar ajkú hallgatók számának csökkenése aggasztó, hiszen 1966/67-ben a magyar főiskolai és egyetemi hallgatók száma 4364-volt, tehát, több mint kétszerese a mai számnak. A következő táblázat néhány iskolaév adatát közli:

15. táblázat A magyar főiskolások és egyetemisták száma együtt, az összes hallgatók számához viszonyítva így alakult:

Év	1964	1984	1992	2000	2002
Magyar hallgatók százalékaránya az összes hallgatókhoz képest	4,8	10,3	6,7	7,01	6,60
A magyarok százalékaránya a Vajdaság lakosságában	23,86	18,94	16,9	15 (becslés)	14,28

17 Tanítóképző, Építőmérnöki, Közgazdasági Kar Szabadkán, Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.

18 Műszaki- és Óvóképző Főiskola.

Megállapíthatjuk, hogy a Vajdaság összlakosságban a magyarok aránya fokozatosan csökkent. A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók száma az összes vajdasági egyetemi hallgatók részarányában sohasem tükrözte ezt az arányt. A nyolcvanas években részarányuk még meghaladta a 10%-ot, a háborús és válságos években azonban részarányuk drasztikusan csökkent. A politikai rendszerváltás reményében, 2000-ben fiataljaink érezhetően többen itthon maradtak a magyar felsőoktatási intézményekben, de a legfrissebb adatok továbbra se kielégítők. Ötéves statisztikai áttekintésben (16. és a 17. táblázat) a következőt látjuk:

16. táblázat Főiskolások száma 1997-2001 között a Vajdaságban[19]

Tanév	Összes hallgató	Magyar hallgatók	%
1997/98	6 468	579	8,95
1998/99	7 698	657	8,53
1999/2000	11 811	816	6,91
2000/01	10 083	838	8,31
2001/02	11 656	855	7,33

A bombázás évében (1999) nem volt felvételi vizsga, a magyar fiatalok mégis csak kis számban jelentkeztek a főiskolákra, mert nagy részük külföldre távozott.

17. táblázat Az egyetemisták száma 1997-2001 között az Újvidéki Egyetemen

Tanév	Összes hallgató	Magyar hallgatók	%
1997/98	26 672	1 703	6,38
1998/99	28 515	1 875	6,58
1999/2000	32 293	2 032	6,29
2000/01	34 338	1 965	5,72
2001/02	35 257	2 078	5,87

19 Forrás: Tartományi Oktatásügyi Titkárság szakszolgálata, Újvidék, 2002

A bombázás évétől kezdve csökkent a magyar hallgatók száma a Vajdaságban. Érezhető javulást csak 2002-től kezdve tapasztalunk, ennek illusztrálása azonban még várat magára, mert a legfrissebb, teljes statisztikai adatok még nem ismeretesek[20].

A megoldatlan anyanyelvű oktatás miatt, a magyar hallgatók tanítási nyelv szerinti megoszlása az állami karokon és főiskolákon igen kedvezőtlen. Mindössze egyharmaduk tanul magyarul vagy részben magyarul (főleg a szabadkai karokon), és a hallgatók kétharmada csak szerb nyelven hallgatja az órákat (2000/01. tanévi adatok)[21]:

4. ábra A magyar hallgatók tanítási nyelv szerinti megoszlása az állami felsőoktatásban

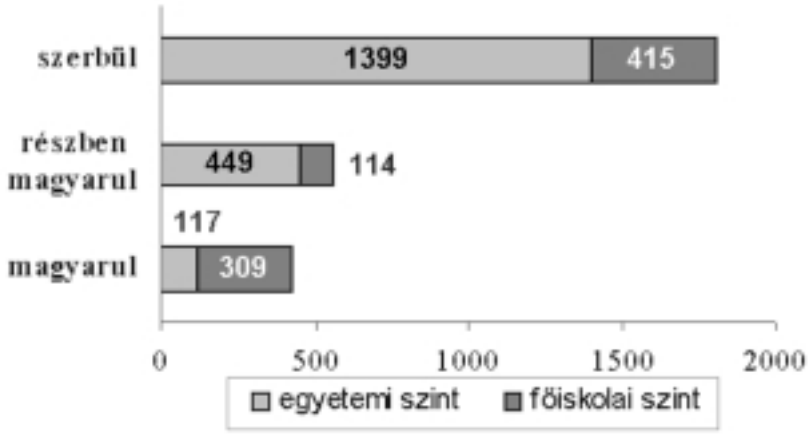

20 A Közgazdaságtudományi Karon 2001-ben 82, de már 2002-ben 91 magyar elsőéves hallgató volt, akik a magyar nyelvű tagozatra jelentkeztek. Nincsenek köztük azok a közép- és dél-bánáti magyarok, akik, ha szerb nyelven fejezték a középiskolát, nem magyar csoportban tanulnak, hanem természetesen a szerbben.

21 *Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program,* II. rész, Stratégiai vázlat, Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda, Budapest, 2002. A grafikonokat a *Vajdasági felsőoktatás stratégiai vázlataiban* a HTOF munkatársai készítették.

Megállapítható, hogy ha a vajdasági magyarok aránya a Vajdaság összlakosságában kb. 14%, akkor igen kicsi a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók aránya az összes vajdasági egyetemi és főiskolai hallgatók arányában (mindössze kb. 6%). A magyar nemzetiségű hallgatók közül pedig csak 32% tanul részben anyanyelvén. Ez látható a következő ábrán is:

5. ábra Magyarul tanulók a felsőoktatásban

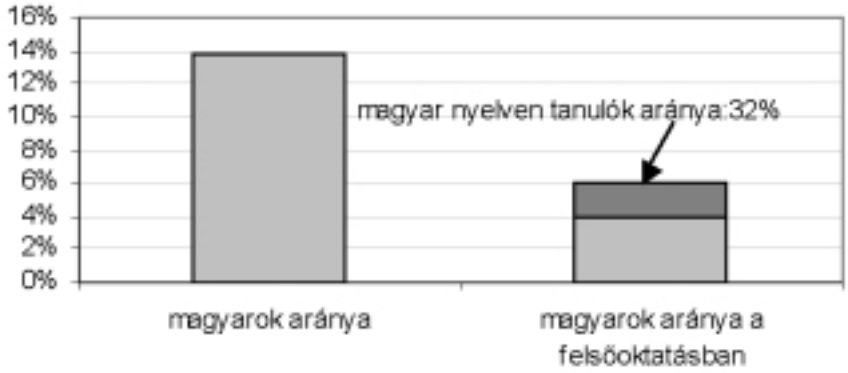

A magyar hallgatók legnagyobb része az Újvidéki Egyetem karain vagy a vajdasági intézményekben tanul. Elenyésző részük iratkozik a Belgrádi Egyetem karaira, viszonylag elég sokan tanulnak az anyaországban. Az alábbi áttekintésben a vajdasági karokon és főiskolákon a hallgatók és a tanárok megoszlása látható a Vajdaság 9 főiskoláján és az Újvidéki Egyetemen (1960-ban alapult állami intézmény) 13 karon (67 szakon). 2002-ben a hallgatók státusa csak kétféle lehetett: államilag támogatott vagy önköltséges. Az önköltségesek tandíjának összege karokként változott, attól függően, hogy ex-katedra előadásokat hallgatnak (olcsóbb), vagy pedig sok a laboratóriumi órájuk (drágább, mint pl. az orvosi).

A jelenleg tapasztalt aránytalanságok kimutathatók:

18. táblázat Az összes és a magyar hallgatók és tanárok karonkénti megoszlása az Újvidéki Egyetemen (2002/03-as tanév)

Egyetemi kar neve, székhelye	Hallgatók összesen	Magyar hallgatók száma	%	Tanárok száma	Magyar tanerő	Magyar oktatás
Technológiai Kar, Újvidék	1 227	44	3,58	77	11	Nincs
Bölcsészettudományi Kar, Újvidék	3 313	239	7,21	282	41	Teljes magyar oktatás a Magyar Tanszéken, 83 hallgatóval
Természettudományi –Matematikai Kar, Újvidék	3 982	166	4,17	223	20	Nincs
Mezőgazdasági Kar, Újvidék	2 132	103	4,83	175	5	Nincs
Műszaki Tudományok Kara, Újvidék	6 839	228	3,33	421	14	Nincs
Testnevelési Kar, Újvidék	726	31	4,27	45	2	Nincs
Közgazdasági Kar, Szabadka	6 963	636	9,13	88	14	Első éven 5 tantárgy magyarul, másodéven 1
Építőmérnöki Kar, Szabadka	484	105	21,69	47	18	Első éven 5 tantárgy magyarul, másodéven 3
Művészeti Akadémia, Újvidék	622	51	8,19	143	2	7+5 magyar hallgató részére, 12 tantárgy magyarul
Orvostudományi Kar, Újvidék	3 043	179	5,88	460	23	Nincs
Jogtudományi Kar	3 600 becslés	60 (becslés)	1,66	49	2	Nincs
Műszaki Kar, Nagybecskerek	1 810	114	6,29	60	1	Nincs
Tanítóképző Kar, Zombor és Szabadka (kihelyezett tagozat)	683	168	24,59	48	11	25 tantárgy, vagyis teljes magyar nyelvű képzés! 154-en hallgatják
Karok összesen	35 424	2 124	5,99	2 118	164	5 karon van magyar tagozat

19. táblázat Az összes és a magyar főiskolások és tanárok főiskolánkénti megoszlása a Vajdaságban (2002/03-as tanév)

Főiskola neve, székhelye	Összes hallgatók száma	Magyar hallgatók száma	%	Tanár-szám	Ma-gyar tanerő	Magyar oktatás
Ügyviteli Főiskola, Újvidék	6 973	76	1,09	54	1	Nincs
Műszaki Főiskola, Nagybecskerek	1 196	97	8,11	34	3	Nincs
Műszaki Főiskola, Újvidék	931	24	2,57	47	0	Nincs
Műszaki Főiskola, Szabadka	877	444	50,63	33	30	Teljes magyar nyelvű képzés!
Óvóképző Főiskola, Újvidék	454	21	4,62	20	4	27 tantárgyból 6+6 magyarul hallgatható
Óvóképző Főiskola, Szabadka	259	94	36,27	24	4	44 elsős, 34 másodikos – 9 tantárgy és 4 praktikum ma-gyarul (80%)
Óvóképző Főiskola, Mitrovica	266	2	0,75	15	1	Nincs
Óvóképző Főiskola, Kikinda	1 028	82	7,97	10	0	Nincs
Óvóképző Főiskola, Fehértemplom – Versec	364	6	1,65	14	0	Nincs
Főiskolák összesen	12 348	846	6,85	251	43	3 főiskolán ma-gyar tagozat

20. táblázat Összesítés (2002/03-as tanév)

Összes egyetemista 35 424	Magyar egyetemis-ta 2124	5,99 százalékos részarány	Összes egyetemi tanár 2118	Magyar egyetemi tanár 164	7,74 százalékos részarány
Összes főiskolás 12 348	Magyar főiskolás 846	6,85 százalékos részarány	Összes főiskolai tanár 251	Magyar főiskolai tanár 43	17,13 százalékos részarány

A vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon munkaviszonyban levő, magyarul beszélő tanárok és tanársegédek száma 207, és a vajdasági lakosság összetétele alatt van: a főiskolákon a tanárok 17,13%-a magyar, az összes egyetemi tanárnak pedig csak 7,74%-a magyar. (A nyugalmazott tanárok, akik alkalmakként kisegítenek a karokon, nem sorolhatók ide.) A tanárok életkorukat tekintve fiatalabbak a főiskolákon, korosabbak az egyetemi karokon. Egyes karokon nemigen vannak magyarul tudó tanársegédek, vagyis hiányzik az utánpótlás.

A vajdasági magyar nyelvű felsőoktatásban részt vesznek az anyaországi főiskolák kihelyezett tagozatai is (21. táblázat), habár ilyen külföldi kihelyezett tagozatról az egyetemi törvény nem rendelkezik. Gyakorlatilag működnek már 1996/1997-óta, de nem igazán legálisan. Jogilag konzultációs központként kezelik őket.

21. táblázat Magyarországi kihelyezett tagozat – konzultációs központok

		Főiskolások száma	Magyarul tanul	2002/2003 iskolaév
1.	Szent István Egyetem Kertészmérnöki Tanszék Budapest; Határon Túli Levelező Tagozata, Zenta	166	100%	Konzultációk magyarul folynak, 2002 végéig 70-en diplomáztak
2.	Gábor Dénes Informatikai Főiskola, Budapest, Szabadka	162	100%	Konzultációk magyarul folynak, 2002 végéig 16-an diplomáztak

4.3. Szakok, szakmák szerinti megoszlás

Az egyetemi szakok spontán megválasztása azt a szerepet játssza, hogy egyes szakokról elegendő szakember kerül ki, míg mások esetében káderhiány lép fel. A vajdasági magyar közösségben pl. óvónő és tanító már van elég, a középiskolai és egyetemi tanárokból azonban hiány van. Túlteng a természettudományi irányultság, és hiány mutatkozik a humán tudományok terén. A magyar egyetemi hallgatók és oktatók szakok szerinti megoszlása alább látható:

22. táblázat A magyar hallgatók megoszlása a vajdasági állami felsőoktatásban – szakmák szerint (2000/01-es tanév)

Szakma	Összes hallgató	Magyar hallgató	Összes hallgatói létszámhoz viszonyított százalékarány
Összesen	44 421	2 803	6,31
Mérnök (műszaki)	10 735	862	8,03
Közgazdász, üzleti főiskola	10 948	604	10,95
Tanító, óvónő	2 996	343	11,45
Bölcsész	3 619	254	7,02
Természettud. – matematika	3 650	235	6,44
Orvos	3 090	164	5,31
Mezőgazdász	3 637	146	4,01
Jogász	4 013	97	2,42
Művész	696	61	8,76
Testnevelő	1037	37	3,57

A fenti adatokból kiemelhető:

– *A legtöbb magyar hallgató a közgazdász-, mérnöki (műszaki) és pedagógiai képzésben vesz részt*, s ebben nyilván szerepet játszik a képzések földrajzi adottsága is (Szabadka és részben Újvidék).

– A *pedagógusképzésben* is nagyobb arányban vesznek részt a magyar nemzetiségűek (főleg a tanítóképzés esetében), ez

azonban mégsem jelenti azt, hogy a magyar nyelvű oktatók kérdése megoldott lenne. Ezek a hallgatók ugyanis egyrészt nem magyar nyelven tanulnak (tanárképzés a Természettudományi-Matematikai Karon), másrészt pedig egyenlőtlenül oszlik meg az óvodapedagógus és a középiskolai tanárképzés között; míg előbbinél kielégítő a pedagógusok száma, az utóbbinál egyes szakok esetében már súlyos tanárhiány tapasztalható.

– *A jogászképzés* területén, sőt az egyes bölcsészeti szakokon és a mezőgazdasági képzésben is a magyar hallgatók alulreprezentáltságával találkozunk.

23. táblázat Magyar oktatók megoszlása szakok (nem karok) szerint (2000/01-es tanév)

Szakma	Magyar oktató	Magyar oktatók százalékos megoszlása (kikerekítve)
Összesen	203	100
Mérnök (műszaki)	41	20
Természettudomány	35	17
Orvos	34	16
Bölcsész	24	11
Tanító, óvónő	21	10
Közgazdász	20	10
Mezőgazdász	20	10
Jogász	12	6
Testnevelő	5	2
Művész	2	1

Részben kielégítő a felsőoktatási káderek száma a mérnöki, természettudományi és az orvosi szakon. Nagy a hiány a jogon és minden társadalomtudományi szakon.

Mivel éppen a pedagógusképzésben és más humán tudományok terén szeretnénk a magyar felsőoktatást pótolni, ezen a területen az anyaországban jelenleg doktoranduszképzésben részt vevő vajdasági káderek és a magyarországi vendégprofesszorok megfelelő bekapcsolódását tartjuk fontos lépésnek.

4.7. Felsőfokú képzés az empirikus adatokból (Mozaik 2001)

Felsőfokú képzésben a megkérdezett mintából 387 válaszadó vett részt. Az 1017 válaszadók közül mintegy 38% indult felsőoktatási szinten. A minta 41,9%-a főiskolára, 55,3%-a pedig egyetemre járt, a többség állami intézménybe (95,1%), néhányan pedig alapítványi vagy magániskolába (ide soroljuk a magyarországi kihelyezett tagozatokat is, vagyis konzultációs központokat Zentán és Szabadkán). Növekedett a tandíjfizetők száma (32,3%), ami onnan adódhat, hogy Jugoszláviában az egyetemek többségén újabban tandíjat kell fizetni. Az egyetemisták státusa kétféle lehet: vagy a költségvetés terhére tanul, vagy önfinanszírozó, ami a felvételi pontok alapján dől el.

Változatos tanulmányi ágakhoz tartoztak a választott felsőfokú intézmények (6. ábra). Ezen az oktatási szinten legnépszerűbbnek mutatkoztak a műszaki ágak (25,2%), a pedagógusképzések (18,4%) és a közgazdasági ágazat (14,5%). Tudnunk kell, hogy Szabadkán az állami Műszaki Főiskola és a magyarországi Gábor Dénes Főiskola konzultációs központja már teljes magyar nyelvű oktatást nyújt. A zombori Tanítóképző Kar szabadkai kihelyezett tagozatán szintén magyarul folyik a tanítás, a Közgazdasági Kar pedig részben szervezte meg a magyar nyelvű oktatást. A magyar fiatalokat valószínűleg vonzza az anyanyelvű tanulás lehetősége. Az egyéb bölcsész szakokra a fiataloknak már csak 9,4%-a jelentkezett, pedig Újvidéken a BTK-n, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken van lehetőségük magyarul tanulni. A Bölcsészettudományi Karon létezik még pszichológia és az egyéb, világnyelvszakok. Informatikát a hallgatók 8,6%-a tanult a Vajdaságban. Természettudományi szakon a minta mindössze 6%-a tanult. A mezőgazdasági képzésben résztvevők száma már kisebb (4,4%). Orvostudományokat a kérdezettek 2,9%-a hallgat, kereskedelmet pedig 2,1%.

6. ábra Felsőfokú képzés szaktípusok szerint

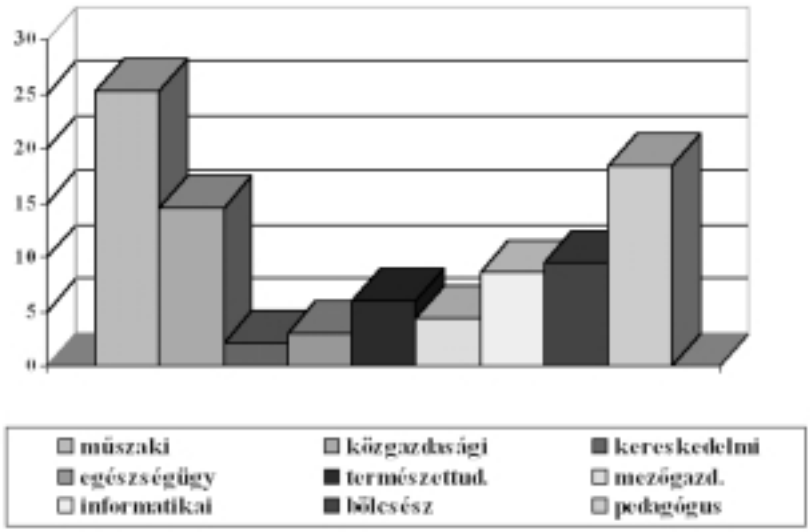

Szerbiában a felsőoktatási intézményekben a hivatalos nyelv a szerb nyelv. Az egyes karokon, a dékán indítványozására az oktatásügyi miniszter döntése alapján nyílhatnak magyar csoportok és vegyes tannyelvűek is. A mintában résztvevő magyar egyetemi hallgatók közül sokan (45,2%) két tannyelvű intézménybe járnak, akik magyar tannyelvűbe iratkozhattak volna (10,4%), sőt olyanok is, akik Magyarországon tanulnak (7,2%). A minta 31,2%-a szerb nyelvű tanulási lehetőséget választotta. A válaszadók 62%-a tehát a részleges vagy teljes magyar nyelvű képzésben vett részt.

7. ábra Felsőfokú képzés az iskola jellege szerint

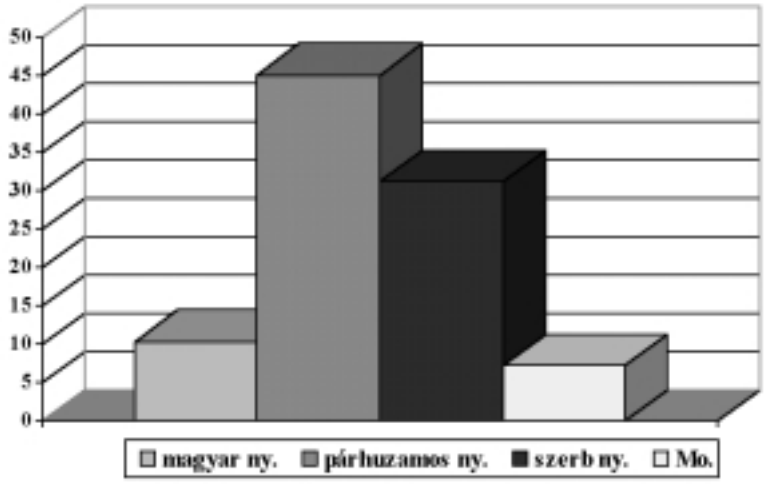

4.8. A szakemberpótlás lehetőségei – tervek a vajdasági magyar felsőoktatásban[22]

A nemzetközi felsőoktatási tendenciáknak megfelelően, a bolognai egyezmény követelményeit és mércéit kell elfogadni Szerbiában is. Döntő lesz, hogy a vajdasági karok milyen rugalmasan tudnak alkalmazkodni e kezdeményezéshez[23]. A magyar felsőoktatás fejlesztési irányát és korlátjait megszabják a következő tényezők is:

– az egyetem alapításának jogi háttere;

– a délvidéki magyarság demográfiai folyamatai, avagy a tanulók száma;

– a hallgatói bázis mennyiségi és minőségi jellemzői;

– a rendelkezésre álló tanári állomány összetétele.

22 *Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program,* II. rész, Stratégiai vázlat, Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda, Budapest, 2002

23 Az oktatási miniszter bejelentése szerint az új felsőoktatási törvényt csak 2004 elején hozzák meg.

A felsőoktatás-fejlesztés konkrét lépéseit további szociológiai és gazdasági tényezők határozzák meg:
– a munkaerőpiaci prognózisok (szakmakeresleti szempont);
– a fiatal korosztály szakmaválasztási preferenciái;
– a fejlesztés infrastrukturális és pénzelési lehetőségei.

A vajdasági felsőoktatás következő alternatíváiról gondolkodhatunk[24]:

1. alternatíva: *Szabadka – Újvidék – Zenta háromszögben egy vagy két egyetem Szabadkai Állami Egyetemhez tartozna[25]:*
– pedagógiai fakultás (óvóképzés, tanítóképzés és kétszakos tanárképzés az általános iskolák számára) – alapítása folyamatban van;
– építőmérnöki kar;
– műszaki főiskola;
– közgazdaságtudományi kar (ennek keretein belül a magyar üzleti főiskola);
– legalizálni a magyarországi kihelyezett tagozatokat:
Budapesti Gábor Dénes Főiskola kihelyezett tagozatát Szabadkán;
Budapesti Szent István Mezőgazdasági Kar – Kertészeti Főiskolát Zentán.
Tervezhető:
– új Teológiai Kar (jelenleg Hitoktatási Főiskola) Szabadkán;
– új Egészségügyi Főiskola alapítása (Zenta).

Újvidéki (állami) Egyetem kereteibe tartozna:
– *a* Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék a Bölcsészettudományi Karon, lektorátusok;
– Természettudományi Kar – tanári szakok magyar nyelven.

24 Az említett alternatívák nem véglegesek, lehet róluk vitatkozni, szakmai terveket kell szőni.

25 Az intézményes hovatartozás az adott karok/főiskolák önálló döntési joga az Újvidéki Egyetemmel karöltve. Tekintettel, hogy állami intézményekről van szó, az alapítónak beleszólási joga van.

2. ***alternatíva:*** *A meglévő Újvidéki Egyetem keretében fejleszteni a párhuzamos magyar tagozatokat (a jelenlegi állapot fenntartása).*
3. ***alternatíva:*** *Magyar magán vagy vegyes tulajdonú karok alapítása* (ez esetben számítani lehetne Magyarország segítségére), a szerbiai előírásoknak megfelelően bejegyeztetve. Ha kihelyezett tagozatként nyílik meg a kar, feltétlenül gondolni kell arra, hogy ez csak akkor lehetséges, ha jelentősen megnövekszik az évenként beiratkozó magyar elsőéves hallgatók száma (jelenleg kb. 500), és nem jelent konkurenciát az állami karokon magyarul tanulóknak.

5. Összegezés

A vajdasági magyar értelmiség fennmaradásának és gyarapodásának több feltétele van:

– elsősorban a fiatalok számának és a szakemberoktatásnak a növekedését kell elérnünk, főleg azokban a hiányszakmákban, ahol a magyar kisebbség vitalitása forog kockán.

Megállapítások:

Ad 1.) A vajdasági magyarok részvétele az oktatásban lemarad a többségi nemzethez viszonyítva. Ez a lemaradás a magyarság iskolázatlanságát és értelmiségének fogyatkozását okozza. A vajdasági magyarok részvétele az összes népességben 14%. A két népcsoportban a megfelelő korosztályt és iskolaszintet összehasonlítva a magyar fiatalok aránya elmarad a többségi nemzet aránya mögött. Ezek következtében a magyarok iskolázottsági szintje alacsonyabb, mint a többségi nemzeté, így a munkavállalási esélyei is csökkennek, hiszen ha a szakemberek és az értelmiségiek száma esik, a munkaerőpiacon könyörtelenül hátrányos helyzetben vannak.

8. ábra A magyar diákok aránya a különböző oktatási szinteken

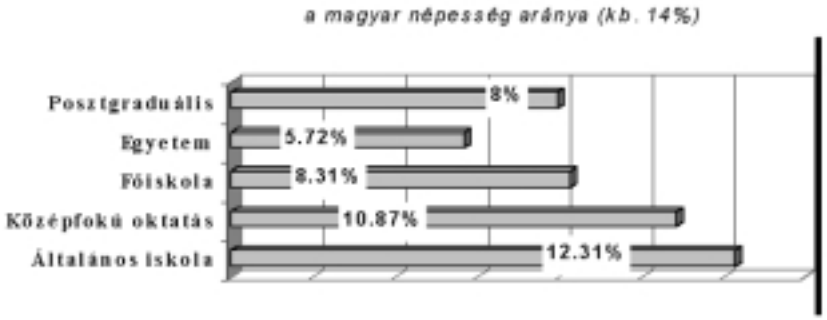

Ad 2.) A magyar tanulók tannyelv szerinti megoszlása nem kielégítő. Ha ugyanis már általános iskolai szinten a magyar tanulók kb. 20%-a szerb tannyelvű iskolába iratkozik, majd a felsőoktatásban már 60-70%-a nem vizsgázhat anyanyelvén, akkor a magyarul képzett szakemberek száma kevés, sőt azonosságtudat (anyanyelvi kultúra, a nemzeti történelem átfogó ismerete) híján ezeknek a fiataloknak kevesebb esélyük van magyar értelmiségivé válni, és anyanyelven alkotni.

23. táblázat Az összes magyar tanulók száma a különböző oktatási szinteken (2000/01-es tanév)

Iskolatípus	Magyar tanulók száma	Magyar iskolában tanul	Szerb iskolában tanul	Szerb iskolában tanul %
Általános iskola	23 722	19 210	4 512	19
Középiskola	9 113	6 183	2 929	32
Főiskola	816	327 (részben magyarul)	489	60
Egyetem	2 032	610 (részben magyarul)	1 422	70

A Vajdaságnak jelenleg kb. 4000 magyar egyetemi hallgatója/főiskolása van. (Nem mind tanul itthon.) Átfogó intézkedéssel

– bíztatással, jó propagandával és előkészítéssel – el kellene érni, hogy a Vajdaságban felsőoktatásban legalább 7000 magyar fiatal tanuljon egy tanévben. Köztük lennének a korábban érettségizettek is, az átképzésre és továbbképzésre hajlandók is.

Ad 3.) A választott középfokú oktatás típusa már befolyásolja a fiatalokat: vagy továbbtanulásra, kreatív munkára ösztönzi őket, vagy pedig szolgáltató jellegű, alacsonyabb szakképzettséget igénylő munkára. A magyar középiskolásoknak csak 19,68%-a jár a gimnáziumba, 39,46%-a négyéves szakközépiskolába, 39,25%-a hároméves szakmunkásképző iskolát látogatja, 0,67% a kétéves szakközépiskola tanulója, 0,92% a művészeti szakközépiskolát választotta. A 2003-ban megnyílt tehetséggondozó gimnáziumoknak az a feladatuk, hogy elősegítsék a magyar elitképzést, valamint visszatartsák a tehetségek külföldre vándorlását már az elemi iskola után.

Ad 4.) Az empirikus kutatási adatokból kitűnik, hogy a fiatalok döntő többsége anyanyelvén szeretné folytatni tanulmányait, használható és gyakorlatias szakmában. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a magyar fiatalok a magyar nyelven beindított szakokat: a pedagógiait, a műszaki ágazatokat és a közgazdasági képzést választják legszívesebben. Hiányzik azonban a magyarul tudó középiskolai tanár, orvos, bankszakember, menedzser, humán értelmiség általában (pszichológus, szociológus).

Ad 5.) A vajdasági tudományos értelmiség a tudományos munka olyan európai szintjére vágyik, amely mindenkor bekapcsolja őt a nemzetközi akadémiai életbe. Ehhez ki kell építeni a magyar felsőoktatási hálózatot, akár a meglévő állami rendszeren belül, akár a 2004 elején esedékes felsőoktatási törvényt bevárva, új (multietnikus) egyetemet alapítva, vagy magyar tagozatokat nyitva. Az értelmiség szerepe a szerbiai rendszerváltásban döntő. Ennek része a magyar szakember is, és szerepe van a rendszer és a társadalom egyes szféráiban történő változtatások meglátásában, kritikus, újat akaró szellemiségében. Igény van ma az elöljáró, kockázatvállaló értelmiségre, aki a tudománynak és a szakmájának él, de meglátja a kor kihívásait, van kialakult, önálló álláspontja. A vajdasági magyar értelmiség legfontosabb feladatának ma a megfelelő pozicionálást tartja. Ez helyezkedést

jelent, elsősorban a szellemi és anyagi társadalmi ranglétrán, majd érvényesülést itthon és külföldön is, az Európába való felzárkózást.

Ad 6.) A kisebbségben élő magyar értelmiség kapcsolatait igyekszik bővíteni nem csak a munkahelyén, de egyéni és civil szervezkedéseken keresztül is az anyaországgal, de Európával is. A nem túl gyakran külföldre járó szakemberek elégedettek a fogadó intézmény segítőkészségével, mégse születtek az utóbbi években tartós szakmabeli együttműködési kapcsolatok, mert hiányzik a megalapozott intézményes (munkahelyi) háttér.

IRODALOM

Anyanyelvű oktatásunk, szerk. Gábrity dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1997

Anyanyelv „államnyelv", Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról Vajdaságban, szerk. dr. Rehák László Forum, Újvidék, 1976

Bozóki Antal: Kisebbségi jogok, Dokumentumok és jogrendszer, Forum-Dolgozók Kft., Újvidék, 1995

Dr. Göncz Lajos: A korai kétnyelvűség hatása a beszédfejlődésre, Hungarológiai Közlemények, Újvidék

Dr. Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája, A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata, Forum, Újvidék, 1985

Hogyan tovább a háború után? A vajdasági magyar szellemi élet kör-, kor- és kórképe 92/93, Jugoszláv Művelődési Szövetség és a Magyar Szó kiadványa, Újvidék

Fészekhagyó vajdaságiak, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, MTT, Szabadka, 2001

Dr. Szalma József: A vajdasági magyar tudományról és civiltársadalmi szerveződéséről, in: Magyar Tudomány a Vajdaságban – Tudományos műhelyeink és egyetemi oktatásunk – szerk. dr. Ribár Béla, dr. Szalma József, Újvidék, 1999

A reáltudományok jugoszláviai magyar művelői, szerk. dr. Ribár Béla, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 1999

Létünk, Forum, Újvidék, 1972/5; 1988/5; 1990/6; 1991/ 4-5; 1992/1; 1994/1-2;

A társadalomtudományok jugoszláviai magyar művelői, szerk. dr. Csehák Kálmán és dr. Szalma József, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2000

Dr. Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig, Forum, Újvidék, 1978

A Szabadkai Pedagógiai Kar alapításának elaborátuma, 2002
A magyar tannyelvű oktatás helyzete, kulcskérdései és távlatai a Vajdaságban, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2002
Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérleg, MTT, Szabadka, 2002
Dr. Szeli István: Az erózió ellen (tanulmányok, esszék), Forum, Újvidék, 1986
Szövetségi Statisztikai Hivatal honlapja
Köztársasági Statisztikai Hivatal honlapja
Köztársasági Oktatási Minisztérium honlapja
Mirnics Károly: Kisebbségi sors, Forum, Újvidék, 1993
Tartományi Oktatási Titkárság honlapja
Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 1. rész, Szabadka–Budapest, 2002
Dr. Tóth Lajos: Anyanyelvű oktató- és nevelőmunkánk színvonalának emeléséért, Ismeretterjesztő füzetek, Újvidék, 1999
Dr. Tóth Lajos: Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig, Életjel Könyvek, Szabadka, Szabadegyetem és az MTT kiadása, 1994
Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 2. rész, Stratégiai vázlat, Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda, Budapest, 2002
Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 3. rész, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka és a HTOF, Budapest, 2003
Vajdasági marasztaló, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, MTT, Szabadka, 2000
Vajdasági útkereső, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, MTT, Szabadka, 1998

„… a szellem, a művelődés fegyverével kell védenünk hazánkat, s ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszonytagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős, és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.”

Klebelsberg Kunó, 1925

MELLÉKLET

A magyar népesség aránya Vajdaságban-Szerbiában az 1991. és 2002. évi népszámlálás alapján

Összeállította Mirnics Károly

	1991			2002	
	A lakosság száma	Magyar lakosok		Magyar lakosok	
		szám	%	szám	%
Jugoszlávia	10 394 026	344 147	3,31		
Montenegró	615 035	205	0,03		
Szerbia	9 778 991	343 942	3,51	293 299	3,91
Közép-Szerbia	5 808 906	4 309	0,07	3 092	0,06
Vajdaság	2 013 889	339 491	16,85	290 207	14,28
Kosovo	1 956 196	142	0,007		
Belgrád	1 168 454	2 402	0,20	2 080	0,13

Közép-Szerbia és a Vajdaság nemzetiségi összetétele az 1991. és 2002. évi népszámlálási adatok alapján[2]

Összeállította Gábrityné dr. Molnár Irén

Nemzetiség	1991	2002	2002 – %	Növekedés + csökkenés -
Albán	77 807	61 647	0,82	-16 160
Bolgár	26 418	20 497	0,27	-5 921
Bosnyák	…	136 087	1,82	136 087
Bunyevác	21236	20 012	0,27	-1 224
Cigány	91.075	108 193	1,44	17 118
Cseh	2 674	2 211	0,03	-463
Goran	…	4 581	0,06	4 581
Horvát	94 245	70 602	0,94	-23 643
Jugoszláv	312 600	80 721	1,08	-231 879
Macedón	44 034	25 847	0,35	-18 187
Magyar	337 479	293 299	3,94	-44 180
Montenegrói	117 763	69 049	0,92	-48 714
Muzulmán	176 415	19 503	0,26	-156 912
Német	4 745	3 901	0,05	-844
Orosz	2 429	2 588	0,03	159
Román	37 818	34 576	0,46	-3 242
Ruszin	17 795	15 905	0,21	-1 890
Szerb	6 062 752	6 212 838	82,86	150 086
Szlovák	65 363	59 021	0,79	-6 342
Szlovén	7 811	5 104	0,07	-2 707
Ukrán	4 957	5 354	0,07	397
Vlach	15 675	40 054	0,53	24 379
Egyéb	11 326	11 711	0,16	385
Nem nyilatkozott	9 988	107 732	1,44	97 744
Regionális hovatartozás	4 706	11 485	0,15	6 779
Ismeretlen	34 326	75 483	1,01	41 157
Összesen	7 581 437	7 498 001	100,00	-83 436

2 Készült a Szerbiai Statisztikai Hivatal adatai alapján. Lásd a honlapját: www.statserb.sr.gov.yu

Vajdaság nemzetiségi összetétele az 1991. és 2002. évi adatok alapján

Összeállította Gábrityné dr. Molnár Irén

Nemzetiség	1991	1991 %	2002	2002 %	Növekedés csökkenés
Albán	2 556	0,10	1 695	0,08	-861
Bolgár	2 363	0,10	1 658	0,08	-705
Bosnyák	...	...	417	0,02	417
Bunyevác	...	...	19 766	0,97	-
Cigány	24 366	1,20	29 057	1,43	4 691
Cseh	1 844	0,10	1 648	0,08	-196
Goran[1]	...	...	606	0,03	606
Görög	483	0,00	-	-	-
Horvát	98 025	4,90	56 546	2,78	-41 479
Jugoszláv	174 295	8,80	49 881	2,45	124 414
Lengyel	669	0,00	-	-	-
Macedón	17 472	0,70	11 785	0,58	-5 707
Magyar	339 491	16,90	290 207	14,28	-49 284
Montenegrói	44 838	2,20	35 513	1,75	-9 325
Muzulmán	5 851	0,30	3 634	0,18	-2 217
Német	3 873	0,20	3 154	0,16	-719
Orosz	1 019	0,10	940	0,05	-79
Román	38 809	1,90	30 419	1,50	-8 388
Ruszin	17 652	0,90	15 626	0,77	-2 026
Szerb	1 143 723	56,80	1 321 807	65,05	178 084
Szlovák	63 545	3,20	56 637	2,79	-6 908
Szlovén	2 730	0,10	2 005	0,10	-725
Török	187	0,00	-	-	-
Ukrán	4 565	0,27	4 635	0,23	70
Vlach	132	0,00	101	0,0	-31
Zsidó	513	0,00	-	-	-
Egyéb	1 465	0,10	5 311	0,26	3 846
Nem nyilatkozott	5 427	0,30	55 016	2,71	49 589
Regionális hovatartozás	2 503	0,10	10 154	0,50	7 651
Ismeretlen	15 493	0,80	23 774	1,17	8 281
Összesen	2 013 889	100,00	2 031 992	100,00	18 103

1 Kosovoból kiköltözött etnikai csoport tagjai.

A magyarok aránya községek és települések szerint[1]

Összeállította Mirnics Károly

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Ada[2]	**Ada**	**21 506**	**16 625**	**77,30**	**18 994**	**14 558**	**76,65**
Ada	Ada	12 078	10 010	82,88	10 547	8 744	82,91
Mol	Mohol	7 522	4 784	63,60	6 786	4 217	62,14
Obornjača	Völgypart	458	428	93,45	389	363	93,32
Sterijino	Valkaisor	305	294	96,39	234	222	94,87
Utrine	Törökfalu	1 143	1 106	96,76	1 038	1 012	97,50
Alibunar	**Alibunár**	**26 535**	**340**	**1,28**	**22 954**	**309**	**1,35**
Alibunar	Alibunár	3 738	66	1,76	3 431	61	1,78
Banatski Karlovac	Nagykárolyfalva	6 286	125	1,99	5 820	103	1,77
Vladimirovac	Petre	4 539	25	0,55	4 111	22	0,54
Dobrica	Kevedobra	1 621	82	5,06	1 344	81	6,01
Ilandža	Ilonc	2 023	14	0,69	1 727	12	0,69
Janošik	Újsándorfalva	1 225	2	0,16	1 171	7	0,60
Lokve	Végszentmihály	2 973	3	0,10	2 002	5	0,25
Nikolinci	Temesmiklós	1 634	15	0,92	2 002	9	0,45
Novi Kozjak	Ferdinándfalva	997	6	0,60	1 240	8	0,64
Seleuš	Keviszöllős	1 499	2	0,13	1 340	1	0,07

1 Sötéttel a községek nevét és adatait jelöltük.

2 A magyar helységnevek Sebők László: Határokon túli magyar helységnévszótár, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997 könyve szerint.

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Apatin	**Apatin**	**32 999**	**4 823**	**14,61**	**32 813**	**3 785**	**11,54**
Apatin	Apatin	18 389	1 132	6,15	19 320	848	4,39
Kupusina	Bácskertes	2 500	2 263	90,52	2 356	1 857	78,8
Prigrevica	Bácsszentiván	4 842	26	0,53	4 781	21	0,44
Svilojevo	Szilágyi	1 278	1 075	84,12	1 364	792	58,1
Sonta	Szond	5 990	327	5,46	4 992	267	5,35
Bač	**Bács**	**17 249**	**1 225**	**7,10**	**16 268**	**992**	**6,10**
Bač	Bács	6 046	502	8,30	6 087	418	6,87
Bačko Novo Selo	Bácsújlak	1 365	14	1,02	1 228	26	2,12
Bođani	Bogyán	1 323	79	5,97	1 113	50	4,50
Vajska	Vajszka	3 272	420	12,83	3 169	341	10,76
Plavna	Palona	1 538	196	12,74	1 392	145	10,42
Selenča	Bácsújfalu	3 705	14	0,37	3 279	12	0,37
Bačka Palanka	**Palánka**	**58 835**	**1 529**	**2,59**	**60 966**	**1 490**	**2,44**
Bačka Palanka	Palánka	26 780	1 182	4,41	29 449	1 160	3,94
Vizić	-	392	1	0,26	349	1	0,29
Gajdobra	Szépliget	3 171	14	0,44	2 968	19	0,64
Despotovo	Újszentiván	2 081	15	0,72	2 096	19	0,91
Karađorđevo	Karagyorgyevó	1 077	57	5,29	1 012	53	5,24
Mladenovo	Dunabökény	3 363	19	0,56	3 358	16	0,48
Neštin	-	1 002	1	0,09	900	-	-
Obrovac	Boróc	3 242	21	0,64	3 177	27	0,85
Parage	Parrag	1 134	5	0,44	1 039	2	0,19

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Pivnice	Pincéd	4 361	8	0,18	3 835	5	0,13
Silbaš	Szilbács	2 806	14	0,49	2 849	10	0,35
Tovariševo	Bácstóváros	3 043	54	1,77	3 102	40	1,29
Čelarevo	Dunacséb	5 011	138	2,75	5 423	138	2,54
Bačka Topola	**Topolya**	**40 473**	**26 185**	**64,69**	**38 245**	**22 543**	**58,94**
Bagremovo	Brazília	220	210	95,45	204	168	82,35
Bajša	Bajsa	2 745	1 904	69,36	2 568	1 671	65,07
Bačka Topola	Topolya	16 704	11 176	66,90	16 171	9 582	59,25
Bački Sokolac	Cserepes	497	11	2,21	609	9	1,48
Bogaraš	Bogaras	151	146	96,68	94	90	95,74
Gornja Rogatica	Felsőroglatica	587	17	2,89	477	12	2,52
Gunaroš	Gunaras	1 531	1 494	97,58	1 441	1 401	97,22
Zobnatica	Zobnatica	388	234	60,30	309	194	62,78
Kavilo	Kavilló	259	254	98,06	233	215	92,27
Karađorđevo	-	588	20	3,40	590	21	3,56
Krivaja	-	910	298	32,74	986	239	24,24
Mali Beograd	Kisbelgrád	503	128	25,44	524	105	20,04
Mićunovo	Karkatúr	524	72	13,74	516	70	13,57
Novo Orahovo	Zentagunaras	2 263	1 887	83,38	2 029	1 737	85,61
Njegoševo	Istenáldás	635	76	11,96	632	58	9,18
Obornjača	Völgypart	-	-	-	2	2	100,00
Orešković	Andrásmező	629	9	1,43	696	15	2,16
Panonija	Pannónia	970	240	24,74	798	147	18,42
Pačir	Pacsér	3 309	2 169	65,54	2 948	1 766	59,91

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Pobeda	-	382	209	54,71	342	161	47,08
Svetićevo	Székelytornyos	229	83	36,24	205	83	40,49
Srednji Salaš	Középszállás	183	2	1,09	172	2	1,16
Stara Moravica	Bácskossuthfalva	6 266	5 546	88,50	5 699	4 795	84,14
Bački Petrovac	**Petrőc**	**15 662**	**94**	**0,60**	**14 681**	**85**	**0,58**
Bački Petrovac	Petrőc	7 236	38	0,52	6 727	36	0,54
Gložan	Dunagálos	2 491	29	1,16	2 283	25	1,10
Kulpin	Kölpény	3 203	9	0,28	2 976	8	0,27
Maglić	Bulkeszi	2 732	18	0,65	2 695	16	0,59
Bela Crkva	**Fehértemplom**	**23 707**	**582**	**2,45**	**20 367**	**459**	**2,25**
Banatska Palanka	Palánk	974	6	0,61	837	4	0,48
Banatska Subotica	Krassószombat	280	16	5,71	200	11	5,50
Bela Crkva	Fehértemplom	11 634	235	2,01	10 675	180	1,69
Vračev Gaj	Varázsliget	1 870	15	0,80	1 568	9	0,57
Grebenac	Gerebenc	1 608	11	0,68	1 017	9	0,88
Dobričevo	Udvarszállás	265	231	87,16	226	200	88,50
Dupljaja	Temesváralja	1 027	8	0,77	854	6	0,70
Jasenovo	Karasjeszenő	1 927	22	1,14	1 446	18	1,24
Kajtasovo	Gajtás	350	15	4,28	287	10	3,48
Kaluđerovo	Szöllőshegy	170	1	0,59	132	-	-
Kruščica	Körtéd	1 185	14	1,18	989	6	0,61
Kusić	Kusics	1 560	5	0,32	1 361	1	0,07
Crvena Crkva	Vöröstemplom	799	3	0,37	729	4	0,55

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Česko Selo	Csehfalva	-	-	-	46	1	2,17
Beočin	**Beocsin**	**14 848**	**271**	**1,82**	**16 086**	**288**	**1,79**
Banoštor	Bánostora	618	4	0,64	780	5	0,64
Beočin	Beocsin	7 873	209	2,65	8 058	182	2,26
Rakovac	Rakovac	1 357	23	1,64	1 989	44	2,21
Susek	Szuszek	1 137	8	0,70	1 132	5	0,44
Ćerević	Cserevics	2 510	27	1,07	2 826	52	1,84
Bečej	Óbecse	42 685	23 224	54,40	40 987	20 018	48,84
Bačko Gradište	Bácsföldvár	5 625	3 068	54,54	5 445	2 519	46,26
Bačko Petrovo Selo	Péterréve	7 958	5 975	75,08	7 318	5 175	71,72
Bečej	**Óbecse**	**26 634**	**13 464**	**50,55**	**25 774**	**11 725**	**45,49**
Mileševo	Istenföldje	1 218	676	55,50	1 118	571	51,07
Radičević	Csikériapuszta	1 250	41	3,28	1 332	28	2,10
Vrbas	Verbász	46 405	3 443	7,41	45 852	2 885	6,29
Bačko Dobro Polje	Kiskér	3 940	32	0,81	3 929	37	0,94
Vrbas	**Verbász**	**25 858**	**2 414**	**9,33**	**25 907**	**2003**	**7,73**
Zmajevo	Ókér	4 548	407	8,94	4 361	306	7,02
Kosančić	-	-	-	-	163	15	9,20
Kucura	Kucora	4 713	378	8,02	4 663	352	7,55
Ravno Selo	Újsóvé	3 579	12	0,33	3 478	11	0,32
Savino Selo	Torzsa	3 767	200	5,30	3 351	161	4,80
Vršac	**Versec**	**58 228**	**3 182**	**5,46**	**54 369**	**2 619**	**4,82**
Vatin	Versecvát	316	99	31,32	250	67	26,80
Veliko Središte	Nagyszered	1 584	140	8,83	1340	99	7,39

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Vlajkovac	Temesvajkóc	1 328	267	20,10	1 178	182	15,45
Vojvodinci	Vajdalak	593	2	0,34	417	3	0,72
Vršac	Versec	36 885	2 125	5,76	36 623	1 800	4,91
Vršački Ritovi	-	156	14	8,97	91	14	15,38
Gudurica	Temeskutas	1 338	53	3,96	1 267	44	3,47
Zagajica	Fürjes	790	5	0,63	575	2	0,39
Izbište	Izbiste	2 004	4	0,19	1 728	7	0,41
Jablanka	Almád	459	9	1,96	281	-	-
Kuštilj	Mélykastély	1 082	2	0,18	806	4	0,50
Mali Žam	Kiszsám	499	14	2,80	379	13	3,43
Malo Središte	Kisszered	161	13	8,07	120	6	5,00
Markovac	Márktelke	570	14	2,45	329	10	3,04
Mesić	Meszesfalu	347	-	-	727	1	0,44
Orešac	Homokdiód	570	3	0,52	420	8	1,90
Pavliš	Temespaulis	1 999	56	2,80	2 237	58	2,59
Parta	Párta	518	2	0,39	444	3	0,68
Potporanj	Porány	390	-	-	311	5	1,61
Ritiševo	Réthely	808	15	1,85	509	12	2,36
Sočica	Temesszőllős	291	-	-	170	1	0,59
Straža	Temesőr	1 107	9	0,81	693	16	2,31
Uljma	Homokszil	3 961	24	0,60	3 598	23	0,64
Šušara	Fejértelep	472	312	66,10	376	241	64,10
Žabalj	**Zsablya**	**25 823**	**294**	**1,14**	**27 513**	**305**	**1,11**
Gospođinci	Boldogasszonyfalva	3 553	94	2,64	3 896	84	2,16

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Đurđevo	Sajkásgyörgye	4 517	35	0,77	5 137	46	0,90
Žabalj	Zsablya	8 766	69	0,79	9 598	85	0,89
Čurug	Csurog	8 987	96	1,06	8 882	90	1,01
Žitište	**Begaszentgyörgy**	**22 811**	**5 081**	**22,27**	**20 399**	**4 017**	**19,69**
Banatski Dvor	Udvarnok	1 300	601	46,23	1 263	509	40,30
Banatsko Višnjićevo	Vida	391	4	1,02	384	1	0,26
Banatsko Karađorđevo	Gyulamajor	2 575	12	0,46	2 508	18	0,72
Begejci	Torák	3 700	91	2,45	2 850	89	3,12
Žitište	Begaszentgyörgy	3 074	72	2,34	3 242	70	2,16
Međa	Párdány	1 403	64	4,56	1 155	43	3,72
Novi Itabej	Magyarittebé	1 521	1 325	87,11	1 315	1 077	81,90
Ravni Topolovac	Katalinfalva	1 445	8	0,55	1 352	5	0,40
Srpski Itabej	Szerbittebé	2 873	291	10,12	2 405	255	10,60
Torda	Torda	2 183	1 989	91,11	1 771	1 533	86,56
Hetin	Tamásfalva	881	612	69,46	763	406	53,21
Čestereg	Csősztelek	1 465	12	0,81	1 391	11	0,79
Zrenjanin	**Nagybecskerek**	**136 778**	**17 264**	**12,62**	**132 051**	**14 211**	**10,76**
Aradac	Aradác-Alsóaradi	3 573	74	2,06	3 461	94	2,72
Banatski Despotovac	Ernőháza	1 823	2	0,11	1 620	2	0,12
Belo Blato	Erzsébetlak	1 762	522	29,62	1 477	488	33,04
Botoš	Botos	2 436	75	3,07	2 148	52	2,42
Elemir	Elemér	4 724	115	2,43	4 690	93	1,98
Ečka	Ecska	5 172	227	4,38	4 513	196	4,34

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Zrenjanin	**Nagybecskerek**	**81 316**	**14 312**	**17,60**	**79 773**	**11 605**	**14,55**
Jankov Most	Jankahíd	752	10	1,32	636	14	2,20
Klek	Begafő	2 729	50	1,83	2 959	47	1,59
Knićanin	Rezsőháza	2 227	13	0,58	2 034	17	0,83
Lazarevo	Lázárföld	3 450	52	1,50	3 308	40	1,21
Lukino Selo	Lukácsfalva	643	508	79,00	598	404	67,56
Lukičevo	Zsigmondfalva	2 196	9	0,40	2 077	9	0,43
Melenci	Melence	7 270	71	0,97	6 737	65	0,96
Mihajlovo	Szentmihály	1 169	1 079	92,30	1 004	944	94,02
Orlovat	Orlód	1 933	11	0,56	1 789	12	0,67
Perlez	Perlasz	3 880	73	1,88	3 818	62	1,62
Stajićevo	Óécska	2 058	14	0,68	1 999	25	1,25
Taraš	Tiszatarrós	1 174	13	1,10	1 140	8	0,70
Tomaševac	Tamáslaka	1 904	21	1,10	1 765	23	1,30
Farkaždin	Farkasd	1 586	3	0,18	1 386	5	0,36
Čenta	Csenta	3 001	10	0,33	3 119	6	0,19
Inđija	**India**	**44 185**	**1 087**	**2,46**	**49 609**	**962**	**1,94**
Beška	Beska	6 166	146	2,36	6 239	137	2,20
Inđija	India	23 061	233	1,01	26 247	219	0,83
Jarkovci	-	318	-	-	604	2	0,33
Krčedin	Kercsedin	2 852	14	0,49	2 878	7	0,24
Ljukovo	Lyukovo	1 301	7	0,53	1 604	4	0,25
Maradik	Maradék	2 120	630	29,71	2 298	552	24,02
Novi Karlovci	-	2 947	1	0,03	3 036	-	-

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Novi Slankamen	-	2 977	30	1,00	3 455	20	0,58
Slankamenski Vinogradi	-	278	3	1,08	266	1	0,38
Stari Slankamen	Szlankemén	575	8	1,39	674	8	1,19
Čortanovci	Csortanovci	1 590	15	0,94	2 308	12	0,52
Irig	**Ürög**	**11 696**	**872**	**7,45**	**12 329**	**816**	**6,62**
Vrdnik	Verdnik	3 495	88	2,51	3 704	86	2,32
Dobrodol	Dobrodó	126	110	87,30	127	96	75,59
Irig	Ürög	4 414	429	9,71	4 848	360	7,43
Jazak	-	1 144	9	0,78	1 100	6	0,55
Krušedol Prnjavor	Krusedol Monostor	229	2	0,87	277	3	1,08
Krušedol Selo	Krusedol	372	4	1,07	388	3	0,77
Neradin	-	625	11	1,76	551	9	1,63
Rivica	-	633	2	0,32	657	-	-
Šatrinci	-	400	217	54,25	399	253	63,41
Kanjiža	**Magyarkanizsa**	**30 668**	**26 862**	**87,58**	**27 510**	**23 802**	**86,52**
Adorjan	Adorján	1 158	949	81,95	1 128	845	74,91
Velebit	Fogadjisten	361	66	18,28	366	59	16,12
Doline	Völgyes	367	362	98,63	516	500	96,90
Zimonjić	Ilonakertváros	282	158	56,02	340	185	54,41
Kanjiža	Magyarkanizsa	11 541	10 183	88,23	10 200	8 825	86,52
Male Pijace	Kispiac	2 144	2 058	95,98	1 988	1 916	96,38
Mali Pesak	Kishomok	150	146	97,33	115	115	100,00
Martonoš	Martonos	2 423	2 131	87,94	2 183	1 897	86,90

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Novo Selo	Újfalu	336	293	87,20	211	185	87,68
Orom	Orom	1 912	1794	93,82	1 561	1 471	94,23
Totovo Selo	Tóthfalu	765	747	97,64	709	705	99,44
Trešnjevac	Oromhegyes	2 028	1 953	96,30	1 868	1 797	96,20
Horgoš	Horgos	7 201	6 022	83,62	6 325	5 302	83,83
Kikinda	**Nagykikinda**	**69 743**	**9 874**	**14,15**	**67 002**	**8 607**	**12,85**
Banatska Topola	Töröktopolya	1 176	491	41,75	1 066	434	40,71
Banatsko Veliko Selo	Szenthubert	3 134	23	0,73	3 034	26	0,86
Bašaid	Basahíd	3 741	112	2,99	3 503	100	2,85
Iđoš	Tiszahegyes	2 263	46	2,03	2 174	61	2,81
Kikinda	Nagykikinda	43 051	5 932	13,77	41 935	5 290	12,61
Mokrin	Mokrin	6 300	389	6,17	5 918	290	4,90
Nakovo	Nákófalva	2 525	13	0,51	2 419	19	0,79
Novi Kozarci	Nagytószeg	2 488	11	0,44	2 277	11	0,48
Rusko Selo	Kisorosz	3 510	1 383	39,40	3 328	1 181	35,49
Sajan	Szaján	1 555	1 474	94,79	1 348	1 195	88,65
Kovačica	**Antalfalva**	**30 469**	**3 584**	**11,76**	**27 890**	**2 935**	**10,52**
Debeljača	Torontálvásárhely	5 734	3 492	60,89	5 325	2 836	53,26
Idvor	Torontáludvar	1 308	9	0,68	1 198	5	0,42
Kovačica	Antalfalva	7 426	21	0,28	6 764	34	0,50
Padina	Lajosfalva	6 076	10	0,16	5 760	2	0,03
Putnikovo	Putnikovo	260	1	0,38	243	1	0,41
Samoš	Számos	1 438	12	0,83	1 247	9	0,72
Uzdin	Ozora	3 099	16	0,51	2 498	17	0,68

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Crepaja	Cserépalja	5 128	23	0,44	4 855	31	0,64
Kovin	**Kevevára**	**38 263**	**3 937**	**10,28**	**36 802**	**3 408**	**9,26**
Bavanište	Homokbálványos	6 517	49	0,75	6 106	37	0,61
Gaj	Gálya	3 432	126	3,67	3 302	120	3,63
Deliblato	Deliblát	3 722	69	1,85	3 498	44	1,26
Dubovac	Dunadombó	1 469	30	2,04	1 283	28	2,18
Kovin	Kevevára	13 669	927	6,78	14 250	786	5,52
Malo Bavanište	Kisbálványos	522	10	1,91	420	5	1,19
Mramorak	Homokos	3 597	58	1,61	3 145	51	1,62
Pločica	Kevepallós	2 013	26	1,29	2 044	43	2,10
Skorenovac	Székelykeve	3 213	2 582	80,36	2 574	2 232	86,71
Šumarak	Emánueltelep	109	60	55,04	180	62	34,44
Kula	**Kúla**	**49 311**	**4 914**	**9,97**	**48 353**	**4 082**	**8,44**
Kruščić	Veprőd	2477	350	14,13	2 353	280	11,90
Kula	Kúla	19 311	3 362	17,40	19 301	2 738	14,19
Lipar	Istensegíts	1 456	43	2,95	1 807	45	2,49
Nova Crvenka	-	508	28	5,51	524	28	5,34
Ruski Krstur	Bácskeresztúr	5 636	50	0,88	5 213	73	1,40
Sivac	Szivác	9 514	511	5,3	8 992	425	4,73
Crvenka	Cservenka	10 409	570	5,47	10 163	493	4,85
Mali Iđoš	**Kishegyes**	**14 394**	**8 452**	**58,7**	**13 494**	**7 546**	**55,92**
Lovćenac	Szikics	4 049	101	2,49	3 693	107	2,90
Mali Iđoš	Kishegyes	5 803	5 356	92,29	5 465	4 767	87,23
Feketič	Bácsfeketehegy	4 542	2 995	65,94	4 336	2 672	61,62

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Nova Crnja	**Magyarcsernye**	**14 538**	**2 993**	**20,58**	**12 705**	**2 369**	**18,64**
Velike Livade – Aleksandrovo	Bozitópuszta	2 902	26	0,89	2 665	34	1,28
Vojvoda Stepa	Endremajor	1 827	3	0,16	1 720	6	0,35
Nova Crnja	Magyarcsernye	2 353	1 998	84,91	1 861	1 574	84,58
Radojevo	Klári	1 588	17	1,07	1 385	11	0,79
Srpska Crnja	Szerbcsernye	5 046	194	3,84	4 383	163	3,72
Toba	Tóba	822	755	91,85	691	581	84,08
Novi Bečej	**Törökbecse**	**28 788**	**6 165**	**21,41**	**26 924**	**5 177**	**19,23**
Bočar	Bocsár	2 007	274	13,65	1 895	215	11,35
Kumane	Kumán	4 068	130	3,19	3 814	127	3,33
Novi Bečej	Törökbecse	15 404	4 657	30,23	14 452	3 849	26,63
Novo Miloševo	Beodra	7 309	1 104	15,10	6 763	986	14,58
Novi Kneževac	**Törökkanizsa**	**13 816**	**4 676**	**33,84**	**12 975**	**3 864**	**29,78**
Banatsko Aranđelovo	Oroszlámos	1 912	519	27,14	1 718	456	26,54
Đala	Gyála	1 072	127	11,84	1 004	99	9,86
Srpski Krstur	Szerbkeresztúr	1 552	218	14,04	1 620	152	9,38
Majdan	Majdány	387	348	89,92	292	251	85,96
Novi Kneževac	Törökkanizsa	8 062	3 119	38,68	7 581	2 657	35,04
Podlokanj	Józsefmajor	172	1	0,58	217	1	0,46
Rabe	Rábé	195	186	95,38	135	123	91,11
Siget	Sziget	294	71	24,14	247	63	25,51
Filić	Firigyháza	170	87	51,17	161	62	38,51
Novi Sad	**Újvidék**	**265 464**	**20 245**	**7,62**	**299 294**	**15 687**	**5,24**

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Begeč	Begecs	2 827	52	1,83	3 335	61	1,83
Budisava	Budiszava	3 685	1 363	36,98	3 825	1 204	31,48
Bukovac	Bukovác	3 040	14	0,46	3 585	17	0,47
Veternik	Veternik	10 271	433	4,21	18 626	473	2,54
Kać	Káty	9 755	535	5,48	11 166	456	4,08
Kisać	Kiszács	5 850	23	0,39	5 471	52	0,95
Kovilj	Kabol	5 242	163	3,10	5 599	140	2,50
Ledinci	Ledince	1 922	17	0,88	1 641	11	0,67
Novi Sad	Újvidék	179 626	15 778	8,78	191 405	11 538	6,03
Petrovaradin	Pétervárad	11 285	431	3,81	13 973	396	2,83
Rumenka	Piros	4 361	785	18,00	5 729	747	13,04
Sremska Kamenica	Kamenica	7 955	287	3,60	11 205	256	2,28
Stari Ledinci	-	-	-	-	823	15	1,82
Futog	Futak	16 048	327	2,03	18 582	279	1,50
Čenej	Csenej	1 577	29	1,83	2 115	33	1,56
Stepanovićevo	-	2 020	8	0,40	2 214	9	0,41
Opovo	**Ópáva**	**11 384**	**63**	**0,55**	**11 016**	**58**	**0,53**
Baranda	Baranda	1 690	8	0,47	1 648	13	0,79
Opovo	Ópáva	4 777	34	0,71	4 693	28	0,60
Sakule	Toronálsziget	2 200	2	0,09	2 048	2	0,10
Sefkerin	Szekerény	2 717	19	0,70	2 627	15	0,57
Odžaci	**Hódság**	**37 501**	**2 195**	**5,85**	**35 582**	**1 572**	**4,42**
Bački Brestovac	Szilberek	3 737	12	0,32	3 469	7	0
Bački Gračac	Szentfülöp	2 924	6	0,21	2 913	7	0,24

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Bogojevo	Gombos	2 301	1 598	69,45	2 120	1 154	54,43
Deronje	Dernye	2 889	8	0,27	2 847	13	0,46
Karavukovo	Bácsordas	5 607	29	0,51	4 991	26	0,52
Lalić	Liliomos	1 699	5	0,29	1 646	2	0,12
Odžaci	Hódság	10 567	466	4,40	9 940	304	3,06
Ratkovo	Paripás	4 114	41	0,99	4 118	39	0,95
Srpski Miletić	Militics	3 663	30	0,81	3 538	20	0,57
Pančevo	**Pancsova**	**125 261**	**5 043**	**4,02**	**127 162**	**4 037**	**3,17**
Banatski Brestovac	Beresztóc	3 715	8	0,22	3 517	8	0,23
Banatsko Novo Selo	Révújfalu	7 987	31	0,38	7 345	18	0,25
Glogonj	Galagonyás	3 475	18	0,51	3 178	26	0,82
Dolovo	Dolova	6 790	33	0,48	6 835	36	0,53
Ivanovo	Sándoregyháza	1 439	664	46,14	1 131	452	39,96
Jabuka	Torontálalmás	6 598	45	0,68	6 312	27	0,43
Kačarevo	Ferenchalom	8 103	27	0,33	7 624	19	0,25
Omoljica	Homolic	6 782	56	0,82	6 518	61	0,94
Pančevo	Pancsova	72 793	4 052	5,56	77 087	3 279	4,25
Starčevo	Sztarcsova	7 579	109	1,43	7 615	111	1,46
Pečinci	-	**20 077**	**27**	**0,13**	**21 506**	**21**	**0,10**
Brestač	-	1 031	1	0,10	1 066	-	-
Deč	-	1 346	1	0,07	1 590	4	0,25
Karlovčić	-	1 224	2	0,16	1 243	-	-
Kupinovo	-	2 009	3	0,15	2 047	-	-
Obrež	-	1 417	4	0,28	1 400	4	0,29

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Ogar	-	1 111	-	-	1 143	1	0,09
Pećinci	-	2 422	1	0,04	2 659	1	0,04
Popinci	-	1 219	1	0,08	1 360	1	0,07
Prhovo	-	771	-	-	813	1	0,12
Sremski Mihaljevci	-	862	2	0,23	837	-	-
Subotište	-	968	6	0,61	902	4	0,44
Šimanovci	-	2 586	6	0,23	3 358	5	0,15
Plandište	**Zichyfalva**	**14 581**	**1 813**	**12,43**	**13 377**	**1 619**	**12,10**
Banatski Sokolac	Diószeg	369	3	0,81	366	5	1,37
Barice	Szentjános	887	9	1,01	598	6	1,00
Velika Greda	Györgyháza	1 508	172	11,40	1 374	169	12,30
Veliki Gaj	Nagygáj	898	14	1,55	790	15	1,90
Dužine	Szécsenfalva	234	5	2,13	219	5	2,28
Jermenovci	Ürményháza	1 158	871	75,21	1 033	714	69,12
Kupinik	-	408	-	-	349	1	0,29
Laudonovac	Laudon	50	1	2,00	24	-	-
Margita	Nagymargita	1 313	112	8,53	1 047	100	9,55
Markovićevo	Torontájújfalu	239	63	26,35	216	46	21,29
Plandište	Zichyfalva	4 380	244	5,57	4 270	243	5,69
Stari Lec	Óléc	1 031	197	19,10	1 094	156	14,26
Hajdučica	Istvánvölgy	1 456	121	8,31	1 375	159	11,56
Ruma	**-**	**55 087**	**1 688**	**3,06**	**60 006**	**1 306**	**2,18**
Buđanovci	Budanovci	1848	-	-	1757	1	0,06
Vitojevci	-	901	3	0,33	913	6	0,66

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Voganj	Vogány	1 628	103	6,32	1 614	76	4,71
Dobrinci	Dobra	1 701	1	0,06	1 716	1	0,06
Donji Petrovci	-	843	-	-	991	1	0,10
Grabovci	Grabovci	1 488	5	0,33	1 480	1	0,07
Žarkovac	Szolnok	915	25	2,73	1 102	36	3,27
Klenak	Klenak	3 378	9	0,26	3 246	6	0,18
Kraljevci	Kralyevce	1 216	13	1,06	1 232	10	0,81
Mali Radinci	-	558	41	7,34	598	39	6,52
Nikinci	Nikince	2 266	369	16,28	2 216	264	11,91
Pavlovci	-	404	3	0,74	460	2	0,43
Platičevo	Platicsóva	2 809	203	7,22	2 760	174	6,30
Putinci	-	2 890	20	0,69	3 244	17	0,52
Ruma	-	28 582	377	1,31	32 229	362	1,12
Stejanovci	-	976	1	0,10	1 020	-	-
Hrtkovci	Herkóca	2 684	515	19,18	3 428	310	9,04
Senta	**Zenta**	**28 779**	**23 281**	**80,89**	**25 568**	**20 587**	**80,52**
Bogaraš	Bogaras	822	716	87,10	724	580	80,11
Gornji Breg	Felsőhegy	2 167	2 050	94,60	1 889	1 835	97,14
Kevi	Kevi	1 055	1 018	96,49	887	860	96,96
Senta	Zenta	22 827	17 888	78,36	20 302	15 860	78,12
Tornjoš	Tornyos	1 908	1 609	84,32	1 766	1 452	82,22
Sečanj	**Torontálszécsány**	**18 438**	**2 468**	**13,38**	**16 377**	**2 068**	**12,63**

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Banatska Dubica	Kismargita	507	15	2,95	428	14	3,27
Boka	Bóka	1 992	590	29,61	1 734	482	27,80
Busenje	Káptalanfalva	119	107	89,91	94	80	85,11
Jarkovac	Árkod	2 155	171	7,93	1 817	158	8,70
Jaša Tomić	Módos	3 544	358	10,10	2 982	251	8,42
Konak	Kanak	1 150	395	34,34	996	371	37,35
Krajišnik	Istvánfölde	2 428	12	0,49	2 241	12	0,54
Neuzina	Nagynezsény	1 502	582	38,75	1 371	488	35,60
Sečanj	Torontálszécsány	2 688	28	1,04	2 647	14	0,53
Sutjeska	Szárcsa	1 976	59	2,98	1 737	58	3,34
Šurjan	Surján	377	151	40,05	330	140	42,42
Sombor	**Zombor**	**96 105**	**15 397**	**16,02**	**97 263**	**12 386**	**12,73**
Aleksa Šantić	Sári	2 267	150	6,61	2 172	124	5,71
Bački Breg	Béreg	1 585	27	1,70	1 388	34	2,45
Bački Monoštor	Monostorszeg	4 205	167	3,97	920	211	5,38
Bezdan	Bezdán	5 472	3 698	67,58	5 263	2 983	56,68
Gakovo	Gádor	2 073	35	1,68	2 201	46	2,09
Doroslovo	Doroszló	1 864	1 359	72,90	1 830	952	52,02
Kljajićevo	Kerény	5 737	37	0,64	6 012	31	0,52
Kolut	Küllőd	1 710	29	1,69	1 710	28	1,64
Rastina	Körtés	605	8	1,32	566	3	0,53
Riđica	Regőce	2 806	275	9,80	2 590	217	8,38
Svetozar Miletić	Nemesmiletics	3 292	1 673	50,82	3 169	1 455	45,91
Sombor	Zombor	48 993	4 736	9,66	51 471	3 743	7,27

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Stanišić	Őrszállás	5 131	459	8,94	4 808	363	7,55
Stapar	Sztapár	3 795	19	0,50	3 720	20	0,54
Telečka	Bácsgyalufalva	2 138	1 904	89,05	2 084	1 508	72,36
Čonoplja	Csonoplya	4 432	821	18,52	4 359	668	15,32
Srbobran	**Szenttamás**	**17 365**	**4 587**	**26,41**	**17 855**	**3 920**	**21,95**
Nadalj	Nádalja	1 952	156	7,99	2 202	163	7,40
Srbobran	Szenttamás	12 798	4 397	34,35	13 091	3 715	28,38
Turija	Turia	2 615	34	1,30	2 562	42	1,64
Sremska Mitrovica	**Mitrovica**	**85 328**	**901**	**1,05**	**85 902**	**739**	**0,86**
Bešenovo	Besenovo	913	1	0,11	965	2	0,20
Bosut	-	1 149	2	0,17	1 139	2	0,18
Veliki Radinci	-	1 570	7	0,44	1 617	4	0,25
Grgurevci	Gergurevci	1 319	1	0,08	1 312	1	0,08
Divoš	-	1 527	1	0,06	1 585	3	0,19
Zasavica	-	864	1	0,12	836	-	-
Jarak	Jarak	2 256	8	0,35	2 235	7	0,31
Kuzmin	Kuzmin	3 491	18	0,51	3 391	17	0,50
Laćarak	-	10 235	204	1,99	10 893	148	1,36
Manđelos	-	1 478	3	0,20	1 533	4	0,26
Martinci	-	3 663	13	0,35	3 639	8	0,22
Mačvanska Mitrovica	-	3 788	14	0,36	3 896	10	0,26
Noćaj	-	2 237	-	-	2 120	1	0,05
Sremska Mitrovica	Mitrovica	38 834	617	1,58	39 084	524	1,34
Ravnje	-	1 587	1	0,06	1 463	-	-

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Salaš Noćajski	-	1 894	1	0,05	1 879	-	-
Sremska Rača	Racsa	777	1	0,13	773	2	0,26
Stara Bingula	-	205	1	0,49	190	3	1,58
Čalma	Csalma	1 776	3	0,17	1 675	-	-
Šašinci	-	1 928	3	0,16	1 830	1	0,05
Šuljam	-	741	1	0,13	44	-	-
Šišatovac	-	217	-	-	218	2	0,92
Sremski Karlovci	**Karlóca**	**7 534**	**224**	**2,97**	**8 839**	**215**	**2,43**
Stara Pazova	**Ópázova**	**57 291**	**145**	**0,25**	**67 576**	**130**	**0,19**
Belegiš	-	2 605	7	0,26	3 116	7	0,22
Vojka	-	4 642	5	0,10	5 012	7	0,14
Golubinci	-	4 497	11	0,24	5 129	9	0,18
Krnješevci	-	781	1	0,13	1 025	2	0,20
Nova Pazova	Újpázova	16 016	23	0,14	18 214	21	0,12
Novi Banovci	-	6 354	23	0,36	9 358	30	0,32
Stara Pazova	Ópázova	17 110	64	0,37	18 645	44	0,24
Stari Banovci	-	4 033	8	0,19	5 488	6	0,11
Surduk	-	1 253	3	0,24	1 589	4	0,25
Subotica	**Szabadka**	**150 534**	**64 277**	**42,69**	**148 401**	**57 092**	**38,47**
Bajmok	Bajmok	8 620	2 940	34,10	8 586	2 450	28,53
Bački Vinogradi	Királyhalom	2 242	2 103	93,80	2 039	1 927	94,51
Bačko Dušanovo	-	785	529	67,38	741	463	62,48
Bikovo	Békova	1 942	325	16,73	1 824	259	14,20
Višnjevac	Meggyes	634	239	37,69	639	224	35,05

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Gornji Tavankut	Felsőtavankút	1 526	17	1,11	1 381	44	3,19
Donji Tavankut	Alsótavankút	2 710	97	3,57	2 631	117	4,45
Đurđin	Györgyén	1 911	134	7,01	1 746	124	7,10
Kelebija	Kelebia	1 975	1 267	64,15	2 168	1 275	58,80
Ljutovo	Mérges	1 182	155	13,11	1 181	162	13,72
Mala Bosna	Kisbosznia	1 488	151	10,14	1 245	92	7,39
Mišićevo	Hadikörs	509	17	3,33	446	18	4,04
Novi Žednik	Újzsednik	2 932	258	8,79	2 848	240	8,43
Palić	Palics	7 375	4 562	61,85	7 745	4 178	53,94
Stari Žednik	Nagyfény	2 323	535	23,03	2 230	567	25,43
Subotica	Szabadka	100 386	39 749	39,59	99 981	34 983	34,99
Hajdukovo	Hajdújárás	2 627	2 325	88,50	2 482	2 191	88,28
Čantavir	Csantavér	7 940	7 619	95,95	7 178	6 632	92,39
Šupljak	Ludas	1 427	1 255	87,94	1 310	1 146	87,48
Temerin	**Temerin**	**24 939**	**9 646**	**38,67**	**28 275**	**8 341**	**29,50**
Bački Jarak	Járek	5 426	28	0,51	6 049	43	0,71
Sirig	Szőreg	2 542	123	4,83	3 010	111	3,69
Temerin	Temerin	16 971	9 495	55,94	19 216	8 187	42,61
Titel	**Titel**	**16 218**	**995**	**6,13**	**17 050**	**902**	**5,29**
Vilovo	Tündéres	1 077	38	3,52	1 103	42	3,81
Gardinovci	Dunagárdony	1 452	10	0,68	1 485	13	0,88
Lok	Sajkáslak	1 302	285	21,88	1 255	240	19,12
Mošorin	Mozsor	2 552	7	0,27	2 763	7	0,25
Titel	Titel	6 007	634	10,55	5 894	582	9,87

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Šajkaš	Sajkásszentiván	3 828	21	0,55	4 550	18	0,40
Čoka	**Csóka**	**15 271**	**8 623**	**56,46**	**13 832**	**7 133**	**51,57**
Banatski Monoštor	Kanizsamonostor	152	152	100	135	128	94,81
Vrbica	Egyházaskér	548	512	93,43	404	372	92,08
Jazovo	Hódegyháza	1 118	1 071	95,79	978	832	85,07
Ostojićevo	Tiszaszentmiklós	3 040	909	29,90	2 844	754	26,51
Padej	Padé	3 190	2 255	70,69	2 882	1 920	66,62
Sanad	Szanád	1 384	222	16,04	1 314	157	11,95
Crna Bara	Feketető	595	298	50,08	568	267	47,01
Čoka	Csóka	5 244	3 204	61,09	4 707	2 703	57,43
Šid	**Sid**	**36 317**	**295**	**0,81**	**38 973**	**262**	**0,67**
Adaševci	-	2 080	1	0,05	2 166	1	0,05
Batrovci	-	399	1	0,25	320	-	-
Bačinci	-	1 298	2	0,15	1 374	-	-
Berkasovo	-	1 103	2	0,18	1 228	6	0,49
Gibarac	Gibárd	840	2	0,24	1 158	2	0,17
Ilinci	-	883	1	0,11	827	3	0,36
Jamena	-	1 399	3	0,21	1 130	2	0,18
Molovin	-	305	1	0,33	298	1	0,34
Morović	-	2 105	3	0,14	2 164	5	0,23
Privina Glava	-	165	1	0,61	221	2	0,90
Bikić Dol	-	299	5	1,67	336	6	1,79
Bingula	-	915	19	2,07	906	29	3,20
Erdevik	Erdővég	3 427	123	3,58	3 316	95	2,86

Községek és helységek		1991			2002		
szerbül	magyarul	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %	Lakosok összesen	Magyar	Magyar %
Kukujevci	-	1 821	6	0,32	2 252	2	0,09
Ljuba	-	585	9	1,53	559	13	2,33
Sot	-	819	44	5,37	791	33	4,17
Šid	-	14 275	72	0,50	16 311	59	0,36
Vašica	-	1 636	-	-	1 717	2	0,12
Višnjićevo	Gerk	1 963	-	-	1 899	1	0,05

A Magyarságkutató Tudományos Társaság tevékenysége 2001 és 2003 között

Az MTT tevékenységéről legutóbb Társaságunk fennállásának 10. évfordulóján, 2001-ben számoltunk be a *Fészekhagyó vajdaságiak* c. könyvünkben. Azóta a Társaság a Magyar Tudományos Akadémia külhoni kutatóállomása lett, ami jelentősen befolyásolta tevékenységét, kutatásainak arculatát.

1. Előadás-szervezés dr. Berényi Dénes akadémikus jövetele alkalmából, Szabadka, 2001. márc. 26. Az előadás címe: *Kis országok a nemzetközi tudományos versenyben.*

2. Előadás a CEBA Kiadó *Magyarok a világban – Kárpát-medence* című kiadványának bemutatásán, a magyar Kultúra Alapítvány szervezésében, Budapesten, 2001. márc. 27. (Gábrity Molnár Irén).

3. Az ENAMIKE Kft. (Budapest) felkérésére két tanulmány készült a Médiakönyvbe, 2001 februárjában, publikálva szeptemberében. Témák: a vajdasági magyar média (Mirnics Zsuzsa) és oktatás helyzete (dr. Gábrity Molnár Irén).

4. Megbeszélés dr. Szarka Lászlóval, a budapesti Kisebbségkutató Intézet igazgatójával, a Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatóműhelyének jövendő tevékenyégéről, Budapesten, a MTA KI székházában, 2001. ápr. 25. (dr. Gábrity Molnár Irén).

5. Ifjúságkutatás – Vajdasági Ifjúsági Tanács és a Vajdasági Ifjúsági Fórum közreműködésével; Vajdasági kérdőívezés a fiatalok értékrendjéről és politikai állásfoglalásáról, 2001 tavaszán.

6. Beszámoló előadás Nyíregyházán, a Határon Túli Magyarok Hivatala és a magyar Oktatási Minisztérium szervezésében megtartott tanácskozáson, a határon túli felsőoktatás helyzetéről,

2001. máj. 18–19. (dr. Gábrity Molnár Irén, Bunyik Zoltán, Rábaközi Tamás, Birclin Júlia).

7. Műhely- és csoportos pályázatok előkészítése az MTA Arany János Alapítvány 2001. évi pályázatára; Pályázat támogatásért a határon túli akadémiai kutatóállomások megnyitásához.

8. Könyvbemutató és tanácskozás az MTT tízéves évfordulója alkalmából: *Fészekhagyó vajdaságiak,* Szabadkán, 2001. máj. 26. (Előadást tartott: dr. Gábrity Molnár Irén, dr. T. Mirnics Zsuzsanna, Surányi Zoltán.)

9. Részvétel előadásokkal a MTA Kisebbségkutató Intézetének konferenciáján, Budapest, 2001. máj. 30–31. (dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly).

10. A budapesti székhelyű Magyar Professzorok Világtanácsának (elnöke Kecskés Mihály) szabadkai konferenciájának megszervezése (dr. Gábrity Molnár Irén és Nyers József), Szabadka, Városháza, 2001. jún. 8–10.

11. Részvétel a *Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program – a határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosultságuk* elnevezésű kutatóprojektumában (Berényi Dénes, Egyed Albert, dr. Kulcsár Szabó Ernőné), Budapest, a Magyar Nyelvi Intézet, 2001. jún. 13. (dr. Gábrity Molnár Irén, Major Györgyi).

12. Megbeszélés a 2001. évi nemzetközi Ifjúságkutatásról, a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet szervezésében, Zánka, 2001. jún. 24–25. (dr. Gábrity Molnár Irén).

13. Vajdasági Ifjúsági Fórum-fesztivál, Palics, 2001. júl. 13. (előadók dr. Gábrity Molnár Irén és dr. Korhecz Tamás).

14. Vajdasági Ifjúsági Fórum-tábor, Horgos, 2001. júl. 27. (előadók dr. Gábrity Molnár Irén és dr. T. Mirnics Zsuzsanna).

15. A Mozaik 2001 ifjúságkutatási csoport munkatársainak tanácskozása, Tata, 2001. aug. 9–10. (dr. T. Mirnics Zsuzsanna).

16. Megbeszélés Szabadkán a kárpátaljai szórványtanácskozáson való részvételről, MTT iroda, 2001. szept. 1. (Balassa Julianna, Horváth-Militicsi Szabolcs és Varjú Ilona).

17. Megbeszélés az MTT és az MTA Kisebbségkutató Intézet együttműködéséről dr. Szarka Lászlóval, Szabadka, Városháza, 2001. szept. 21. (dr. Gábrity Molnár Irén).

18. Az anyaországi támogatások hasznosultságának kutatási módszertana – munkacsoport-tanácskozás, Budapest, 2001. szept. 24. (dr. Gábrity Molnár Irén).

19. Xerox könyvbemutató, *Magyarok a világban – magyarok a Kárpát-medencében,* társszervező az Agora Iroda, Szabadka, 2001. okt. 5. (előadó dr. Hegedűs Antal, dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly).

20. *Századvég* politikai iskola (Eger) tanárainak és egyetemistáinak fogadása, Szabadka, Városháza, 2001. okt. 18. (Mirnics Károly és Mihályi Katalin).

21. Interjúk és műsor szervezése a szabadkai Rehák Kollégiumban a Kossuth Rádió számára (Erdélyi István műsora), 2001. okt. 22. (dr. Gábrity Molnár Irén és Rehákné Pósa Rózsa).

22. Részvétel a nagydobronyi *Közösség és szórvány* nemzetközi konferencián előadással, 2001. okt. 26–28. (Varjú Ilona).

23. *Mozaik 2001* nemzetközi kutatás: kérdezőbiztosok kiképzése, kérdőívezés, 2001. október–november (dr. Gábrity Molnár Irén és dr. T. Mirnics Zsuzsanna), valamint adattárolás (Zenith Műhely, Szabadka).

24. Előadás és részvétel a Nyitott Távlatok, Szabadka szervezésében *Az 56-os magyar forradalom és szabadságharc délvidéki vonatkozásai –'56 és a huszonegyedik század magyar nemzetstratégia összefüggései* című nemzetközi tudományos tanácskozáson, Szabadka, Városi Könyvtár, 2001. nov. 3. (Mirnics Károly, Molnár Verona).

25. A Magyar Tudományos Akadémia vajdasági kutatóállomásainak megnyitásával és tevékenységével kapcsolatos megbeszélések, Budapest, MTA, 2001. nov. 12. (dr. Gábrity Molnár Irén).

26. Az MTT könyveinek és tevékenységének bemutatása, előadások, Budapest, a Magyar Kultúra Háza, 2001. nov. 12. (dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly, Mirnics Zsuzsa).

27. Részvétel a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program a *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosultságuk* című kutatóprojektumban; módszertani kidolgozás, Budapest, Magyar Nyelvi Intézet, 2001. nov. 26. (munkacsoport dr. Gábrity Molnár Irén, dr. T. Mirnics Zsuzsanna és Soltis Lilla).

28. Tévéfellépés Újvidéken a vajdasági magyar oktatás kérdéseiről – stúdióbeszélgetés, 2001. dec. 13. (dr. Gábrity Molnár Irén).

29. Kutatási együttműködés megbeszélése az MTT irodában, a Zenith Műhely, az Észak-bácskai Magyar Pedagógusok Egyesülete és a Vajdasági Módszertani Központ képviselőivel: közös projektumtervezet kidolgozása, közvélemény-kutatás a vajdasági oktatáshálózatról, Szabadka, 2002. jan. 15. (Miskolczi József, dr. Gábrity Molnár Irén és Király Veronka).

30. A nemzeti kisebbségeket tömörítő civil szervezetek első regionális konferenciáján való részvétel, előadás; szervező Nyitott Távlatok, Szabadka, Pátria Hotel, 2002. jan. 19–20. (moderátor dr. Gábrity Molnár Irén és Molnár Verona).

31. A Magyarságkutató Tudományos Társaság eddigi kiadványainak bemutatása, Topolya, Művelődési Ház, 2002. febr. 9. (Mirnics Zsuzsa, Mirnics Károly és dr. Gábrity Molnár Irén).

32. Tréningek szervezése *A* tudományos *közlés és módszertana* címmel, Szabadkán, VIT, 2002. febr. 16–17. (dr. T. Mirnics Zsuzsanna által megtartott tanulmányi tréning).

33. Számítógépes statisztikai programkurzus szervezése, Szabadka, Diákkollégium, 2002. máj. 13–14. (Papp Z. Attila. Budapest, dr. Gábrity Molnár Irén). Együttműködő intézmények: Zenith Műhely és Vajdasági Ifjúsági Tanács.

34. Az MTT számítógépeinek felújítása a Mikromédiában, 2002. márc. 1.

35. A vajdasági kutatóállomások felszerelésére szánt Arany János Alapítvány támogatás realizálása: 1. az MTT szabadkai irodája felszerelésének megtervezése; 2. a támogatás egy részének átirányítása a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság iroda részére, dr. Ribár Béla akadémikusnak, Újvidék, 2002. márc. 7.

36. Részvétel a Nyitott Távlatok ünnepi rendezvényén és könyvbemutatóján, Szabadka, Városi Könyvtár, 2002. márc. 14. (Mirnics Károly, dr. Gábrity Molnár Irén, Mihályi Katalin).

37. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készülő kutatások részelszámolásai – a tevékenység operatív tervei és az érintettek csoportmegbeszélése, 2002 márciusa és áprilisa (Mirnics Károly, dr. Papp György, dr. Göncz Lajos, dr. Losonc Alpár, dr. Gábrity Molnár Irén, dr. Mikes Melánia, dr. Rajsli Ilona).

38. A *Mozaik 2001* ifjúságkutatás *Gyorsjelentésének* nemzetközi prezentálása, előadás, sajtóértekezlet, Budapest, 2002. márc. 23. (dr. Gábrity Molnár Irén és dr. T. Mirnics Zsuzsanna).

39. Konzultáció Horváth Tamással, a Határon Túli Felsőoktatás Programiroda vezetőjével a tanulmányok eredményeiről, Budapest, 2002. márc. 23. (dr. Gábrity Molnár Irén).

40. Konzultációs megbeszélések a vajdasági magyar felsőoktatás fejlesztéséről Horváth Tamással és P. Cigler Mónikával Szabadkán, 2002. ápr. 17. (dr. Gábrity Molnár Irén).

41. A határon túli támogatások hasznosultságának módszertani bemutatása, Budapest, Balassi Bálint Intézet, 2002. márc. 25. (Gábrity Molnár Irén, Ribár Béla, T. Mirnics Zsuzsanna).

42. Rendezvény-tervezés: A vajdasági magyar fiatalok jövőképe és értékrendje (Pályázat az Illyés Közalapítványnál) (dr. Gábrity Molnár Irén, Diósi Viola, Dencs Tünde), Szabadka, 2002. ápr. 2.

43. *A vajdasági magyarok vállalkozási hajlama,* előadás a Most–Híd Irodában, Szabadka, 2002. ápr. 15. (dr. Gábrity Molnár Irén).

44. A könyvespolc és számítógépasztal beszerelése a Magyarságkutató Tudományos Társaság irodájában, Szabadka, 2002. ápr. 22.

45. A Magyarságkutató Tudományos Társaság Akadémiai Kutatóállomás honlapjának kidolgozása, Tip-top Sistem, Szabadka, 2002. máj. 6–20.

46. Civil szervezetek nemzetközi tanácskozása – a Most-Híd szervezésében, Palics, 2002. máj. 16–18. (dr. Gábrity Molnár Irén).

47. Részvétel előadásokkal az MTA Kisebbségkutató Intézetének nemzetközi tanácskozásán, Budapest, 2002. máj. 30–31. (dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly, dr. Bagi Ferenc, dr. T. Mirnics Zsuzsanna, Tóth-Glemba Klára magiszter, dr. Vajda Gábor).

48. Közvélemény-kutatás, kérdőíves lekérdezés a magyar önkormányzatokban a lakosság időszerű politikai állásfoglalásáról. Kutatócsoport-szervezési munkálatok, 2002. május–június (dr. Gábrity Molnár Irén, Árpási Ildikó, Béres Zoltán).

49. Az ifjúságkutatás eredményeinek bemutatása Csíkszeredán, 2002. június 27. – július 1. (dr. T. Mirnics Zsuzsanna).

50. Szeged-Szabadka testvérvárosok találkozója (civilek és az állami-önkormányzati szervek együttműködési lehetőségei), Szabadka, Városháza, Tanácsterem, 2002. júl. 1. (dr. Gábrity Molnár Irén).

51. Előadások az I. Vajdasági Szabadegyetemen, a VIFÓ táborban, Kishegyesen, 2002. júl. 7. (dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly).

52. Az MTT rendszeres konzultációnyújtása a magyar nyelven készülő publikációkhoz, szemináriumokhoz és tanulmányokhoz; megbeszélések a Társaság irodájában egyetemisták, abszolvensek és doktoranduszok részére, 2002. augusztus-szeptember (dr. Gábrity Molnár Irén).

53. Részvétel és előadás a Szegedi Civil Szervezetek Nyári Akadémiáján 2002. július 29. – augusztus 3. (dr. Gábrity Molnár Irén, Józsa László, Mészáros Zoltán).

54. Részvétel az Európa Tanács képviselőivel való megbeszélésen; téma: együttműködés a művelődési és civil szervezetekkel; Szabadka, Városháza, 2002. szept. 18. (Gábrity Molnár Irén).

55. Részvétel a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program, a *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosultságuk* kutatóprojektumában, Budapest, Balassi Bálint Intézet, 2002. szept. 23. (Gábrity Molnár Irén).

56. Megbeszélés dr. Szarka Lászlóval, az MTA Kisebbségkutató Intézete igazgatójával, Budapest, 2002. szept. 24. (Gábrity Molnár Irén).

57. Tárgyalás P. Cigler Mónikával, a budapesti Felsőoktatási Fejlesztési Programiroda (HTOF) képviselőjével, Szabadka, 2002. okt. 5. (Gábrity Molnár Irén).

58. Az MTT elnökségi ülése és évi közgyűlése, Szabadka, 2002. okt. 18.

59. A Szabadkai MTA Kutatóállomás hivatalos megnyitása (meghívott vendégek: dr. Szarka László és Tarnóczy Mariann) és nemzetközi tanácskozás, két szekcióban (a demográfiai és szociolingvisztikai téma előadói: dr. Losonc Alpár, dr. Göncz Lajos, dr. Papp György, dr. Rajsli Ilona, dr. Andrity Edit, dr. Mikes Melánia, dr. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly, Papp Árpád, dr. Bagi

Ferenc, Tóth Glemba Klára mgr., Szőke Anna, Balassa Julianna), Szabadka, Városháza, 2002. okt. 24.

60. Szabadka-Szeged testvérvárosi találkozó; bemutatkozás a Szegedi Városházán, 2002. okt. 29. (dr. Gábrity Molnár Irén).

61. Részvétel és előadás a Magyar Professzorok Világtanácsának nemzetközi konferenciáján, Miskolc, 2002. nov. 8–9. (dr. Gábrity Molnár Irén, dr. Ribár Béla, dr. Szalma József).

62. Részvétel az I. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, Szabadka, 2002. nov. 15–16. (dr. Gábrity Molnár Irén, Dencs Tünde, Szlávity Ágnes, Győri Gabriella).

63. Nemzetközi tanácskozás és könyvbemutató: *Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérleg,* Szabadka, Városháza, 2002. nov. 23. (előadók: Mirnics Zsuzsa, dr. Gábrity Molnár Irén, dr. T. Mirnics Zsuzsanna, Diósi Viola, Soltis Lilla, Hajnal Virág, Ódry Ágnes).

64. Részvétel a Magyar Szó olvasóinak kérdőíves véleménykutatásában és az adatfeldolgozásban, 2002. november–december (Kókai Péter, dr. Gábrity Molnár Irén).

65. Konzultáció a Magyar Oktatási Minisztériumban a Határon Túli Felsőoktatási Tanács munkájáról, Budapest, 2002. dec. 6. (dr. Gábrity Molnár Irén).

66. A Magyar Szó olvasóinak kérdőívezése és a vélemények elemzése, 2002. október–december (Gábrity Molnár Irén, Béres Zoltán).

67. A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program, a *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosultságuk* kutatóprojektumának empirikus részmunkájának levezetése a Vajdaságban: kérdőívezés (Domus ösztöndíjasok, doktoranduszok, kihelyezett tagozatos hallgatók) és mélyinterjú szakemberekkel, 2002. október–2003. január (dr. Gábrity Molnár Irén, dr. T. Mirnics Zsuzsanna, Mihályi Katalin, Béres Zoltán).

68. Tárgyalások a HTMH képviselőivel, Varga Imrével és Pósa Krisztiánnal, Szabadka, MTT iroda, 2003. jan. 23. (dr. Gábrity Molnár Irén).

69. A Márton Áron Szakkollégium által koordinált adatgyűjtés Vajdaság-szerte a civil és művelődési szervezetekről kérdőívezéssel, 2003 januárjában (az Agora Iroda munkatársai: Stangl Krisztina, Ódry Ágnes, Szálas Tímea és dr. Gábrity Molnár Irén).

70. A középiskolába iratkozási szándék empirikus kutatása a Vajdaságban, a tehetséggondozó gimnáziumok iránti igény; a tolerancia többnemzetiségű környezetben – kutatócsoport ülésezése, adatbemutatás, 2003 januárja (dr. Korhecz Tamás, Bunyik Zoltán, dr. Gábrity Molnár Irén, Dencs Tünde, Béres Zoltán).

71. Tárgyalás a *Jeltárs* és a *MÁSZ* képviselőjével (Fábry István és Kádár Ildikó) egy vajdasági munkaerőpiac témájú tanulmány megírásáról és a nemzetközi tanácskozáson való részvételről, Szabadka, 2003. febr. 12. (dr. Gábrity Molnár Irén).

72. Előadás és részvétel a *Pedagoški savet* és a *Panonija* civil szervezet szervezésében az oktatás és a nemzeti kisebbségek témában, Újvidék, 2003. febr. 15. (dr. Gábrity Molnár Irén).

73. Találkozó a HTMH képviselőjével, Bálint-Pataki Józseffel; a felsőoktatási háttértanulmányok átadása, Szabadka, 2003. febr. 18. (dr. Gábrity Molnár Irén).

74. Tárgyalás az MTA Kisebbségkutató Intézetében a további kutatóműhelyi együttműködésről, Kárpát-medencei számítógépes adatbázis felállítása, Budapest, 2003. márc. 3. (dr. Gábrity Molnár Irén).

75. Részvétel a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program, a *Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosultságuk* kutatóprojektumának nyitott tanácskozáson való bemutatásában, Budapest, 2003. márc. 17. (dr. Gábrity Molnár Irén).

76. *A vajdasági magyar felsőoktatás jelene és jövője,* előadás a pedagógustalálkozón, az *Itthon 2000* projektum keretében a Vajdasági Magyar Módszertani Központ szervezésében, Szabadka, Népkör, 2003. febr. 28. (dr. Gábrity Molnár Irén).

77. *A vajdasági magyarok elhelyezkedési lehetőségei,* előadás (dr. Gábrity Molnár Irén). A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében konferencián; MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Márton Áron Szakkollégium és a TLA Közép-Európai Tanulmányok Központja közös konferenciája, MTA székháza, Kisterem, Budapest, 2003. márc. 26. (dr. Gábrity Molnár Irén és Mirnics Károly).

78. *A vajdasági magyar oktatás esélyei,* előadás *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében* c. konferencián, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebb-

ségkutató Intézet, a Márton Áron Szakkollégium és a TLA Közép-Európai Tanulmányok Központja közös tanácskozása, Budapest, MTA székház, 2003. márc. 26. (dr. Gábrity Molnár Irén és P. Cigler Mónika).

79. *Szerbia felsőoktatási rendszere és a vajdasági magyar felsőoktatás,* előadás *A határon túli magyar felsőoktatás az EU csatlakozás tükrében* c. nemzetközi konferencián, az Oktatáskutató Intézet és a Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda szervezésében, Budapest, 2003. márc. 27. (dr. Gábrity Molnár Irén).

80. Előadások és vita: *A délvidéki magyarok fogyatkozása,* VMDP Fiókszervezete, Szeged, 2003. máj. 20. (Mirnics Károly, dr. Gábrity Molnár Irén).

81. Előadás: *Vándorlások a Vajdaságban és a Vajdaságból,* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Egyesület, nemzetközi tanácskozás: Vándorlásaink, Akadémiai Napok, Palics, 2003. máj. 25–31. (dr. Gábrity Molnár Irén).

82. Ifjúsági vitatribün és könyvbemutató: *Térfoglaló,* Szabadka, Városháza, 2003. jún. 5. (előadók: Diósi Viola, Mirnics Zsuzsa, dr. Gábrity Molnár Irén, Dencs Tünde, dr. Korhecz Tamás).

81. A vajdasági magyar fiatalok munkalehetőségei – kérdőívezés és adatfeldolgozás, Slávity Ágnes témavezetővel, 2003. május–július.

82. Megbeszélések a Zenith Műhely munkacsoportjával: *A vajdasági tanárok számítógép-kultúrája,* kérdőíves lekérdezés és adatfeldolgozás a tartományi Oktatásügyi Titkárság megbízásából, a Zenith Műhellyel közösen, 2003. április–augusztus (Bunyik Zoltán, Dencs Tünde, Roncsák Petrovics Erika, Béres Zoltán, dr. Gábrity Molnár Irén).

A kutatások összefoglalása (2001–2003)

1. Az Arany János Alapítvány által támogatott kutatások

1. Szociológiai témakör:

1.1. Dr. Gábrity Molnár Irén: A fiatal értelmiségképzés lehetőségei (első téma) és Anyanyelvű felsőoktatás a Délvidéken (második téma).

1.2. Dr. Losonc Alpár: A vajdasági magyar értelmiségi szerepkörrel kapcsolatos dilemmák.

1.3. Dr. Vajda Gábor: A mai vajdasági magyar értelmiség magatartása.

1.4. Dr. T. Mirnics Zsuzsanna: Élhető élet és kisebbségi távlatok; Hatalomváltás és jövővárás (A vajdasági tanuló ifjúság magatartása, a szülőföldön maradás vagy elvándorlás válaszútján).

1.5. Tóth Glemba Klára magiszter: A kivándorlás következményei a lokális magyar társadalom szintjén (Muzslya, Lukácsfalva).

1.6. Slávity Ágnes: A vajdasági magyar fiatalok munkalehetőségei (kérdőívezés és adatfeldolgozás).

2. Történeti-demográfiai témakör:

2.1. Mirnics Károly: A vajdasági magyarlakta települések etnikai változása; Nemzeti kisebbségből szórványnépesség.

2.2. Dr. Bagi Ferenc: A szórványosodás hatása egy-egy vegyes etnikumú kistérségben – Sremska Kamenica, a valamikori Kamanc.

2.3. Szőke Anna: A magyar óvodahálózatról.

3. Szociolingvisztikai kutatás (a témakörök összehangolódnak a többi régió kutatóállomásainak központi feladatával):

3.1. Dr. Papp György: A vajdasági magyar nyelvi korpusz szerkezetének, feltételeinek kialakítása.

3.2. Dr. Göncz Lajos: A vajdasági magyar nyelvhasználat sajátosságai.

3.3. Dr. Andrić Edit: A kétnyelvűség társadalmi gyakorlata a magyarlakta kistérségek nyelvhasználatában – A kétnyelvűség a magyar tannyelvű oktatási intézményekben; Az általános iskolás tanulók kétnyelvűsége.

3.4. Dr. Rajsli Ilona: A környezet nyelvi hatása a vajdasági magyar középiskolások anyanyelvi attitűdjére.

3.5. Dr. Mikes Melánia: A kétnyelvűség fejlesztése a vajdasági óvodákban (empirikus kutatás eredményei).

2. A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (Budapest) által támogatott kutatás

– Az ifjúságkutatás 1500 kérdőívének terepi munkája, begyűjtése, majd a kérdőíves adattárolók kiképzése a Zenith Műhelyben, Szabadka, 2001. okt.–dec. 8.

– Részvétel a nemzetközi ifjúságkutató munkacsoport munkájában, a Vajdasággal kapcsolatos tanulmányírás, Budapest, 2002. márc. 3-4. (dr. Gábrity Molnár Irén, dr. T. Mirnics Zsuzsanna). A vajdasági gyorsjelentést publikálva, folyamatban van a tanulmányok publikálása.

3. A Márton Áron Szakkollégium (Budapest) által támogatott kutatás

A nemzetközi kutatások és adatbázisok létrehozása:

– *Az ezredforduló munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében* – vagyis az emberi erőforrások összehasonlító vizsgálata a határon túli magyar lakosság körében.

– *Befektetői igények és szakképzettségi realitás a Kárpát-medencében* – a határon túli oktatással, munkaerőpiaccal kapcsolatos szociológiai kutatások.

– A *Magyar szervezetek a Kárpát-medencében* adatbázis létrehozása a Vajdaságban (a szabadkai Agora Irodával közösen). *A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek katasztere* – értékes adathalmazt és információ-együttest tartalmaz, amely lehetővé teszi a szféra legfontosabb összefüggéseinek, az intézmények és szervezetek működését jellemző legújabb tendenciák feltárását.

4. A Határon Túli Magyarok Hivatala (Budapest) által támogatott kutatás

A Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Határon Túli Felsőoktatási Fejlesztési Iroda (Budapest) megbízást kapott a Határon Túli Magyarok Hivatalától, egy kétfázisos, több éven keresztül tartó kutatási projektum levezetéséhez és prezentálásához. A munkát 2003 februárjában zártuk le, amelynek eredményeként három kötetben háttértanulmányok és empirikus kutatások elemzéseit végeztük el:

a.) Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 1. rész – az önálló magyar felsőoktatási intézmény igényét feltérképező tanulmányok gyűjteménye, HTMH, Budapest, 2002.

b.) Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda: Stratégiai vázlat, Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 2. rész, HTOF, Budapest, 2002.

c.) Vajdasági felsőoktatás fejlesztési program, 3. rész, MTT Szabadka és HTOP, Budapest, a HTMH háttértanulmánya, Budapest, 2003.

5. A Balassi Bálint Intézet (Budapest) által támogatott többéves kutatás

Részvétel *A nemzeti kutatási és fejlesztési program – A Határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk a nemzetközi kutatócsoport munkájában* – Projektvezető: dr. Berényi Dénes akadémikus, Budapest, Magyar Nyelvi Intézet – Balassi Bálint Intézet; Módszertani projekttervünkben mintegy 30 vajdasági munkatársra számítunk az MTT koordinálásával: kérdőívezés, mélyinterjúk és elemzések készítése, tanulmányok írása. Időtartam: 2001–2004.

6. Európai Unió – Európai Bizottság által támogatott projektum

Közös rendezvények (megbeszélés Besenyi Sándorral) a Délmagyarországi Civil Szervezetek Szövetségével (Szeged) a régiók civil szervezeteinek együttműködéséről: Az európai testvérvárosi kapcsolatok koordinálása (cím: *Testvérvárosok – karnyújtásnyira,* Szabadka – Szeged – Temesvár), Szabadka, 2002. febr. 11., 2002. júl. 1. és Szeged: 2002. okt. 29.

7. A Tartományi Kisebbségügyi Titkárság által támogatott kutatás

1. A magyar népesség jellemzőinek változása multikulturális közegben (Promene demografskih obeležja vojvođanskih Mađara u multikulturalnoj sredini), Újvidék, 2002.

2. A középiskolába iratkozási szándék empirikus kutatása a Vajdaságban, a tehetséggondozó gimnáziumok igénye; a tolerancia többnemzetiségű környezetben, Újvidék, 2002.

8. A Tartományi Oktatási Titkárság által támogatott kutatás

1. A középiskolák tevékenységének elemzése és a beiratkozási szándék kiértékelése – az általános iskolát befejező vajdasági tanulók és szüleik lekérdezése Analiza delatnosti srednjih

škola i ocena namera upisa u srednje škole – anketiranje učenika završnih razreda osnovne škole i njihovih roditelja u Vojvodini), Újvidék, 2002.

2. A tanárok számítógép-ismeretének és használatának empirikus felmérése (reprezentatív minta a vajdasági általános és középiskolákban), Újvidék, 2003.

9. A Zenith Műhely (Szabadka) által koordinált kutatás

A választópolgárok véleménye – közvélemény-kutatás a Zenith Műhely társszervezésében; A vajdasági polgárok közvélemény-kutatásáról beérkezett 1600 kérdőív átvétele és adattárolása, elemzése; Szabadka, 2002. máj. 7.

10. Az újvidéki Forum által támogatott kutatás

Magyar Szó olvasói között 2002-ben végzett kérdőíves közvélemény-kutatás feldolgozása és az empirikus kutatás levezetése a Zenith Műhellyel közösen, 2002. október–december.

11. A köztársasági kormányelnök-helyettes által támogatott kutatás

– *A vajdasági magyar felsőoktatás esélyei* c. kutatást végző konzultációs csoport megbeszélése, Szabadka, Városháza, 2002. ápr. 29. (koordinátor dr. Gábrity Molnár Irén).

– A Szabadkai Egyetem alapítási stratégiája – konzultáció, Szabadka, 2003. máj. 19.; a kezdeményező bizottság megalakítása, máj. 30.

Kötetünk szerzői

Dr. Andrić Edit
Zimonyban született 1960-ban, Kamancon él. Általános iskolába Újvidéken járt, gimnáziumba Karlócán. Oklevelet az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken szerzett (1979-84). A nyelvtudományok magisztere (1989), majd a nyelvtudományok doktora (1997), mindkettőt a Magyar Tanszéken szerezte. Munkahelye az újvidéki BTK Magyar Tanszéke, szakterülete az általános és magyar nyelvészet, magyar-szerb kontrasztív nyelvészet, fordítás, a magyar mint idegen nyelv tanítása, szociolingvisztika. Több mint 50 szakmai konferencián vett részt dolgozattal.
Publikációinak kivonatos jegyzéke (1999-től):
A tárgyat vonzó régens sajátosságai a magyarban és a szerb nyelvben. A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke, II., szerk: Balaskó Mária és Kohn János, Szombathely, BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 1999;
Leksikalizovane objekatske sintagme u mađarskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom, Zbornik radova VI simpozijuma, Kontrastivna jezička istraživanja, Filozofski fakultet, Novi Sad, Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Novi Sad, 1999.
A nominativuszi esetben realizálódó mélyszerkezeti objektum a magyar és szerb nyelvben. Hungarológiai Közlemények, XXXI. évf. 1. szám, Újvidék, Hungarológia Tanszék, 1999. 1–2. sz.
Nastavci koji se u mađarskom jeziku dodaju imenskim rečima, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXVII, Novi Sad, 1999.
Lexikalizált szerkezetekben előforduló nominativusi esetben levő objektum a magyarban és a szerbben. Nyelvi kihívások a harmadik évezredben – IX. Magyar alkalmazott nyelvészeti kongresszus, Veszprémi Egyetem, 1999
A passzív szerkezetekben és a mediális igék vonzataként előforduló objektum a magyarban és ekvivalensei a szerb nyelvben. Hungarológiai

Közlemények, XXXII. évf. 1. szám, Hungarológia Tanszék, Újvidék, 2000.
Jezici podunavskih zemalja (i ruski). (Hungarológiai Közlemények, XXXII. évf. 1. szám, Újvidék, Hungarológia Tanszék, 2000
Segmenti reči u mađarskom jeziku. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXVIII, Novi Sad, 2000.
Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában. Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében – 10. Élőnyelvi Konferencia, Budapest, 2000
Megszólítási és személyemlítési módok az újvidéki magyar nyelvhasználatban. Tanulmányok, különszám – 11. Élőnyelvi Konferencia, ÚE BTK Magyar Tanszék, Újvidék, 2001
Lexikalizált objektum nominativusban. Hungarológiai Közlemények, XXXIII. évf. 1. szám, Hungarológia Tanszék, Újvidék, 2001
A lokális tárgyesetben. Tanulmányok, 34. füzet, ÚE BTK Magyar Tanszék, Újvidék, 2001
Alkalmazott nyelvtudomány. Hungarológiai Közlemények, XXXIII. évf. 2. szám, Hungarológia Tanszék, Újvidék, 2001
Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban. Penavin Olga Egyetemi Nyelvészeti Napok különszáma, ÚE BTK Magyar Tanszék, Újvidék, 2002
A magyar és szerb frazeológiai egységekben szereplő tárgy. Penavin Olga Egyetemi Nyelvészeti Napok különszáma, ÚE BTK Magyar Tanszék, Újvidék, 2002.
Teškoće pri usvajanju priloških odredaba za mesto u mađarskom kao stranom jeziku. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga XXX, Novi Sad, 2002.
A társadalomtudományokban használt magyar szaknyelv a Vajdaságban. Debreceni Szemle, X. évf. 2. szám, Debrecen, 2002
Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. Iskolakultúra, XII. évf. 02/10. szám, Pécs, 2002
Herczeg Ferenc A Gyurkovics-lányok című művének szerb fordításáról. Tanulmányok, 35. füzet, BTK, Újvidék, 2002
Leksikologija i morfologija mađarskog jezika. Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2002.
Kad su granice samo tarabe. Hungarológiai Közlemények, XXIX. évf. 3. szám, Hungarológia Tanszék, Újvidék, 2002
A vajdasági magyar diákok nyelvi hibáiról. Hungarológiai Közlemények, XXXIV. évf., 2002/4. szám, Hungarológia Tanszék, Újvidék
Leksikologija i morfologija mađarskog jezika. ÚE BTK Magyar Tanszék, Újvidék, 2002

Dr. Bagi Ferenc

1938. január 14-én született Torontálvásárhelyen. Az elemi iskolát Konakon, Becskereken, Ürményházán és Versecen végezte. Versecen szerb nyelvű gimnáziumba indult, majd 1954-ben a szabadkai Tanítóképzőbe iratkozott, ahol tanítói oklevelet szerzett. Az 1959/60-as iskolaévben Törzsudvarnokon dolgozott, majd 1960-ban az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékére iratkozott, ahol 1964-ben oklevelet szerezett. Becsén dolgozott. 1967-től a *Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedőjét* szervezte 1978-ig. A Magyar Tanszéken posztgraduális képzést szerez, 1975-ben (szakdolgozata: *Réti Ödön élete és munkássága).* 1978-ban került az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Magyar Tanszékére mint a magyar nyelv lektora. A magyart mint környezetnyelvet (idegen nyelvet) tanította. 1992-ben védte meg PhD értekezését *A jugoszláviai magyar népi mondókák hangtani vizsgálata a magyar mint környezetnyelv ejtésének elsajátíttatása szempontjából* címmel. Egyetemi docens (1993), majd rendkívüli egyetemi tanár (1998). A Tanszéken két tárgyat ad elő: *a mai magyar nyelvet mint nem anyanyelvet* a Délszláv Nyelvek Tanszékének nemzetiségi kisebbségek iskoláiban tanító tanárokat képező tanulmányi csoport hallgatói számára, a *magyar nyelv és irodalom oktatásának módszertana* tárgyat pedig a Tanszék hallgatóinak. Vendégtanárként a Zombori Tanítóképző Karon, a Belgrádi Egyetem Filológiai Kara Magyar Tanszékén, és az Újvidéki Óvóképző Főiskolán is dolgozik.

Tagja *a Nemzetközi Magyar Filológia Társaságnak, a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészek Társaságának és a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságnak.*

Kutatóként a magyar nyelv mint idegen nyelv és a magyar nyelv mint anyanyelv tanításának témakörébe tartozó kérdésekkel, valamint a magyar és a szerb nyelv beszédhangjainak kontrasztív vizsgálatával foglalkozik.

Publikációinak kivonatos jegyzéke:

Egy kezdeményezés indulása és kibontakozása. A Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedője 1967–1972. Létünk, 1. sz., Szabadka, 1972

Mondókaválfajokról – hangstatisztikai adataik tükrében. In: Hungarológiai Közlemények, 4. sz., Újvidék, 1989

Mađarski jezik. Skripta, I i II deo (Jegyzet I. és II. rész). A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék/Novi Sad, 1990.

A magyar nyelv környezetnyelvkénti tanítása mint a vajdasági magyarok kétnyelvűségének nyelvkörnyezeti stabilizációs tényezője. In: Két-

nyelvűség a Kárpát-medencében. I. kötet, Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola Közreműködésével, Budapest, 1991
A mai magyar írott köznyelv egyszótagú szavainak hangtana. In: Nyelvi változó – nyelvi változás. JGYF, Szeged, 1998
Tananyag-előkészítési kritériumok a magyar mint idegen nyelv kezdő szintű oktatásához. In: Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok. Közép-Európa. II. kötet. Szerk.: Lengyel Zsolt, Navracsics Judit. Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Veszprémi Egyetem, 1998
A szerb és a magyar köznyelv egyszótagú szavai fonémaszerkezetének vizsgálata. A két nyelv magánhangzói. In. Collegium Contrastiva Tomus VII. Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok. Szerk.: Pusztay János. Az 1999-es Veszprémi Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kontrasztív nyelvészeti szekciójának előadásai, Savariae/Szombathely.
Egyszótagú földrajzi neveink hangszerkezete. In: 11. Élőnyelvi Konferencia. Tanulmányok. Különszám, 2001
A XIX. sz. utolsó negyede gyermeknevelési elveinek nyomai Herczeg Ferenc Emlékezéseinek első kötetében, A várhegyben. Tanulmányok, 2001, illetve: Herczeg Ferenc-tanácskozás, Versec, 1998–2003. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság kiadása, 2003.

Gábrityné dr. Molnár Irén
1954-ben született Lukácsfalván, Szabadkán él. Az általános iskolát Muzslyán, a gimnáziumot Nagybecskereken végezte. Az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Karán közgazdász oklevelet (1977), a Belgrádi Egyetem Politikai Tudományok Karán magiszteri (1981), majd a politikai tudományok doktora fokozatot szerzett (1986). Az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Karának tanársegéde (1978–1979), a Szabadkai Tanítóképző Főiskola tanára (1979–1987), az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Szociológia Tanszékének szociológia vendégoktatója (1984–1990), az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Karának egyetemi docense (1987-től), rendkívüli egyetemi tanár (1992), majd az egyetem rendes tanára (1997). Az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Kara egyetemi hallgatóinak dékánhelyettese (1974–1976); a kar oktatási dékánhelyettese (1986–1988). Az Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem vendégkutatója (1977, 1989). A szociológia, az emberi erőforrás fejlődése és a politikai rendszer c. tárgyakat tanítja. Két monográfia, hat közgazdaságtudományi egyetemi tankönyv társszerzője, három szöveggyűjtemény szerkesztője. Vendégtanár a Tanítóképző Karon (Oktatásszociológia) és a Gábor Dénes Informatikai-menedzseri Főiskola Szabadkai Konzultációs Köz-

pontjában. Rendszeresen részt vesz nemzetközi tudományos tanácskozásokon. A vajdasági Magyarságkutató Tudományos Társaság alapító tagja (1991) és elnöke (1995 óta). Kutatásokat végez vajdasági és nemzetközi kutatócsoportokban (vallásszociológiai-, munkaerő-, ifjúság-, értelmiség-, migráció-, szórványkutatás stb.). A Magyar Tudományos Akadémia külhoni köztestületi tagja (2000). Gróf Klebelsberg Kuno-emlékérem tulajdonosa (2000). Éveken át a Létünk társadalomtudományi folyóirat és az Új Kép pedagógiai szaklap szerkesztőbizottsági tagja, és a MTT tanulmánykötet-sorozatának társszerkesztője.

Publikációinak kivonatos jegyzéke

Monográfiák:

A társadalmi-politikai szervezetek és a küldöttrendszer. Forum, Újvidék, 1981

Gde je akcija sindikalno organizovane radničke klase? (Hol tart a munkásosztály szakszervezeti mozgalma?). Savremena administracija, Beograd, 1989

Tanulmányok és cikkek (több mint száz tanulmány, cikk és előadás)

A jugoszláv (vajdasági) lakosság hitéletének alakulása, Multikulturalizmus. Debrecen, 1998

A jugoszláv társadalmi környezet elemzése a nemzeti kisebbségek szempontjából. In: Vajdasági útkereső, MTT, Szabadka, 1998

Vajdasági magyar tudományosság. In: Magyar tudomány a Vajdaságban. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Atlantis, Újvidék, 1999

Gazdasági életünk útvesztői, Szellemi élet: elszigeteltség. In: Vajdasági marasztaló, MTT, Szabadka, 2000

A délvidéki tanulmányok írása és társszerkesztése a CEBA kiadó lexikográfiai kiadványában, Magyarok a világban, a Kárpát-medencében címmel (2000)

A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In: Fészekhagyó vajdaságiak, MTT, Szabadka, 2001

A vajdasági magyar humán tudományosság és a tudományos műhelyek szerepe. Ezredforduló, Litium Aurum, Forum 3, Dunaszerdahely, 2001

A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. Kisebbségkutatás, Budapest, 2001/3 szám

Mozaik 2001 Gyorsjelentésben – Vajdaság (társszerző). Nemzeti ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002

Presence of the Patriarchal Pattern in the market Economy and Business Sphere, in Transition, privatisation and Women (M. Dokmanović ed.) Publisher: Women's Centre for Democracy and human Rights, Subotica, 2002

Anyanyelvű felsőoktatás a Délvidéken. Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Szolgáltató Kft. Nemzetpolitika 2002 – A határon túli magyarság évkönyve, Budapest, 2003
A fiatal értelmiségképzés lehetőségei. In: Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérleg, MTT, Szabadka, 2002
Értékrend, identitástudat, tolerancia. In: Térfoglaló, Ifjúsági szerep- és közösségvállalás, MTT, Szabadka, 2003
A munkaerőpiac általános tendenciái Szerbiában (a Vajdaság)*, A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Kisebbségi lét és érvényesülés, szerk. Fábri István; Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, Budapest, 2003
Értékrend, identitástudat, tolerancia. In: Térfoglalók, Ifjúsági szerep- és közösségvállalás, MTT, Szabadka, 2003
A vajdasági magyarok időszerű médiafogyasztásának jellemzői (jelenségkutatás). Szociográfiai Műhely, Kanizsa, 2003
Anyanyelvű oktatásunk sorsa a Vajdaságban. Új Kép folyóirat Tanármelléklete, XX. szám, 2003 /4.
Budućnost obrazovanja Mađara u Vojvodini u duhu stručnosti i tolerancije. A Pedagoški savet és a Panonija tanácskozásának anyaga, Novi Sad, 2003
Vándorlások a Vajdaságban és a Vajdaságból. In: Európa keresztútjain. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve, szerk. Szöllősy Pál, Balla Bálint, Basel-Budapest, 2003

Hajnal Virág
1979-ben született Zomborban. Zentán és Budapesten él.
Az általános iskolát Zentán, a gimnáziumot Szegeden fejezte be. Diplomáját az ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakán szerezte (2003). Szakterülete az interetnikus kapcsolatok a határon túli magyar kisközösségekben, szociolingvisztika, nyelvi antropológia.
Szakmai tapasztalatai, terepmunkája: 1999 Zenta (fiatalok mikroközössége), 2000–2001 Feketics (magyar és montenegrói interetnikus kapcsolatok), 2002, Dobradó (szórványközösség). Szakmai célja a kultúrák mikro-társadalmainak vizsgálata, megismerése és megismertetése úgy, hogy mindez az adott közösségek valóságait saját mindennapjaik kontextusában, saját narratíváik szemszögéből a holizmus és a kulturális relativizmus által közelítsük meg.
Publikációs jegyzék:
„Zentai foglyok". Egy vajdasági magyar ifjúsági közösség kulturális antropológiai vizsgálata. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2000

„Mint leveleket a vihar". Interetnikus kapcsolatok és helyi identitás egy vajdasági faluban. Regio*,* Budapest, 2001/3.
Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok egy bácskai településen. MTA KI, Budapest, 2002 (megjelenés alatt)
Feketics társadalma a feketicsi magyarok sztereotípiáinak tükrében. Békéscsaba, Néprajzi Múzeum, 2002 (megjelenés alatt)
Háború – ellen – állás. Politikai nyelvhasználat a háborús cenzúra árnyékában. *Kultúra és Közösség,* 2002/2

Dr. Losoncz Alpár
1958-ban született Temerinben, jelenleg is ott él. Jogi és bölcsészkari stúdiumokat folytatott az újvidéki egyetemen. A társadalom és gazdaságtudományok magisztere (1988), a társadalom és gazdaságtudományok doktora (1993). Tanársegéd az Újvidéki Egyetem Jogi Karán, majd docens és rendkívüli egyetemi tanár az újvidéki Műszaki Kar Társadalomtudományi Katedráján. Vendégelőadó a Bölcsésztudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén és a zombori Tanítóképző Karon. 1991-től vendégelőadó a szegedi JATE Filozófiai Tanszékén. 1998-tól az alternatív oktatási programokon (Újvidék: Szakosított Akadémiai Stúdiumok) kurzusvezető és (Belgrád: Alternatív Oktatási Hálózat) előadó. Több folyóirat szerkesztőbizottságának tagja (Új Symposion, Polja, Privredna izgradnja, Pompei, Kellék). Jelenleg a Habitus c. folyóirat főszerkesztője, korábban az újvidéki Zoran Stojanović Kiadó Közép-Európai Könyvsorozatának szerkesztője, a Multikulturális Központ könyvkiadói programjának szerkesztője. A *Társadalmi tőke Szerbiában* c. kutatói projektum vezetője. 1998-ban Bolyai ösztöndíjban részesült. Zombor Stratégiai Tanácsának tagja, valamint a maribori Miljenka Fisher Devetak alapítvány szakértői tanácsának elnöke.
Publikációinak kivonatos jegyzéke
Könyvek:
Hiányvonatkozások, Társadalomfilozófiai tanulmányok. Forum, Újvidék, 1988
Moderna na Kolonu. Vreme knjige, Beograd, 1997; Az emlékezés hermeneutikája, Forum, Újvidék, 1998
Európa – dimenziók, Kultúra, kontextus, kisébbségi távlatok. Forum, Újvidék, 2002
Társszerzőség (kiadványokban 1999-től)
Vojvodina as a realm of Regional Tendencies. In: (D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavičević), Between Authoritarianism and Democracy, Serbia, Montenegro, Croatia. Beograd, Podgorica, Zagreb, 2003. Pripitomljavanje, radikalizacija, ili preokret: naznake o nacionalizmu u Srbi-

ji. In: (D. Vujadinović, L. Veljak, V. Goati, V. Pavičević) Između autoritarizma i demokratije, Serbia, Montenegro, Croatia. Beograd, Podgorica, Zagreb, 2003. Transformacija značenja nacionalne države u procesima globalizacije. In: (D. Đorđević et al.) Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana. Niš, 2003
Elementi ekonomskog koncepta ekološke raznovrsnosti, Enviromental protection of urban and suburban settlements. 99, Újvidék, 1999. szeptember 22–25; The Fragility of Civil Society in: Civil Society in Transition, (Ed. by M. Podunavac), Beograd, 1999; Husserl és az európai válságdiskurzus az I. világháború utáni kontextusban. In: Európai integráció-európai filozófia, szerk. Csejtei Dezső, Szeged, 1999; A filozófia esélyei a tapasztalatok integrális értelmezésében. In: Filozófia az ezredfordulón, szerk. Nyíri Kristóf, Budapest, 2000; Az univerzalizmus és a partikularizmus feszültsége Közép-Európában. In: Európa közepe – Közép-Európa?, szerk. Csák László, Szeged-Kecskemét, 2000
Teškoće uobličavanja kulturnog identiteta. In: Ustavno-pravni okvir decentralizacije Srbije i autonomije Vojvodine, szerk. A. Popov, Újvidék, 2001; Manjine kao činilac odnosa sa susedima. In: Individualna i kolektivna prava manjina, Beograd, 2001; Nacionalna država i multikulturalnost: napetost koja ne prolazi. In: Zbornik radova predavača prve letnje multikulturne škole. Bački Petrovac, 2001; Makro-mezo- i mikroekonomske elementi odnosa prema okolini u Jugoslaviji - odnosno kako do zaštite lokaliteta. In: Enviromental protection of urban and suburban settlements, 2001, Újvidék.
Tanulmányok (szelektív bibliográfia 1999-től)
A világfogalom értelmezései a fenomenológia ösvényein. Magyar Filozófiai Szemle, 1999/ 1-2-3; Civilno društvo u Vojvodini. Symposion. In: Antologija, 1999; Jugoszláviai szemle, Jelenkor, 1999/szept.
Multikulturalnost u zajedničkom evropskom prostoru: 1989. kao izvor mita. Habitus, 1999. március; The Economic Dimensions of Local Democracy in the Globality, Regional Contact 16; Paradoksi tolerancije. Habitus, 1999. március; Jahrtausendwende. Anachronia, 1999. október; Az európai filozófia és az „európai emberiség” – egy korszak vége. Pro Philosophia, 2001/25; A nyelv és kultúraközöttiség fenomenológiája. Világosság, 2001/2-3; Vajdaság: a kulturális identitás kialakításának nehézségei. Híd, 2001. június; Kulturna pluralnost: apoteoza različitosti ili praksa prihvatanja. Srpska politička misao, 2001. Mogućnosti hrišćanske kulture. Habitus, 2001/3-4; Postoje li komunalne dimenzije u ekonomiji? (I). Habitus, 2001/ 2; Zašto je teško teoretizovati multikulturalnost? Habitus, 2001/ 2; O uplitanosti filozofije u „postmodernu”. Filozofska istraživanja, 2002/2.

Dr. Mikes Melánia

Újvidéken született 1924-ben. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, az egyetemi diplomát pedig a Zágrábi Bölcsészettudományi Karon szerezte. Tizenhat évig angol és német nyelvet tanított középiskolában. Doktori disszertációját a *Kétnyelvű gyermekek hangtani fejlődése* címen az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon védte meg (1965). Azután az alkalmazott nyelvészeti kutatásokkal folytatta pályafutását. A Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaság egyik alapítója és első elnöke. 1969-től 1989-ig az újvidéki Hungarológiai Intézetben, később a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken dolgozott mint kutató munkatárs és egyetemi tanár, ahol a magyar-szerb-horvát kontrasztív nyelvészettel, pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkozott. 1992 óta a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazásán dolgozik, és többek között a gyakorló pedagógusok együttműködésével több kézikönyvet adott ki. 1998 óta *Az anyanyelv és a környezetnyelv fejlesztése és művelése és az interkulturalizmus ápolása* elnevezésű projektumot vezeti. 2000 januárjában az Európai Tudományos Akadémia (Acadeemia Scientarium Et Artium Europaea) tagjává avatták.

Publikációinak jegyzéke

Mikes M., Dezső L. és Vuković G.: *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 2: A főnévi csoport alapkérdései. A* Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei, Újvidék, 1972

Mikes M., Dezső L. és Matijevics L.: *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 3: A jelzős főnévi csoport.* A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei, Újvidék, 1973

Mikes M.: *Glasovni razvoj govora dvojezične dece. Forum,* Novi Sad, 1974.

Mikes M., Junger F.: *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 5: Az igevonzatok.* A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei, Újvidék, 1979

Mikes M.: *Microsociolinguistics of Hungarian-Serbocroatian bilingualism.* In: R. Cooper (ed.) *Language Spread: Studies in Diffusion and Social Change* Bloomington: Indiana University Press, 1982

Mikes M., Keck B. és Babić: *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 6: Szórendi kérdések.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982

Mikes M.: *Language contacts in multilingual Vojvodina.* In M. Radovanović (ed.) Yugoslav General Linguistics John Benjamin Publishing Co., 1988

Mikes M.*: A nyelvek megkülönböztetése korai többnyelv kommunikációban.* In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVIII.* Akadémiai Kiadó, Budapest,1995

Mikes M.: *Čuvari jezika (Priručnik za rad sa predškolskom decom na jezicima nacionalnih manjina).* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd, 1996
Mikes M., Juhász É. és Bálizs J.: *Süss fel, nap (Óvónői kézikönyv – Priručnik za vaspitače).* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997
Mikes M.: *A language maintenance/enrichment curriculum for pre-primary education*. In: *Applied Linguistic Studies in Central Europe, Vol.* III. Department of Applied Linguistics, University of Veszprém, 1998
Mikes M.: *Dete u svetu dvojezičnih.* LDIJ, Veternik, 2000
Mikes M.: *Stavovi dece prema svom i drugom jeziku u višejezičnoj sredini.* In: I. *[Trukelj (ur.) Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije, Zvezek 2.* Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. Ljubljana, 2000
Bálizs, J., Mikes M.: *Közvélemény-kutatás a magyar nyelvről és használatáról. Tanulmányok (Különszám): 11. Élőnyelvi Konferencia.* Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke, Újvidék, 2001
Mikes M.: *Sociolinguistc backgrounds of kindergarten children in bilingual settings. International Journal of the Sociology of Language, No. 151.* Mouton de Gruyer. Berlin – New York, 2001
Mikes M.: *Miért beszélnek magyarul?* (Véleménykutatatás a diákok körében). In: Színes eszmék nem alszanak... *(Szépe György 70. születésnapjára), s*zerk.: Andor József, Szűcs Tibor, Terts István, Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001
Mikes M.: *Kad su granice samo tarabe (*Istraživanja višejezičnosti u Vojvodini). Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku i Futura, Novi Sad, 2001
Bálizs J., Mikes M.: Nyelvhasználat a családban. Alkalmazott Nyelvtudomány, I. évf. 2. szám. Veszprém, 2001
Mikes M.: *Sociolinguistc backgrounds of kindergarten children in* bilingual settings. International Journal of the Sociology of Language, No. *151.* Mouton de Gruyer, Berlin – New York, 2001
Mikes M.: *Mali jezikoslovci* (Razvijanje komunikativnih veština na nematernjem jeziku). Futura publikacija, Novi Sad, 2003

Mirnics Károly

Szabadkán született 1937-ben, gimnáziumot végzett Szabadkán (1951–1955), majd Újvidéken, a Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszéken diplomázott (1955–1959). Szakosítás: magisztrátus Belgrádban, a Társadalomtudományi Intézet szociológia szakán (1960–1962),

majd ugyancsak Belgrádban, a Politikai Tudományok Egyetemén (1962–1964). Tanársegéd Újvidéken, a Történelem Tanszéken (1961), majd tanácsos Újvidéken, a tartományi közigazgatás különböző szerveiben (1962–1992). Szakterülete: szociológia, demográfia. Kutatási területe: a vajdasági magyar kisebbség szociológiai és demográfiai helyzetének elemzése.
Szakmai tapasztalatai: Belgrádban a Társadalomtudományok Intézete Szociológiai Intézetében munkatárs, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékén tanársegéd, a Tartományi Szociális Kutatóintézetben, a Tartományi Szakszervezeti Tanács szakszolgálatában és a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárságon, valamint a Tartományi Statisztikai Intézetben tanácsos.
Szakmai célja: A jugoszláviai magyar kisebbség sorskérdéseinek (asszimiláció, oktatás, önszerveződés, migráció stb.) kutatása, értékelése, feldolgozása és publikálása.
Közéleti tevékenysége: 1968–1972 között választott tagja az Újvidéki Matica srpska Tudományos Társaságnak, 1992-től tudományos külmunkatársa a budapesti Magyarságkutató Intézetnek, majd a Teleki László Alapítvány Közép-európai Intézetnek. 1990–1996 között részt vett a vajdasági magyarság számos civil szervezetének megalapításában, s ezekben tisztséget töltött be. A vajdasági Magyarságkutató Tudományos Társaság alelnöke. A Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja.
Publikációinak kivonatos jegyzéke
Önálló kötetek:
Kisebbségi sors. Forum, Újvidék, 1993
Kis-Jugoszlávia hozománya. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996
Kötetben megjelent tanulmányok:
Az óvodától az egyetemig – anyanyelven. In: Anyanyelvű oktatásunk, MTT, Szabadka, 1997
A magyar kisebbség iskolázottsági szintje a Vajdaságban. In: Vajdasági útkereső, MTT, Szabadka, 1998
Magyarország-kép Szerbiában. In: Magyarország–2000. Budapest, 1997
A jószomszédság (összeurópai) áldásai. In: Magyarország–2000, III. kötet, Budapest, 1998
A magyar népesség területi elhelyezkedése és fejlődése. In: Magyarok a világban – Kárpát-medence, CEBA, Budapest, 2000
Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók és Politikai önszerveződés – In: Vajdasági marasztaló. MTT, Szabadka, 2000

Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Fészekhagyó vajdaságiak. MTT, Szabadka, 2001
Néhány, folyóiratban megjelent tanulmány (1999-től):
Magyarország külpolitikája (Jugoszlávia) Szerbia felé és a vajdasági magyarság. Magyar Kisebbség, Kolozsvár, 1999. 1. (15.) szám
A balkáni Janus-arc. Magyar Kisebbség, Kolozsvár, VI. évf. 2000/1. (19.) szám
A nélkülözhetetlen magyar összefogás és ellenállás hiányáról. Aracs, Szabadka, 2002/1.
A családellenes szerb állampolitika mint a magyar kisebbség elleni nemzetiségi politika része a Vajdaságban. Aracs, Szabadka, 2002/2.
Bűnös asszisztálás az etnikai arányok megbomlasztásához. Aracs, Szabadka, 2002/3.
Tájjellegek szerinti önazonosság-tudat. Aracs, Szabadka, 2002/4.
Magyarország külpolitikája: Satuban a jószomszédi viszonyok fenntarthatósága és a délvidéki magyar kisebbségvédelem között. Aracs, Szabadka, 2003/2.

Dr. Papp György
1941-ben született Magyarkanizsán, jelenleg is ott él. 1965-ben szerzett az Újvidéki Egyetemen Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén általános iskolai, magyartanári, 1967-ben pedig középiskolai tanári oklevelet. 1969 óta foglalkozik tudományos kutatással, 1982-ben lett a nyelvtudományok magisztere, 1990-ben pedig a nyelvtudományok doktora. Az egyetemre 1973-ban került tanársegédként, amely 1975-ben egyesült a Magyar Nyelv és Hungarológiai Kutatások Intézetével, amelynek 1992-93-ban igazgatója volt az Intézet, mint jogi személy fennállásáig. Tudományos előmenetele: 1991-ben docens, 1986-ban egyetemi rendkívüli tanár, 2001-ben egyetemi rendes tanár. Fő kutatási területei: névtudomány frazeológia, lexikográfia, helyesírás, nyelvművelés, kontrasztív nyelvészet, fordítástudomány. Jelenleg a szóbeli és írásbeli készség, illetve a kontrasztív nyelvészet és fordítástudomány tárgyakat oktatja. A magyarkanizsai Szociográfiai Műhely vezetője, amely szociolingvisztikai projektummal is rendelkezik (az Arany János Közalapítvány támogatásával is). Az 1994/95-ös tanévben vendégtanárként az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékén oktatta a kétnyelvűség szociolingvisztikája tárgyat.
Publikációinak kivonatos jegyzéke
A társadalmi-politikai terminológia szerb-magyar szótára. Vajdasági Fordítószövetség, Újvidék, 1979 (társszerző)

Kanizsai és környéke földrajzi neveinek adattára. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982
Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára, 2. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1989. *Szerkesztőként:* Penavin Olga: A jugoszláviai Bánát nyelvjárási atlasza. Cnesa, Kanizsa, 1995
A proverbiumok jelentéstani, kommunikációelméleti vizsgálata. Tanulmányok. Logos, Tóthfalu, 1988
A proverbiumok jelentéstani, kommunikációelméleti vizsgálata. Tanulmányok, Logos, Tóthfalu*,* 1999
Nyelvközösségi viszonyok a vajdasági magyar és vegyes nyelvű szóláscsúfolókban. Hungarológiai közlemények, Újvidék, 1999, 1–2. szám
A helyesírási készségmérés és befolyásolás időszerű kérdései. Tanulmányok. Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2000 (különszám)
Milyen kritika a fordításkritika? Logos, Tóthfalu, 2001
Kommunikációs szimbólumok – szimbolikus kommunikáció (A frazeológiai egységek az egy- és kétnyelvű kommunikációban). Cnesa, Kanizsa, 2001
Szavak határok nélkül. Idegenszó-használatunk jelenlegi állásáról. Tanulmányok. Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2001

Dr. Rajsli Ilona
1957-ben született Óbecsén, jelenleg is ott él. Az általános iskolát és a gimnáziumot is szülővárosában végezte. Az újvidéki Bölcsésztudományi Kar Magyar Tanszékén diplomázott, 1988-ban megvédte a magiszteri disszertációt, 1993-ban doktorált (Az elbeszélő prózastílus nyelvi alapjai a XVI. századi magyar széppprózában). Munkahelye: újvidéki Magyar Tanszék, szakterülete a nyelvtörténet, szociolingvisztika. Szakmai tapasztalata: a nyelvészeti alapstúdiumok során egyrészt a diakron nyelvészet módszereinek, másrészt szociolingvisztikából az élőnyelvi adatgyűjtés módszereinek a kidolgozása, valamint az oktatásban a hallgatók felkészítése ezekre a munkákra. Számos diplomadolgozat mentorálása, részvétel (előadásokkal és mentorsággal) a posztgraduális képzésben, előadások külföldi és hazai nyelvészeti tanácskozásokon. A nyelvjárási gyűjtés során nagy mennyiségű anyag feldolgozása. Szakmai célja az interdiszciplinaritás mind hatékonyabb érvényesítése a nyelvészeti stúdiumokban, s az egyetemi hallgatók sokoldalú, modern nyelvszemléletének kialakítása.
Publikációinak kivonatos jegyzéke
Az elbeszélő prózastílus nyelvi alapjai a XVI. századi magyar széppprózában. Betli BT, Szeged, 1994

Nyelvemlékeink I., Nyelvtörténeti tanulmányok. Betli BT, Szeged, 1994
Nyelvemlékeink II., Az Apor-kódex szótára. Betli BT, Budapest, 1996
A tiszai népi halnevek nyelvtörténeti bemutatása. Rubicon, Becse, 1998
Múltbéli tájak üzenete. Rubicon, Becse, 2001
Tanulmányok
A honfoglaló magyarok nyelve és írásbelisége. In: A honfoglalás 1100 éve a Vajdaságban. Forum, Újvidék, 1997
A Huszita Biblia nyelvi valósághátteréről. In: A honfoglalástól Mohácsig, JMMT, Újvidék, 2002
Átmeneti széttagolódás a XVI. századi magyar írásbeliségben. In: Kétnyelvűség, Szada, Pszicholingva, 1998
Az ö-zés megterheltségének alakulása a szegedi kirajzású községek nyelvében (Bánátban). In: Nyelvi változó – nyelvi változás, szerk.: Sándor Klára, Szeged, JGYF, 1998
Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között. In: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat, A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai, szerk: Kassai Ilona, Budapest, 1995
Ezredvég –„gyorskultúra" – nyelv. Iskolakultúra, Pécs, 2000. X. 19–25. o.

Dr. Szarka László
Szlovákiában született, 1953-ban. A Komenský Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, történelem–magyar szakon diplomázott (1971–1976), Pozsonyban. Több tanulmányi ösztöndíjban volt része: Institut für Weltgeschichte, Mainz 1987–1988, majd a Südost-Institut-ban, München 1993, végül a Collegium Hungaricum-ban, Bécs 1996. A történettudomány kandidátusa 1995-től.
Munkahelyi beosztása
1976-77: tudományos ösztöndíjas a SZTA Történettudományi Intézetben (Pozsony).
1977–1985: tudományos ügyintéző a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti kutatócsoportjában.
1986–1995: a MTA tudományos munkatársa; MTA Történettudományi Intézet.
1995–1998: mb. osztályvezető.
1998: programigazgató, Akadémiai Kisebbségkutató Műhelyben.
2001: igazgató, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetben.
Oktatási tevékenysége
– Előadásokat tart a 19–20. századi kelet-közép-európai történelemről a KLTE Egyetemes Történelem Tanszéken – 1979–82.
– Előadások a kelet-közép-európai diplomácia- és kisebbségtörténetből a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Intézetben, 1993–96.

– Bevezetés a kisebbségpolitika alapfogalmaiba a Századvég Politikai Iskolában, Budapest és Eger, 1993-tól.
Kutatási területe
Cseh és szlovák történelem a 19–20. században.
A nemzetiségi kérdés Magyarországon és Közép-Európában a 19–20. században.
A magyar nemzeti kisebbségek története a 20. században.
Etnikai térszerkezeti változások a kelet-közép-európai határ menti régiókban.
20. századi kisebbségi, etnopolitikai konfliktusok a Magyarországgal szomszédos államokban.
A magyar kisebbségek 20. századi migrációs és asszimilációs veszteségei.
Tudományos/szakmai tevékenysége
A Magyar Történészek Nemzetközi Társulatának titkára (1986–1996).
A Regio c. folyóirat felelős szerkesztője 1990–1999.
A Domus Hungarica kuratóriumának titkára.
A Magyar–Szlovák Történész Vegyesbizottság magyar tagozatának titkára 1987-től, elnöke 2000-től.
A Közép-Európa Klub titkára (1988–1995).
A Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport (Pozsony) munkatársa (1992-től).
A Pro Hungaris Értékközvetítő Alapítvány és a Párbeszéd Alapítvány elnöke.
A Kisebbségi kérdés Kelet-Közép-Európában című könyvsorozat szerkesztője.
A Kisebbségvédelmi Egyesület elnökségi tagja (1996-tól).
Kisebbségkutatás c. folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.
Nemzetközi kapcsolatok
Historický ústav SAV, ČAV – Pozsony, Prága.
Südost-Institut, München.
Collegium Carolinum, München.
European Centre for Minority Issues, Flensburg.
Spoločenskovedný ústav SAV, Kassa.
Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.
Magyar Művelődési Intézet, Lendva.
Publikációinak kivonatos jegyzéke
Monográfiák
1. A szlovákok története. Berényi Kiadó, Budapest, 1993, 224. o.
2. Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995, 340. p.

3. A közép-európai államok kapcsolatai (=Élő történelem). Budapest, Calibra Kiadó, 1997, 55. o.
5. Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister Kiadó, Budapest, 1998, 377. o.
7. Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovensky národny vyvin – madarská národnostná politika v Uhorsku v rokoch 1867–1918. Kalligram Kiadó – Magyar Kulturális Intézet, Pozsony – Bratislava, 1999
8. Kocsis Károllyal közösen: Changing Ethnic and Politic Patterns on the Present Territory of Slovakia. Budapest, 2000, 65. o.
Tanulmányok (2000-től magyarul írt válogatott tanulmányok):
1. Nemzetstratégiai elképzelések a magyar külpolitikában és a politikai pártok programjaiban 1989 után. In: Püski Levente–Tímár Lajos–Valuch Tibor (szerk.) Politika, gazdaság és irodalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen
2. Összeomlás és nagyhatalmi érdekérvényesítés, Kurucz Gyula (szerk.): Romlás és reménység. Kortárs Kiadó – Magyarok Világszövetsége 2000
3. Védtelen védhatalom. A magyar kisebbségek Magyarország 1919–1920. évi békepolitikájában. Kisebbségkutatás, Budapest, 387. o., 2000. (9) 2. szám, 214–223. o.
4. A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén. In: Göncz László (szerk.): A Mura mente és a trianoni békeszerződés – Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba. (=Lendavski zvezki – Lendvai Füzetek 17.) Lendva–Lendava 2000.
5. A Protecting Power without Teeth. The Minorities Created by the Trianon Peace Treaty. The Hungarian Quaterly vol. 41. Autumn 2000.
6. Die Frage der Aussiedlung der Ungarn aus der Slowakei (1946), Brandes, Detlef, Ivaničková, Edita (Red.): Erzwungene Trennung, Vertreibungen und Ausseidlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien. Klartext, Düsseldorf 1999.
7. Múlt és jövő határán – Európa közepén. Kisebbségkutatás, 2000. 4.
8. A kisebbségi magyar közösségek fejlődési feltételei Trianon után. In: A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézetének 2001. évi Történeti Demográfiai Évkönyve. (Eds. Faragó T., Őri P.) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2001
9. A Protecting Power without Teeth. The Minorities Created by the Trianon Peace Treaty. THE HUNGARIAN QUATERLY (2000)

10. A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910-2000). KISEBBSÉGKUTATÁS (2001)
11. Az integrált kisebbségkutatási modell lehetőségei. In: Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai. (Ed. Tóth K.), Lilium Aurum, 2001
12. Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. KORUNK (2000)
13. Ethnopoltik und ethnische Konflikte in Zentraleuropa vor und nach 1918. In: Jahrtausendwende 2000. Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. (Ed. Glatz, F.), Europa Institut, 2001
14. Identitás, kultúra, közösség. Megjegyzések a magyarországi kisebbségek identitáspolitikájáról. BARÁTSÁG (2001)
15. Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései. KISEBBSÉGKUTATÁS (2001)
16. Múlt és jövő határán – Európa közepén. KISEBBSÉGKUTATÁS (2000)
17. Nationale Regionen in Ungarn und die Kantons- und Autonomiepläne von Oszkár Jászi im Winter 1918-1919. In: Region und Umbruch 1918. Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche. (Eds Heppner H, Staudinger E), Peter Lang, 2001
18. Native Language, Assimilation and Sense of Identity. In: The Minorities at the Turn of Millenium. (Chances, Possibilities, Challenges) Introduction Papers and Proposals. 7th International Conference on Ethnographic Minorities Research. Békéscsaba 2- 4. 10. 2001. (Ed. Gráfik I.) 2001
19. Védtelen védhatalom. A magyar kisebbségek Magyarország 1919–1920. évi békepolitikájában. KISEBBSÉGKUTATÁS (2000)
20. (ed.): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002
21. Kovács N et al. (eds): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, 2002
22. Osvát Annával (eds): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002
23. A szlovák autonómia alternatívája 1918 őszén. In: „...Ahol a határ elválaszt." Trianon és következményei a Kárpát-medencében. (Ed. Pásztor C.), Nógrád Megyei Levéltár, 2002
24. A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1900-2000). In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. (Eds Kovács N., Szarka L.) Akadémiai Kiadó, 2002

25. Die Friedensvertrage nach den zwei Weltkriegen: Ungarn zwischen den Grossmachten 1918 bis 1949. In: Ungarn und Deutschland. Eine besondere Beziehung. Sielberburg Verlag, 2002
26. Edvard Beneš elnöki dekrétumairól. Németek és magyarok kitelepítése Csehszlovákiából. HISTÓRIA, 24(2) 5–10. o. (2002)
27. Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. In: Magyarország és a magyar kisebbségek. (Ed. Glatz F.), Magyar Tudományos Akadémia, 2002
28. Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek. In: Magyarország és a magyar kisebbségek (Történeti és mai tendenciák). (Ed. Glatz F.), Magyar Tudományos Akadémia, 2002
29. Szerződéses nemzet. In: A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. (Ed. Kántor Z.), Teleki László Intézet, 2002

Szőke Anna
1948-ban született Kishegyesen, itt is él. Az általános iskolát szülőhelyén, az óvóképzőt Újvidéken végezte. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója (1996-2001), ahol jelenleg másodéves PhD hallgató. A Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesületének elnöke. Érdeklődési köre a vallás identitásmegtartó ereje a Versec környéki magyarság életében és a hagyományőrző óvodai programok kidolgozása. Szakmai célja: a doktori program elvégzése, s anyaggyűjtés a szórványtelepüléseken, s egyúttal ugyanitt óvodai anyanyelvápolás is.
Publikációinak jegyzéke
Hagyománytisztelő óvodai nevelés. In: Vajdasági útkereső – Kutatások, tanulmányok, jelentések, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa, MTT, Szabadka, 1998
Elszaladt a kemence. Óvónők és szülők kézikönyve. Forum, Újvidék, 2000
Volt egy pajta. Pedagógiai segédkönyv. Forum, Újvidék, 2002
Kishegyesi temetkezési szokások. Híd, Újvidék, 2000. szeptember
Az utolsó átváltozás üzenete (a Versec környéki temetők néprajza). Létünk, 1–2., Újvidék, 2001
Szakrális tárgyaink mindennapokban betöltött szerepéről. Ethnica, 2. szám, Debrecen, 2002
A karácsonyi ünnepkör szokásvilága egy cselédsors tükrében. Bácsország, X–XII. Szabadka, 2002
A szemmel verés hiedelmének magyar-szláv párhuzamai Kárpátalján és ma Vajdaságban. Létünk, 1–2. szám, Újvidék, 2003

Tarnóczy Mariann
1954-ben született Budapesten, Szentendrén él. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen diplomázott 1976-ban. A Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyarok Tudományos Titkárságán dolgozik. Szakterülete a kutatásszervezés, tudománypolitika. Beszél angolul, oroszul, németül.
Publikációinak jegyzéke
Magyar kutatók külföldön, MTA, Budapest, 2000
Tudományos fokozatok a környező országokban. MTA, Budapest, 2001
A külföldi magyar kutatást és felsőoktatást támogató magyarországi szervezetek. MTA, Budapest, 2002

Tóth-Glemba Klára magiszter
Muzslyán született 1962-ben. Ma is ott él. Általános iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Nagybecskereken végezte (1981). Jelenlegi munkahelye: önálló szakmunkatárs a Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárságon. A Bölcsészettudományi Karon, Újvidéken, 1985-ben diplomázott, majd Belgrádban a Politika-tudományok Karán magisztrált 1993-ban. Jelenleg ugyanott doktorandusz. Szakterülete: szociográfia, kultúrpolitika, kultúrszociológia.
Szakmai tapasztalatai, tanulmányutak: 2002-ben, Debrecenben az Ady Endre Akadémia szervezésében az Európa-tanulmányok szekciójában. Szakmai célja: A vajdasági magyarok identitáskutatása, különös figyelemmel a szórvány magyarok identitástudatának kialakulására, valamint a megmaradásuk elősegítése. Közéletei tevékenysége: Szociográfiai Műhely, Kanizsa, Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület, Újvidék, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja.
A díjak és elismerések: 2001-ben a Szerbiai Köztársasági Közművelődési Közösség Aranyjelvénye és a magyarországi Mindszent város Magyar Kultúra Napja Díj (2001).
Publikációs jegyzék: Mindönki Muzslára akar mönni. Logos, Tóthfalu, 1999
A könyvtárak helyzete Közép-Bánátban. In: Anyanyelvű oktatásunk, MTT, Szabadka, 1977
Nagy bánata van a menyasszonynak... (A menyasszony szerepéhez fűződő szokások, hiedelmek, jóslások Muzslyán). Létünk, Forum, Újvidék, 2001. 1–2. szám
Adalékok a magyarok és más nemzeti kisebbségek szemveréssel kapcsolatos hiedelmeihez. Létünk, Forum, Újvidék, 2003. 1–2. szám. *Vallo-*

mások a betűről (Emlékidézés gyertyafény mellett). In: Gutenbergi csoda. Mindszent, Magyarország, 2001

Dr. Vajda Gábor
1945-ben született Bácsfeketehegyen. 1964-ben a szabadkai vegyészeti technikumot fejezte be, majd 1969-ben az újvidéki Magyar Tanszéken szerezte magyartanári oklevelét. 1969-től az újvidéki Hungarológiai Intézet kutatóasszisztense és a belgrádi Filológiai Egyetem posztgraduális fokozatán a világirodalmat tanulmányozta. Itt érdemelte ki 1973-ban a filológiai tudományok magisztere címet (Lukács *György realizmusértelmezése).* 1974-től 1977-ig Kázmér Ernőt, a világirodalom, a szlovákok, a dél-szláv népek és a magyarság kultúrájának közvetítőjét kutatta (Kázmér *Ernő szellemi arca,* Újvidék, 1980). 1978-ban önként elhagyta a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetét (ahol 1974-től 1977-ig a világirodalmi gyakorlatokat is vezette) és a topolyai középiskolában helyezkedett el. 1980-tól 1996-ig a Vajdasági Írószövetség tagjaként szabad művészi státusban volt. *Halász Gábor kritikai fejlődése* c. doktori értekezését (1981-ben) az újvidéki Bölcsészettudományi Karon védte meg. A délvidéki magyarság egzisztenciális kérdéseivel összefüggésben vizsgálja az irodalom és a kultúra jelenségeit. 1993 óta *A magyar irodalom és kultúra eszmetörténete a Vajdaságban 1945-től napjainkig* c. monográfián dolgozik. 1991-ben *Szabad Líceum* elnevezéssel művelődési vitafórumot alapította, amely eddig 230-nál több előadást tartott. 1996-ban munkaviszonyba lépett a szabadkai Város Könyvtárban. 2001-től szerkeszti az *Aracs* társadalmi szervezet segítségével az *Aracs* közéleti folyóiratot. 2002 óta a MTA köztestületi tagja.
Sok cikket, kritikát, tanulmányt közölt a vajdasági lapokban, folyóiratokban és a rádióban. Magyarországon a Hitelben és a Kortársban közöltek tőle kritikákat, tanulmányokat.
Önálló kötetei
Források és partok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983
Kismonográfia: Ács Károly. Forum, Újvidék, 1984
A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig. Budapest, 1995
Lefojtottság. Életjel, Szabadka, 1996
A muszáj-Herkules. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Életjel, Szabadka, 1997
Visszaidegenedés. Polemikus írások. Püski, Szabadka, 2000
Próza és idea. Logos, Tóthfalu, 2003

SADRŽAJ

Uvodne misli

Predgovor 7
Laslo Sarka: Etnopolitičke alternative i integracija 11
Marijana Tarnoci: Integracijske smernice u nauci 19

Položaj u diaspori

Karolj Mirnič: Kad nacionalna manjina postaje diaspora 25
Virag Hajnal: Jezik i kultura u životu jedne sremske mađarske zajednice u diaspori 85
Ferenc Bagi: Sremska Kamenica nekadašnji Camancz 119
Klara Tot-Glemba: Mogućnosti sačuvanja nacionalnog identiteta u dijaspori 143

Živi maternji jezik

Melanija Mikeš: Razvijanje dvojezičnosti u vojvođanskim zabavištima 159
Ana Seke: Mreža vojvođanskih zabavišta 187
Edit Andrić: Uticaj srpskog jezika na jezik učenika u mađarskim osnovnim školama 193
Ilona Rajšli: Istraživanje jezičkog ponašanja vojvođanske omladine 215
Pap Đerđ: Delatnost na negovanju mađarskog jezika i njena uspešnost 229

Diskusija i praksa

Alpar Lošonc: Dvojbe u vezi sa ulogom vojvođanske mađarske inteligencije 239
Gabor Vajda: Ponašanje današnje mađarske inteligencije 263
Iren Gabrić Molnar: Okolnosti koje određuju stvaranje intelektualnog podmladka 287

Prilozi

Učešće mađarska populacije u ukupnoj populaciji u Vojvodini/Srbiji – Sastavljač Karolj Mirnič 333

Nacionalni sastav Vojvodine – Sastavljač Iren Gabrić Molnar 334
Učešće Mađara u ukupnom stanovništvu prema opštinama
i naseljima – Sastavljač Karolj Mirnič 336
Aktivnost Naučnog društva za hungarološka istraživanja
od 2001 do 2003 358
Autori knjige 371
Sadržaj na srpskom jeziku 391
Sadržaj na engleskom jeziku 393

CONTENTS

Thoughts of Introduction

Foreword 7
László Szarka: Ethnopolitical alternatives and the integration 11
Mariann Tarnóczy: The integrational aspiration in science 19

Sparse condition

Károly Mirnics: Sparse population from the ethnical minority 25
Virág Hajnal: Language and culture in the life of a Hungarian sparse community in Szerémség 85
Ferenc Bagi: Sremska Kamenica, the late Camancz 119
Klára Tóth-Glemba: The chances of identity-preserving in the sparseness 143

Our live mother tongue

Melánia Mikes: The development of bilingualism in the kindergartens of Vojvodina 159
Anna Szőke: About the Hungarian kindergarten-net 187
Edit Andrić: The effects of the Serb language on the Hungarian juniors' language in Vojvodina 193
Ilona Rajsli: Linguistic attitude-searches amongst the juvenile of Vojvodina 215
György Papp: The activity in connection with the linguistic corpus-building and its utility report 229

Debate and practice

Alpár Losonc: The dilemmas in connection with the cue of the Hungarian intellectuals in Vojvodina 239
Gábor Vajda: The attitude of the present Hungarian intellectuals in Vojvodina 263
Irén Gábrity Molnár: The circumstances of the intellectuals-supplements 287

Enclosure

The ratio of the Hungarian population in Vojvodina 333
The ethnical structure of Vojvodina 334
The activity of The Scientific Association for Hungarology Researches between 2001 and 2003 358
The authors of our volume 371
Sadržaj 391

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

Kisebbségi létjelenségek
Vajdasági szórvány- és szociolingvisztikai kutatások
Szerkesztette Gábrity dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa
Szabadka, MTT Könyvtár 7.
Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2003
Verzal Nyomda Újvidék
350 p.: 23 cm. – (MTT Könyvtár 7.)

Példányszám: 800

a.) Mađarsko pitanje – Vojvodina – Zbornici